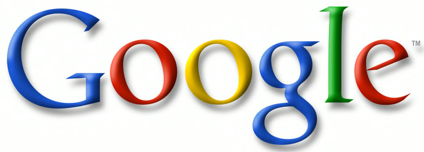
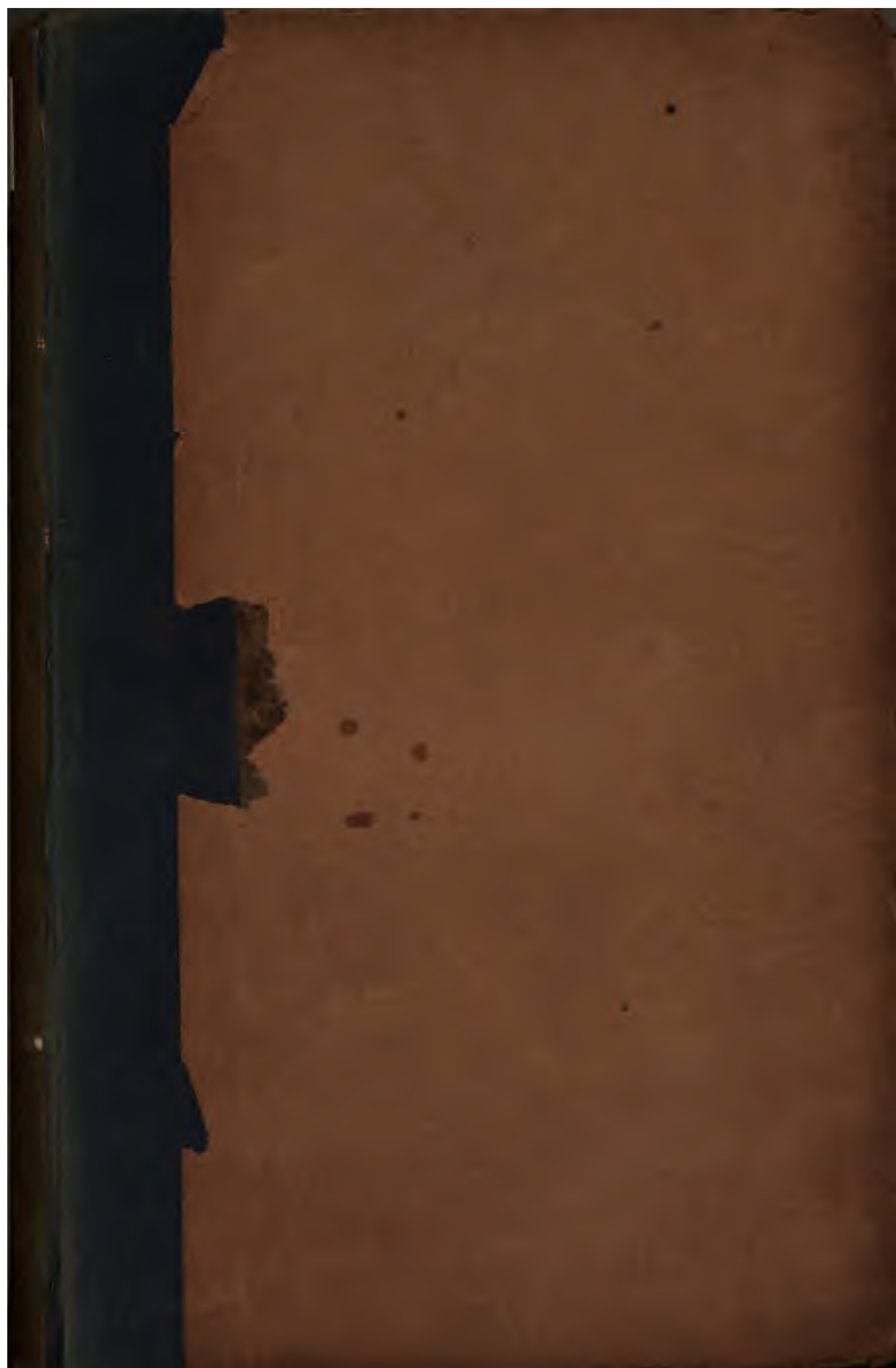
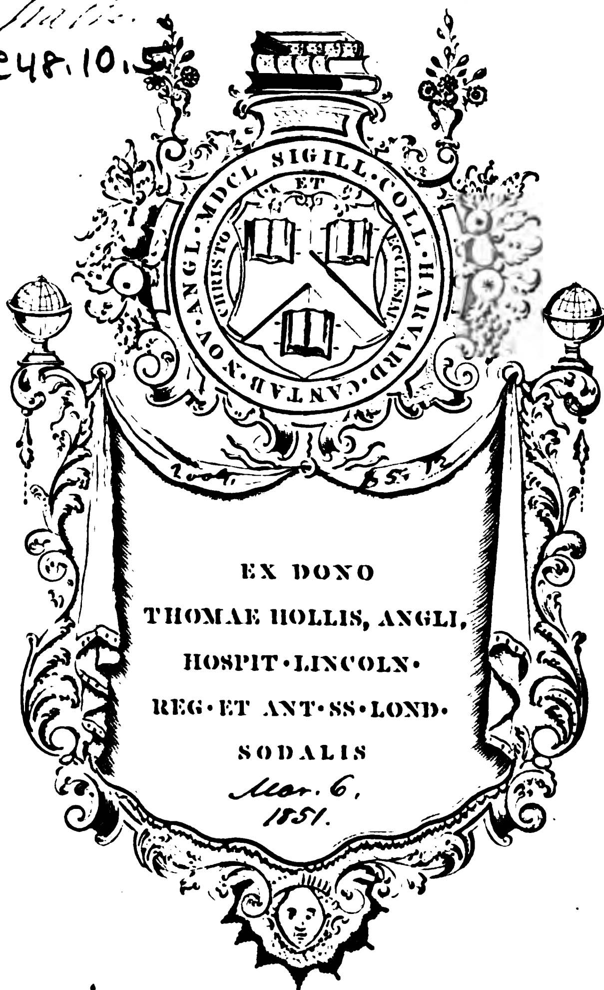
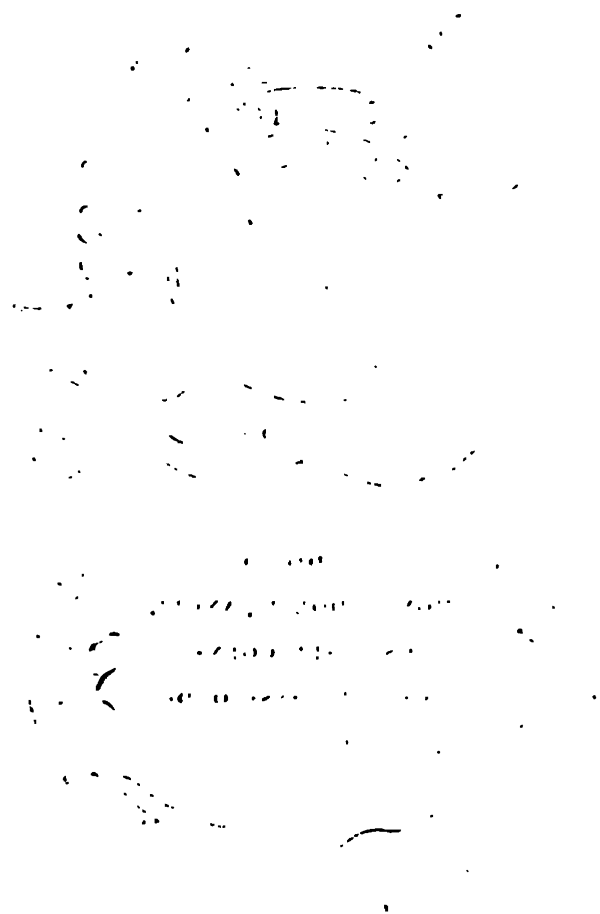

SIGILL·COLL·HARVARD·CANTAB·NOV·ANGL·MDCL
CHRISTO ET ECCLESIAE
EX DONO
THOMAE HOLLIS, ANGLI,
HOSPIT·LINCOLN·
REG·ET ANT·SS·LOND·
SODALIS
Mar. 6,
1851.

SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRÆCIPUA QUÆDAM.

SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM OPUSCULA

PRÆCIPUA QUÆDAM.

RECENSUIT,
NOTASQUE SUAS ET ALIORUM
ADDIDIT,

MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S.T.P.
COLLEGII S. MAGDALENÆ OXON. PRÆSES.

EDITIO ALTERA ET AUCTA.

TOM. I.

OXONII,
E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.
M.DCCC.XL.

1851 March 6

Fund 2 cent 85. 12

LECTORI.

S.

TESTES hosce ecclesiasticæ doctrinæ a te peto, ut accipias benigne, quippe, quo propius absunt a primordiis Christianismi, eo magis contra hæreticam pravitatem justissimas ob causas valent. Quæ res cum ita sit comparata, idcirco ex operibus antiquorum patrum libellos aliquot mihi visum est seligere, qui veritatem catholicam luculenter et accurate, tum vero scite et eleganter tradant. Hoc in genere alia præterea opuscula adjicio, pietatem atque virtutem non tam persuadentia, quam inspirantia, utpote cum præcepta hominum iis contineantur, haud magna loquentium, sed, quod aiunt, viventium; quorum plerique pro Christo vitam posuerunt. Et quoniam sine libertate vix salva

esse poterit aut veritas, aut virtus, id quoque egimus, ut ex hoc præstantium operum delectu liquido pateat, quid de auctoritate sedis Romanæ, cuncta sibi vindicantis, sanxerit antiquitas.

Certe in primis sæculis haudquaquam orientali aut etiam occidentali ecclesiæ placuit, ut Romanæ ecclesiæ vel dominatio in cæterarum fidem, vel immunitas ab errore quasi a Deo concessa attribueretur. Quæcunque enim nunc sunt, vel unquam fuerunt, jura primæ sedis ac privilegia, omnia ea nullo alio niti fundamento præter vetustam consuetudinem et synodicas constitutiones, orientalis saltem ecclesia statuebat. Immo totus orbis in concilio Nicæno jura nonnisi ex veteri more orta eidem sedi, aliisve majoribus ecclesiis, adscribit[a]. Et quantumcunque sibi honorem ex amplitudine apostolorum Petri et Pauli, qui ecclesiam Romanam stabiliverunt, urbis Romæ episcopi sibi comparaverint, his tamen, judice concilio generali Chalcedonensi, *διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα*[b]. Ex

[a] Canone Sexto Nicæno.

[b] Canone vicesimo octavo Chalcedonensi.

quo, etsi ecclesiæ Hierosolymitanæ honor solitus et antiquus canone septimo Nicæno confirmatus est, Cæsareæ tamen metropoli, eodem canone jubente, salva manebat ecclesiastica sua dignitas, cujus quidem instituendæ prærogativa civilis fuerat initium. Quæ porro deferebantur ad episcopum Romanum appellationes, quas favens ei, et in honorem S. Petri, concesserat Sardicense concilium, ut nimirum causæ nonnullæ, etsi prius judicatæ, si tamen pontifex ille ita juberet, in eadem quidem provincia retractarentur, has utique provocationes universa ecclesia neutiquam sanciebat. Quod quidem canone sexto Concilii Secundi generalis liquido ostenditur. Idemque comprobat canon nonus Chalcedonensis. Quin et ipsum concilium Sardicense sæculo nono haud receptum a Græcis fuisse, ex epistola scimus Nicolai I. pontificis Romani ad Photium [c]. Taceo de epistolis pseudo-decretalibus, in quibus appellationes istæ apparent; hæ enim epistolæ merces tantum furtivæ, et paulo ante hæc tempora Photiana inductæ, nunc omnibus videntur.

Sed hæc hactenus. Ut libri, quos edo, jam

[c] Concil. tom. V. p, 135. edit. Harduin.

noti tibi fiant, dicam, qui sint singuli et omnes. De unitate Divina et Filii persona exponit S. Hippolyti liber ille contra Noetum. Hæresis vero omnigenæ præ ecclesiastica doctrina novitatem, et quasi posteritatem, ostendit Fragmentum, quod extat, Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, tum vero fusius arguit liber de Præscriptione Hæreticorum a Tertulliano scriptus. Adversus eos, qui negent in sacramento corporis et sanguinis Domini adhuc manere elementorum substantiam, sive naturam, hic habes, præter ῥήσεις alias adductas, tria præsertim veteris fidei testimonia; quorum unum desumptum est ex Epistola ad Cæsarium monachum in numero scriptorum S. Chrysostomi habita vel antiquitus; alterum præstat liber Gelasii papæ de Duabus Christi Naturis; extat cum pluribus tertium in Ælfrici Anglo-Saxonis Epistolis. Porro ethnicorum superstitiones et docte et eleganter insectatus est S. Cypriani de Idolorum Vanitate libellus. Denique si tibi quæratur fides, tum vero disciplina, ecclesiæ universæ, utraque in Symbolis et Canonibus Conciliorum Quatuor Primorum Generalium αὐθεντικῶς tradita servatur.

De libris, unde doctrina ecclesiastica petatur, tantum. Pietatem in Deum et officia Christianorum agnosces in S. Polycarpi ad Philippenses Epistola, atque Tertulliani de Oratione libro; quibus tres addidi S. Cypriani libellos, quos de Mortalitate, seu Peste, de Opere et Eleemosynis, de Zelo atque Livore composuit.

Venio ad scripta, quæ ad quæstionem illam de antiqua Romani præsulis auctoritate spectant. Hujus vero generis duo quidem hic comparent opuscula; Epistola Firmiliani Cæsareæ Cappadocum episcopi, cujus interpres S. Cyprianus habetur; ubi dicitur Stephanus Romanus, quando se ab Orientalibus sciderit, a communione ecclesiasticæ unitatis non illos, sed seipsum scidisse. Hanc sequitur epistolam Capitulum Secundum Libri Diurni Pontificum Romanorum, in quo Honorium urbis Romæ episcopum, a generali concilio ante damnatum, successores ejus anathemate nominatim feriunt.

Quod libros istos tali ordine commemoravi, hoc eo spectabam, ut in locos distribuerentur; contra vero in ipso volumine auctores singuli suo quisque temporis ordine

collocati sunt, ut utilius legerentur; tantum quos ipso initio habes scriptores, eos simul jungendos censui, Polycarpum, Irenæum, Hippolytum, cum Hippolytus discipulus Irenæi fuisset, Irenæusque Polycarpum, Joannis apostoli discipulum, audivisset.

Dicendum nunc de Annotationibus, quas adposui. Hæ in textus emendatione maxime versantur. Concilia enim cum octo, Cyprianum vero cum septem codicibus MStis, eoque plus, contuli; Tertullianum ex editionibus vetustissimis correxi.

Vale, Lector, et ex utilitate horum operum æstima veteres istos ecclesiasticæ doctrinæ testes. Ne citius prodirent, obstitit aliûs cujusdam telæ textura, quæ suscepta mihi pro veritate adversus exterum quendam criticum pugnanti, propterea relicta est, quia partes defensionis a pluribus occupatæ videbantur.

HÆC olim præfatus sum. Nunc mendis editionis prioris nimio pluribus expurgatis, et notis haud raro vel refectis, vel ampliatis, alteram ego editionem, ut spero, emendatam,

saltem auctam, tibi, Lector, in manus trado. Etenim Synodicam addidi S. Cyrilli Alexandrini ad Nestorium Epistolam, quippe quæ, una cum Duodecim illis Capitulis, apud Generale Concilium Ephesi paulo post habitum recepta est; quæ vero in Canonum Codice ecclesiæ Romanæ huic ipsi concilio attribuitur. Quid quod Appendicem quoque duobus auxi opusculis? Nam præter positam in ea Joannis Antiocheni, præsulumque Orientalium, Fidei Confessionem ab eodem S. Cyrillo comprobatam; nunc, quæ postrema est ecclesiæ universæ de persona et incarnatione Christi definitio, Formulam Fidei subjunxi a Concilio Sexto Generali contra Monothelitas editam. Quod si addi ista debuisset, tamen necesse nequaquam fuit catholicæ veritatis causâ Fidei proferre Formulam Quinti Generalis; quippe tantum non omnem versatam in condemnatione vel dogmatum ab ecclesia jam proscriptorum, vel demum singulorum hominum, seu Nestorianis, seu Eutychianis, erroribus aliquatenus faventium. Iterum vale, mi Lector.

OPUSCULORUM INDEX.

APPENDIX.

S. POLYCARPI EPISTOLA.

VETERUM TESTIMONIA

DE

EPISTOLA S. POLYCARPI.

S. Irenæus *adv. Hæreses*, lib. III. cap. 3.

ΕΣΤΙ δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη, ἱκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Hæc Irenæi Græca lingua servavit Eusebius, lib. IV. *Hist. Eccl.* cap. 14. qui ipse addit, Ὅ γέ τοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ, φερομένῃ εἰς δεῦρο, κέχρηταί τισι μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Πέτρου προτέρας ἐπιστολῆς. p. 252. edit. Burton.

Vetus Irenæi Interpres.

Est autem et Epistola Polycarpi ad Philippenses scripta, perfectissima: ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt, et curam habent suæ salutis, possunt discere. (Dein Eusebium sic vertere pergit vetus interpres Rufinus:) Polycarpus vero in ipsa Epistola, quam ad Philippenses scripserat, utitur testimoniis de prima Petri Epistola.

Idem Irenæus *Epistola ad Florinum*, apud Eusebium lib. V. *Hist. Eccl.* cap. 20.

Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ (Polycarpi) ὧν ἐπέστειλεν, ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτάς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ, νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι (Polycarpi sententia).

Eusebii vetus interpres Rufinus.

Sed et ex Epistolis ejus, quas scripsit, vel ad vicinas ecclesias, vel ad aliquos ex fratribus, commonens et confirmans eos, et cohortans ad fidem, potest sententia ejus evidenter agnosci.

Eusebius *Hist. Eccl.* lib. III. cap. 36.

Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν (Epistolarum Ignatii) *μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ· φάσκων αὐτοῖς ῥήμασι, Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς* &c. (cap. 9.)

Eusebii vetus Interpres Rufinus.

Sed et Polycarpus horum memoriam facit in Epistola, quam ad Philippenses scribit, per hæc, Deprecor, inquit, omnes vos &c.

S. Hieronymus, *De Viris Illustribus*, cap. 17.

Polycarpus Joannis apostoli discipulus, et ab eo Smyrnæ episcopus ordinatus, totius Asiæ princeps fuit.——Scripsit ad Philippenses valde utilem Epistolam, quæ usque hodie in Asiæ conventu legitur.

Idem Hieronymus, *Epist.* XXVIII. ad Lucinium.

Porro Josephi libros, et sanctorum Papiæ et Polycarpi volumina, falsus ad te rumor pertulit, a me esse translata: quia nec otii mei, nec virium est, tantas res eadem in alteram linguam exprimere cum venustate.

Idem Hieronymus, *Libro adv. Helvidium*, cap. 9.

Numquid non possum tibi totam veterum scriptorum seriem commovere, Ignatium, POLYCARPUM, Irenæum, Justinum Martyrem, multosque alios apostolicos, et eloquentes viros, qui adversus Ebionem, et Theodotum Byzantium, et Valentinum, hæc eadem sentientes, plena sapientiæ volumina conscripserunt?

Maximus, *in Scholiis ad Epistolam* VII. *Pseudo-Dionysii, quæ est ad Polycarpum.*

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος, Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὥς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελειώθη διὰ πυρός. Ἔχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Op. Maximi tom. I. p. 93. ed. Corderii.

Sanctus hic Polycarpus Smyrnæ in Asia fuit episcopus, et auditor exstitit sancti Johannis evangelistæ, ut ait Irenæus in tertio libro adversus falsi nominis scientiam; et vero martyrio per ignem consummatus est. Habet quoque idem divinus Polycarpus litteras ad Philippenses.

Photius, *Bibliotheca*, cod. 126.

Ἀνεγνώσθη καὶ Πολυκάρπου Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, (*in eodem codice juncta cum utraque epistola Clementis Romani*) γέμουσα πολλῆς νουθεσίας μετὰ σαφηνείας καὶ ἁπλότητος, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἑρμηνείας τύπον. Λέγει δὲ καὶ τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν. (cap. 13. S. Polycarpi Epist.)

Lecta quoque est Polycarpi ad Philippenses Epistola, multis referta admonitionibus, cum perspicuitate ac simplicitate, juxta ecclesiasticam interpretationis formam. Dicit autem, se et epistolas Ignatii Theophori ad eos misisse; petitque ab ipsis, si quid de illo inaudierint, edoceri.

EX PRÆFATIONE THOMÆ SMITH, V. CL.

IN S. IGNATII EPISTOLAS,

OXONII EDITAS ANNO MDCCIX.

“EPISTOLAM S. Polycarpi ad Philippenses, cui ille genuinarum S. Ignatii Epistolarum syllogen subjunxerat, primus Græce Petrus Halloix S. J. ex apographo Turriani ad illum a doctissimo viro, Jacobo Sirmondo, diligentissimo ac felicissimo antiquitatum ecclesiasticarum investigatore, transmisso edidit in *Illustrium Ecclesiæ Orientalium Scriptorum Vitis et Documentis*. Duaci, 1633. tom. I. p. 525. Genuina certe Epistola est, et in maximo apud Christianos primorum seculorum pretio et honore habita, in quorum solennibus conventibus legi solebat, et ex qua Eusebius dicit, inter alia, quædam testimonia ex priori S. Petri Epistola desumpta esse, quod legenti abunde constabit: nec minus sanctissimus martyr in Epistola S. Clementis Romani ad Corinthios versatus mihi videtur, cujus verba quoque sæpenumero retinet. Unicum illud exemplar videtur in Christiano orbe adhuc repertum, quo usus est Turrianus, ex quo cetera apographa derivantur. Utinam vero illa Græce integra extitisset! Dolendum enim est, posteriorem partem, quæ

"eundem auctorem plane habet, ibi deesse; sed interim "versione veteri Latina contenti esse debemus, donec per- "fectum exemplar cura principum et episcoporum ex "Græcia procurari possit." Hæc SMITHUS.

PORRO contulisse se ait Halloixius, in notis in idem Opus, aliud epistolæ hujus exemplum, quod ab Andrea Schotto acceperat, priusquam sibi misisset Sirmondus epistolam "olim Romæ ex Turriani apographo ab ipso Sirmondo "descriptam." p. 596. Sed prorsus simile alterum alteri invenit Halloixius. Dein cum Schottani exemplaris apographum a Salmasio cum Isaaco Vossio communicatum esset, hoc idem penes Usserium extitisse discimus ex initio notarum hujus doctissimi præsulis in Polycarpi Epistolam, una cum Ignatianis, Oxonii anno 1644. typis impressam. Atque alium præterea extare Florentiæ codicem, Librorum MSS. Mediceorum Catalogus Bandinianus ostendit, qui quidem MStus ab ipso Smitho in edendo Polycarpo allatus est. At vero hunc tantum esse apographum alicujus Romani codicis, vel Vaticani, vel illius Columnæi, quem antiquissimum esse refert Halloixius, vulnus indicat commune omnibus Polycarpi manuscriptis, quod Smithus supra commemoravit. Neque interea liber Florentiæ extans idem est atque codex celebris Ignatianus Florentinus, sive Mediceus, qui quidem MS. haud continet Polycarpi epistolam. Hiatum vero, de quo loquimur, supplet partim Eusebius in Historia, plene vero et integre vetus Polycarpi interpretatio Latina, quam una cum Dionysii Areopagitæ atque Ignatii scriptis primus edidit Jacobus Faber Stapulensis, anno 1498. Parisiis. In Græco autem Polycarpi exemplari, unde cæteri codices profluxere, unum et alterum folium, immo quaternio, ut refert Usserius, ad calcem Polycarpi defuerat; ex quo factum est, ut finis hujus epistolæ, et principium epistolæ S. Barnabæ, cum conjungeretur utrumque opus, interciderint. Atque rem ita habere, id versiones

Latinæ veteres utriusque epistolæ liquido demonstrant. Nihilo tamen minus, quoniam in codice modo dicto Florentino, nulla interposita distinctione, vel adhibito alterius tituli discrimine, posteriora, perinde ac priora, Polycarpo tribuuntur, hinc ortum est, ut totum istud, diversorum licet auctorum, ediderit in *Variis Sacris* conjunctim anno 1685, publici juris factis, Stephanus Lemoyne, quasi ex ratione quadam ac certo consilio, ut ipse ait, idem fuerit conjunctum. Porro statuit in Prolegomenis suis vir idem eruditus, totum istud, seu utramque epistolam, tribui posse Polycarpo; quam quidem sententiam suam aliis viris doctis minime probavit. Quinimmo tollitur hæc opinio, ne quid ultra memorem, subscriptione codicis Vaticani; in quo quidem colophone posteriora illi epistolæ, quæ fertur Barnabæ, vindicantur. Jam vero licuit mihi Opuscula hæc denuo proferenti lectorem certiorem facere, usum fuisse hoc manuscripto vetusto, perinde ac Florentino illo, et altero Parisiensi, qui est codex recentior, in adornanda editione sua *Patrum Apostolicorum* cl. Jacobsonum, in qua extat Polycarpus SS. Clementi atque Ignatio adjunctus.

ΤΟΥ

ΑΓΙΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ,

ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

SANCTI POLYCARPI

MARTYRIS, SMYRNÆORUM EPISCOPI, DISCIPULI S. JOANNIS EVANGELISTÆ,

AD PHILIPPENSES EPISTOLA.

Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ Πρεσβύτεροι τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ Φιλίππους· Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πληθυνθείη.

α΄. ΣΥΝΕΧΑΡΗΝ ὑμῖν μεγάλως, ἐν Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, καὶ προπέμψασιν, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, τοὺς ἐνειλημμένους τοῖς ἁγιοπρεπέσι δεσμοῖς, ἅτινά ἐστι διαδήματα τῶν ἀληθῶς ὑπὸ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυ-

Vetus Interpres.

Polycarpus et qui cum eo sunt Presbyteri ecclesiæ Dei quæ est Philippis: Misericordia vobis et pax a Deo omnipotente et Jesu Christo salvatore nostro abundet.

I. Congratulatus sum vobis magnifice, in Domino nostro Jesu Christo, suscipiens imitabilia verba dilectionis quam ostendistis in illis, qui præmissi sunt, viris sanctis, decorosis vinculis connexis, quæ sunt coronæ electæ Deo, illius

ρίου ἡμῶν ἐκλελεγμένων· καὶ ὅτι ἡ βεβαία τῆς
πίστεως ὑμῶν ῥίζα, ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρό-
νων, μέχρι νῦν διαμένει, καὶ καρποφορεῖ εἰς τὸν Κύ-
ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃς ὑπέμεινεν ὑπὲρ τῶν
Act. ii. 24. ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἕως θανάτου καταντῆσαι· ὃν ἤγειρεν
1 Pet. i. 8. ὁ Θεὸς λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ ᾅδου. Εἰς ὃν οὐκ
ἰδόντες πιστεύετε, πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ
ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ· εἰς ἣν πολλοὶ ἐπιθυ-
Ephes. ii. 8, 9. μοῦσιν εἰσελθεῖν, εἰδότες ὅτι χάριτί ἐστε σεσωσμένοι,
οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, διὰ Ἰησοῦ
Χριστοῦ.

1 Pet. i. 13. β'. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας ὑμῶν δουλεύ-
Ps. ii. 11. σατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν
1 Pet. i. 21. κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην,
πιστεύσαντες εἰς τὸν ἐγείραντα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰη-
σοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόντα αὐτῷ δόξαν καὶ
Philipp. ii. 10. θρόνον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· ᾧ ὑπετάγη τὰ πάντα ἐπου-
ράνια καὶ ἐπίγεια· ᾧ πᾶσα πνοὴ [a] λατρεύει· ὃς ἔρχεται

veri regni, per Dominum nostrum Jesum Christum. Et quia firmitas fidei vestræ a principio usque nunc permanet, et fructificat in Domino Jesu Christo, qui sustinuit pro peccatis nostris usque ad mortem[b]: [c]*quem resuscitavit Deus, dissolvens dolores inferni.* [d]*Quem quum non videritis, nunc diligitis; in quem nunc non aspicientes, creditis: credentes autem gaudebitis gaudio inenarrabili et glorificato: in quod multi desiderant introire,* scientes quia *gratia* [e] *salvi facti estis, non ex operibus,* sed in voluntate Dei, per Jesum Christum.

II. [f] *Propter quod succincti lumbos vestros servite* [g] *Deo cum timore* et in veritate: dimisso inani vaniloquio et multo errore. [h] *Credite* ergo *in illum qui resuscitavit Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis, et dedit ei gloriam* et sedem in dextera sua; cui subjecta sunt omnia cœlestia, et terrestria, et subterranea; cui omnis spiritus servit; qui venturus est

Ex Smithi edit.

[a] Al. λατρεύσει. [b] Adde, *pervenire.* [c] Act. ii. 24. [d] 1 Pet. i. 8. [e] Ephes. ii. 8. [f] 1 Pet. i. 13. [g] Psal. ii. 11. [h] 1 Pet. i. 21.

κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν· οὗ τὸ αἷμα ἐκζητήσει ὁ
Θεὸς ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων αὐτῷ. Ὁ δὲ ἐγείρας αὐτὸν 2 Cor. iv. 14.
ἐκ νεκρῶν, καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ, ἐὰν ποιῶμεν αὐτοῦ τὸ θέ-
λημα, καὶ πορευώμεθα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, καὶ
ἀγαπῶμεν ἃ ἠγάπησεν· ἀπεχόμενοι πάσης ἀδικίας,
πλεονεξίας, φιλαργυρίας, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυ-
ρίας· μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν 1 Pet. iii. 9.
ἀντὶ λοιδορίας, ἢ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου, ἢ κατάραν
ἀντὶ κατάρας. Μνημονεύοντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύ-
ριος διδάσκων· Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφίετε, Mat. vii. 1.
καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· ἐλεεῖτε, ἵνα ἐλεηθῆτε· [a] ἐν ᾧ Mat. vii. 2.
μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Καὶ, ὅτι
μακάριοι οἱ πτωχοὶ (τῷ πνεύματι addunt Vet. Interp. et Mat. v. 3. 10.
Evangelia SS. Mat. et Marci), καὶ οἱ διωκόμενοι ἕνεκεν
δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

γʹ. Ταῦτα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω

judicare vivos et mortuos; cujus sanguinem requiret Deus ab eis qui non crediderunt in eum: qui et resuscitavit eum a mortuis; qui et nos resuscitaturus est in [d] vita, si fecerimus voluntatem ejus et ambulaverimus in mandatis ipsius, et dilexerimus quæ ipse dilexit; abstinentes nos ab omni injustitia, [e] hoc est, a concupiscentia, ab avaritia, a detractione, a falso testimonio; [f] *non reddentes malum pro malo, aut injuriam pro injuria*, aut contumeliam pro contumelia, aut maledictum pro maledicto. [g] Mementote quod Dominus docens dixit: [h] *Nolite judicare, ne judicemini; dimittite, et dimittetur vobis;* miseremini, et Dominus miserebitur vestri; [i] *qua enim mensura mensi fueritis, remetietur eadem vobis.* Et quod dictum est: *Beati pauperes spiritu, et qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

III. Hæc autem, fratres mei, non a meipso imperans scribo

Ex Smithi edit.

a Dele ἐν. (non agnoscunt codd. Flor. Vat. teste Jacobsono, sed aliter sacer textus.) d Forte *ad vitam*. e Τὸ *hoc est* omnino superfluum et delendum. f 1 Pet. iii. 9. g Μνημονεύετε. h Luc. vi. 37. 38. Matt. vii. 1, 2. i Matt. vii. 2.

ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς προεπεκαλέσασθέ με. Οὔτε γὰρ ἐγὼ, οὔτε ἄλλος ὅμοιος ἐμοὶ δύναται κατακολουθῆσαι τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου· ὃς γενόμενος ἐν ὑμῖν κατὰ πρόσωπον τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐδίδαξεν ἀκριβῶς καὶ βεβαίως τόν περὶ ἀληθείας λόγον· ὃς καὶ ἀπὼν ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολὰς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπτητε, δυνηθήσε-
Gal. iv. 26. σθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης, τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ (for. ᾖ πλήρης, π.) πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης· ὁ γὰρ ἔχων ἀγάπην, μακράν ἐστι πάσης ἁμαρτίας.

1 Tim. vi. 10. 7. δ'. Ἀρχὴ δὲ πάντων χαλεπῶν φιλαργυρία. Εἰδότες οὖν ὅτι οὐδὲν εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι ἔχομεν, ὁπλισώμεθα τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης, καὶ διδάξωμεν ἑαυτοὺς πρῶτον, πορεύεσθαι ἐν τῇ ἐντολῇ τοῦ Κυρίου· ἔπειτα καὶ τὰς

vobis de justitia; sed quoniam vos provocastis. Propter quod neque ego, neque similis alius mei poterit sequi sapientiam beati et gloriosi Pauli: qui fuit apud vos, et visus est secundum faciem illis, qui tunc erant, hominibus; qui docuit certissime atque firmissime verbum veritatis; qui et absens scripsit vobis epistolas, ad quas deflectamini, ut possitis ædificari in fide quæ data est vobis, quæ est mater omnium nostrum, subsequente spe, præcedente dilectione, quæ est in Deo, et in Christo, et in proximo. Si enim quis horum intrinsecus repletus fuerit mandatis justitiæ, et habuerit dilectionem, longe est ab omni peccato.

IV. Principium[a] autem omnium malorum est avaritia. Scitote ergo, *quia nihil intulimus in hunc mundum, neque auferre possumus.* Armemur armis justitiæ: et doceamus nosmet ipsos primum ambulare in mandatis Domini, et post hoc

Ex Smithi edit.

[a] 1 Tim. vi. 10.

γυναῖκας ὑμῶν ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγνείᾳ (στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ·) καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς χήρας σωφρονούσας περὶ τὴν τοῦ Κυρίου πίστιν, ἐντυγχανούσας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων, μακρὰν οὔσας πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας, φιλαργυρίας, καὶ παντὸς κακοῦ· γινωσκούσας ὅτι εἰσὶ [a] θυσιαστήριον Θεοῦ, καὶ ὅτι πάντα μωμοσκοπεῖται, καὶ λέληθεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, Heb. iv. 12. 13. οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας.

έ. Εἰδότες οὖν, ὅτι Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, ὀφείλο- Gal. vi. 7. μεν ἀξίως τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ καὶ δόξης περιπατεῖν· ὁμοίως διάκονοι ἄμεμπτοι κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης, ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι, καὶ οὐκ ἀνθρώπων· μὴ διάβολοι, μὴ δίλογοι, ἀφιλάργυροι· 1 Tim. iii. 3. ἐγκρατεῖς περὶ πάντα, εὔσπλαγχνοι, ἐπιμελεῖς, πο-

etiam mulieres vestras in fide quæ data est eis, et dilectione, et castitate (amantes suos viros in omni veritate [a] et charitate, diligentes omnes æqualiter in omni continentia) et filios erudire in disciplina et timore Dei. Viduæ vero pudicæ circa fidem Dei interpellent incessanter pro omnibus; elongantes se ab omnibus diabolicis detractionibus, et falso testimonio, et ab omni malo: cognoscentes seipsas, quia sunt sacrarium Dei: quoniam omnia Deus prospicit, et nihil eum latet, neque cogitatio, neque conscientia, neque aliquod abditum cordis.

V. Scientes ergo quia [b] *Deus non deridetur*, debemus digne in mandatis ejus et gloria ambulare. Similiter Diaconi inculpabiles sint in conspectu justitiæ ejus, sicut Dei et Christi ministri, et non hominum: non criminatores, neque detractores, neque avari; sed omnia tolerantes in omnibus, misericordes, diligentes in om-

Ex Smithi edit.

[a] Redundare videtur.

[b] Gal. vi. 7.

ρευόμενοι κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου, ὃς ἐγένετο διάκονος πάντων· ᾧ ἐὰν εὐαρεστήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀπολη‌ψόμεθα καὶ τὸν μέλλοντα, καθὼς ὑπέσχετο ἡμῖν ἐγεῖραι ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν· καὶ ὅτι ἐὰν Philip. i. 27. *πολιτευσώμεθα ἀξίως αὐτοῦ, καὶ συμβασιλεύσομεν αὐτῷ, εἴγε πιστεύομεν. Ὁμοίως καὶ νεώτεροι ἄμεμπτοι ἐν πᾶσι, πρὸ παντὸς προνοοῦντες ἁγνείας, καὶ χαλιναγωγοῦντες ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Καλὸν γὰρ τὸ ἀνακόπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν* 1 Pet. ii. 11. *ἐν τῷ κόσμῳ· ὅτι πᾶσα ἐπιθυμία κατὰ τοῦ πνεύ-*1 Cor. vi. 9, 10. *ματος στρατεύεται· καὶ οὔτε πόρνοι, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσιν, οὔτε οἱ ποιοῦντες τὰ ἄτοπα. Διὸ δέον ἀπέχεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων, ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ· τὰς παρθένους ἐν ἀμώμῳ καὶ ἁγνῇ συνειδήσει περιπατεῖν.*

ϛ'. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὔσπλαγχνοι, εἰς πάν-

nibus, ambulantes in veritate Domini, qui factus est minister omnium: [a] cui si complaceamus in hoc seculo, percipiemus ea quæ futura sunt, secundum quod repromisit resuscitare nos a mortuis: et si digne eo conversati fuerimus, et si crediderimus, *conregnabimus cum eo.* Juvenes similiter inculpabiles sint in omnibus: omnem ignorantiam [b] prævidentes, refrenantes se ab omni malo. Bonum est enim abscidi ab omnibus concupiscentiis mundi: quoniam omnis concupiscentia [c] *adversus spiritum militat.* Quia [d] *neque fornicarii, neque molles, neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt,* neque illicita facientes. Propter quod abstineri oportet ab omnibus his. Subjecti estote presbyteris et diaconis, sicut Deo et Christo. Virgines, immaculata et casta conscientia ambulate.

VI. Et presbyteri simplices

Ex Smithi edit.

[a] Al. *huic si placemus.* [b] Al. *providentes.* [c] 1 Pet. ii. 11. [d] 1 Cor. vi. 9, 10.

τας ἐλεήμονες, ἐπιστρέφοντες [a]τὰ ἀποπεπλανημένα, ἐπισκεπτόμενοι πάντας ἀσθενεῖς, μὴ ἀμελοῦντες χήρας, ἢ ὀρφανοῦ, ἢ πένητος· ἀλλὰ προνοοῦντες ἀεὶ τοῦ καλοῦ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀπεχόμενοι πάσης ὀργῆς, προσωποληψίας, κρίσεως ἀδίκου· μακρὰν ὄντες πάσης φιλαργυρίας· μὴ ταχέως πιστεύοντες κατά τινος· μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει· εἰδότες ὅτι πάντες ὀφειλέται ἐσμὲν ἁμαρτίας. Εἰ οὖν δεόμεθα τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡμῖν ἀφῇ, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς ἀφιέναι. Ἀπέναντι γὰρ τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐσμεν ὀφθαλμῶν, καὶ πάντας δεῖ παραστῆναι τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἕκαστον ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγον δοῦναι. Οὕτως οὖν δουλεύσωμεν αὐτῷ μετὰ φόβου, καὶ πάσης εὐλαβείας, καθὼς αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ οἱ εὐαγγελισάμενοι [b]ἡμᾶς ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται οἱ προκηρύξαντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν· ζηλωταὶ περὶ τὸ καλὸν, ἀπεχόμενοι τῶν σκανδάλων καὶ τῶν ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει φερόντων

Rom. xii. 17.
Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.
Act. vii. 52.

sint, in omnibus misericordes, omnes ab errore convertentes, omnes infirmos visitantes; viduas et pupillos et pauperes non negligentes: sed semper [c]*providentes bona* coram Deo et hominibus. Abstinete vos ab omni iracundia, a judicio injusto: longe ab omni avaritia estote. Non cito consentiatis adversus aliquem, ne prævaricemini in judicio: scientes, quia debitores sumus peccati. Si ergo deprecamur Dominum, ut nobis dimittat, [d]debemus etiam nos dimittere. Ante conspectum enim oculorum Domini sumus; et [e]*omnes oportet astare ante tribunal Christi*, et unumquemque pro se rationem reddere. Sic ergo serviamus ei cum timore, et omni reverentia, secundum quod evangelizaverunt nobis apostoli Domini, et prophetæ annunciaverunt adventum Domini nostri Jesu Christi; zelantes bona; abstinentes vos a scandalis, et falsis fratribus,

Ex Smithi edit.

[a] For. τοὺς ἀποπεπλανημένους Junius. [b] ἡμῖν. [c] Rom. xii. 17. [d] Mat. vi. 12. [e] Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.

τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποπλανῶσι κενοὺς ἀνθρώπους.

1 Joan. iv. 3. ζʹ. Πᾶς γὰρ, ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστι· καὶ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί· καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν, μήτε κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ. Διὸ ἀπολείποντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν, καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας, ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα- 1 Pet. iv. 7. δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν, νήφοντες πρὸς τὰς εὐχὰς, καὶ προσκαρτεροῦντες νηστείαις· δεήσεσιν αἰτούμενοι τὸν παντεπόπτην Θεὸν, μὴ εἰσενεγκεῖν ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος· Τὸ μὲν πνεῦμα Mat. xxvi. 41. πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

ηʹ. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν, καὶ τῷ ἀῤῥαβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὅς

et qui [a] in hypocrisim portant nomen Domini, qui aberrare faciunt inanes homines.

VII. Omnis enim [b] *qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse*, hic *Antichristus* est: et qui non confitetur martyrium crucis, ex diabolo est: et qui deviaverit eloquia Domini ad propria desideria, et dixerit neque resurrectionem, neque judicium esse, hic primogenitus est Satanæ. Propter quod relinquentes vanitatem multorum, et falsas doctrinas, ad illud quod traditum est nobis a principio verbum revertamur. [c] Sobrii simus in orationibus, et jejunia tolerantes; supplicationibus petentes omnium perspectorem Dominum, [d] *ne nos inducat in tentationem:* secundum quod dixit Dominus; [e] *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*

VIII. Indeficienter ergo toleremus propter spem nostram et pignus justitiæ, quod est

Ex Smithi edit.

[a] Potius *in hypocrisi.* [b] 1 Joh. iv. 3. [c] 1 Pet. iv. 7. [d] Mat. vi. 13. [e] Mat. xxvi. 41.

ἐστι Χριστὸς Ἰησοῦς· ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας 1 Pet. ii. 24. *τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ ξύλον· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ* 22. *ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέμεινε. Μιμηταὶ οὖν γενώμεθα τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ· καὶ ἐὰν πάσχωμεν διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δοξάζωμεν αὐτόν. τοῦτον γὰρ ἡμῖν τὸν ὑπογραμμὸν ἔθηκε δι'* 1 Pet. ii. 21. *ἑαυτοῦ· καὶ ἡμεῖς τοῦτο* (for. *τούτῳ Smith. et Markland.*) *ἐπιστεύσαμεν.*

θ'. [a]*Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν τῷ λόγῳ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν,* [b]*ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς, οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαρίοις Ἰγνατίῳ, καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ· ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν, καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις·* [c]*πεπεισμένους ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δικαιοσύνῃ·* Philipp. ii. 16. *καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς* [d]*τόπον* Gal. ii. 2. *εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον. οὐ γὰρ τὸν*

Jesus Christus: [e]*qui sustulit peccata nostra in corpore suo super lignum: qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus;* [f]sed propter nos omnia sustinuit, ut vivamus in ipso. Imitatores ergo efficiamur tolerantiæ ejus; et si passi fuerimus pro nomine ejus, glorificemus eum. Hoc enim nobis indicium posuit [g]de seipso; et nos hoc credidimus.

IX. Rogo igitur vos omnes insistere verbo justitiæ et patientiæ, quam et oculata fide vidistis, non solum in beatissimis illis Ignatio et [h]Zosimo et Rufo; sed et in aliis qui ex vobis sunt, et in ipso Paulo, et ceteris apostolis: confidentes quia hi omnes non in vacuum cucurrerunt, sed in fide et justitia; et ad debitum sibi locum [i]a Domino, cui et compassi sunt,

Ex Smithi edit.

[a] Producuntur ista ab Eusebio, lib. III. Hist. Ecclesiast. *κεφ. λϛ'.* [b] MS. *ἣν καὶ εἴδετε.* Euseb. *ἣν εἴδετε.* [c] Al. *πεπεισμένοι.* [d] Adde *πορευόμενοι,* ut V. I. legebat. (Sed *vide* notam.) [e] 1 Pet. ii. 24. [f] 1 Pet. ii. 22. [g] per seipsum. [h] V. Martyrolog. Romanum ad XVIII. Dec. [i] Al. *cum Dom.* (sic ed. princeps.)

2 Tim. iv. 10. *νῦν ἠγάπησαν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς* [a]*ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα* (for. *ἀνασταθέντα Usserius*).

abierunt. quia non hoc seculum dilexerunt; sed eum qui pro ipsis et pro nobis mortuus est, et a Deo resuscitatus.

X. [b]In his ergo state, et Domini exemplar sequimini;
1 Pet. ii. 17. firmi in fide et immutabiles, fraternitatis amatores, diligentes invicem, in veritate sociati, mansuetudinem Domini alterutri [c]præstantes, nullum despicientes. Quum potestis
Tobit xii. 9. benefacere, nolite differre: quia [d]*eleemosyna de morte liberat.*
1 Pet. ii. 12. Omnes *vobis invicem subjecti* estote; [e]*conversationem vestram irreprehensibilem* [f]*habentes in gentibus: ut ex bonis operibus vestris* et vos laudem accipiatis, et Dominus in vobis non blasphemetur. Væ autem illi, per quem nomen Domini blasphematur. Sobrietatem ergo docete omnes: in qua et vos conversamini.

XI. Nimis contristatus sum pro Valente, qui presbyter factus est aliquando apud vos: quod sic ignoret is locum,
1 Thess. v. 22. qui datus est ei. Moneo itaque vos ut abstineatis ab avaritia, et sitis casti, et veraces. Abstinete vos ab omni malo. Qui autem in his non potest se gubernare, quo modo [g]alii
Eph. v. 5. Coloss. iii. 5. pronunciat hoc? Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur; et tanquam inter gentes judica-
1 Cor. vi. 2. bitur. Qui autem ignorant judicium Domini? [h]*An nescimus, quia sancti mundum judicabunt?* sicut Paulus docet. Ego autem nihil tale sensi in vobis, vel audivi, in quibus
Phil. cap. i. laboravit beatus Paulus; [i]qui estis in principio epistolæ ejus. De vobis etenim gloriatur in omnibus ecclesiis, quæ Deum solæ tunc cognoverant: nos autem nondum noveramus. Valde ergo, fratres, contristor pro illo et pro conjuge ejus: quibus det Dominus pœnitentiam veram. Sobrii ergo
2 Thess. iii. 15. estote et vos in hoc; et non sicut inimicos tales existimetis,

Ex Smithi edit.

a Hæc posteriora verba ex Eusebio et Nicephoro supplevit Usserius. (Extant voces *ὑπὸ τοῦ* in Polycarpi MS. Florentino.) b Desiderantur Græca. c Al. *præsentantes.* d Tob. xii. 9. e 1 Pet. ii. 12. f Al. *considerantes.* g Lege *aliis.* h 1 Cor. vi. 2. i Philip. i.

sed sicut passibilia membra et errantia eos revocate; ut omnium vestrum corpus salvetis. Hoc enim agentes, vos ipsos ædificatis.

XII. Confido enim vos bene exercitatos esse in sacris literis, et nihil vos latet; mihi autem non est concessum modo: ut his Scripturis dictum est; [a] *Irascimini, et nolite* Psal. iv. 5.
peccare. Et, [b] *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Eph. iv. 26.
Beatus qui [c] meminerit: quod ego credo esse in vobis. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, et ipse Eph. i. 2.
sempiternus pontifex, Dei filius, Jesus Christus ædificet vos in fide et veritate, et in omni mansuetudine; et sine iracundia, et in patientia et longanimitate et tolerantia et castitate: et det vobis sortem et partem inter sanctos suos; Coloss. i. 12.
et nobis vobiscum et omnibus qui sunt sub cœlo, qui credituri sunt in Dominum nostrum Jesum Christum, et in ipsius Patrem, qui resuscitavit eum a mortuis. Pro omnibus Gal. i. 1.
sanctis orate. Orate etiam pro regibus et potestatibus et 1 Tim. ii. 2.
principibus, atque pro persequentibus et odientibus vos, et Matt. v.
pro inimicis crucis: ut fructus vester manifestus sit in omnibus; ut sitis in illo perfecti. 44. 48.

ιγʹ. [d] Ἐγράψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος, (Epist. ad Polycarp. §§. 7. et 8.) ἵνα ἐάν τις ἀπέρχηται εἰς Συρίαν, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα· ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον, εἴτε ἐγὼ, εἴτε ὃν πέμψω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν. Τὰς ἐπιστολὰς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλας, ὅσας εἴχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν, καθὼς Apud Eusebium Hist. Eccl. iii. 36.

XIII. Scripsistis mihi et vos et Ignatius, ut si quis vadit ad Syriam, deferat literas meas, quas fecero ad vos; si habuerimus tempus opportunum, sive ego, seu legatus quem misero pro vobis. Epistolas sane Ignatii, quæ transmissæ sunt [e] vobis ab eo, et alias, quantascunque apud nos habuimus, trans-

Ex Smithi edit.

[a] Psal. iv. 5. [b] Eph. iv. 26. [c] Al. *crediderit.* [d] Habentur Græca hæc apud Eusebium, in loco citato. [e] Lege *nobis.*

ἐνετείλασθε· αἵτινες ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν μεγάλα [a] *ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε. Περιέχουσι γὰρ πίστιν, καὶ ὑπομονὴν, καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν.*

misimus vobis, secundum quod mandastis; quæ sunt subjectæ huic epistolæ: ex quibus magnus vobis erit profectus. Continent enim fidem, patientiam, et omnem ædificationem ad Dominum nostrum pertinentem.

Et de ipso Ignatio, et de [b]his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate.

XIV. Hæc vobis scripsi per Crescentem, quem in præsentem diem commendavi vobis, et nunc commendo. Conversatus est enim nobiscum inculpabiliter: credo quia et vobiscum similiter. Sororem autem ejus habebitis commendatam, quum venerit ad vos. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, [c]in gratia, cum omnibus vestris. Amen.

Ex Smithi edit.

a Al. (*Ignatii Martyrium*) Ὠφεληθήσεσθε. b Al. *ipsis.* c Al. *et gratia ipsius.*

IN

S. POLYCARPI EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 9. l. 9. τῇ παροικούσῃ Φιλίππους] Vulgo Φιλίπποις, ad quam vocem notat cl. Smithus, deesse fortasse ἐν, vel potius reponendum esse Φιλίππους, ut habet codex Florentinus, et quidem rectius. Quapropter hoc recepi. Ita initio *Epistolæ Smyrnensium*, quæ est *De S. Polycarpi Martyrio*, hæc extant; Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, &c. Hæc olim notavi. In codice porro hujus epistolæ Vaticano vocem Φιλίππους conspici refert cl. Jacobsonus in editione sua *Patrum Apostolicorum* bono publico nunc prodeunte. Idem autem de codice quoque Florentino, seu Laurentino, testatur non Smithus tantum, sed et ejusdem codicis penes me exemplum ex Isaaci Vossii apographo manu Henrici Dodwelli descriptum.

Ibid. l. 13. δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγαπῆς—δεσμοῖς] "Hæc verba cum nec recte legeret, nec omnino "intelligeret Vetus Interpres, ita transtulit, *suscipiens imi-"tabilia verba dilectionis quam—connexis*. Ita ille δεξάμενος "pro δεξαμένοις legens, atque ideo reliqua omnia aliorsum "trahens; tu vertas, *Congavisus sum vobis, qui vera chari-"tatis* exemplaria *excepistis et deduxistis*, *ut* vestro officio "conveniebat *involutos vinculis*, *quæ sanctis ornamento sunt*. "Halloixius, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, reddidit, *ut vobis Dominus "inspiravit*, ego potius, *ut vestro officio conveniebat*, quia "hæc multo simpliciora sunt, et hoc sensu bene Græca." Hæc vir magnus Pearsonius in *Vindiciis Epistolarum S. Ignatii* parte I. cap. v. p. 72. edit. Cant. Confer et part. II. c. 14. p. 198. Vocem τὰ μιμήματα *simulachra* sive *exemplaria* omnino probant cum Smithus, tum cl. Jeremias Marklandus ad oram exempli penes me editionis epistolarum SS. Ignatii et Polycarpi a Carolo Aldrich. adornatæ, Oxon. 1708. Cæterum deduxerant, ut ait ibidem Pearsonius, a Philippensibus missi aliqui Ignatium vinctum comitesque ejus per Macedoniam.

P. 10. l. 2. ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρόνων] Quæ hic

memoratur laus Philippensium, ipsis initiis evangelii annunciata, ea sita est in epistola Paulina ad eosdem Philippenses, cum in principio ejus, tum capite ii. comm. 15. Habet aliquid præterea huc pertinens media epistola Polycarpus.

Ibid. l. 6. Εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες] Clausulam redundantem habet Interpres Vet. quasi post ᾇδου ex 1 Pet. i. 8. legisset ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε. Jacobsonus.

Ibid. l. 7. πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε] Has voces omittunt codd. Laur. (seu Florent.) Vat. Par. Interp. Vet. legebat ἀγαλλιάσεσθε. Jacobson. Sunt autem hi codices a viro cl. ad usus suos adhibiti, Vaticanus sæculo decimo tertio adscriptus, Florentinus sæc. decimo quinto, Parisinus denique sæc. decimo sexto attributus.

Ibid. l. 12. τὰς ὀσφύας ὑμῶν] Pronomen ex codd. Laur. seu Florentino, Vat. Par. atque Interp. Vet. nunc recepi post Jacobsonum S. Petri *Ep. prioris* I. 13. adducentem, τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν.

P. 11. l. 8. ἢ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου] Eustathius in Iliad. Ψ. Πτύσσοντες τοὺς τῆς χειρὸς δακτύλους, καὶ οὕτως στρυφνοῦντες εἰς πύκνωσιν οἱ πυγμάχοι, ἀθλοῦσιν, εἰς γρόνθον συστρέφοντες· ὅπερ κόνδυλόν φασιν οἱ σόφοι. Suidas: Πυγμή. πάλη. σύγκλεισις δακτύλων, γρόνθος. Ita in Lexico Hesychii Græco πυγμὴ est γρόνθος, in Cyrilli Græco-Latino γρόνθος, *pugnus*, et in Philoxeni Latino-Græco *pugnus*, γρόνθος. P. Junius. Vetus Interpres habet, *contumeliam pro contumelia*. Subjecit Hemsterhusii adnotationem ad Lucian. I. p. 49. cl. Jacobsonus in edit. sua *Patrum Apostolicorum;* quin et ipse notat, hac voce, γρόνθος, usum esse Photium ad Πὺξ explicandum in *Lexico*, p. 475. atque videndum Sallier. ad Mœrim, p. 295. ed. Koch.

Ibid. l. 9. Μνημονεύοντες] Cum pro vulgato μνημονεύσαντες ex codd. Florent. Vatic. Paris. reposuisset istud cl. Jacobsonus, eum secutus sum. Addidit ille, legisse videri vet. Interp. vel μνημονεύσατε, vel μνημονεύετε.

P. 11. l. 13. οἱ πτωχοὶ] Adde ex Vet. Interp. et ex Evangelio *Matth.* v. 3. τῷ πνεύματι. Smith. Censet cl. Jacobsonus, S. Lucæ locum parallelum, vi. 20. in quo vox omittitur, in animo habuisse Polycarpum.

Ibid. l. 16. οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας] Adscripsit oræ exempli penes me editionis Aldrichianæ Marklandus, "Verte, *non* "*mihi ipsi* hanc libertatem *permittens*, *sed* &c." Commode adposuit Jacobsonus Ignatii locum in *Epist. ad Ephesios*, §. 2. Οὐ διατάσσομαι ὑμῖν ὡς ἄν τις. Cæterum hæc scribere Polycarpum statuit Pearsonius in causa Valentis presbyteri, cujus meminit auctor infra §. 21. quam quidem cau-

sam judicio Polycarpi permittebant. Vide *Vindic.* ejus *Ignatianas*, part. II. cap. 13. p. 169.

P. 12. l. 3. τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου] Insigni elogio Polycarpus cohonestat S. Paulum *ob sapientiam;* qua voce S. Petrus de eodem utitur, 2 Epist. iii. 15. h. e. ob scientiam cœlestium arcanorum et mysteriorum evangelii: quem patres omnis fere ævi, accumulatis istiusmodi elogiis, secutos esse notius est, quam ut testimoniis congerendis citra necessitatem insistam. SMITH.

Ibid. l. 7. ἐπιστολὰς] Infra cap. xi. *qui estis in principio epistolæ ejus.* Epistolas et de una epistola dici, observatum doctis Scripturarum interpretibus ad libros Machabæorum. COTELERIUS. De una tantum epistola Paulina Polycarpum hic loqui, satis indicat locus alter a Cotelerio indicatus.

Ibid. l. 8. ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν] Cum in plerosque libros editos irrepsisset ὑμῶν, locum corrigere voluerunt Junius, Cotelerius, Smithus, Freyus, ἡμῶν legendum esse recte monentes. Jam vero comperi extitisse, et *nostrûm* in editione principe Interpretis Latini, et ἡμῶν in editione Græci exemplaris principe, quam ex apographo Sirmondiano Halloixius adornavit. Idem quoque, ut codex Florentinus, sic præ se fert Aldrichii editio, sed hujus tamen oræ adposita est conjectura ὑμῶν. At vero mutuatus est Polycarpus verba apostoli in *Epist. ad Galatas*, iv. 26. ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. De hoc interea vocis πάντων, quæ apud Paulum interdum omittitur, firmamento silent critici ad locum. Nunc adde ex cl. Jacobsoni editione *PP. Apostolicorum* patrocinantes lectioni ἡμῶν codices Vaticanum et Parisinum.

Ibid. l. 11. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης] Legendum mihi videbatur, ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ πλήρης, πεπλήρωκεν ἐ. δ. cum vox πλήρης sequente absorpta esset. Atque ita Anglicam versionem suam formasse cl. Cavium post vidi. At nuper cl. Jacobsonus, scribens ad loc. nescire se, an quodammodo patrocinari huic conjecturæ videatur interpres vetus, sensum tamen satis bonum præbere statuit versionem Cotelerii, *si quis enim intra hæc fuerit;* neque prorsus absimilia ait habere Ignatium *ad Ephes.* §. 5. Ἐὰν μή τις ᾖ ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου, ὑστερεῖται τοῦ ἄρτου τοῦ Θεοῦ.

Ibid. l. 14. χαλεπῶν] Hesychius in *Lexico*, Χαλεπόν. δύσεργον, σκληρὸν, δεινόν.

P. 13. l. 1. τὰς γυναῖκας ὑμῶν] Junio ὑμῶν cum ἡμῶν mutanti jam recte Jacobsonus opposuit Vet. Interp. codicesque scriptos.

P. 13. l. 7. *πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς*] Recte distinguuntur *διαβολὴ* et *καταλαλιὰ*, ut diversa mentis et linguæ vitia, in libris sacris et scriptis ethnicorum. *Καταλαλιὰ* per se, sine aliquo additamento, paullo supra habetur. V.I. legebat *διαβολικῆς καταλαλιᾶς ab omnibus diabolicis detractionibus:* et sic habet codex Florentinus. Sed dubito, an recte. Smith. Florentino codici Parisinum addit Jacobsonus.

Ibid. l. 10. *θυσιαστήριον Θεοῦ*] Hoc pro recepto *θυσιαστήρια* ex codd. Flor. Vat. Paris. nunc recepi, cl. Jacobsonum secutus; qui pergit scribere, "Sic quoque Pseudo-"Ignatius in Ep. ad Tarsenses, l. 9. *τὰς ἐν σεμνότητι χήρας* "*ὡς θυσιαστήριον Θεοῦ*. Lib. impressi præbent *θυσιαστήρια*. "Sed *ναὸς* non *ναοὶ* habet D. Paulus 1 Cor. iii. 16, 2 Cor. "vi. 16. Cf. Tertull. ad Uxor. l. 7. p. 165. ed. Rigalt."

Ibid. *πάντα μωμοσκοπεῖται*] In exemplari *μωμοσκοπεῖται* scriptum est; quam vocem qui non intellexerunt, *ἡμῶν σκοπεῖται* legendum existimarunt; pro priore verbi compositi membro, pronomine (quod Vetus non agnovit Interpres) substituto. Cum *θυσιαστηρίῳ* vero a Clemente in Epistola ad Corinthios, (c. 44.) quam in hac alias etiam non semel Polycarpus est secutus, *μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον* conjunctim cernimus; ubi *μωμοσκόπων* officium fuisse pluribus nos docuit doctissimus Junius, ne quid vitii aut labis sacrificio, priusquam altari imponeretur, subesset diligenter dispicere. *Θυσιαστήριον* quoque singulariter ab aliis hic legitur, uti in versione vetere Latina. Cum qua etiam convenit, quod in Salmasii apographo paulo post rectius scriptum occurrit, *οὔτε τι* pro Halloixii *οὔτ' ἔτι*, et *Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι* pro ejusdem *Θεοῦ ἐν Χριστῷ διάκονοι*. Usser. MS. *μωμοσκοπεῖται·* et sic omnino legendum, ut viri docti dudum observarunt. Smith. MSti scripturam *μωμοσκοπεῖται*, quod quidem verbum apud alios autores extat, in textum recepi. Porro vix dubito, quin respiciatur hic et in verbis sequentibus ad apostoli locum in *Epistola ad Hebræos* cap. iv. comm. 12. et 13. ubi extant metaphoræ ductæ a sacrificiis. Præstare *μωμοσκοπεῖται* codicem Vat. nunc refert Jacobsonus, sed divisim vocem exhiberi in codd. Florent. et Paris. quorum ille *μώμω—σκοπεῖται* habet, *μόμος* oræ libri adscripto, hic *μόμος—σκωπεῖται*.

Ibid. l. 12. *οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας*] Emendavit ex Salmasii apographo Usserius *οὔτέ τι τῶν* pro *οὔτ' ἔτι τῶν*, quod etiam Marklandus oræ exempli mei Aldrichianæ editionis adscripsit. Hoc recepi. Similiter scriptum esse in cod. Flor. ostendit apographum Vossio-Dodwellianum; confirmante id Jacobsono de eo et reliquis codicibus.

Ibid. l. 15. κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης] An scribendum est τῇ δικαιοσύνῃ, h. e. in justitia *ambulare debent?* Sed aliter Vet. Interp. Hæc olim posui. Jam vero veterem tuetur lectionem cl. Jacobsonus; et velim nunc ego eam retinere, quia aliquatenus convenit cum superioribus.

Ibid. l. 16. ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι] MS. Θεοῦ καὶ Χριστοῦ (pro edito Θεοῦ ἐν Χριστῷ), et ita quoque legebat Vet. Interp. SMITH. Hoc ego, probante idem Usserio, in textum recepi. Sic quoque duo alteri codices scripti se habent teste Jacobsono, qui monet legi ad finem capitis hujus ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ.

Ibid. l. 17. μὴ δίλογοι] Ita codd. Laur. (seu Flor.) Vat. Par. pressius ad verba B. Pauli in Ep. 1 ad Tim. iii. 8. quam δίγλωσσοι, quod habent libri impressi. Hæc JACOBSONUS, quem in lectione codicum MSS. recipienda secutus sum.

P. 14. l. 1. ἐγένετο] Hoc pro ἐγίνετο ex codd. suis reposuit Jacobsonus, quem secutus sum.

P. 14. l. 5. καὶ συμβασιλεύσωμεν] Legendum videtur cum V. I. καὶ συμβασιλεύσομεν, ut ante scriptum est ἀποληψόμεθα. Hoc olim annotavi. Nunc monet cl. Jacobsonus, sic legi in codd. Laur. (seu Flor.) et Paris. alterum vero in Vaticano.

Ibid. l. 9. τὸ ἀνακόπτεσθαι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἐν τῷ κοσμῷ] Ἀνακόπτεσθαι pro ἀνακύπτεσθαι ex codicibus suis atque nonnullis editionibus reponentem cl. Jacobsonum sequor, simul atque articulum τῶν post ἐπιθυμιῶν ex cod. Vat. adjicientem.

Ibid. l. 14. ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις] "Quis dabit" (ait Pearsonius, *Vindic. Ignat.* part. II. cap. 13.) "episcopum Philippensium tunc in vivis fuisse? "Quis præstabit Philippenses ideo a Polycarpo consilium "non efflagitasse, quod tunc temporis episcopo ipsi haud "potirentur? Ita enim ipse eos alloquitur, Ταῦτα, ἀδελφοί, οὐκ "ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' "ἐπεὶ ὑμεῖς προεκαλέσεσθέ με. *Hæc verba, fratres, non meo "arbitrio, vobis de justitia scribo, sed quod nos ad me provocastis.* (§. 3.) in causa, ut opinor, Valentis presbyteri, "quam judicio Polycarpi permittebant. Hæc igitur cum "incerta sint, nihil certi ex sermone Polycarpi proferri "potest." p. 168. ed. Cant. Confer hujus epist. §. xi.

P. 15. l. 1. ἐπιστρέφοντες τὰ ἀποπεπλανημένα] Conjiciebat legendum τοὺς ἀποπεπλανημένους Patricius Junius. Invenisse Vetus Interpres videtur πάντας ἐπιστρέφοντες τοὺς ποπεπλανημένους, omnes *ab errore convertentes.*

Ibid. l. 10. τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ὀφθαλμῶν] Significari videtur his verbis solus Christus. Apud Vet. tamen Interpretem voces καὶ Θεοῦ desunt. Interea in celebri loco *Actuum Apost.* cap. xx. comm. 28. præstant plurimi MSti ——ποιμανεῖν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

P. 16. l. 8. οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ] Ita S. Polycarpus appellavit Marcionem, quum se in conspectum ipsius protrusisset, ut illum agnosceret et salutaret, ut fratrem et Christianæ communionis socium, orans, apud Iren. lib. III. c. 3. ἐπιγίνωσκέ με. cujus rei historiam Græce retulit Eusebius Hist. Eccles. lib. IV. c. 14. ἐπιγινώσκω σε τὸν προτότοκον τοῦ Σατανᾶ. SMITH. Præter Irenæum testes citaverat Usserius cum *Act.* xiii. 10. ubi S. Paulus Elymam magum υἱὸν διαβόλου appellat, tum etiam Ignatianæ ad Trallianos epistolæ interpolatæ cap. 11. in quo ab interpolatore Simonem τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ (diaboli) υἱὸν nominatum habes. Supra vero, ubi Joannis apostoli locus affertur, pro vulgata lectione ἐληλυθότα præstat cum aliis scriptoribus atque codicibus ἐληλυθέναι Polycarpus; quod quidem signare ad Novum Testamentum critici omiserunt. Interea ἐληλυθέναι pro ἐληλυθῆναι ex edit. principe Polycarpo restitui. Apposite indicat cl. Jacobsonus *Joan.* vii. 44. ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ.

Ibid. l. 9. ἀπολείποντες] Hoc pro ἀπολιπόντες ex codd. scriptis suis recepit Jacobsonus.

Ibid. l. 13. τὸν παντεπόπτην Θεὸν] S. Clemens Romanus in fine prioris epistolæ ad Corinthios, ὁ παντεπόπτης Θεός. Recte in Latina versione, ubi ex oscitantia librarii ponitur *prosperatorem*, ex codice Magdalenensi *perspectorem* substituit Usserius. SMITH.

P. 17. l. 6. δοξάζωμεν] Cum, referente Usserio, istud habuerit MS. Salmasii, hoc est, exemplaris Schottani apographum, eidemque lectioni faverit Vetus Interp. hanc pro altera δοξάζομεν in textum recepi; id quod nunc video jam fecisse Lemoynæum in sua editione Polycarpi. Hæc olim scripsi. Nunc, idem quoque indicante codicis Florentini apographo meo Vossio-Dodwelliano, testatus est Jacobsonus extare in hoc codice Florentino δοξάζωμεν.

Ibid. l. 8. καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστεύσαμεν] Lege τούτῳ, vel si retineatur τοῦτο, subintellige εἶναι. SMITH. Haud favet quidem mutationi Interpretatio vetus; ad oram tamen exempli mei Aldrichianæ edit. vir cl. Marklandus manu sua τούτῳ rescripsit.

Ibid. l. 10. Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς &c.] Hæc verba usque ad

illud ἀναστάντα apud Eusebium afferuntur in libro tertio *Hist. Eccl.* cap. 36.

Ibid. l. 12. ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς] Particulam καὶ ex codice Florentino supplevi, in quo tamen, prout apud Eusebium, εἴδετε pro ἴδετε scriptum est, Idemque in editione sua posuit Lemoynæus, sicut ante eum Maderus; sed adversante Interpretatione vetere, quæ habet, *quam* et *oculata fide* vidistis. Porro particulam *et*, quam nescit hujus interpretationis editio princeps, tuetur codex MS. Magdalenensis, qui Polycarpi versionem Latinam continet. Hæc olim ego. Nunc testatur Jacobsonus, tres suos Polycarpi codices lectionem ἣν καὶ ἴδετε præstare, dum tamen in uno eorum, hic est MS. Vaticanus, scriptum est mendose ἴδατε. Quin etiam apud Eusebium, qui verba adduxit, tum codex Parisiensis antiquissimus ἴδετε a prima manu, tum vero codex Norfolciencis in Museo Britannico repositus idem habent. Quod quidem ex nupera editione viri desideratissimi Edvardi Burtoni discimus.

P. 17. l. 13. καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ] Indicat Smithus *Martyrologium Romanum* ad XVIII. Decembris, ubi hæc posita sunt. *Philippis in Macedonia, natalis sanctorum martyrum Ruffi et Zosimi; qui ex eo numero discipulorum fuerunt, per quos primitiva ecclesia in Judæis et Græcis fundata est; de quorum etiam felici agone scribit sanctus Polycarpus in Epistola ad Philippenses*, p. 314. edit. Paris. an. 1584.

Ibid. l. 7. ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν] "Ita hodierna "Polycarpi exemplaria et Eusebii. Sed ἡμῶν in Eusebii "codice D. Savilii et Nicephoro et apographo Salmasii legi "notavit calamo in libri sui ora Usserius. Probabile est de "sui temporis persecutione intelligendum esse Polycarpum, "quanquam hic apostolos etiam ipsos in exemplorum nu-"mero recensuerit." Dodwell. *Dissert. Cypr.* Diss. xi. §. 27. a JACOBSONO allatus.

Ibid. l. 17. καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον] Sic locus legitur, tam apud Eusebium, quam in Polycarpi Græcis, et in subjectis fini Actorum Ignatii in codice MS. Bodleiano Laud. C. 93. addere tamen vult Smithus verbum πορευόμενοι post αὐτοῖς, Vet. Interpretem secutus; Patricius autem Junius censuerat supplendum ἐπορεύθησαν καὶ post τόπον, Clementis Romani epistola appellata. Neutram vero emendationem, cum εἰς pro ἐν hic positum videatur, necessariam esse existimem. Clementis verba sunt, [Πέτρ]ος διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ [ἕνα οὐ] δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπή[νεγκεν] πόνους, καὶ οὕτω

μαρτυ[ρήσας] ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης. cap. 5. His apponas Divi Lucæ locum in *Actis Apost.*—ἐξ ἧς (ἀποστολῆς) παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. i. 25. Cæterum melius vertisse ne dubites nuperum interpretum Polycarpi Anglicum, Wilfridum Clementson, verba παρὰ τῷ Κυρίῳ, *with the Lord*, *apud Dominum*, quam olim Cavium et Wakium, qui habent, *by the Lord*, *a Domino*, nisi legere hi vellent παρὰ τοῦ Κυρίου, quod fecisse videtur Vetus Interpres. Clementsono autem interpreti nunc addendi sunt cl. Chevallier, qui recentissime, atque Elborow, qui primus omnium Polycarpi epistolam in Anglicam linguam vertit. Denique de præpositione εἰς consulendum ait Heinichium ad Eusebium H. E. II. 25. Jacobsonus.

P. 18. l. 2. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα] Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, ex Eusebii et Nicephori citatione, nam post ὑπὸ Græcum Salmasii, quo usi sumus, deficit nos exemplar, hic supplevimus; licet passivum ἀνασταθέντα et veteris nostri Interpretis authoritas, qui, *a Deo resuscitatus*, vertit, et ipsa constructionis requirat ratio. Unde Metaphrastes (in Vita Ignatii) ἀναστάντα in Græco, et Rufinus *resurrexit* in suo ita retinuit Latino; ut illud, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *a Deo*, ut minus cum eo cohærens, uterque prætermiserit. USSER. Vocibus ὑπὸ τοῦ absolutum est codicis Florentini apographum Vossio-Dodwellianum; deinde sequitur in ipso codice, nullis interpositis, pars epistolæ Barnabæ a verbis illis in pag. 13. *edit. Menardi*, λαὸν τὸν κενὸν (καινὸν) ἑτοιμάζων. Communis autem est codicibus Polycarpi Græcis hiatus iste. Quæ vero subjecta sunt codici Vaticano, ea protulit Jacobsonus, prout olim Vossius, Ἐπιστολὴ Βαρνάβα τοῦ ἀποστόλου συνεκδήμου Παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου. In edit. principe, sive Halloixii illa, totum deficit hoc membrum orationis καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, verius ἀνασταθέντα.

P. 18. l. 8. mansuetudinem Domini alterutri] Sic Halloix et Faber Stapulensis (edit. princeps Latina) et sic cod. Laur. (seu Florent.) Libri impr. omittunt *Domini*. JACOBSON.

Ibid. l. 22. Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur.] Hic quidem facile visu est, respicere Polycarpum ad apostoli locum in *Epistola ad Coloss.* iii. 5. Νεκρώσατε οὖν—τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. Vet. Interp. Lat. *Mortificate ergo*—avaritiam, *quæ est simulacrorum servitus*; sed non æque facilis est expositio vocis πλεονεξία vel apud apostolum, vel apud Polycarpum. Hæc olim notavi. At vero nunc posuit quæ sequuntur Jacobsonus, "Græcum sine dubio et hic et infra, *Si quis*

"*non abstinuerit se ab avaritia*, habuit πλεονεξίας. Verum "sensum optime illustrat Suicerus e Clem. Alex. Strom. III. "p. 464. [522. Potter.] ἡ πλεονεξία πορνεία λέγεται, τῇ αὐταρ-"κείᾳ ἐναντιουμένη. Adulter ergo est πλεονέκτης, quia sua "uxore non est contentus, sed aliena sibi vendicat. Atque "ita hanc vocem recipiendam esse vult cl. Heinsius ad "Eph. v. 3. Suicer. in voc. πλεονεξία." Neque magis dubitabat olim Pearsonius, quin mœchia peccatum fuerit hujus Valentis. Vid. *Vindicias* ejus *Ignatianas*, part. II. cap. 8. p. 195. ed. Cant.

Ibid. l. 27. qui estis in principio epistolæ ejus] Supplere vult Smithus *laudati*, vel quippiam tale. Vide supra cap. 1.

P. 19. l. 5. et nihil vos latet] Ait S. Joannes in *Epistola*, Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα, 1 Joan. ii. 20. Verba autem, quæ sequuntur, *mihi autem non est concessum modo*, παρενθετικῶς posita videntur. Apte adponit cl. Jacobsonus Ignatii verba, *Ep. ad Ephes.* §. 14. Ὡς οὐδὲν λάνθανει ὑμᾶς.

Ibid. l. 23. καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα, ὅπερ ποιήσω] Pro ὑμῶν in Nicephoro et quibusdam Eusebii exemplaribus legitur ἡμῶν, quod et Rufinus secutus fuisse videtur, quum reddidit, *deferat litteras ad vos*, et Polycarpi Vetus Interpres quum vertit, *deferat litteras meas, quas fecero ad vos*, ita enim illud, ὅπερ ποιήσω, exprimere volebat; quod non animadvertens Joannes Faber (primus editor) *quas et dedero ad vos*, hic substituit, contra manuscriptorum fidem. Ubi tamen et nostrum hunc Polycarpi, et Eusebii interpretem Rufinum deceptum fuisse apparet, de litteris ad Philippenses deferendis ista accipientem, cum ad Antiochenos dandæ litteræ intelligantur; vel ab ipsis Philippensibus, si παρ' ὑμῶν, vel a Polycarpo et Smyrnæis suis, si παρ' ἡμῶν, hic legendum fuerit. Quod posterius ex Ignatii verbis illis in epistola ad Smyrnæos firmamentum accipit: ὃ ἐφάνη μοι ἄξιον, τοῦτο ἐστὶν, ὥστε πέμψαι τινὰ τῶν ὑμετέρων μετ' ἐπιστολῆς, ἵνα συνδοξάσῃ τὴν κατὰ Θεὸν αὐτοῖς γενομένην εὐδίαν· *Quod mihi dignum factu est visum, hoc est; ut aliquem vestrûm mittatis cum epistola* (ad Antiochenos videlicet in Syria); *ut una cum illis glorificet Deum de tranquillitate, quam in Deo consecuti sunt.* (§. 11.) Usser. Hæc viri magni sunt; quæ vero nihil cogunt, ut ἡμῶν pro lectione recepta ὑμῶν, quod et Patricio Junio visum erat, substituatur. A nuntio Polycarpi litteræ illæ tam Philippensium, quam Smyrnæorum deferri possent; id quod particula καὶ in verbis καὶ τὰ παρ' ὑμῶν, et in sequentibus, πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν, significare videtur. Etsi enim illud ταῖς ἐμ-

προσθεν ἐκκλησίαις in Ignatii *Epistola ad Polycarpum*, §. ult. nonnisi de *anterioribus* illis ecclesiis, quæ in Asia Syriam versus jacebant, interpretandum sit; nihil inde eruendum lectioni ὑμῶν contrarium. Quippe, ibi hortatus est Ignatius Polycarpum scribere ad istas ecclesias, ut nonnullæ earum nuntios ipsæ mitterent ad Antiochiam, recuperatam pacem gratulantes; aliæ vero litteras scriberent deferendas illas a nuntio Polycarpi. Neque contraria est de voce ὑμῶν sententia vel Smithi, vel eorum, qui Polycarpi epistolam in linguam Anglicam verterunt, Cavii, Wakii, Clementsoni. Interea, dum Wakius in hunc modum hæc verba interpretatus est, *But if any one went from hence into Syria, he should* bring *your letters with him*, verbo ἀποκομίσῃ significari censebat non *deportationem*, sed *asportationem*. Aliter vero locum exposuêre duo alteri interpretes. Quibus nunc addas Elborow et Chevallierium paulo ante a me commemoratos. Quæ denique sequuntur, ea notavit ad Eusebium suum cl. Burtonus, "Nescio quæ Eusebii exem- "plaria indicaret Usserius, cum pro ὑμῶν in quibusdam "ἡμῶν legi monuit: in nullo codice hanc lectionem inveni "præter Savilianum, quem quidem ab Usserio collatum "esse constat."

P. 20. l. 2. ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε] Anonymus martyrii B. Ignatii descriptor legit ὠφεληθήσεσθε, quomodo et Vetus Polycarpi Interpres reddidit, *ex quibus magnus vobis erit profectus*. Usser.

Ibid. l. 9. Et de ipso Ignatio, et de his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate] Hujus ita in Bibliotheca sua (cod. cxxv.) de Polycarpi hac ad Philippenses epistola agens meminit Photius. *Λέγει καὶ τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν.* In Halloixii tamen editione verba ista sunt omissa, quæ docent circa annum Dom. cvi. eodem videlicet tempore, quo e Syria ad martyrium Romam adductus est Ignatius, scriptum a Polycarpo istam fuisse epistolum. Hæc Usserius, sed Ignatii obitum toto decennio, quam a recentioribus chronologis factum est, citius statuens. Ait Jacobsonus, "De morte "Ignatii Polycarpus jam certior factus erat, §. 9. sed cir- "cumstantias, dicta, &c. ut videtur, ignorabat. Postulat "ergo a Philippensibus, ut sibi significent, quidquid Ignatii "mortem spectans iis esset cognitum."

Ibid. l. 11. quem in presentem diem commendavi vobis, et nunc commendo] Cum in principe aliisque vetustioribus editionibus hujus interpretationis, et ad marginem editio-

num aliquot Polycarpi, extet *in præsentem diem* pro *in præsenti*, idem revocavi. Fortasse enim scripserat Polycarpus, ὃν μέχρι τοῦ παρόντος ὑμῖν συνέστηκα, καὶ νῦν συνίστημι. Sed comparet in MSto nostro Magdalenensi altera lectio, *in præsenti*; vertuntque Wakius et Clementsonus, et Chevallierius, *in the present epistle*, *in præsenti epistola*: rectius autem, ni fallor, habet Cavius *hitherto*, *usque adhuc*; vertit Elborow *formerly*, *olim*. Habere vero MS. Mediceo-Laur. Versionem Lat. exhibentem *in præsenti* refert cl. Jacobsonus, qui tamen meam lectionem in contextum recepit.

Ibid. l. 13. Credo quia et vobis eum similiter] Apte confert Jacobsonus, 1 *Pet.* v. 10, Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι.

Ibid. l. 15. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, in gratia, cum omnibus vestris] In Latino codice D. Alexandri Petavii tota epistola ita concluditur: *Incolumes estote in Domino Jesu Christo; et gratia ipsius cum omnibus vobis.* Usser. Fortasse Græce constituendus in hunc modum totus locus est; Ἔρρωσθε ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν χάριτι, μετὰ πάντων τῶν ὑμετέρων. Verbum enim ἔρρωσθε ab Ignatio in fine epistolarum sæpe positum est; et *Glossæ Vet.* habent, Ἐρρωμένος, *validus*, incolumis: et Incolumis, ἐρρωμένος, ὑγιὴς, ἀκαίριος, σῶος, ἄρτιος. Denique pro *vestris* minus apte habet *nostris* MS. Magdal. Hæc adnotaveram. Nunc vero delet particulam *in* ante vocem *Gratia* cl. Jacobsonus, imprimendumque curavit, *Gratia cnm omnibus vestris.* Attamen ego veteris interpretis auctoritate, ut in sententia perstem, inductus, similiter scribentem jam video apostolum *ad Timotheum*, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι, 2 Tim. ii. 1. Habet Ignatius quoque fine *epistolæ ad Smyrnæos*, Ἔρρωσθε ἐν χάριτι. Hoc denique de interpretatione Græca verbi, *Incolumes estote*, addam, quod quo loco epistolæ falso dictæ Ignatii *ad Antiochenos* extant ista, Ἔρρωσθε Θεῷ καὶ Χριστῷ, πεφωτισμένοι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, eo demum sic vertit vetus Interpres, *Incolumes estote Deo et Christo, illuminati Spiritu Sancto.* §. ult.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ

S. IRENÆI AD FLORINUM.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ

S. IRENÆI AD FLORINUM.

Fragmentum Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, apud Eusebium, *Hist. Eccl.* lib. V. cap. 20.

ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης. Ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς. Ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε. Ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε παῖς ἔτι ὢν ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἔναγχος γινομένων. Αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ

Interprete H. Valesio.

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levissime dicam, non sunt sanæ doctrinæ. Hæc dogmata dissentiunt ab ecclesia, et in maximam impietatem eos conjiciunt, qui illis assentiuntur. Hæc dogmata ne ipsi quidem hæretici extra ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt. Hæc dogmata, hi qui ante nos vixere presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli extiterant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te cum adhuc puer essem in inferiore Asia apud Polycarpum, splendide agentem in palatio, et magnopere laborantem, ut te illi approbares. Etenim ea quæ tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo, quam illa quæ nuper acciderunt. Quippe ea quæ pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, ei-

ἐνοῦνται αὐτῇ· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει· καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ

que penitus inhærent. Adeo ut et locum ipsum possim dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens disserebat ; processus quoque ejus et ingressus, vitæque totius formam, et corporis speciem ; sermones denique quos ad populum habebat ; et familiarem consuetudinem, quæ illi cum Joanne, ut narrabat, et cum reliquis qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat : et qualiter dicta illorum commemorabat, et quæcunque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis qui Verbum vitæ ipsi conspexerant Polycarpus acceperat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Hæc ego divina mihi largiente clementia tunc studiosus audiebam, non in charta sed in corde meo audita describens : eademque per Dei gratiam assidue repeto ac revolvo. Et in conspectu Dei affirmare possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si quid ejusmodi unquam audiisset, exclamaturum conti-

ὦτα αὐτοῦ, καὶ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών· ὦ καλὲ Θεὲ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι· πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς, τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. Καὶ *ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπεστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι.* Edit. Burtoni, p. 359. (Vid. notam.)

nuo, et obturatis auribus suis dicturum fuisse, prout ipsi moris erat; Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem! Atque ex loco ipso aufugiturum, in quo seu stans, seu sedens, ejusmodi sermones audiisset. Sed et ex epistolis illius id liquido comprobari potest, quas ille partim ad vicinas ecclesias, ut eas confirmaret, partim ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans.

ANNOTATIONES

IN

FRAGMENTUM EPISTOLÆ S. IRENÆI AD FLORINUM.

P. 35. l. 5. ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c.] Præmissa hæc sunt ab Eusebio; Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει. τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος· τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον, περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν· ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ Ὀγδοάδος συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν.—Ἐν ᾗ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c. *Adversus autem illos qui sinceram ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias conscripsit epistolas. Alteram ad Blastum quam inscripsit de Schismate; alteram ad Florinum de Monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum de Octonario composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum Epistola de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis;* HÆC vero dogmata, Florine, &c. De Florino et Blasto hæc prius scripserat capite

15. Eusebius, Οἱδ' ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρῖνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσών. Βλαστός τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος· οἳ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπῆγον βούλημα· θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος. At vero Blastum propter quæstionem de paschæ tempore ortam reum evasisse schismatis potius quam hæresis, ostendit capite ultimo auctor libelli *Contra Hæreticos* apud Tertullianum extantis. Theodoretus quidem in *Hæret. Fab.* lib. I. c. 23. eum cum Florino in Valentinianam hæresim declinasse ait, sed de hac re silere videtur Eusebius.

P. 35. l. 5. ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα &c.] "Condiscipuli, "(Florini) quem apud Polycarpum viderat noveratque, "casum dolens Irenæus, eumque ab errore revocare cu-"piens, scripsit adversus eum epistolam περὶ τῆς Μοναρχίας, "ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *de Monarchia*, "sive, *quod Deus non sit conditor malorum*. Ταύτης γάρ τοι "τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam* "*enim opinionem hic defendere videbatur*. Quæ quidem "sic explicat H. Valesius, quasi Florinus Marcionis et Cer-"donis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alte-"rum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat "Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos* "*extra ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse*. "Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini "error; ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, "ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali, auc-"torem fingeret; sed in unum et eumdem Deum, tanquam "in caussam, mala omnia ac peccata refunderet; quod re-"vera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. "Unde licet pro μοναρχίᾳ, seu principii unitate contra "Marcionitas cum Catholicis decertaret; hanc tamen pejus "illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Ire-"næus vero retinendam esse μοναρχίαν, nec tamen malo-"rum labe adspergendam esse, tam vere, quam pie con-"tendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus "extitisset, quamque nefarium dogma exhorruisset Poly-"carpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos "ponit; ut tanti præceptoris memoria devium in Catho-"licæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius Flo-"rianorum quorumdam hæreticorum meminit; sed quos "Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius vero "Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali caus-"sam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum "nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo,

"quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Flo-"rinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen "convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, "illinc vero a μοναρχίᾳ quam hactenus propugnaverat, de-"ficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum indu-"ceret, mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extre-"mum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire "maluit, quam eum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius "salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præ-"ceps se dederat barathro extrahere studens scripsit librum "περὶ Ὀγδοάδος, *de Ogdoade*, vel ut habet Hieronymus in "Catalogo, *de Octava*, cujus clausulam duntaxat refert "Eusebius." Hæc MASSUETUS S. Irenæi editor, Dissert. II. Artic. iii. num. 58. Dodwellum secutus in *Dissert.* VI. *in Irenæum*.

P. 35. l. 14. λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ] Difficile indicatu nomen est imperatoris, quo regnante hoc factum sit, seu Hadrianus fuerit, cum ille, teste Xiphilino, in *Dionis Epitome* p. 246. ed. Steph. imperii sui provincias atque urbes frequenter inviseret, sive is, qui Hadriano successit, Antoninus Pius, ut Massuetus contra Dodwellum probare conatus est, Dissert. sua II. Artic. i. num. 1. 2. Cum vero notum sit, Imp. Pium ex Italia nunquam exiisse, Massuetus hoc Irenæi loco id tantum vult ostendi, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit; nec quidquam amplius censet ex eo colligendum. Haud assentior, cum aiat Irenæus, a se tunc temporis apud Asiam agente visum esse Florinum in imperatoris aula splendide viventem. Porro satis bene convenit cum primo Irenæi tempore, τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ, dum παῖς erat apud Asianos, annus ille Christi 127. quo Hadrianum per Athenas et Asiam Syriam versus iter fecisse, ex Spartiano atque nummis probavit Pagius *Crit. in Annales Baronii*, ad annos 127. et 128. vol. I. p. 125. Est vero opus illud *de Hæresibus*, ubi de Polycarpo Irenæus scribit, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. lib. III. cap. 3. 16. Ibi quidem tradit vir sanctus, πάνυ γηραλέον fuisse Polycarpum, eum qui tot annos post passus est, sed non illo imperatoriæ profectionis tempore, ut vult Massuetus, postea vero, cum martyrio coronatus fuerit. Hadrianum dicit Fronto, per Angelum Maium nuper redivivus, *orbis terrarum non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligentem*. *De Feriis Alsiensibus*, cap. 3. p. 138. ed. Berolin.

P. 36. l. 10. τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου] Irenæo venit in mentem initii epistolæ primæ S. Joannis.

Ibid. l. 19. *ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ*] Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei catholicæ regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent—Porro hunc morem Christiani a Judæis hauserant. De quibus idem testatur Lucas in cap. vii. Actuum Apostolorum; *κράξαντες δὲ φωνῇ μεγαλῇ, σύνεσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.* Hieronymus in Epistola ad Pammach. adversus errores Joan. Hierosol. p. 235. Item Aug. in Serm. 84. de Festivitate Paschæ. VALESIUS ad hoc Fragmentum apud Eusebium.

P. 36. l. 1. *τὸ σύνηθες αὐτῷ*] Hoc loco *αὐτῷ* dicta causa recepi olim; et nunc Burtonus e codicibus suis scriptis vocem Eusebio reposuit, deleto *κατὰ* ante *τὸ σύνηθες*.

Ibid. l. 5. *ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις*] Ex his quidem epistolis præstans illa ad Philippenses, quæ hæc Opuscula auspicata est, adhuc superest.

Ibid. l. 7. *δύναται φανερωθῆναι.*] Dicerem hinc excidisse *τοῦτο*, nisi ferenda sit ellipsis. Subjunxit Eusebius, *Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος.* Vet. Interp. Rufinus habet, *Sed ex epistolis ejus quas scripsit,—potest sententia ejus evidenter agnosci. Hæc Irenæus.*

S. HIPPOLYTI

CONTRA HÆRESIM NOETI,

SIVE,

PARS, QUÆ RESTAT, LIBRI EJUS

ADVERSUS OMNES HÆRESES.

S. HIPPOLYTUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxi. pag. 138. edit. FABRICII.

HIPPOLYTUS cujusdam ecclesiæ[a] episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschæ[b] temporumque Canones scripsit, usque ad primum annum Alexandri Imperatoris et sedecim annorum circulum, quem Græci ἑκκαιδεκαετηρίδα vocant, reperit: et Eusebio[c], qui super eodem pascha Canonem, decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαιδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit. Scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in ἑξαήμερον, et in Exodum[d], in Canticum Canticorum[e], in Genesin, et in Zachariam[f]: de Psalmis[g], et in Esaiam, de Daniele, de Apocalypsi, de Proverbiis, de Ecclesiaste, de Saul et Pythonissa, de Antichristo[h], de Resurrectione[i], contra Marcionem[k], de Pascha[l], adversum omnes hæreses[m], et προσομιλίαν de laude Domini Salvatoris[n]: in qua, præsente Origene, se loqui in ecclesia significat.

JOAN. ALBERTI FABRICII NOTÆ.

[a] Eusebius VI. 20. post Beryllum commemoratum: ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας. Varias veterum et recentium de loco episcopatus Hippolyti, quem Eusebius et Hieronymus ignorarunt, hariolationes præmisi Opusculis sancti martyris, quæ collecta junctim edidi Hamburg. 1716. et 1718. duobus parvis tomis in fol. Fabricius. Inter varias veterum et recentiorum sententias de ecclesia, quam Hippolytus obtinuit, illa verisimilior videtur esse, quæ eum Portus Romani, non ad Ostia Tyberini, sed celebris hoc nomine in Arabia emporii, hodie *Adena*, episcopum facit. Abulidem Romæ episcopum Arabes vocant, Vid. Catalogum Ebedjesu, cap. VII. Vallarsius, tom. II. Operum S. Hieronymi. (Hippolytum Arabum metropolis episcopum fuisse, literis mandavit sæculo quinto Gelasius papa Romanus in testimoniis *De Duabus Naturis in Christo*, tom. VIII. *Biblioth. PP.* edit. Lugd. p. 704.)

[b] Euseb. VI. 22. Τότε δῆτα καὶ Ἱππόλυτος συντάττων μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων καὶ τὸ περὶ τοῦ πάσχα πεποίηται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τὴν τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καί τινα κανόνα ἑκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προσθεὶς ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου (an. Christi 222.) τοὺς χρόνους περιγράφει. Alia veterum de hoc opere testimonia habes in t. I. Opp. Hippolyti p. 42. Canoni Paschali Hippolyteo subjuncta.

[c] Eusebii liber de festo Paschali μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου et rationes cycli undeviginti annorum complexus interdicit, de quo vide ipsum Eusebium IV. 34 et 35. de Vita Constantini. Meminit et Gennadius de S. E. cap. 88. Isidorus Hispal. VI. 17. Orig. "Paschalem cyclum Hippolytus episcopus "temporibus Alexandri Imperatoris primus conscripsit. Post "quem probatissimi autores, Eusebius Cæsariensis, Theophilus "Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus atque Vic-"torinus amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices "circulos ediderunt." Quoniam vero S. Hippolyti cyclus sedecim tantum annorum fuit, hinc Beda de temporum ratione c. 42. "Decemnovennalis circuli ordinem primus Eusebius Cæsareæ "Palæstinæ episcopus ob quartas decimas lunas festi Paschalis "ipsumque diem Paschæ inveniendum composuit, eo quod "luna, &c."

[d] Eusebius VI. 22. post Hippolyti εἰς τὴν ἑξαήμερον, non ejus commentarium in Exodum, sed εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον commemorat: Rufin. *in Hexaëmeron et ea quæ post Hexaëmeron scripta sunt.* Sed Hieronymus peculiariter etiam deinde meminit commentarii in Genesin, et quoniam plura Hieronymus scripta refert quæ se ait reperisse, et de quibus Eusebius silet, Hieronymi fidem hac in parte sollicitare non est adeo in promtu. Fragmenta ex Commentariis in Hexaemeron t. II. Opp. Hippolyti p. 22. seq. et 33. seq. (*Exodum* substitutum fuisse pro verbo repetito ἑξαήμερον censet cl. Vallarsius in edit. sua Operum S. Hieronymi. Nihil hic habet, teste eodem, codex Veronensis.)

[e] Εἰς τὸ ᾆσμα. Euseb. Syncellus: εἰς τὰ ᾄσματα. Nicephorus: εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων. Fragmentum servavit S. Anastasius Sinaita quæst. 41.

[f] Hieron. præf. in Zachariam. *Hippolytus quoque edidit commentarios.* Nicephorus IV. 31. εἰς Ζαχαρίαν.

[g] Mentio Commentariorum in Psalmos in laterculo marmoreo qui Canoni Paschali Hippolyteo adjunctus legitur. Fragmenta ex iisdem dedi t. I. Operum Hippol. p. 269. seq. (Itidem apud Hippolytum Fabricianum extant notitiæ Commentariorum ejus, qui hic ab Hieronymo memorantur, in Esaiam, Danielem, Apocalypsin, Ecclesiastem, de Saul et Pythonissa, sive, εἰς τὴν ἐγγαστρίμυθον.)

[h] Hic liber de Antichristo integer exstat in lucem prolatus ab insigni viro Marquardo Gudio: quem præter Photium cod. 202. legerunt auctor Catenæ in Jerem. xvii. 11. Andreas Cæsariensis ad Apocalypsin, aliique, ut ad illum librum notavi.

[i] περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας. Mentio in laterculo Hippolyti marmoreo et apud Anastasium Sinaitam qui fragmentum exinde affert in Hodego p. 356.

[k] Euseb. VI. 22. πρὸς Μαρκίωνα. Nicephorus IV. 31. ἀντιῤῥητικὸν πρὸς Μαρκίωνα appellat. Etiam a Theodoreto lib. I. de hæreticis fabulis Hippolytus laudatur inter eos qui Marcionem ἄριστα καὶ σοφώτατα confutarunt. Syncellus p. 358. ait scripsisse πρὸς Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς αἱρέσεις.

[l] Eusebius diversum a Canone Paschali opus commemorat Hippolyti περὶ τοῦ Πάσχα, quod Rufinus in sua versione, velut idem esse ratus, omisit. Sed rectius Hieronymus, Nicephorus et alii juniores Eusebii fidem secuti. Fragmentum ex libro Hippolyti de Paschate servatum in Chronico Paschali p. 6. et aliud

in Concilio Lateranensi A. C. 649. habito t. VI. edit. Labbei p. 287.

[m] Πρὸς ἁπάσας αἱρέσεις Euseb. Vide Photium cod. 121. et Hippolyti Opera t. I. p. 223. seq. (Ita Fabricius. Quæ hic edimus Hippolyti *Contra Noeti Hæresim*, partem esse ejusdem operis jam diu perditi significant Photii verba, Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον Ἱππολύτου. Μαθητὴς δὲ Εἰρηναίου ὁ Ἱππόλυτος. ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ αἱρέσεων λβʹ. ἀρχὴν ποιούμενον Δοσιθεανοὺς, καὶ μέχρι Νοητοῦ καὶ Νοητιανῶν διαλαμβάνον. p. 195. ed. Bekker. Quin et S. Epiphanius sæculo ecclesiæ quarto partem aliquam disputationis contra Noetum, sed auctore haud nominato, more suo exscripsit.)

[n] Ita legendum pro eo quod habent editt. πρὸς ὁμιλιῶν vel περὶ ὁμιλιῶν. Cæterum ex scriptis Hippolyti Eusebio VI. 22. memoratis ab Hieronymo omittitur quæ in Ezechielis capita quædam ille scripserat, εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ. Vide t. I. Hippolyti pag. 271.

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΡΕΣΙΝ ΝΟΗΤΟΥ ΤΙΝΟΣ.

HIPPOLYTI EPISCOPI

CONTRA HÆRESIM NOETI CUJUSDAM.

SIVE,

EXTREMA PARS LIBRI DEPERDITI ADVERSUS OMNES HÆRESES.

α΄. ΕΤΕΡΟΙ *τινες ἑτέραν διδασκαλίαν παρεισάγουσιν, γενόμενοί τινος* Νοήτου *μαθηταὶ, ὃς τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος.* Οὗτος *φυσιωθεὶς εἰς ἐπηρμένον ἤχθη, οἰήσει πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθείς* (for. *ἐπαρθείς*). Ἔφη *τὸν* Χριστὸν *αὐτὸν εἶναι τὸν* Πατέρα, *καὶ αὐτὸν τὸν* Πατέρα *γεγεννῆσθαι καὶ πεπονθέναι καὶ ἀποτεθνηκέναι.* Ὁρᾶτε, *ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτόν.* Ἤδη *μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑτέρων πράξεων εἰς τοῦτο φέρεται ὁ ἔλεγχος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῷ πνεύματι ἐφθέγγετο.* Ὁ

Francisco Turriano Interprete.

I. ALII quidam aliam doctrinam subintroducunt, facti discipuli cujusdam Noeti, qui genere quidem Smyrnæus fuit non multo ante. Hic inflatus in elationem provectus est, alieni spiritus existimatione elatus. Dixit hic Christum esse eundem Patrem, ipsumque Patrem genitum esse et passum. Videte quanta elatio cordis, et inflatio spiritus alieni in eum subiit. Jam igitur ex aliis actibus deprehensum est, quod non loquebatur spiritu mundo. Qui enim in Spiritum sanctum

γὰρ εἰς πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἔκβλητος γένηται (cor. γεγένηται) κλήρου ἁγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Μωϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρών. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμενοι ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἠρνεῖτο, λέγων τὰς ἀρχὰς, μὴ φρονεῖν. Ὕστερον δὲ ἐμφωλεύσας ἔν τισιν, καὶ συσκευάσας ἑαυτῷ συνπλανωμένους, καθαρὸν (for. καὶ θαῤῥῶν) ὕστερον ἱστᾷν τὸ δόγμα ἐβούλετο. Ὃν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, λέγων· Τί οὖν κακὸν ποιῶ δοξάζων τὸν Χριστόν; πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· Καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οἴδαμεν ἀληθῶς. οἴδαμεν Χριστόν· οἴδαμεν τὸν υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθανόντα καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας, ὃς εἰς τοσοῦτο φυσίωμα ἠνέχθη, ὡς διδασκαλεῖον συστῆσαι.

blasphemus est ex divina sorte ejectus est. Aiebat hic se esse Moysen, et fratrem suum esse Aaron. Hæc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram ecclesia examinaverunt. Ille vero negabat principio sic se sentire. Postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere. Quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt. Ille vero resistebat, inquiens: Quid igitur mali facio si Christum honoro? Huic presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus: scimus Christum, scimus Filium passum, sicut passus est; mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex ecclesia qui eo inflationis venit, ut docere institueret.

β΄. Οἱ (cor. Οἳ) καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες· Εἶπεν ἐν νόμῳ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ· Ἐγὼ, φησὶν, πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστιν οὐδείς. οὕτω φάσκουσιν συνιστᾷν ἕνα Θεόν. οἳ (for. οἳ καὶ) ἀποκρίνονται λέγοντες· Εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεὸν, αὐτὸς ἄρα ἐστὶν ὁ Πατήρ· εἰ γάρ (for. εἴ γε) ἐστιν ὁ Θεὸς, ἔπαθεν δὲ Χριστὸς, αὐτὸς ὢν Θεὸς, ἄρα οὖν ἔπαθεν Πατὴρ, Πατὴρ γὰρ αὐτὸς ἦν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει, οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ γραφαὶ διηγοῦνται. χρῶνται δὲ καὶ ἑτέραις μαρτυρίαις, λέγοντες, οὕτω γέγραπται· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ μόνος ὢν, καὶ ὕστερον ὀφθεὶς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφείς.

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in lege: [a] *Ego sum Deus patrum tuorum. Non erunt vobis alii Dii præter me.* Et rursus in alio loco, [b] *Ego sum primus, et ego novissimus; et post me non est alius.* Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus: passus vero est Christus Deus, passus igitur est Pater; Pater enim erat ipse. At non sic est. Non enim sic Scripturæ exponunt. Utuntur præterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: [c] *Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus?

[a] Exod. iii. 6. xx. 3. [b] Esai. xliv. 6. xlv. 5. [c] Baruch iii. 36.

(ἐν) ἑτέρῳ δὲ, φησὶν, λέγει· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ πορεύσονται ὀπίσω σου δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν. ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται. καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλήν σου. σὺ γὰρ ἦς (alibi εἶ. for. εἷς.) ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ὁρᾷς, φησὶν, πῶς ἕνα Θεὸν κηρύσσουσιν αἱ γραφαί; τούτου ἐμφανοῦς (for. ἐμφανῶς) δεικνυμένου, τῶν (for. τούτων) οὕτως μαρτυρουμένων, ἀνάγκην, φησὶν, ἔχω ἑνὸς ὁμολογουμένου, τοῦτον ὑπὸ πάθος φέρειν. Χριστὸς γὰρ ἦν Θεὸς, καὶ ἔπασχεν δι' ἡμᾶς αὐτὸς ὢν Πατὴρ, ἵνα καὶ σῶσαι ἡμᾶς δυνηθῇ. Ἄλλο δὲ, φησὶν, οὐ δυνάμεθα λέγειν, καὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος ἕνα Θεὸν ὁμολογεῖ, λέγων, Ὧν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

γ'. Καὶ ταῦτα βούλονται οὕτω διηγεῖσθαι καὶ

Et in alio loco ait: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tui servi erunt; et ibunt post te vincti vinculis manuum, et in te adorabunt; quia in te est Deus et in te precabuntur, quia non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator.* Vides, inquit, quomodo Scripturæ unum Deum prædicant? Cum hoc aperte declaratum sit, cum hæc sic contestata sint, necesse est, uno per confessionem constituto, hunc passioni subjicere. Christus enim erat Deus, et propter nos passus est cum esset Pater, ut posset salvos nos facere. Aliud enim (inquit) dicere non possumus; si quidem apostolus unum Deum confitetur, cum ait: [b] *Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in sæcula.*

III. Sic volunt ista recitare, et uti mutilatis, sicut fecit

[a] Esai. xlv. 14. [b] Rom. ix. 5.

αὐτοῖς μονόκωλα χρώμενοι, ὃν τρόπον εἶπεν Θεόδοτος ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος. ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοί τε (for. *γε*) *νενοήκασιν ἀληθὲς, οὔθ' οὗτοι, καθὼς αὐταὶ αἱ γραφαὶ ἐλέγχουσιν αὐτῶν τὴν ἀμαθίαν, μαρτυροῦσαι τῇ ἀληθείᾳ. Ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ, πῶς προπετὲς καὶ τολμηρὸν δόγμα παρεισήνεγκαν, ἀναισχύντως λέγοντες, αὐτός ἐστι Χριστὸς ὁ Πατὴρ, αὐτὸς υἱὸς, αὐτὸς ἐγεννήθη, αὐτὸς ἔπαθεν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἤγειρεν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει. αἱ μὲν γραφαὶ ὀρθῶς λέγουσιν, ἄλλα ἂν* (for. *ἀλλ' ἀνοήτως*) *καὶ Νόητος νοεῖ. Οὐκ ἤδη δὲ εἰ Νόητος μὴ νοεῖ, παρὰ τοῦτο ἔκβλητοι αἱ γραφαί. Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει. Ὄντως μὲν οὖν τὰ κεφάλαια διὰ* (for. *δύο*) *ταῦτα πρότερον δεῖ ἀνατραπῆναι κατὰ τὸν ἐκείνων νοῦν, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν δειχθῆναι. Πρότερον γὰρ ὄντως ἐστὶν διηγήσασθαι, ὅτι εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ, δι' οὗ τὰ πάντα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ.*

Theodotus, cum vellet probare Christum esse hominem nudum. Sed nec illi, nec isti quidquam intellexerunt; ut ipsæ Scripturæ inscitiam eorum redarguunt, quæ testimonium veritati tribuunt. Videte, fratres, quomodo præceps et audax dogma introduxerunt, cum impudenter aiunt, Ipse Christus est Pater, ipse Filius; ipse passus est, ipse se excitavit a mortuis. At non sic est: recte enim dicunt Scripturæ, sed alia Noetus intelligit. At non quia Noetus non intelligit, idcirco Scripturæ repudiandæ sunt. Quis enim non dicet unum Deum esse? non tamen continuo œconomiam, id est, incarnationem, negabit. Primum igitur oportet confutare quidem hæc capita secundum sensum illorum; declarare vero ea secundum veritatem. Primum enim re vera est exponere Patrem esse unum Deum, *ex quo omnis paternitas*[a], *per quem omnia, et ex quo omnia, et nos in ipso*[b].

[a] Ephes. iii. 15.

[b] 1 Cor. viii. 6.

δ'. Ἴδωμεν, ὡς εἶπον, τὴν αὐτοῦ ἀνατροπὴν, εἶθ' οὕτως τὴν ἀλήθειαν διηγησόμεθα. Φησὶν γάρ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ, καὶ τὰ λοιπὰ, ἵνα εἴπῃ, σὺ γὰρ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ· οὐ νοῶν τὸ προειρημένον. ὁπόταν γὰρ θελήσωσιν πανουργεῖσθαι, περικόπτουσι τὰς γραφάς. Ὁλοκλήρως δὲ εἰπάτω, καὶ εὑρήσει τὴν αἰτίαν πρὸς τίνα λέγεται. Ἀνωτέρω γὰρ μικρὸν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τυγχάνει, ὅθεν δεῖ ἀρξάμενον δεῖξαι, πρὸς τίνα λέγει καὶ περὶ τίνος. ἄνωθεν γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τοῦτ' ἔχει· Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ τῶν θυγατέρων μου, καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντείλασθέ μοι. ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς. ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. ἐγὼ πᾶσιν τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην. ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν, (Excidit μετὰ δικαιοσύνης,) καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει. οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως εἶπεν Κύριος

IV. Videamus, ut dixi confutationem, deinde veritatem exponemus. Ait enim: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain,* et quæ sequuntur usque ad eum locum, ubi dicit: *Tu es Deus Israel Salvator.* Hæc recitat, non intelligens quod prius dictum est. Cum enim volunt malitiose ac dolo malo agere, circumcidunt Scripturas. Recitet autem integre, et reperiet causam propter quam hæc dicuntur. Paulo enim supra, principium capitis est, unde oportet incipere ad docendum cui et de quo dicit. Superius enim principium capitis, sic habet: *Interrogate me de filiis meis et de filiabus meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam, ego manu mea firmavi cœlum; ego mandavi astris, ego excitavi eum, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem reducet non cum pretio, neque cum bonis, dixit Dominus Sabaoth. Sic dixit Domi-*

[a] Esai. xlv. 14. [b] Esai. xlv. 11.

Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσιν δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὔκ ἐστι Θεὸς πλήν σου. Σὺ γὰρ ἧς (for. εἶς) Θεὸς, καὶ οὐκ ἤδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ἐν σοὶ οὖν, φησὶν, ὁ Θεός ἐστιν. Ἐν τίνι δὲ ὁ Θεὸς ἀλλ' ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πατρῴῳ Λόγῳ, καὶ τῷ μυστηρίῳ (for. κατὰ τὸ μυστήριον) τῆς οἰκονομίας. Περὶ οὗ πάλιν δεικνύων τὸ κατὰ σάρκα αὐτοῦ σημαίνει. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Τί οὖν; περὶ τίνος μαρτυρεῖ Πατήρ; περὶ τοῦ υἱοῦ Πατὴρ λέγει, Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης. Ὅτι δὲ Πατὴρ ἤγειρεν αὐτοῦ τὸν υἱὸν ἐν δικαιοσύνῃ, μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγων· Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ

nus Sabaoth: Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tibi erunt servi, et post te sequentur ligati vinculis manuum, et in te adorabunt, et in te precabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te: tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator. In te igitur, inquit, *est Deus.* In quo autem est Deus, nisi in Christo Jesu, Verbo Patris, et mysterio œconomiæ, id est, incarnationis? De quo rursus docens, carnem ejus significat, cum ait, *Ego excitavi eum cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ.* Quid igitur? de quo testatur hoc loco Pater? de Filio dicit Pater: *Ego excitavi eum justitia.* Quod autem Pater suscitavit Filium in justitia, testatur Paulus apostolus, [a] cum ait: *Si autem Spiritus qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, vivificabit etiam mortalia*

[a] Rom. viii. 11.

θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Ἰδοὺ συνέστηκεν τὸ διὰ τοῦ προφήτου εἰρημένον· *ἐγὼ ἤγειρα μετὰ δικαιοσύνης.* Τὸ δὲ εἰπεῖν, ὅτι *ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν,* ἐδείκνυεν μυστήριον (for. τὸ μ.) οἰκονομίας, ὅτι σεσαρκωμένου τοῦ Λόγου καὶ ἐνανθρωπήσαντος ὁ Πατὴρ ἦν ἐν τῷ υἱῷ, καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ἐμπολιτευομένου τοῦ υἱοῦ ἐν ἀνθρώποις. Τοῦτο οὖν ἐσημαίνετο, ἀδελφοὶ, ὅτι ὄντως μυστήριον (for. ἐν τῷ μυστηρίῳ) οἰκονομίας ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἦν οὗτος ὁ Λόγος καὶ παρθένου, ἕνα υἱὸν Θεῷ ἀπεργασάμενος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγὼ λέγω, ἀλλ' αὐτὸς μαρτυρεῖ ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. οὕτω γὰρ λέγει· *Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.* Τί οὖν ζητεῖ παρὰ τὸ εἰρημένον; μήτι ἐρεῖ, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; ἔστιν μὲν οὖν σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ πατρῴου προσενεχθεῖσα δῶρον, ἡ ἐκ Πνεύματος καὶ παρθένου, τέλειος υἱὸς Θεοῦ ἀποδεδειγμένος. Πρόδηλον οὖν, ὅτι αὐτὸς ἑαυ-

corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ecce comprobavit quod dictum est per prophetam: *Ego suscitavi cum justitia.* Quod autem dixit, *In te est Deus;* ostendit mysterium œconomiæ, id est, incarnationis, quod incarnato Verbo et facto homine Pater erat in Filio, et Filius in Patre, conversante Filio cum hominibus. Hoc igitur, fratres, significabatur, quod vere mysterium incarnationis ex Spiritu Sancto et ex virgine erat hoc Verbum, quod operatum est Deo Filium unum. Hoc autem non ego dico, sed ipse testatur qui de cœlis descendit. Sic enim ait: [a] *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo.* Quid igitur quærit iste præter hoc quod dictum est? Numquid dicturus est quod caro erat in cœlo? Est igitur caro, quæ a Verbo Patris oblata est dono, caro, inquam, ex Spiritu Sancto et virgine ostensa, perfectus Filius Dei. Manifestum igitur est, quod se ipse

[a] Joh. iii. 13.

τὸν προσέφερεν τῷ Πατρί. Πρὸ δὲ τούτου ἐν οὐρανῷ σὰρξ οὐκ ἦν. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ Λόγος ἄσαρκος, ἀποσταλεὶς ἵνα δείξῃ αὐτὸν ἐπὶ γῆς ὄντα, εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ. Λόγος σὰρξ ἦν, πνεῦμα ἦν, δύναμις ἦν, εἰς (cor. ὃς) τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν, τοῦτο καλούμενος ἀπ' ἀρχῆς υἱὸς ἀνθρώπου διὰ τὸ μέλλον, καίτοι μήπω ὢν ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Δανιὴλ μαρτυρεῖ, λέγων· *Εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενον ὡς υἱὸν ἀνθρώπου.* Δικαίως οὖν ἐν τῷ οὐρανῷ ὄντα ἔλεγεν τούτῳ ὀνόματι [τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα for. delend.] καλεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς Λόγον Θεοῦ.

ε'. Ἀλλὰ τί μοι, φησὶν, λέγει ἐν ἑτέρῳ; Οὗτος ὁ Θεὸς, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Καλῶς εἶπεν· πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα τίς λογισθήσεται; ὁ δὲ λέγει· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ

obtulit Patri. Antea vero non erat in cœlo caro. Quis ergo erat in cœlo, nisi Verbum sine carne, quod missum est ut ostenderet se, qui in terra erat, esse etiam in cœlo? Verbum enim erat, spiritus erat, virtus erat. Unus commune nomen, et in usu apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel testatur inquiens: [a] *Vidi, et ecce in nubibus cœli venientem tanquam Filium hominis.* Recte igitur dixit, eum qui in cœlo erat Verbum Dei, hoc nomine a principio vocari.

V. Sed quid mihi, inquit, dicit Scriptura in alio loco: [b] *Hic est Deus, non reputabitur alius ad eum.* Recte dixit. Quis enim reputabitur ad Patrem? *Hic*, inquit, *Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo.* [c] Bene dicit.

[a] Dan. vii. 13. [b] Baruch iii. 36. [c] Ibid.

τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Καλῶς λέγει. Τίς γάρ ἐστιν Ἰακὼβ ὁ παῖς αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἠγαπημένος ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ οὗτος περὶ οὗ βοᾷ λέγων· Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ἀγαπητὸς εἰς ὃν ηὐδόκησα, τούτου ἀκούετε; Πᾶσαν οὖν τὴν ἐπιστήμην παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν, ὁ τέλειος Ἰσραὴλ, ὁ ἀληθινὸς Ἰακὼβ, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἰσραὴλ δὲ τίς ἐστιν ἀλλ' ἢ ἄνθρωπος ὁρῶν τὸν Θεόν; Ὁρῶν δὲ τὸν Θεὸν οὐδ' εἷς εἰ μὴ μόνος ὁ παῖς καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ μόνος διηγησάμενος τὴν βουλὴν τοῦ Πατρός. Λέγει γὰρ καὶ Ἰωάννης· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε, μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διηγήσατο. καὶ πάλιν· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὃ ἤκουσεν καὶ ἑώρακεν, μαρτυρεῖ. Οὗτος οὖν ἐστιν ᾧ πᾶσαν ἐπιστήμην Πατὴρ ἔδωκεν, ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.

ϛʹ. Ὃ δὲ λέγει ὁ ἀπόστολος, Ὧν οἱ Πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς

Quis enim est Jacob puer ejus, et Israel dilectus ejus, nisi hic de quo clamat inquiens: [a] *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite:* qui omnem scientiam a Patre accepit, perfectus Israel, et verus Jacob. *Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quis autem est Israel, nisi homo videns Deum? Videns autem Deum, nemo nisi solus puer et perfectus homo, et qui solus enarrat consilium Patris. Ait enim Joannes: [b] *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris; ipse enarravit:* et rursus: [c] *Qui de cælo descendit, quod audivit et vidit, testatur.* Hic igitur est, cui omnem scientiam dedit Pater: qui in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.

VI. Quod autem dicit apostolus: [d] *Quorum Patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus bene-*

[a] Matth. xvii. 5. iii. 17. [b] Joh. i. 18. [c] Joh. iii. 11. et 13. [d] Rom. ix. 5.

εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· καλῶς διηγεῖται καὶ λαμπρῶς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον. οὗτος ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεός ἐστιν, λέγει γὰρ οὕτω μετὰ παῤῥησίας, Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ Πατρός. ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεὸς εὐλογητὸς γεγένηται, καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, Θεός ἐστιν εἰς τοὺς αἰῶνας. οὕτως γὰρ καὶ Ἰωάννης εἶπεν· Ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ. Καλῶς εἶπεν παντοκράτορα Χριστόν. Τοῦτο γὰρ εἶπεν ὅπερ καὶ αὐτῷ (for. αὐτὸς) μαρτυρήσει ὁ Χριστός. Μαρτυρῶν γὰρ Χριστὸς ἔφη· Πάντα μοι παραδέδοται παρὰ τοῦ Πατρός· καὶ πάντων (for. καὶ εἰ π.) κρατεῖ, παντοκράτωρ παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστός. Ἤδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνὺς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ

dictus in sæcula: pulchre enarrat et dilucide mysterium veritatis. Hic qui est super omnia, Deus est; sic enim audet dicere, [a] *Omnia mihi tradita sunt a Patre;* qui est super omnia Deus benedictus, genitus est, et factus homo, Deus est in sæcula. Sic enim Joannes ait: [b] *Qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens.* Recte vocavit *omnipotentem* Christum: hoc enim dixit, quod quidem Christus testabitur. Tribuens enim testimonium, [c] *Omnia,* inquit, *mihi tradita sunt a Patre:* et omnium dominatum tenet; omnipotens a Patre constitutus est Christus. Imo et Paulus docens omnia ei data esse, sic dixit: [d] *Primitiæ Christus, deinde, qui sunt Christi in adventu ejus: postea finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri; cum evacuaverit omnem principatum, et omnem potestatem et virtutem. Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes ini-*

[a] Matth. xi. 17. [b] Apoc. i. 8. ii. 17. [c] Matth. xi. 17. [d] 1 Cor. xv. 23.

τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάντα γὰρ ὑποτέτακται αὐτῷ. ὅταν δὲ εἴπῃ, πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποταξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν. Εἶ οὖν τὰ πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος, πάντων κρατεῖ, αὐτοῦ δὲ ὁ Πατὴρ, ἵνα ἐν πᾶσιν εἷς Θεὸς φανῇ, ᾧ τὰ πάντα ὑποτάσσεται ἅμα Χριστῷ, ᾧ τὰ πάντα Πατὴρ ὑπέταξεν παρὲξ ἑαυτοῦ. Τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἔφη, ὡς (for. ὃς) ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ Πατέρα ἴδιον καὶ Θεὸν ὡμολόγησεν. λέγει γὰρ οὕτως, Ὑπάγω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, πρὸς ποῖον Πατέρα ἐρεῖ πορεύεσθαι Χριστὸν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; εἰ δὲ ἀξιοῖ καταλείψαντας ἡμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῇ αὐτοῦ ἀφροσύνῃ πιστεύειν, μάτην κάμνει· Πειθαρχεῖν γὰρ δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

micos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors: omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei; sine dubio, præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Si igitur omnia subjecta sunt ei præter eum qui ei subjecit omnia, omnium tenet dominatum; ipsius vero dominatum tenet Pater, ut in omnibus unus Deus reperiatur, cui omnia subjecta sunt simul cum Christo, cui omnia Pater subjecit præter se ipsum. Hoc enim Christus dixit: sicut in evangelio et Patrem suum et Deum confessus est. Ait enim sic: [a] *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum; et Deum meum et Deum vestrum.* Si ergo Noetus audet dicere, ipsum esse Patrem; ad quem patrem dicet ire Christum secundum vocem evangelii? Sin vero vult ut relicto evangelio, amentiæ ejus credamus, frustra laborat, [b] *oportet enim obedire magis Deo, quam hominibus.*

[a] Joh. xx 17.

[b] Actor. iv. 19. v. 29.

ζʹ. Ἐὰν δὲ λέγει, Αὐτὸς εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἐπισταυέτω (for. ἐπίσταιτο) τὸν νοῦν καὶ μανθανέτω, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν εἰμι, ἀλλὰ ἕν ἐσμεν. Τὸ γάρ ἐσμεν οὐκ ἐφ' ἑνὸς λέγεται, ἀλλ' ἐπὶ (for. ἐπεὶ, ut interpres) δύο πρόσωπα ἔδειξεν, δύναμιν δὲ μίαν. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν (for. ἐπέλυσεν) εἰπὼν περὶ μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα· Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν. Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ Σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσιν τετελειωμένοι εἰς ἓν, ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι Σύ με ἀπέστειλας. Τί πρὸς ταῦτα ἔχουσι λέγειν οἱ Νοητιανοί; Μὴ πάντες ἓν σῶμά ἐστιν (for. ἐσμεν) κατὰ τὴν οὐσίαν; ἢ τῇ δυνάμει καὶ τῇ διαθέσει τῆς ὁμοφρονίας ἓν γινόμεθα; τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ παῖς ὁ πεμφθεὶς καὶ ὑπ' αὐτῶν μὴ γινωσκόμενος ὄντων ἐν κόσμῳ, ὡμολόγησεν εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ δυνάμει, διαθέσει (for. καὶ δ.). Εἷς (for. Ἔστι) γὰρ νοῦς Πατρὸς ὁ παῖς. Οἱ νοῦν Πατρὸς ἔχοντες οὕτω (for. τούτῳ) πιστεύομεν. Οἱ δὲ τὸν νοῦν μὴ

VII. Si autem dicat: ipse dixit: [a] *Ego et Pater unum sumus;* advertat animum, et intelligat quod non dixit: *Ego et Pater unum sum;* sed *unum sumus.* Illud enim, *sumus,* non dicitur de uno, sed sic dixit, quia duas personas demonstravit, unam autem potentiam, sive virtutem. Ipse hoc explicavit, cum dixit de discipulis ad Patrem: [b] *Gloriam quam dedisti mihi, dedi eis; ut sint unum, sic ut nos unum sumus. Ego in ipsis, et tu in me; ut sint perfecti in unum; ut cognoscat mundus quod tu me misisti.* Quid ad hæc dicere possunt Noetiani? Numquid omnes unum corpus sunt secundum substantiam? an vero potestate et affectione consensionis et concordiæ unum efficimur? Ad eundem modum puer missus, et iis qui in mundo erant, [c] non cognitus, confessus est se esse in Patre potestate, affectione consensionis: una enim mens Patris est puer. Qui autem mentem Patris habemus, sic credimus:

[a] Joh. x. 30. [b] Id. xvii. 22. [c] Id. i. 10.

ἔχοντες τὸν υἱὸν ἤρνηνται. Εἰ δὲ καὶ Φίλιππον ἐπερωτᾷν (for. ἐπερωτῶντα) περὶ Πατρὸς, βούλοιντο λέγειν, Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. πρὸς ὃν ἀπεκρίθη ὁ Κύριος, λέγων· Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν; καὶ θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνεσθαι τὸ δόγμα αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν Πατέρα. γνώτωσαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα ἐπιφέρουσιν, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Τοῦ γὰρ Χριστοῦ ἑαυτὸν ἐν πᾶσιν υἱὸν εἰπόντος καὶ δείξαντος, οὐκ ἐπέγνωσαν, οὐδὲ καταλαβέσθαι ἢ ἀτενίσαι τὴν δύναμιν ἐδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο μὴ χωρήσας Φίλιππος, καθ' ὃ ἦν ἰδεῖν, τὸν Πατέρα ἠξίου βλέπειν· πρὸς ὃν ὁ Κύριος ἔφη· Φίλιππε, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Τουτέστιν, εἰ ἐμὲ ἑώρακας, δι' ἐμοῦ τὸν

qui vero non habent, Filium negaverunt. Si autem velint dicere, quod Philippus de Patre interrogans: [a] *Ostende*, inquit, *nobis Patrem et sufficit nobis:* cui respondit Dominus inquiens: *Tanto tempore vobiscum sum, Philippe, et non cognovisti me? Qui vidit me, vidit et Patrem. Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Et volunt dicere quod his verbis eorum dogma confirmatur, ipso confitente se esse Patrem; sciant maximam repugnantiam in se ipsos inducere, Scriptura eos redarguente et convincente. Cum enim Christus in omnibus se Filium dixisset et demonstrasset, non tamen cognoverant eum, neque virtutem ejus intelligere, aut intueri potuerant. Et hoc Philippus cum capere non posset, quoad videre licebat, volebat videre Patrem. Cui Dominus dixit: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovisti me? qui vidit me, vidit Patrem.* Id est, si me vidisti, per me potes Patrem cog-

[a] Joh. xiv. 8.

Πατέρα γνῶναι δύνῃ. διὰ γὰρ τῆς εἰκόνος ὁμοίας τυγχανούσης εὔγνωστος ὁ Πατὴρ γίνεται. Εἰ δὲ τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστιν ὁ υἱὸς, οὐκ ἔγνως, πῶς ἰδεῖν θέλεις τὸν Πατέρα; Ὅτι ταῦτ' οὕτως ἔχει, τὰ ἐπικείμενα τῷ κεφαλαίῳ καὶ ὑποκείμενα ἀπολύει, (for. ἐπιλύει) τὸν προκείμενον υἱὸν ἀπεσταλμένον παρὰ Πατρὸς καὶ πρὸς πατέρα πορευόμενον σημαίνονται (cor. σημαίνοντα).

η'. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα, μᾶλλον δὲ πάντα ἐστὶν μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ. Ἀνάγκην οὖν ἔχει καὶ μὴ θέλων ὁμολογεῖν πατέρα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἄνθρωπον γενόμενον, ᾧ πάντα πατὴρ ὑπέταξε παρεκτὸς ἑαυτοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως (legebat ὄντως Turrianus) τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν πῶς εἷς Θεὸς ἀποδείκνυται, γινωσκέτω ὅτι μία δύναμις τούτου, καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἷς ἐστι Θεὸς, ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν, τριχὴς (cor. τριχῶς) ἡ ἐπίδειξις, ὡς ὕστερον ἀποδειχθήσεται ἀποδιδόντων ἡμῶν περὶ ἀληθείας λόγον. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοί,

noscere. Per imaginem enim quæ similis est, potest facile Pater cognosci. Sin vero imaginem, quæ est Filius, non cognovisti, quomodo vis Patrem videre? Quod autem hæc ita sint, quæ in ipso capite adjecta et subjecta sunt, explicant, quæ significant, Filium *propositum*[a] *missum esse a Patre*[b] et *ad Patrem ire*[c].

VIII. Multa alia, immo omnia huic veritati adstipulantur. Necesse ergo est, ut quamvis nolit, confiteatur Patrem Deum omnipotentem, et Christum Jesum Filium Dei, Deum factum hominem, cui omnia Pater subjecit præter se, et Spiritum Sanctum, et hos esse vere tres. Quod si vult scire quomodo unus Deus demonstratur, sciat unam esse virtutem sive potentiam hujus: et quantum ad virtutem pertinet, unus est Deus; quantum vero ad incarnationem pertinet, tertia est ostensio; ut paulo post docebimus, cum reddemus rationem de veritate. Hæc igitur, fratres, dicta

[a] Rom. iii. 25. [b] Joh. v. 30. viii. 16. 18. &c. [c] Id. xiii. 1. xiv. 12.

δείκνυται ἡμῖν συμφώνως εἰρημένα. Εἷς γὰρ Θεός ἐστιν ᾧ δεῖ πιστεύειν, ἀλλ' ἀγένητος, ἀπαθὴς, ἀθάνατος, πάντα ποιῶν ὡς (for. ἃ) θέλει, καθὼς θέλει, ὅτε θέλει. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν; Ἐπειδὴ οὖν ἤδη καὶ ὁ Νόητος ἀνατέτραπται, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἵνα συστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν. καθ' ἧς πᾶσαι τοσαῦται αἱρέσεις γεγένηνται μηδὲν δυνάμεναι εἰπεῖν.

θ'. Εἷς Θεὸς, ὃν οὐκ ἄλλοθεν ἐπιγινώσκομεν, ἀδελφοὶ, ἢ (ἐκ) τῶν ἁγίων γραφῶν. Ὃν γὰρ τρόπον ἐάν τις βουληθῇ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀσκεῖν, οὐκ ἄλλως δυνήσεται τούτου τυχεῖν, ἐὰν μὴ δόγμασι φιλοσόφων ἐντύχῃ, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὅσοι θεοσέβειαν ἀσκεῖν βουλόμεθα, οὐκ ἄλλοθεν ἀσκήσομεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Ὅσα τοίνυν κηρύσσουσιν αἱ θεῖαι γραφαὶ, ἴδωμεν, καὶ ὅσα διδάσκουσιν, ἐπιγνῶμεν, καὶ ὡς θέλει πατὴρ πιστεύεσθαι, πιστεύσωμεν, καὶ ὡς θέλει υἱὸν δοξάζεσθαι, δοξάσωμεν, καὶ ὡς θέλει πνεῦμα ἅγιον δωρεῖσθαι,

nobis sunt, de quibus inter omnes convenit. Unus enim est Deus, cui credere oportet, sed ingenitus, impatibilis, immortalis, qui omnia facit quæ vult, sicut vult, et quando vult. Quid igitur ad hæc audebit dicere Noetus, non intelligens veritatem? Quandoquidem igitur hactenus Noetus confutatus est, veniamus ad demonstrationem veritatis; ut confirmemus veritatem, contra quam tot et tantæ hæreses ortæ sunt, quæ nihil dicere potuerunt.

IX. Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat: sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discemus, quam ex Scripturis divinis. Quæcunque ergo sanctæ Scripturæ prædicant, sciamus; et quæcunque docent, cognoscamus: et sicut vult Pater credi, sic credamus; et sicut vult Filium glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum Sanctum, sic ac-

λάβωμεν. Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα. ἀλλ' ὃν τρόπον αὐτὸς ἐβουλήθη διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεῖξαι, οὕτως ἴδωμεν.

ι'. Θεὸς μόνος ὑπάρχων καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐννοηθεὶς, θελήσας τε καὶ φθεγξάμενος ἐποίησεν, ᾧ παραυτίκα παρέστη τὸ γενόμενον ὡς ἠθέλησεν. αὐτάρκες οὖν ἡμῖν ἐστιν μόνον εἰδέναι ὅτι σύγχρονον Θεοῦ οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν, αὐτὸς δὲ μόνος ὢν πολὺς ἦν, οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν, πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ πᾶν. ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὡρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν. Ὅτε μὲν θέλει, ποιεῖ, ὅτε δὲ ἐνθυμεῖται, τελεῖ, ὅτε δὲ φθέγγεται, δεικνύει, ὅτε πλάσσει, σοφίζεται. πάντα γὰρ τὰ γενόμενα διὰ λόγου καὶ σοφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτίζων, σοφίᾳ δὲ κοσμῶν. Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ

cipiamus. Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quæ ab eo data sunt; sed quomodo ipse per sanctas scripturas docere voluit, sic intelligamus.

X. Deus solus cum esset, nihilque sibi coævum haberet, voluit mundum efficere, et mundum cogitans, ac volens, et dicens effecit; continuoque extitit ei factus, sicut voluit perfecit. Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo coævum. Nihil erat præter ipsum; ipse solus multus erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo, ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis; per quem omnia fecit. Qui cum vult, facit; quando cogitat, perficit; quando loquitur, ostendit; quando format, sapientiam edit. Omnia enim quæ facta sunt, ratione quidem creat, sapientia vero ornat. Fecit igitur sicut voluit: Deus enim

ἦν. Τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ κόσμῳ ὁρατὸν ποιεῖ· προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον· τὸν ἴδιον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα, ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι ἰδὼν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ.

ια΄. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἕτερον δὲ λέγων οὐ δύο Θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτὸς, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ παντὸς, τὸ δὲ πᾶν Πατὴρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος· οὗτος δὲ Νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Πάντα τοίνυν δι' αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ μόνος ἐκ Πατρός. Τίς τοίνυν ἀποφαίνεται πληθὺν Θεῶν παραβαλλομένην κατὰ καιρούς; Καὶ γὰρ πάντες ἀπεκλείσθησαν εἰς τοῦτο ἄκοντες εἰπεῖν, ὅτι τὸ πᾶν εἰς ἕνα ἀνατρέχει. Εἰ οὖν τὰ πάντα εἰς ἕνα ἀνα-

erat. Eorum autem quæ facta sunt, ducem, consiliarium et operarium generabat Verbum: quod Verbum cum in se haberet, essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens priorem vocem, et lumen ex lumine generans depromsit ipsi creaturæ Dominum, sensum suum; et qui prius ipsi tantum erat visibilis, mundo autem invisibilis, hunc visibilem fecit, ut mundus cum eum qui apparuit, videret, salvus fieri posset.

XI. Atque ita adstitit ei alius. Cum alium dico, non duos Deos dico; sed tanquam lumen ex lumine, et aquam ex fonte, aut radium a sole. Una enim virtus ex toto: totum vero Pater, ex quo virtus Verbum: hoc vero Mens, sive sensus, qui prodiens in mundum, ostensus est puer Dei. Omnia igitur per eum facta sunt, [a]ipse solus ex Patre genitus. Quis ergo profert multitudinem Deorum, quæ per curricula temporum appulsa fuit? Omnes enim eo redacti sunt inviti, ut dicant omnia ad unum recurrere, et-

[a] Joh. i. 3.

τρέχει, καὶ κατὰ Οὐαλεντῖνον καὶ κατὰ Μαρκίωνα, Κηρινθόντε καὶ πᾶσαν τὴν ἐκείνων φλυαρίαν, καὶ ἄκοντες εἰς τοῦτο περιέπεσαν, ἵνα τὸν ἕνα ὁμολογήσωσιν αἴτιον τῶν πάντων· οὕτως οὖν συντρέχουσιν καὶ αὐτοὶ μὴ θέλοντες τῇ ἀληθείᾳ, ἕνα Θεὸν λέγειν (an λέγοντες?) ποιήσαντα ὡς ἠθέλησεν. Οὗτος δὲ ἔδωκεν νόμον καὶ προφήτας· καὶ δοὺς διὰ πνεύματος ἁγίου ἠνάγκασεν τούτους φθέγξασθαι, ὅπως τῆς πατρῴας δυνάμεως τὴν ἀποπνοίαν λαβόντες τὴν βουλὴν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καταγγείλωσιν.

ιβʹ. Ἐν τούτοις τοίνυν πολιτευόμενος ὁ Λόγος ἐφθέγγετο περὶ ἑαυτοῦ, ἤδη γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ κῆρυξ ἐγένετο, δεικνύων μέλλοντα Λόγον φαίνεσθαι ἐν ἀνθρώποις, δι᾿ ἣν αἰτίαν οὕτως ἐβόα, Ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν. Τίς δέ ἐστιν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος ἀλλ᾿ ἢ ὁ Λόγος τοῦ Πατρός; ὃν ἀποστέλλων Πατὴρ ἐδείκνυεν ἀνθρώποις τὴν παρ᾿ ἑαυτοῦ ἐξουσίαν. Οὕτως οὖν ἐμφανὴς ἐγένετο ὁ Λόγος, καθὼς λέγει, ἀνακεφαλαι-

iam secundum Valentinum, et Marcionem, et Cerinthum, et omnem illorum nugacitatem; et huc nolentes reciderunt, ut unam omnium causam confiteantur. Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit legem et prophetas; et dando coëgit hos per Spiritum Sanctum loqui, ut accipientes virtutis paternæ inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent.

XII. In his igitur Verbum versabatur, loquens de ipso. Jam enim ipse suus præco erat; ostendebatque futurum esse, ut Verbum in hominibus appareret. Idcirco sic clamabat; [a] *Factus sum manifestus iis qui non quærebant me; inventus sum ab iis qui non interrogabant me.* Quis vero est qui factus est manifestus, nisi Verbum Patris? quod cum Pater misit, potestatem suam ostendit hominibus. Sic igitur factum est manifestum Verbum, sicut ait

[a] Esai. lxv. 1.

οὕτω γὰρ ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, δεικνὺς τοῦτον εἶναι τὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Φησὶν γὰρ οὕτω· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. ὑπο(βὰς) δὲ ἔφη· Ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Εἰ οὖν, ἔφη, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ γεγένηται, καθὼς λέγει ὁ προφήτης· Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν· ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ Λόγος ὁ καὶ ἐμφανὴς δεικνύμενος. Οὐκοῦν ἔνσαρκον Λόγον θεωροῦμεν, Πατέρα δι' αὐτοῦ νοοῦμεν, Υἱῷ δὲ πιστεύομεν, Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν.

ιγ'. Ἴδωμεν οὖν τὰ γεγραμμένα, ὅτι μὲν ἐμφανὴς ὁ Λόγος ἐσόμενος ἐκηρύσσετο. Καὶ Ἱερεμίας λέγει· Τίς ἔστη ἐν ὑποστήματι Κυρίου, καὶ εἶδεν τὸν Λόγον αὐτοῦ; Λόγος δὲ Θεοῦ μόνος ὁρατὸς, ἀνθρώπου δὲ

beatus Joannes. Repetit enim summatim, quæ a prophetis dicta sunt, demonstrans hoc esse Verbum, per quod omnia facta sunt. Sic enim ait: [a] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* et infra ait: [b] *Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt.* Si mundus (inquit) per ipsum factus est, sicut ait Propheta: [c] *Verbo Domini cœli firmati sunt:* igitur hoc est Verbum, quod factum est manifestum. Ergo Verbum incarnatum cernimus, Patrem per eum intelligimus, Filio credimus, Spiritum Sanctum adoramus.

XIII. Videamus igitur quæ scripta sunt, quod prædicabatur quidem Verbum futurum manifestum. Hieremias etiam dicit: [d] *Quis stetit in hypostasi Domini, et vidit Verbum ejus?* Verbum autem Dei solum est visibile, verbum vero hominis

[a] Joh. i. 1. [b] Id. i. 10. [c] Ps. xxxiii. 6. [d] Jer. xxiii. 18.

ἀκουστός. Ὅπου ὁρᾷν τὸν Λόγον λέγει, ἀνάγκην ἔχω πιστεύειν ὁρατὸν τοῦτον ἀπεσταλμένον· οὐκ ἄλλος ἦν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος. Ὅτι δὲ ἀπεστάλθη, μαρτυρεῖ Πέτρος, πρὸς τὸν ἑκατόνταρχον Κορνήλιον λέγων, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ διὰ κηρύγματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ πάντων Κύριος. Εἰ δὲ οὖν Λόγος ἀποστέλλεται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τοῦ Πατρός ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.

ιδ΄. Ταῦτα μὲν οὖν ἀδελφοὶ σημαίνουσιν αἱ γραφαὶ, ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ μαρτυρῶν, καὶ τοῦτον τὸν Λόγον Θεὸν ὁμολογεῖ οὕτως λέγων, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς ὤν, τί οὖν φήσειεν ἄν τις, δύο λέγειν (for. λέγεις) Θεούς; δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεοὺς ἀλλ' ἢ ἕνα, πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν (for. οἰκονομίᾳ) δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πατὴρ μὲν

audibile. Quando dicit videre Verbum, necesse est mihi ut credam, hunc visibilem missum esse. Missus autem non est alius quam Verbum. Quod autem missum fuit, testatur Petrus, cum dixit Cornelio centurioni: [a] *Misit Deus Verbum suum filiis Israel per prædicationem Jesu Christi. Hic est Deus omnium Dominus.* Si ergo Verbum mittitur per Jesum Christum, voluntas Patris est Jesus Christus.

XIV. Hæc igitur, fratres, significant nobis scripturæ. Hanc œconomiam, id est, incarnationem tradit nobis Joannes in Evangelio, testimonio suo; et hoc Verbum confitetur Deum, sic inquiens: [b] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Si ergo Verbum erat apud Deum, et Deus erat, quid ergo? dicet ne aliquis dicere Joannem duos Deos? Duos quidem non dicam, sed unum; personas vero duas, œconomiam tertiam, gratiam dico Sancti Spiritus. Pa-

[a] Actor. x. 36.

[b] Joh. i. 1.

γὰρ εἷς, πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ τρίτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πατὴρ ἐντέλλεται, Λόγος ἀποτελεῖ, Υἱὸς δὲ δείκνυται, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται. Οἰκονομίᾳ (for. *καὶ οἰκονομίᾳ*) *συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν, εἷς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς, Ὁ γὰρ* (for. *Ὅ γε*) *κελεύων, Πατὴρ, ὁ δὲ ὑπακούων, Υἱὸς, τὸ δὲ συνετίζον, ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ὢν* (for. *οὖν*) *Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν πᾶσιν. Ἄλλως τε ἕνα Θεὸν νομίσαι μὴ δυνάμεθα, ἐὰν μὴ ὄντως Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστεύσωμεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐδόξασαν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ηὐχαρίστησαν, Υἱὸν γὰρ οὐκ ἐπέγνωσαν. Μαθηταὶ ἐπέγνωσαν Υἱὸν, ἀλλ' οὐκ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, δι' ὃ καὶ ἠρνήσαντο. Γινώσκων οὖν ὁ πατρῷος Λόγος τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὅτι οὐκ ἄλλως βούλεται δοξάζεσθαι ὁ Πατὴρ ἢ οὕτως, ἀναστὰς παρέδωκεν τοῖς μαθηταῖς λέγων· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-*

ter quidem unus, personæ vero duæ, quia Filius; tertia autem Spiritus Sanctus. Pater mandat, Verbum perficit, Filius autem ostenditur, per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum, unus enim est Deus, qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus Sanctus. Pater qui est *super omnia,* Filius *per omnia,* Spiritus Sanctus *in omnibus.* Aliter Deum unum intelligere non possumus, nisi vere Patri et Filio et Spiritui S. credamus. Etenim Judæi Patrem glorificaverunt, sed non egerunt gratias; siquidem non agnoverunt Filium. Discipuli agnoverunt Filium sed non in Spiritu Sancto, idcirco negaverunt. Sciens igitur Verbum Patris, œconomiam et voluntatem Patris, quod non vult aliter Pater glorificari, nisi sic; cum resurrexisset, tradidit hoc discipulis; [a] *Euntes,* inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus*

[a] Matt. xxviii. 19.

ματος, δεικνύων ὅτι πᾶς ὃς ἂν ἕν τι τούτων ἐκλίπῃ, τελείως Θεὸν οὐκ ἐδόξασεν. διὰ γὰρ τῆς Τριάδος ταύτης Πατὴρ δοξάζεται. Πατὴρ γὰρ ἠθέλησεν, Υἱὸς ἐποίησεν, Πνεῦμα ἐφανέρωσεν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ γραφαὶ περὶ τούτου κηρύσσουσι.

ιε΄. Ἀλλ' ἐρεῖ μοί τις· ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν. Ἰωάννης μὲν γὰρ λέγει Λόγον, ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ. οὕτως γὰρ (for. ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. οὗτος γάρ. vid. notam.) δεικνύων τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦτον ὄντα ἀπ' ἀρχῆς καὶ νῦν ἀπεσταλμένον, ὑποβὰς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη· Καὶ ἴδον τὸν οὐρανὸν ἠνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτοῦ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ φλὸξ πυρός. διαδήματα πολλὰ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτὸς, καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον ἐῤῥαντισμένον αἵματι. καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁρᾶτε οὖν, ἀδελφοὶ, πῶς ἐν συμβόλῳ τὸ

Sancti. Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus Sanctus manifestum fecit: omnes igitur scripturæ de hoc prædicant.

XV. Sed dicet mihi aliquis: Novum verbum mihi affers, cum Filium vocas. Joannes enim Verbum quidem dicit, sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur: sic enim ostendens hoc verbum Dei quod ab initio erat, et nunc missum est, dixit postea, in Apocalypsi: [a]*Et vidi cœlum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat in eo, fidelis et verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa; habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine: et vocatum est nomen ejus, Verbum Dei.*

[a] Apocal. xix. 11.

ἱμάτιον τὸ ἐῤῥαντισμένον αἵματι, τὴν σάρκα διηγήσατο, δι' ἧς καὶ ὑπὸ πάθος ἦλθεν ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς μαρτυροῦσίν μοι οἱ προφῆται. Λέγει γὰρ οὕτως ὁ μακάριος Μιχαίας· Οἶκος Ἰακὼβ παρώργισε Πνεῦμα Κυρίου. ταῦτα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῖς ἐστιν. οὐχ οἱ λόγοι αὐτοῦ καλοὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὀρθοὶ πορεύονται. καὶ αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς ἔχθρὰν κατὰ πρόσωπον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ, τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ· τουτέστιν τὸ σαρκὶ παθεῖν αὐτόν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει· Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν τῇ σαρκὶ, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου φανερωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ποῖον οὖν υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι; καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας (for. τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ)

Videte igitur, fratres, quomodo vestis sanguine aspersa, in symbolo significavit carnem, qua venit, ad subeundam passionem impatibile Dei Verbum, sicut mihi prophetæ testantur. Sic enim ait beatus Michæas: [a]*Domus Jacob irritavit Spiritum Domini, hæc sunt eorum studia: non boni sermones ejus, et recte cum ipsis ambulant. Et ipsi suscitaverunt inimicitiam contra pacem ejus, gloriam ejus detraxerunt.* Id est, fecerunt eum pati in carne. Similiter beatus Paulus ait: [b]*Quod enim impossibile erat legis, in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, damnavit peccatum in carne, ut justificatio legis ostenderetur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.* Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. Nec

[a] Michæ ii. 7.

[b] Rom. viii. 3.

ἀναλαμβάνει, ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱὸς, καίτοι τέλειος Λόγος ὢν μονογενὴς, οὔθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστῆναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν· Οὕτως οὖν εἷς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη.

ιϛ'. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μαρτύρια· ἔστιν δὲ καὶ ἕτερα πλεῖστα. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· Ὅτι ὄντως, ἀδελφοὶ, ἡ δύναμις ἡ πατρῴα, ὅ ἐστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς ὁ Πατήρ. Λέγει γὰρ οὕτως· Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω. Τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον (for. ὃ ἐξῆλθεν) ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος; Τί δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννηθὲν, ἀλλ' ἢ Πνεῦμα, τουτέστιν ὁ Λόγος; Ἀλλ' ἐρεῖς μοι, Πῶς γεγέννηται; Τὴν μὲν κατά σε διήγησιν, ὡς ἐγέννησαι, οὐ δύνῃ ἐξειπεῖν, καίτοι τῆς ἑκάστης ἡμέρας ὁρῶν τὴν κατὰ ἄνθρωπον αἰτίαν· καὶ τὴν περὶ τοῦτον οἰκονομίαν ἀκριβῶς ἐξειπεῖν οὐ δύνασαι. οὐ γὰρ πάρεστίν σοι γινώσκειν τὴν τοῦ δημι-

enim Verbum per se et sine carne perfectus Filius erat, cum tamen esset perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habebat τὴν σύστασιν, id est, in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus, manifestatus est.

XVI. Atque hæc quidem sunt de incarnatione Verbi testimonia, et alia plurima. Videamus nunc quod propositum nobis est, quod vere, fratres, virtus Patris, quod est Verbum Dei, e cœlo descendit, et non ipse Pater, sic enim ait: [a] *Ego ex Patre exivi, et venio.* Quid est autem quod ex Patre exivit, nisi Verbum? Quid est quod ex ipso genitum est nisi Spiritus, id est, Verbum? sed dices mihi: Quomodo genitum est? Explicationem quomodo tu genitus es, non potes expromere, quamvis quotidie vides causam humanam, et modum generationis non potes perfecte efferre. Non enim licet tibi cognos-

[a] Joh. xvi. 28.

ουργήσαντος ἔμπειρον καὶ ἀνεκδιήγητον τέχνην, ἀλλ' ἢ μόνον ὁρῶντα νοεῖν καὶ πιστεύειν, ὅτι ἔργον Θεοῦ ἄνθρωπος. Περὶ δὲ Λόγου γένεσιν ζητεῖς, ὅνπερ βουληθεὶς ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐγέννησεν ὡς ἠθέλησεν; Οὐ γὰρ αὔταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν ὅτι κόσμον ὁ Θεὸς ἐποίησεν· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἐποίησεν, τολμᾷς ἐπιζητεῖν; ἢ οὐκ αὔταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ σοι ἐφανερώθη εἰς σωτηρίαν, ἐὰν πιστεύσῃς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐγεννήθη κατὰ Πνεῦμα, πολυπραγμονεῖς; Καὶ τὴν μὲν κατὰ σάρκα γέννησιν αὐτοῦ οὐ πλείονες ἐπιστεύθησαν διηγήσασθαι πλὴν δύο. Καὶ σὺ τολμᾷς ἐπιζητεῖν τὴν κατὰ Πνεῦμα διήγησιν, ἣν παρ' ἑαυτῷ φυλάττει Πατὴρ, ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε (for. ποτε) τοῖς ἁγίοις καὶ ἀξίοις ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ; Αὔταρκές σοι ἤτω τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμά ἐστιν. Καθὼς διὰ τοῦ προφήτου τὴν τοῦ Λόγου γέννησιν σημαίνων ὅτι γεγέννηται, τὸ δὲ πῶς φυ-

cere artem ejus qui creavit, in experientia et usu positam, et non enarrabilem; sed solum videndo intelligere et credere quod opus Dei est homo. De Verbi autem generationis ratione quæris, qua Deus Pater generare voluit; generavit sicut voluit. Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere, quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum Spiritum, curiose indagas? Atqui generationem ejus secundum carnem enarrare non pluribus quam duobus concreditum est, et tu audes generationem secundum Spiritum scrutari, quam apud se Pater servat, revelaturus tunc sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt? Satis habe quod a Christo dictum est: [a] *Quod natum est ex Spiritu, Spiritus est,* sicut per prophetam significat Verbi generationem quod genitus est: quomodo vero, reservat apud se in tempus cer-

[a] Joh. iii. 6.

λάσσει, καιρῷ ὡρισμένῳ παρ' αὐτῷ μέλλων ἀποκαλύπτειν. Λέγει δὲ οὕτως, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐξεγέννησά σε.

ιζ'. Αὐτάρκεις αὗται αἱ μαρτυρίαι πιστοῖς ἀλήθειαν ἀσκοῦσιν· οἱ δὲ ἄπιστοι οὐδενὶ πιστεύουσιν. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (Addendum est post Turriani interpr. ἵνα φοβήσῃ,) ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων διεμαρτύρατο, λέγων· καὶ τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; ὥστε μὴ γενώμεθα ἄπιστοι, μήποτε ἐφ' ἡμῖν τελεσθῇ τὸ εἰρημένον. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοὶ, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατῆλθεν εἰς τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονὼς πάντα ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας λόγος, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Πατὴρ, οὗ (for. ᾧ) πάρεστι

tum ac præfinitum, cum illud revelaturus est. [a] Sic enim ait: *Ex utero ante Luciferum genui te.*

XVII. Sufficiunt hæc testimonia fidelibus veritatis studiosis, infideles enim nulli credunt. Etenim Spiritus Sanctus ut terreret, in persona apostolorum testatus est: [b] *Domine, quis credidit auditui nostro?* Quamobrem ne simus infideles, ne quando in nobis, quod dictum est, impleatur. Credamus igitur, fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum e cœlis descendit in sanctam Virginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis inquam participe, factus omnia quæcunque homo est, excepto peccato, salvaret Adam qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis, qui crederent in nomine ejus. In omnibus igitur demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater, cujus adest Verbum, per quod omnia fecit, quod

[a] Psal. cx. 3. [b] Esai. liii. 1. Joh. xii. 38. Rom. x. 16.

Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω, ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἄνθρωπος γενόμενος, τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθών· οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

ιη'. Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίνεται ἐνδεικνύμενος Θεὸς ὤν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, καὶ κάμνων διψᾷ, καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπεῖται, καὶ ἐπὶ προσκεφάλαιον καθεύδει ὁ ἄϋπνον ἔχων τὴν φύσιν ὡς Θεὸς, καὶ ποτηρίου πάθος παραιτεῖται ὁ διὰ τοῦτο παραγεγονὼς ἐν κόσμῳ,

posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per legem et prophetas prædicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo prædicatum est, sic præsens se ipsum manifestum fecit ex Virgine et Spiritu Sancto novus homo factus, habens cœleste quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero, tanquam ex vetere Adam per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus Deus corporatus apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem, aut mutationem, sed vere factus est homo.

XVIII. Sic igitur humana sua non recusat qui demonstrabatur esse Deus, cum esurit[a] et laborat[b], et defatigatus sitit[c]; cum formidans fugit[d]; et super pulvinum dormit[e], qui naturam habet insomnem ut Deus: cum calicem passionis refugit[f], qui propter hoc in

[a] Matth. iv. 3. [b] Ibid. xxvi. 37. [c] Joh. xix. 28. [d] Ibid. iv. 3. [e] Matth. viii. 24. [f] Ibid. xxvi. 39. Marc. xiv. 36. Luc. xxii. 42.

καὶ ἀγωνιῶν ἱδροῖ, καὶ ὑπ' ἀγγέλου ἐνδυναμοῦται ὁ ἐνδυναμῶν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ θανάτου καταφρονεῖν ἔργῳ διδάξας· καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδίδοται ὁ γινώσκων τὸν Ἰούδαν τίς ἐστιν. καὶ ἀτιμάζεται ὑπὸ Καιάφα, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος (for. ἱερατευομένου τιμώμενος) ὡς Θεός· καὶ ὑπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ μαστίζεται ὑπὸ Πιλάτου ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναδεξάμενος· καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν παίζεται, ᾧ παρεστήκουσι χίλιαι χιλιάδες καὶ μυρίαι μυριάδες ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων· καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ξύλῳ προσπήγνυται, ὁ πήξας ὡς καμάραν τὸν οὐρανόν· καὶ πρὸς Πατέρα βοῶν παρατίθεται τὸ πνεῦμα, ὁ ἀχώριστος τοῦ Πατρός· καὶ κλίνων κεφαλὴν ἐκπνεῖ, ὁ εἴπας, Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ὅτι δὲ οὐκ ἐκυριεύετο ὑπὸ θανάτου, ὡς (for. ὢν)

mundum advenerat[a]: cum in anxietate sudat[b], et ab angelo roboratur, qui eos qui in eum credunt, roborat; et opere docuit mortem contemnere: cum a Juda proditur[c], qui cognoscebat Judam quis esset[d]; et a Caipha inhonoratur[e], qui erat ab eo sacerdotio fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus: cum ab Herode spernitur[f], qui totam terram judicaturus est[g], et verberatur a Pilato[h] is, qui infirmitates nostras suscepit[i]: et a militibus illuditur[k] is, cui adstant millia millium[l], et decies centena millia angelorum et archangelorum: et in Judæis in ligno figitur[m], qui tanquam cameram cœlum fixit[n]: et clamans ad Patrem spiritum commendat[o], qui est a Patre inseparabilis[p]: et inclinato capite exspirat[q], qui dixit; *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam*[r]. Quod autem non dominabatur

a Joh. xii. 27. xviii. 11. b Luc. xxii. 44. c Matth. xxvi. 15. d Id. vers. 25. e Id. 65. seq. f Luc. xxiii. 11. g Actor. xvii. 31. h Matth. xxvii. 26. Joh. xix. 1. i Esai. liii. 4. k Matth. xxvi. 67. l Daniel. vii. 10. m Matth. xxvii. 35. n Esai. xl. 22. o Luc. xxiii. 46. p Joh. xiv. 11. q Ibid. xix. 30. r Ibid. x. 18.

ζωή, εἶπεν· Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθημι αὐτήν. καὶ πλευρὰν λόγχῃ νύσσεται, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσαν χαριζόμενος· καὶ σίνδονι ἑλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθεται, ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρων· καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. Ταῦτα γὰρ πάντα ἡμῖν κατώρθωσεν, ὁ δι' ἡμᾶς γέγονεν καθ' ἡμᾶς. Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν, καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνᾶτο, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης. Ὁ ὑπ' ἀγγέλων ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυρούμενος· οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ σημαινόμενος ὑπ' ἀστέρος. Ὁ καὶ ἐν οἴκῳ Πατρὸς πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοδεικτούμενος. Ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἀκούετε αὐτοῦ. Οὗτος στεφανοῦται κατὰ διαβόλου. Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ

ei mors qui vita erat, significat, cum dixit[a]; *Ego a me ipso pono eam*. Et latus lancea aperitur ei[b], qui vitam omnibus[c] largitur: et linteo involutus, in monumento ponitur[d], qui mortuos suscitat: et tertia die a Patre excitatur[e] qui est ipse resurrectio et vita[f]. Hæc enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos. Ipse enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros portavit; et pro nobis dolet, sicut dixit Esaias propheta[g]. Ab angelis laudatus[h], a pastoribus visus[i], a Symeone expectatus[k], ab Anna testatus[l] a magis quæsitus[m], ab stella significatus[n], in domo Patris versatus[o], a Joanne digito ostensus[p] cui Pater superne testimonium dedit[q], dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite*. Hic coronatur[r] contra Diabolum. Hic est Jesus Naza-

[a] Joh. x. 18. [b] Joh. xix. 34. [c] Joh. xi. 25. xiv. 6. [d] Joh. xix. 40. [e] Actor. x. 40. [f] Joh. xi. 25. [g] Esaiæ liii. 4. [h] Luc. ii. 13. [i] Luc. ii. 16. [k] Luc. ii. 25. [l] Id. vers. 36. [m] Matth. ii. 2. [n] Id. vers. 9. [o] Luc. ii. 49. [p] Joh. i. 29. et. 15. [q] Matth. xvii. 5. [r] Matth. xxvii. 29.

Ναζαραῖος, ὁ ἐν Κανᾷ ἐν γάμοις κληθεὶς, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν, καὶ θαλάσσῃ ὑπὸ βίας ἀνέμων κινουμένῃ ἐπιτιμῶν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατῶν ὡς ἐπὶ ξηρᾶς γῆς, καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ὁρᾷν ποιῶν, καὶ νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστῶν, καὶ ποικίλας δυνάμεις ἀποτελῶν, καὶ ἁμαρτίας ἀφεὶς, καὶ ἐξουσίαν διδοὺς μαθηταῖς· καὶ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξ ἁγίας πλευρᾶς ῥεύσας, λόγχῃ νυγείς. Τούτου χάριν ἥλιος σκοτίζεται, ἡμέρα οὐ φωτίζεται, ῥήγνυνται πέτραι, σχίζεται καταπέτασμα. Τὰ θεμέλια γῆς σείεται, ἀνοίγονται τάφοι καὶ ἐγείρονται νεκροὶ, καὶ ἄρχοντες καταισχύνονται, τὸν γὰρ (for. *τόν γε*) *κοσμήτορα τοῦ παντὸς ἐπὶ σταυροῦ βλέποντες καμμύσαντα τὸν ὀφθαλμὸν καὶ παραδώσαντα τὸ πνεῦμα. ἰδοῦσα ἡ κτίσις ἐταράσσετο, καὶ τὴν αὐτοῦ ὑπερβάλλουσαν δόξαν χωρῆσαι οὐ δυναμένη ἐσκοτίζετο. Οὗτος ἐμφυσῶν δίδωσι τὸ Πνεῦμα μαθηταῖς, καὶ θυρῶν κεκλεισμένων*

ræus, qui in Cana Galilææ ad nuptias vocatus, aquam in vinum mutavit[a]; et mare vi ventorum agitatum, increpavit[b]; et super mare tanquam super terram siccam ambulavit[c]; cœcum a nativitate videre fecit[d]; Lazarum jam quatriduo mortuum excitavit[e], varia miracula edidit; peccata remisit[f]; dedit apostolis potestatem[g], lancea ictus sanguinem et aquam[h] ex latere fudit. Propter hunc sol obtenebrescit[i], dies non illuminatur, rumpuntur petræ[k], scinditur velum[l], fundamenta terræ quatiuntur[m], aperiuntur sepulchra, et resurgunt mortui; et principes pudore afficiuntur[n] cum vident in cruce eum qui universum ornavit, claudentem oculos, et tradentem spiritum. Hæc cum creatura videret, turbatur, et cum gloriam illius capere non posset[o], tenebras sibi obducebat. Hic insufflans dat discipulis Spiritum[p] et januis clausis

[a] Joh. ii. 9. [b] Matth. viii. 26. [c] Matth. xiv. 25. [d] Joh. ix. 7. [e] Joh. xi. 44. xii. 17. [f] Matth. ix. 2. 6. [g] Matth. xvi. 19. xviii. 18. Joh. xx. 22. [h] Joh. xix. 34. [i] Matth. xxvii. 45. [k] Id. vers. 51. [l] Idem. [m] Id. vers. 52. [n] Idem vers. 54. [o] Matth. xxvii. 45. [p] Joh. xx. 22.

εἰσέρχεται, καὶ βλεπόντων μαθητῶν ὑπὸ νεφέλης ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐκ δεξιῶν Πατρὸς καθίζεται, καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν παραγίνεται κριτής. Οὗτος ὁ Θεὸς, ὁ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονὼς, ᾧ πάντα ὑπέταξεν Πατήρ. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ingreditur[a]. Hic videntibus apostolis a nube in cœlum susceptus est[b], sedetque ad dexteram Patris, venturus judex vivorum et mortuorum[c]. Hic Deus et homo propter nos factus, cui omnia subjecit Pater[d]: ipsi gloria et imperium cum Patre et Sancto Spiritu, in sancta ecclesia, et nunc, et in sæcula sæculorum. Amen[e].

a Joh. xx. 19. b Actor. i. 9. c Actor. x. 42. 2 Tim. iv. 1. d 1 Cor. xv. 27. e Ephes. iii. ult.

IN

S. HIPPOLYTI

CONTRA NOËTUM OPUS ANNOTATIONES.

HOC insigne *ἀποσπασμάτιον* ex Latina Francisci Torrensis sive Turriani versione vulgavit Gerhardus Vossius Tungrensis ad calcem Operum Gregorii Thaumaturgi, Moguntiæ A. MDCIV. 4. Græca nunc primum profero in lucem beneficio ejusdem, a quo superiorem *ἀπόδειξιν* (hæc est S. Hippolyti *Ἀποδεικτικὴ πρὸς Ἰουδαίους*, *Demonstratio adversus Judæos*,) accepi, viri eruditione ac meritis in literas et insigni virtute venerandi dom. Bernardi de Montfaucon, qui illa ex codice Vaticano descripta ad me misit. Notis Turriani, quas nomen ejus distinguet, meas adspersi. Titulus erat in Turriani edit. *Homilia de Deo trino et uno, et de mysterio Incarnationis contra hæresin Noëti*. In MS. Vaticano etiam Ὁμιλία Ἱππολύτου *εἰς τὴν αἵρεσιν* Νοήτου *τινός*. Sed cum Photius testetur opus Hippolyti adversus hæreses in oppugnatione hæreseos Noëti desiisse, atque initium hujus scripti manifeste prodat alia processisse, in quibus de aliis dogmatibus, aliorum ut videtur hæreticorum disseruit, eaque oppugnavit, habeo illud pro extrema parte libri Hippolytei adversus hæreses, sive *memoria hæresium*, ut S. Gelasius appellat, quædam ex hoc *ἀποσπασματίῳ* referens ad verbum, ut ad caput 18. annotavi. Neque obstat quod fideles quandoque auctor alloquitur, ut in homiliis fieri solet, nam hoc etiam in scriptis facere veteres, et ad lectores respicere, tralatitium. Jo. Albert. Fabricius. Attulerat vir doctissimus in vol. priore *Operum S. Hippolyti* Hamburgi anno 1716. typis excuso, p. 225. ex Gelasio episcopo Romano *De Duabus Naturis in Christo*, quædam cum Hippolyti illis infra cap. 18. fere convenientia, sed, ut ibi ostendi, ex alio Hippolyti libro desumpta. Verum S. Epiphanius *Adversus Hæreses*, in Hæresi lvii. haud pauca eorum, quæ hic sequuntur, nullo auctore nominato sua fecit. Cæterum mentionem facit Gallandius, qui in Bibliotheca sua Patrum

Hippolyteum hoc opus cum Fabricii notis repetendum curavit, aliûs præterea codicis Græci, quem detexisse ait Gulielmum cardinalem Sirletum in S. Basilii monasterio, ejusque meminisse in Epistola *Liturgiæ S. Marci* evangelistæ præmissa. Vid. Prolegg. Gallandii ad tom. II. p. XLVIII. Mortuum denique esse cl. Cavium, antequam hæc Hippolyti a Fabricio Græce edita e scriptis fuerint, propterea notabo, quod in Historia sua Literaria de iisdem reliquiis tunc tantum a Turriano Latine versis vir præstantissimus minus recte statuit.

P. 49. l. 10. *τὸ μὲν γένος ἦν, Σμυρναῖος*] Smyrnæum Noëtum fuisse ait etiam Theodoretus lib. III. Hæret. Fab. cap. 3. et Damascenus sect. 57. qui solet Epiphanium sequi, et tamen apud Epiphanium hæresi 57. legas Noëtum fuisse *Ἀσιανὸν τῆς Ἐφέσου πόλεως*. FABR. Olim notavi ad *Reliquiar. Sacr.* vol. II. ubi primum hoc caput opusculi Hippolytei usque ad vocem *συστῆσαι* cum titulo *Concilii contra Noëtum* collocavi, posse eum, qui ortu Smyrnæus fuerit, Ephesi sedem postea fixisse suam.

Ibid. l. 10. *οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένος*] Præpositionem *πρὸ* uncis inclusit Fabricius, perinde ac si ab apographo Montfauconiano idem abesset, quod quidem contra invenit in codice suo Turrianus Latinus interpres.

Ibid. *οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος*] Epiphanius ait, (Hæresi lvii. num. 1. ubi nonnulla horum, ut dixi, afferuntur) Noëtum prodidisse hæresin suam ante annos circiter CXXX. *οὐ πρὸ ἐτῶν πλειόνων, ἀλλ' ὡς πρὸ χρόνου τῶν τούτων ἑκατὸν τριάκοντα, πλείω ἢ ἐλάσσω*. Scripsit Epiphanius anno Christi CCCLXXXV. His si centum ac triginta demas, manet annus CCXLV. Mox idem testatur Noëtum, *ἔναγχος paulo post*, una cum fratre mortuum esse. FABRIC. Vox ista *ἔναγχος nuper*, ut ad *Reliquiar. Sacr.* locum modo dictum ostendi, quæ extat apud Epiphanium, indicat illum narratiunculam suam ex vetustiore aliquo auctore *κατὰ λέξιν* more suo desumpsisse.

Ibid. l. 12. *ἐπαχθεὶς*] Ἐπαρθεὶς, ut olim monui, reponendum est ex Turriani interpretatione, quæ habet, *alieni spiritus existimatione* elatus.

Ibid. l. 17. *ὁ ἔλεγχος αὐτῶν*] Discipulorum Noëti.

P. 50. l. 1. *ἔκβλητος γεγένηται κλήρου ἁγίου*] A Christianorum cœtu, non ordine sacro, ejectus; nam infra habes, *τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας*. Mendose extat apud Fabricium *γένηται* pro *γεγένηται*.

Ibid. l. 3. *Ἀαρών*] Ita et Epiphanius, et Damascenus. Sed Philastrius hæresi 53. "Noëtiani insensati (*ἀνόητοι*)

" cujusdam nomine Noëti—hic etiam dicebat se Mosen " esse, et fratrem suum Heliam prophetam." FABRIC. Conjecturam jam olim ad *Reliquias Sacras* feci, Noëtum et fratrem solitos esse aliquid hujusmodi prædicare, super sese ex cœlo descendisse πνεῦμα καὶ δύναμιν Mosis atque Aaron fratris; ut propterea plane iidem atque divini illi homines recte censeri possent.

P. 50. l. 4. οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι] Fortasse hi fuerunt episcopi cum presbyteris juncti; etenim ego ostendi annotans ad locum, presbyterorum nomine interdum appellatos fuisse episcopos ab auctoribus sæculo existente secundo, qui tamen ipsi inter episcopos ac presbyteros alibi aperte distinguere solent.

Ibid. l. 7. συνπλανωμένους] Tantum decem fuisse Epiphanius annotavit. FABRIC.

Ibid. l. 8. καθαρὸν ὕστερον ἱστᾶν τὸ δόγμα ἐβούλετο] Cum vice horum substituerit Epiphanius παῤῥησίᾳ λοιπὸν τὴν αἵρεσιν ἐδογμάτιζε, verteritque locum Hippolyti Turrianus, *volebat* aperte *dogma suum defendere*, opinabar legi oportere καὶ θαῤῥῶν pro voce καθαρὸν in Fabricii seu Montfauconii apographo reperta. Vett. Glossæ habent Θαῤῥῶν, *confidens*.

Ibid. l. 11. Τί οὖν κακὸν &c.] Apud Epiphanium qui ad verbum propemodum eadem de presbyteris ex Hippolyto, licet haud nominato, refert: Τί γὰρ κακὸν πεποίηκα; ἕνα Θεὸν δοξάζω, ἕνα ἐπίσταμαι, καὶ οὐκ ἄλλον πλὴν αὐτοῦ, γεννηθέντα, ἀποθανόντα. p. 480. FABRIC.

Ibid. l. 14. τὸν υἱὸν παθόντα] Quæ sequuntur, sunt ipsa verba symboli, quale extat apud Irenæum lib. I. c. 2. seq. lib. III. cap. 4. Tertullianum contra Praxeam c. 2. et de Præscript. c. 13. et de Virginibus velandis c. 1. &c. FABR.

Ibid. l. 18. ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας] Noëtum damnatum a Tranquillo episcopo Chalcedoniorum Syriæ, scribit auctor Prædestinati, c. 36. Quod autem in Synodico libello quem edidit theologus celebratissimus Argentoratensis, Joannes Pappus, capite xx. leges in synodo Romana damnatum Noëtum a papa Victore, temporum ratio non patitur. Sed sunt quædam et alia in illo Synodico parum accurate tradita, licet scriptum ipsum alioqui est neutiquam contemnendum. FABRIC.

P. 51. l. 1. Οἱ καὶ δεῖξαι βούλονται] Correxi οἳ pro οἱ: hi autem sunt Noëti discipuli, qui initio commemorantur.

Ibid. l. 5. μετ' ἐμὲ] Habent *Biblia* edita πλὴν ἐμοῦ, nulla ibi notata varietate lectionis.

P. 51. l. 6. οἱ ἀποκρίνονται] Legendum videtur οἱ καὶ ἀποκρίνονται, prout vertit Turrianus, *et respondent*.

Ibid. l. 8. εἰ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς] Vertit Turrianus, tanquam si invenisset, εἴ γε ἐστὶν ὁ Θεὸς, quod fortasse melius, et fortius distinguendum est post Θεός. Nam ex unitate divina probare volebant hæretici, Christum esse Patrem, quia Deus sit; deinde Patrem passum esse, quia Christus, qui Pater est, passus sit.

Ibid. l. 17. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν,] Hic φησὶν et φασὶν per vices usurpantur, quemadmodum verba *inquit* et *inquiunt* apud Arnobium.

P. 52. l. 6. σὺ γὰρ ἦς ὁ Θεὸς] For. scribendum εἶς pro ἦς. In *Bibliorum* exemplis extat εἶ.

Ibid. l. 9. τούτου ἐμφανοῦς δεικνυμένου, τῶν οὕτως μαρτυρουμένων] Locus corruptus esse videtur, et post interpretem, refingendus, τούτου ἐμφανῶς δεικνυμένου, τούτων οὕτως μ.

P. 53. l. 1. μονόκωλα] Μονόκωλα apparet adverbialiter poni pro μονοκώλως et μονοτύπως, quibus verbis Epiphanius p. 481. Hippolyti vestigiis insistens utitur. Βούλονται δὲ διηγεῖσθαι μονοκώλως τοῦτον τὸν τρόπον ὡς Θεόδοτος. Sensus est, Noëtianos ad unum tantummodo in explicandis S. Scripturæ de Christo dictis veluti membrum respicere, divinam scilicet naturam, ita ut plane cum Patre et Spiritu S. eundem faciant Filium ὑποστατικῶς: uti vicissim Theodotus ad alterum recurrens extremum in sola hærebat humanitate, et Christum nudum esse hominem affirmabat. De Theodoto præter alios meminit etiam Timotheus presbyter a Cotelerio editus III. p. 389. Τοῦτον τὸν Θεόδοτόν φασιν τῆς τοῦ Σαμωσατέως αἱρέσεως ἀρχηγὸν καὶ πατέρα γενέσθαι, πρῶτον εἰπόντα τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον. Denique observandum, quod τῷ μονοκώλως, infra c. 4. opponitur ὁλοκλήρως. Fabr.

Ibid. l. 2. ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος] Ita vertit Turrianus, ac si τὸν Χριστὸν ante ἄνθρωπον aut invenisset, aut certe legendum existimasset.

Ibid. l. 10. ἄλλα ἂν καὶ Νόητος νοεῖ] Fortasse scribendum, ἀλλ' ἀνοήτως καὶ Νόητος νοεῖ, ut fiat paronomasia in nomine Noëti, qua sæpe usus est Epiphanius in *Hæresi* lvii. quæ est Noëtianorum, Hippolytum secutus. Porro et paulo infra τὴν ἀφροσύνην Noëto ascribit Hippolytus fine cap. sequentis. Itidem ait in cap. 8. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν;

Ibid. l. 13. ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει] Frequens in

veterum scriptis, *οἰκονομίαν* ponere pro *Λόγου ἐνανθρωπήσει*, et divinitati ejusdem opponere. Vide infra c. 14. et Jac. Billium c. 40. sacrar. Observatt. Grabium ad Irenæum p. 419. Vulcanium ad Cyrillum contra Anthropomorphitas p. 116. Dounæum ad Chrysostomum tom. VIII. p. 372. Suicerum in Thesauro. Jo. Philippum Pfeiferum et D. Eliam Veielium *τὸν μακαρίτην* in singularibus de Œconomia dissertationibus, Casaubonum ad Epistolam Greg. Nysseni p. 105. seq. Seorsum ad Homilias Theophanis Ceramei p. 459. Dicitur autem *κατ' οἰκονομίαν* geri aliquid, ubi aliud quid oculis se offert, aliud latet, ut pluribus exposuit Gatakerus ad M. Antonini lib. XI. 18. p. 331. FABRIC. Mea quidem sententia rectius dixeris, *οἰκονομίαν* hoc loco dispositionem illam esse monarchiæ divinæ, qua in salutis nostræ dispensatione Trinitas simul cum monarchia consistit. Vide Tertullian. *Contra Praxeam*, capp. 3. 4. et alibi.

P. 53. l. 14. *διὰ ταῦτα*] Vel delendum cum interprete est *διὰ*, vel potius *δύο ταῦτα* reponendum; sunt autem hæc duo capita monarchia et œconomia.

P. 54. l. 2. *διηγησόμεθα*] Hoc pro *edito διηγησώμεθα* interpretem secutus reposui. Mox *πανουργεῖσθαι* pro *πανουργεύεσθαι* imprimendum curavi.

Ibid. l. 4. *σὺ γὰρ ἧς Θεὸς*] Corrigendum *εἶς*, ut supra. p. 52. l. 6.

Ibid. l. 16. Hoc loco excidisse videbitur cuique mox sequentia conferenti *τῶν* LXX. illud, *μετὰ δικαιοσύνης*.

P. 55. l. 9. *καὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας*] Confer quæ mox sequuntur. Verum malim, *κατὰ τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας*.

Ibid. l. 17. *τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν*] Jesu nomen hoc loco addunt Epistolæ ad Rom. codices quidam, veteresque scriptores, ut a Jo. Millio annotatum. FABRIC.

P. 56. l. 4. *ἐδείκνυεν μυστήριον οἰκονομίας*] Excidit articulus ante *μυστήριον*.

Ibid. l. 9. *ὄντως μυστήριον οἰκονομίας*] Legerim *ἐν τῷ μυστηρίῳ οἰκονομίας*.

P. 57. l. 5. *εἰς* (*ὃς*) *τὸ κοινὸν ὄνομα* &c.] His similia afferens Epiphanius in *Hæresi* lvii. num. 8. *ὡς*, non *εἰς*, habet, ubi *ὃς* reponendum esse recte monuit Petavius. Interea locum vertit, tanquam si invenisset *εἷς* Turrianus. Mox pro *τοῦτο* habet *οὕτως* Epiphanius.

Ibid. l. 11. *τούτῳ ὀνόματι—καλεῖσθαι*] Hoc est, nomine *Filii hominis*. Illud enim, *τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα*, a Turriano interprete haud inventum, huic loco importune adjectum est.

P. 58. l. 9. Ὁρῶν τὸν Θεὸν] Ita expositum esse a multis nomen *Israel*, ostendit Fabricius.

Ibid. l. 10. ὁ παῖς] Filius, ut infra c. 7. et 11. Fabr.

Ibid. l. 16. ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη] Conferas cap. 13.

P. 59. l. 1. λαμπρῶς] Exstante quidem in Græcis λαμπρὸν, sed legente, ut notat Fabricius, interprete Latino λαμπρῶς, hoc reposui.

Ibid. l. 7. Ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ] Refert lectorem suum Fabricius ad *Apoc.* i. 8. Atque ibi restituit lectionem Κύριος ὁ Θεὸς, pro solo ὁ Κύριος Greisbachius; satisque nobis probabitur his verbis significari Christum, prout hic monet Hippolytus, si conferimus comm. 13. hujus capitis *Apocalypsis* cum comm. 17. aliisque duobus ejusdem libri locis scil. xxi. 6. et xxii. 12. 13.

Ibid. l. 9. καὶ αὐτῷ] Legendum καὶ αὐτός.

Ibid. l. 12. καὶ πάντων κρατεῖ] Fortasse legendum, καὶ εἰ πάντων κρατεῖ.

P. 60. l. 4. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται] Abest ὁ υἱὸς, quod *Biblia* habent, itidem a Vulgata Interp. et aliis præter Hippolytum ecclesiæ patribus.

P. 61. l. 2. ἐπισταγέτω] Corrige ἐπίσταιτο.

Ibid. l. 5. ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα] Reponendum videtur ἐπεὶ, prout vertit Turrianus interpres.

Ibid. l. 6. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν] Corrigendum videtur ἐπέλυσεν, ut infra quoque ἐπιλύει pro ἀπολύει.

Ibid. l. 12. ἐστιν] Vel delendum hoc verbum, vel potius in ἐσμὲν vertendum.

Ibid. l. 13. δυνάμει, διαθέσει] Legendum δυνάμει καὶ διαθέσει, ut supra positum est, τῇ δυνάμει καὶ διαθέσει τῆς ὁμοφρονίας ἓν γινόμεθα. Cæterum Filium quidem Dei existere de Patris substantia, sive τῇ οὐσίᾳ, minime negabat Hippolytus, is qui Filium hoc loco statuit νοῦν Patris esse, tum et infra τὸν ἴδιον νοῦν Dei eundem appellat. Imo ineunte sect. xi. lumen ex lumine eum esse affirmat, atque idcirco non existere duos Deos. In eo autem totus occupatur vir sanctus, ut *confusio personarum*, quomodo ecclesia Latina loquitur, evitetur; quippe cum Græci vocem οὐσίαν non tantum pro *substantia* sed etiam pro *persona subsistente* haud raro usurparent. Quinetiam Filii æternam subsistentiam loco modo memorato docet Hippolytus. Τὸν ἴδιον νοῦν, inquit, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι ἰδὼν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ, cap. 10. Ipse quoque Christus apud S. Joannem ait, se gloriam habuisse apud

Patrem, priusquam mundus extitisset; xvii. 5. dum Filio Dei haud ascribendum esse *initium dierum*, significat S. Paulus in *Epistola ad Hebræos* vii. 3.

P. 61. l. 17. Εἷς γὰρ νοῦς] Melius foret ἔστι quam εἷς.

Ibid. l. 19. οὕτω πιστεύομεν] Legere τούτῳ pro οὕτω propter voces sequentes malim. Vid. et fin. sect. xii.

P. 62. l. 1. ἐπερωτᾷν περὶ Πατρὸς] Postulare videtur loci sensus, ut ἐπερωτῶντα hic scribatur, quemadmodum vertit interpres.

P. 63. l. 5. ἀπολύει] Videtur ἐπιλύει scribendum, et mox σημαίνοντα pro σημαίνονται.

Ibid. l. 13. οὕτως τρία] Legebat ὄντως *vere*, quod melius est, interpres.

Ibid. l. 17. τριχῆς] Corrigend. τριχῇ, vel potius, τριχῶς.

P. 64. l. 3. ὡς θέλει] Legendum cum interprete, propter id quod sequitur, ἃ θέλει.

P. 66. l. 3. προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος] Tunc emisit Pater priorem vocem, cum dixit: Hic est Filius meus dilectus. Matth. iii. *Ita Turrianus.* Sed Hippolyti sententia non alia quam Tertulliani cap. 13. de præscript. docentis *Patrem omnia condidisse per Verbum suum primo omnium emissum. Id verbum Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in Virginem Mariam, carnem factum in utero ejus, et ex ea natum egisse Jesum Christum.* Et contra Praxeam c. 6. *Ut primum Deus voluit ea quæ cum Sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se et substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas rationes et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta jam, quantum in Dei sensu.* Gregorius M. lib. XXXII. Moral. in Jobum c. 6. *Filius ipse vox, quia eum Pater gignendo dixit: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quod vero Hippolytus addit, Verbum ex inspectabili factum esse aspectabile, ad Œconomiam pertinet, nam ut Phœbadius libro contra Arianos c. 34. *nec Filium usquam invenimus sine transfiguratione fuisse visibilem, antequam Patri obediens fieret ex æternitate corporeus.* Fabr. Fortasse scripsit Phœbadius *incorporeus.* Hoc quidem statuere videtur Hippolytus, τὸν Λόγον, qui cum Patre semper extiterat, cum mundus conderetur, generatum, sive prolatum fuisse; cumque in carne appareret, visibilem tunc

factum esse, ut ostenso atque viso eo mundus servaretur. Atque ita revera docuisse Hippolytum, firmant ea, quæ sequuntur capite 12.

P. 66. l. 4. φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν] Sic locuti ante patres Nicænos, præter Hippolytum nostrum sunt Justinus Martyr, Tatianus et Athenagoras, ut notatum doctissimo Grabio ad Irenæum lib. II. c. 23. Fabr. Loqui hoc quidem loco Hippolytus videtur, de generato iis temporibus Logo Divino, quando mundus conditus, ac postea servatus est, cum prius Patri soli Logos visibilis fuisset.

Ibid. l. 5. τὸν ἴδιον νοῦν] Filius νοῦς, σοφία Patris, et infra c. xiii. voluntas. Fabr.

Ibid. l. 9. ἕτερος] Justino Martyri quando Filius ἕτερόν τι a Patre esse dicitur, et Tertulliano quando *Filium et Patrem esse aliud ab alio* affirmat, eadem quæ Hippolyto mens, ut personarum distinctionem ostendant, non ut, ὁμοούσιον inficientur. Fabr.

Ibid. l. 12. ἐξ οὗ δύναμις Λόγος] Sic idem Tertullianus c. 9. adversus Praxeam Noëti ante ambulonem: "Pater "tota substantia est, Filius vero derivatio totius et portio." Et c. 2. "quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex "uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem." Et lib. III. adversus Marcion. c. 6. "concedas necesse est eos qui "Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, "per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo "intellecta non est, multo magis portio; certe qua pleni-"tudinis consors." Fabr.

Ibid. l. 14. Παῖς Θεοῦ] Ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ, Dei Filius, ut supra c. v. et vii. Fabr.

P. 67. l. 2. φλυαρίαν] Valentini Æonas tangit, et Marcionis Deum Demiurgum a Deo bono ac summo diversum, et Cerinthi angelicas potestates mundi opifices. Fabr.

Ibid. l. 5. ἕνα Θεὸν λέγειν] For. legendum, vel ὡς ἕνα Θεὸν λέγειν, vel ἕνα Θεὸν λέγοντες.

P. 68. l. 6. οὐδὲ ἕν.] Post οὐδὲ ἕν in verbis Johannis στιγμὴν præter Hippolytum faciunt Irenæus, Clemens Alex., Origenes, Theophilus Antiochenus et Eusebius pluribus locis, atque e Latinis Tertullianus ac Lactantius, Victorinus, Augustinus et longe post Honorius Augustodunensis lib. I. de Imagine Mundi, c. 2. Quoniam vero eadem interpunctio placuit etiam hæreticis Valentino, Heracleoni, Theodoto, et Macedonianis, Eunomianisque, hinc ab Epiphanio tom. II. p. 80. et a Chrysostomo rejicitur. Fabr. Porro Fabricius, in nota ad Philastrium *De Hæresibus*

cap. 67. qui quidem Philastrius facit cum novæ sententiæ a verbis *quod factum est* inceptoribus, nos monuit, non fas esse cum Epiphanio in *Ancorato* t. II. p. 80, illam interpunctionem velut hæreticam et Spiritui Sancto iniquam arguere, cum a tot veteribus adhibita fuerit. Idem factum est a S. Victorino in Fragmento operis *de Fabrica Mundi* apud *Reliquias Sacr.* vol. III. p. 239.

P. 68. l. 13. *Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν*] Conferas locum S. Justini Martyris in *Apologia Priore* p. 11. sed a Carolo Ashtono, viro eruditissimo, cum luxata esse viderentur ejus membra, egregie sanatum et restitutum.

P. 69. l. 5. *Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ* &c.] Ita quidem intellexisse hunc S. Scripturæ locum Hippolytum vides, juxta ac si scripsisset S. Lucas, *Ὁ Λόγος, ὃν ἀπέστειλεν—ἐστι πάντων Κύριος*, *Act.* x. 36. Et diu, priusquam hujus antiqui patris vidi interpretationem, in eandem sententiam verba scriptoris sacri accipienda esse ideo existimabam, quia talis expositio tam cum apostoli Petri ibi loquentis argumento, quam cum structura orationis in aliis locis deprehensa, bene conveniret. Confer enim 1 *Pet.* ii. 7. *Joan.* iii. 34. v. 38. et Athanasii *Orat.* iv. *contra Arianos*, num. 30—32. At vero aliter me nunc sentire de interpretatione loci omnia diligentius considerantem, confiteor.

Ibid. l. 6. *οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ πάντων Κύριος*] Scripsit S. Lucas, *οὗτός ἐστι πάντων Κύριος*. Reliqua verba Hippolyti sunt.

Ibid. l. 16. *δύο λέγειν Θεούς;*] Habet quidem interpres, *Dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos?* Sed reponere velim, *λέγεις* pro *λέγειν*. *Quid ergo? dicet aliquis, dicisne duos Deos?*

Ibid. l. 18. *οἰκονομίαν δὲ τρίτην*] Fortasse legendum, *οἰκονομίᾳ δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος.*

P. 70. l. 2. *Πατὴρ ἐντέλλεται*] Hoc *mandandi* et *præcipiendi* vocabulo de Patre, et *obediendi* de Filio sine ulla offensione usi sunt non modo ante Concilium Nicænum S. Irenæus, Hippolytus noster, Origenes et alii: sed et post illud concilium adversarii et hostes Arianæ hæreseos acerrimi, Athanasius, Basilius, Marius Victor, Hilarius, Prosper &c. Vide Petavium lib. II. de Trinitate c. vii. §. 7. Georg. Bullum in Defensione Fidei Nicænæ p. 133. 165. 179. 170. FABR.

Ibid. l. 3. *Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν*] Ita legit interpres. Possis etiam legere *οἰκονομίας συμφωνία* (sic). Certe in MS. meo apographo est *οἰκονομίας συμφωνίας*. FABR. Fortasse totus locus ita refingendus est; *δι'*

οὗ Πατὴρ πιστεύεται οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεσθαι εἰς ἕνα Θεόν· vel potius, *δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται, καὶ οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν,* cum particula *καὶ* in verbo *πιστεύεται* absorpta esset.

P. 70. l. 5. *Ὁ γὰρ κελεύων Πατὴρ*] An *ὅ γε κελεύων Π.*?

Ibid. l. 7. *Ὁ ὢν* (for. *οὖν*) *Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων,* &c.] Cum Paulus ait de Deo ad Ephes. iv. 6. *Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus;* tres personas designat, et unitatem Dei in illis; quia unius ejusdemque virtutis ac potentiæ est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctæ Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui Sancto, quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur, et nos loqui docuerunt. TURRIANUS.

Ibid. l. 11. *οὐκ ηὐχαρίστησαν—ἠρνήσαντο*] Ex decem leprosis non novem Judæi, sed unus tantum gratias Christo egit sanatus et in eum credens Samaritanus. Luc. xvii. 16. FABR. Hoc dicit propter Petrum, quem legimus in evangelio negasse. TURRIAN.

P. 71. l. 6. *ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν*] Hunc locum puto a Turriano minus bene expressum, atque Hippolytum potius in hanc sententiam scripsisse: "Novum "mihi affers, cum Filium Verbum vocas," sive Verbi appellas nomine. FABR.

Ibid. l. 7. *ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ*] Verbum Dei non allegorice, sed proprie Filium Dei significat. Hoc ipsum beatus Cyrillus lib. VII. Thesauri cap. 1. contra Eunomium docuit, et per Scripturas probavit, esse Verbum proprium nomen Filii; id est, hanc vocem, Verbum, proprie et decenter, et non per abusionem aut allegoriam Filium Dei significare. TURRIAN. Cum ita verterit locum Turrianus, *sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur;* videtur ille aliquid præter lectionem receptam in codice suo invenisse. Fortasse vero olim scriptum erat, *ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. οὗτος γὰρ* &c. sic enim potius legendum puto, non *οὕτως*.

Ibid. l. 19. *ἐν συμβόλῳ*] Hoc est in figura, qua utitur etiam propheta Esaias lxiii. 2. FABR.

P. 72. l. 8. *τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ*] Sic habebant LXX. in exemplari Hippolyti, *δόξαν,* non *δορὰν,* ut nunc in nostris. Convenit hæc lectio cum Esai. liii. Vidimus eum, et non erat species, neque decor. TURRIAN. Nulla varietas ad vocem *δορὰν* notata est in edit. *τῶν* LXX. ab Holmesio et Parsons adornata.

P. 72. l. 12. *ἁμαρτίας*] Omittit verba *καὶ περὶ ἁμαρτίας*, quæ et in uno Covelli codice absunt, sed ab aliis codicibus, quemadmodum et versionibus antiquis Epistolæ ad Romanos agnoscuntur. FABR. Addidit Covelli codici alium Viennensem cl. Griesbachius.

Ibid. l. 18. *καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει*] Supra dixerat de Christo, *τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτόν*. cap. 4. Sed scribendum hoc loco est, *τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ ἀ.*

P. 73. l. 1. *Οὔτε—τέλειος ἦν Υἱὸς*] Nihil deerat Filio Dei ad perfectionem generationis æternæ ex Patre, antequam fieret Filius hominis: sed ad perfectum mysterium œconomiæ deerat Christo Filio Dei, ut fieret Filius hominis, et sic esset perfectus Christus. Cum carne itaque factus est perfectus Christus, et perfectus sive completus Filius; Filius scilicet Dei et Filius hominis: quin hypostasis Christi, ut antiqui theologi, et ecclesiastici Patres tradunt, est quid completum ex duabus naturis, divina scilicet et humana unita Verbo. Et beatus Cyrillus libro II. contra Nestorium: "Corpus," inquit, "ex muliere natum unitum Verbo "secundum hypostasim, Christum unum et Filium et "Dominum perfecit, sive complevit eundem Deum et "hominem," quod perinde est, ut diceret; Filium Dei et eundem Filium hominis. Conveniunt cum his, quæ Leontius Byzantius lib. primo contra Nestorianos et Eutychianos scripsit, duplicem esse perfectionem in Christo, unam quæ simpliciter dicitur, alteram quæ in habitudine cernitur, secundum magnum Gregorium: "Perfectum enim," inquit, "est Verbum, et plenum, et præbens perfectionem; per"fecta autem est et anima hominis quantum ad definitio"nem essentiæ suæ: sed tamen neque Verbum est perfectus "Christus non unita humanitate, quamvis perfectus Deus "sit, sicut nec anima perfectus homo est sine corpore, etsi "perfectam substantiam habet;" hactenus Leontius. TURRIAN. Scilicet non ita insaniit Hippolytus, ut diceret, quod dixisse illum Zwickerus voluit, Verbo sive unigenito quicquam intrinsecæ perfectionis revera accessisse ex carnis assumtione; imo contrarium aperte docet. Nam primo diserte ait, Dominum nostrum perfectum fuisse Verbum et unigenitum ante incarnationem. Deinde clare docet Verbum sive unigenitum (*μονογενῆ*) adeo ex carne humana non melioratum esse, ut caro illa ipsam suam subsistentiam Verbo debeat. Quid ergo, inquies, voluit Hippolytus, cum ait Verbum et unigenitum sine carne perfectum non fuisse

Filium? Voluit, inquam, manifeste, *τὸν Λόγον* ante incarnationem non omni filiationis genere, ut ita dicam, defunctum fuisse, sive nondum fuisse omni modo, quo Pater voluit, Dei Filium. Scilicet Domino nostro triplicem nativitatem et filiationem attribuerunt veteres. Prima est, qua ut *Λόγος* ex mente Patris ab æterno natus fuit. Ex hac nativitate perfecta hypostasis divina extitit; nec ipsi quicquam postea accessit, sed potius cæteræ nativitates *συγκαταβάσεις* fuerunt, sive condescensiones Filii Dei. Altera nempe nativitas est, qua *ὁ Λόγος* a Deo Patre, apud quem, cum nihil adhuc præter Deum existeret, adeoque ab æterno fuerat, *κατ' ἐνέργειαν* exivit, ac tanquam ex utero ejus prodiit, seque demisit ad condenda universa. (Hæc est illa *γέννησις Λόγου προφορικοῦ* apud Theophilum Antiochenum lib. II. p. 80. Sic et Judæi quidam ætate Justini affirmabant *ἀτμήτους καὶ ἀχωρίστους Θεοῦ δυνάμεις* esse angelos *ἃς ὁ Θεὸς ὅταν βούληται προπηδᾶν ποιεῖ καὶ πάλιν ἀναστέλλει πρὸς ἑαυτὸν*, p. 280. Dial. cum Tryphone. *Fabr.*) Tertia demum nativitas tum fuit, cum idem *ὁ Λόγος* caro factus est, et e sinu Patris in uterum beatissimæ Virginis illapsus, homo ex ipsa natus est per inumbrationem Spiritus S. Hæc fuit *τοῦ Λόγου* extrema *συγκατάβασις*, a nobis hominibus, adeoque ab ipsis angelis æternum adoranda, qua peracta, perfectus Filius Dei factus est, hoc est, ut dixi, omni filiationis genere defunctus est: siquidem cæteræ filiationes, quæ humanam Christi naturam spectant, ex hac dependent, atque ex ipsa consequuntur. G. BULLUS *Defens. Fidei Nicænæ* p. 164. (p. 92. ed. Grabii) a Fabricio allatus. Dixerat quidem Hippolytus, *τὸν Λόγον* nomine Filii appellatum esse *διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι*, hoc vero loco non negat, eum antequam incarnatus existeret, omnino fuisse Filium; sed perfectum Filium fuisse haud concedit. Imo supra in sect. xi. p. 62. habet, *Οὗτος δὲ νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ.* Attamen censere videtur Hippolytus, *Filii* appellationem partim ex processione ejus ad res condendas, partim ex incarnatione ejus derivatam esse. Itidem Tertullianus ait, fuisse tempus, cum Filius non fuit; statuens tamen Deum non tum solum fuisse, sed habuisse in semetipso sermonem de substantia Patris. Confer Tertull. *Advs. Hermogenem*, cap. 3. et *Advs. Praxeam*, capp. 4. et 5. Quippe Tertullianus, ut Bullo placuit, existimabat, "*τὸν* "*Λόγον* in hoc imprimis Filium Dei declaratum fuisse, quod "cum Deus Pater voluit, ex ipso processerit, et tanquam "ex utero paternæ mentis prodierit, et quasi natus fuerit "ad condendas creaturas." Vid. Op. ejusd. p. 235. vel 207.

P. 73. l. 12. καὶ ἥκω] Extare hoc additamentum in duobus codd. scriptis, sicut invenitur apud Chrysostomum, ostendunt Var. Lectt. Test. Novi Griesbachianæ; in quibus memorari debuerat Hippolytus. Porro scriptum esse in multis codicibus, quomodo apud Hippolytum, ἐκ τοῦ Πατρὸς pro lectione recepta παρὰ τοῦ Πατρὸς eædem Lectt. probant.

Ibid. l. 14. ἀλλ' ἢ Πνεῦμα] Divina Christi natura, uti est, ita passim etiam dicitur Spiritus antiquis ecclesiæ doctoribus διὰ τὸ ἀσχημάτιστον ut loquitur Proclus CPolitanus. Vide Hugonem Grotium ad Marci cap. ii. vers. 8. Fabr.

Ibid. τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον] For. τί δέ ἐστιν, ὃ ἐξῆλθεν. Quod invenisse interpres videtur.

P. 74. l. 11. πλὴν δύο] Matth. et Luc. in Evangel. Fabr.

Ibid. l. 13. ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε] An legend. ποτε *aliquando*?

P. 75. l. 19. οὗ πάρεστι Λόγος] Melius videtur ᾧ π. Λ.

P. 76. l. 2. καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω] Capp. 10. et 12.

Ibid. l. 10. Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη] Utrum hic afferatur apostoli illud in *priori Epistola ad S. Timotheum*, iii. 16. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, adhuc lis est. De eadem re agens, hæc est incarnatio Christi, Hippolytus in alio ac diverso opere scripsit, Οὗτος, ὁ προελθὼν εἰς τὸν κόσμον Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐφανερώθη. Locus extat apud Theodoretum in *Dialogo* ii. p. 132. edit. Schulze. Eum vero afferre non debebat Griesbachius, tanquam cum hoc altero Hippolyti loco verbo tenus discrepantem, in quo apostolum adduci multi censent; id quod factum in verbis a Theodoreto allatis nemo dixerat. At vero nihil obstat, quin utroque loco Hippolytus, etiamsi apud apostolum lectionem ὃς, non Θεὸς, invenerit, ita tamen propterea scriberet, quod relativum ὃς cum antecedentibus Θεοῦ ζῶντος, interclusis vocibus mediis, construendum statuebat. Sic et inferius habet apostolus voces easdem inter se connexas. Vide de S. Pauli loco opus egregium, *Novi Fœderis Interpretationem Anglicam*, quam nuper scripsit Granvillius Penn vir nobilis, idemque in primis ornatus et litteratus.

Ibid. l. 11. κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν] Adversus hæresin Docetarum, quæ latissime serpserat propugnata a Simone Mago, Menandro, Saturnilo, Gnosticis, Cerinthiis, Basilide, Valentino, Secundo, Epiphane, Isidoro, Heracleonitis, Ptolemæo, Marcosianis, Ophitis, Sethianis, Cerdone, Marcione, Apelle, Bardesane, Harmenio, uti deinceps a Manichæis, et Priscillianistis. Fabr.

P. 77. l. 5. ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος ὡς Θεός] Quia Turrianus hoc modo locum vertit, *qui erat ab eo sacer-*

dotum fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus, inde haud difficile fuit Græca ita emendare, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευομένου τιμώμενος ὡς Θεός.

Ibid. l. 6. ὡς Θεός] *Tanquam Deus honoratus.* Quia cum esset pontifex illius anni, prophetavit Caiphas, Joan. cap. xi. quod Jesus moriturus erat pro gente: et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; quod quidem facere non poterat, nisi Deus esset. TURRIAN.

Ibid. l. 17. ὡς ζωὴ] Melior interpretis lectio, ὃς ζωὴ, nisi forte ὢν pro ὡς scribendum.

P. 78. l. 10. ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος] Quæ hic sequuntur ad verbum fere conveniunt cum eis, quæ ex S. Hippolyti Memoria Hæresium laudat S. Gelasius in loco quem habes supra t. I. p. 225. Vide et quæ Theodoretus p. 268. FABR. Prorsus et ad unguem conveniunt Gelasii illa cum iis, quæ protulit Theodoretus in *Dialogo Secundo* ex Hippolyto quidem, sed ut ibidem ait, *ex Enarratione* ejus *Secundi Psalmi* desumpta. Falli ergo videtur Gelasius attribuens verba a se prolata ad Hippolyti *Memoriam Hæresium*, cujus pars est hæc Contra Noëtum disputatio, in qua tantum similia, non eadem, existunt.

Ibid. l. 17. στεφανοῦται κατὰ διαβόλου] Victores in certaminibus coronabantur; de quo multa Carolus Paschalius libro sexto de Coronis. FABR.

P. 79. l. 12. τὸν γὰρ κοσμήτορα] Legendum, τόν γε κ. cum interprete, ut hæc sententia cum priori conjungatur.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

LIBRI

DE ORATIONE

ET

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM.

CUM

ANONYMI

ADVERSUS OMNES HÆRETICOS

LIBELLO.

TERTULLIANUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. liii. pag. 124. edit. FABRICII.

TERTULLIANUS presbyter, nunc demum primus post Victorem et Apollonium[a] Latinorum ponitur, provinciæ Africæ, civitatis Carthaginiensis, patre centurione proconsulari[b]. Hic acris et vehementis ingenii, sub Severo principe et Antonino Caracalla maxime floruit, multaque scripsit volumina[c]: quæ quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quemdam Paulum Concordiæ[d], quod oppidum[e] Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani, jam grandis ætatis, notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret; referreque sibi solitum, numquam Cyprianum[f] absque Tertulliani lectione unum diem præterisse: ac sibi crebro dicere, *Da magistrum*, Tertullianum videlicet significans. Hic cum usque ad mediam ætatem presbyter ecclesiæ permansisset, invidia postea[g] et contumeliis clericorum Romanæ ecclesiæ, ad Montani dogma delapsus, in multis libris novæ prophetiæ meminit: specialiter autem adversum ecclesiam texuit volumina[h], de Pudicitia, de Persecutione, de Jejuniis, de Monogamia, de Ecstasi libros sex, et septimum, quem adversum Apollonium[i] composuit. Ferturque vixisse usque ad decrepitam ætatem, et multa, quæ non exstant[k], opuscula condidisse[l].

[a] De Victore c. 34. de Apollonio senatore Rom. c. 42. FABRICIUS.

[b] Eusebius Chron. Vide infra notas H. Gravii. Africæ proconsularis provinciæ caput, ut notissimum est, Carthago Tertulliani patria, ubi parens ejus ut centurio sub proconsule stipendia meruit. FABR.

[c] Præter scripta Tertulliani, quæ extant, fuere liber *de Animæ Submissione*, alius *de Superstitione Sæculi* et alius *de Carne et Anima*, quorum titulos in antiquissimo codice Agobardino Rigaltius reperit: tum liber *de Spe Fidelium*, cujus meminit Hieronymus, supra, c. 18. et *de S. Trinitate Opus* cujus epitomen esse Novatiani librum ejusdem argumenti affirmat c. 70. et libri VII. *de Ecstasi*, de quibus inferius, hoc ipso capite. *De Vestibus Aaronis*, nec non *de Animalibus mundis et immundis*, et *de Circumcisione*, sed et *de Virginitate*, quorum opusculorum variis Epistolarum suarum locis meminit idem Hieronymus. Et *contra Apellicianos*, Vincentius Lerin. c. 24. Commonitorii. Et *de Paradiso* Tertull. c. 55. de Anima: *Habes etiam de Paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem Domini.* Denique ut idem ipse testis, Græca opuscula, *de Spectaculis, de Baptismo, de velandis Virginibus*, et *de Corona Militis*. FABR.

[d] MS. Gemblac. *Concordiæ, oppido Italiæ.* Ad hunc Paulum Concordiensem Epistola Hieronymi xxi. &c. FABR.

[e] Vetus nempe inter Aquileiam et Altinum, non, ut vulgo existimatur, Mirandulæ vicinum oppidum. Vid. Epist. in nostra recensione X. VALLARSIUS, Op. S. Hieronymi editor nuperus.

[f] Mirum ne semel quidem Tertullianum citari in Cypriani scriptis quæ extant, licet Hieronymus Epistola 65. etiam testetur Cypriani scriptis probari, quod Tertulliano magistro usus fuerit. Pro *da magistrum*, codex Gembl. tantum habet *magistrum*, quod Suffrido Petri videtur ἐμφατικώτερον, ego librarii oscitantis omissione voculam *da* abesse non dubito. FABR. Fortasse cujus delectabatur ingenio, nominis declinare studuit invidiam. VALLARS.

[g] Circa annum Christi 205. natus annos plus minus xl. Per

clericos Romanæ ecclesiæ Zephyrinum papam potissimum tangere Hieronymus videtur, licet qua demum caussa offensus ab eo usque adeo fuerit Tertullianus, non certo constat. Vide Baronium ad A. C. 201. §. 10. et Tillemontium tom. III. Memor. H. E. p. 215. 664. seq. Marcianæus edidit: *Hic usque —permansit, invidia postea* &c. FABR.

[h] Liber Tertulliani *de Pudicitia, de Fuga in Persecutione, de Jejuniis*, et *Monogamia* extant, sed perierunt libri septem de Ecstasi, quorum et supra c. 24. et 40. Hieronymus meminit. Ex his ut septimus proprie adversus *Apollonium* (de quo c. 40. dictum est) ita priores sex videntur fuisse scripti adversus Soterem episcopum Romæ. Auctor Prædestinati hæresi 26. *Scripsit contra eos* (Montanistas) *librum sanctus Soter papa urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginiensis. Qui cum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum urbis papam.* Novam operum Tertulliani editionem post Beati Rhenani, Cerdæ, Pamelii, Rigaltii et Priorii curas in Gallia hodie parat Malinganus, Ord. Benedictini monachus: et in Italia exspectare jubent viri docti ex emendatione Gasp. Scioppii cum notis Guidonis Pancirolli. FABR. (Neque Gallicam, neque Italicam editionem Tertulliani hic a Fabricio præmonstratam huc usque vidimus.)

[i] (Alium Apollonium atque illum supra commemoratum, confundentibus eos inter se nonnullis. Hic enim Græca lingua adversus Montanum scripsit opus, cujus fragmenta quædam Eusebius servavit. De eo agit Hieronymus in cap. 40, ubi hæc posuit, *Tertullianus sex voluminibus adversus ecclesiam editis, quæ scripsit περὶ ἐκστάσεως, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit, in quo omnia quæ ille arguit, conatur defendere.* De altero Apollonio Romanæ urbis senatore, qui pro Christo passus est, sed qui impetrata venia, ut rationem fidei suæ redderet, apologiam composuit, alio capite, nempe 42, Hieronymus tractat.)

[k] Contrario sensu, forte et veriore, legit cod. Vaticanus, *quæ nunc extant*, pro *non extant*. Et librum quidem *de Aaron. Vestibus* Hieronymus Ep. 64. ad Fabiolam de *Vest. Sacerd.* in fine, frustra quæsisse se dicit; sed alia sunt Tertulliani volu-

mina, quæ heic non nominat, et tamen jam tum periisse vix credi possit. Fuere liber *de Animæ Summissione* &c. (Hi libri omnes a Fabricio jam supra commemorati fuerunt.) Tot librorum, quos nobis invidit sequior ætas, si tunc quoque temporis non extitissent, titulos saltem Hieronymus memoriæ commendasset. VALLARSIUS.

[1] (Hic denique adjiciendum est S. Hilarii Pictaviensis de Tertulliani libro *de Oratione* proxime secuturo testimonium. *De orationis sacramenti necessitate nos commentandi Cyprianus vir sanctæ memoriæ liberavit. Quanquam et Tertullianus hinc volumen aptissimum scripserit; sed consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem. Comment. in Matthæum,* cap. v. p. 630. edit. Benedictin.)

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

DE ORATIONE.

DEI spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus] utrumque Jesus Christus Dominus noster, nobis discipulis Novi Testamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque specie *novum vinum novis utribus recondi, et novam plagulam novo adsui vestimento* (Matth. c. vi. et c. ix. 16.). Ceterum quidquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circumcisio; aut suppletum, ut reliqua lex; aut impletum, ut prophetia; aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritalia renovavit nova Dei gratia superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis; in quo et Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus, spiritus quo valuit, sermo quo docuit, ratio qua venit (*for.* sensit). Sic igitur oratio a Christo constituta ex tribus constituta est: ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione, qua suscipitur. Docuerat et Johannes discipulos suos adorare, sed omnia Johannis Christo præstruebantur, donec ipso aucto, sicut idem Johannes (iii. 30.) prænunciabat, *illum augeri oportere, se vero deminui*, totum præministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quæ verba docuerit Johannes adorare, quod CAP. I.

terrena cœlestibus cesserint (iii. 31.) *Qui de terra est,* inquit, *terrena fatur; et qui de cœlis adest, quæ vidit ea loquitur.* Et quid non cœleste, quod Domini Christi est; ut hæc quoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, cœlestem ejus sophiam in primis de præcepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat, ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis, et in abditis etiam adesse confideret: et modestiam fidei desiderabat, ut quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret: sequente sophia (*for.* sequentes sophiam) in sequenti præcepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat, magnæ ac beatæ interpretationis substantia fulta est: quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, vel venerationem Dei, aut hominis petitionem, sed omnem pene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinæ, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei, et merito fidei, quum dicimus PATER QUI IN CŒLIS ES. Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cujus meritum est hæc appellatio. Scriptum est: (Jo. i. 11. Matt. vii. 9. et c. x. et c. xvi.) *Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii Dei vocentur.* Quamquam frequentissime Dominus patrem nobis pronunciavit Deum, imo et præcepit, (Matt. xxiii. 9.) *ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in cœlis.*

Itaque sic adorantes etiam præceptum obimus. Felices qui Patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israeli exprobatur, quod cœlum ac terram Spiritus contestatur, *Filios*, dicens, (Esai. i. 1.) *genui, et illi me non agnoverunt*. Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in Patre Filius invocatur, *Ego enim*, inquit, (Jo. x. 30.) *et Pater unum sumus*. Ne mater quidem ecclesia præteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut (*for.* generali) vocabulo et Deum cum suis honoramus, et præcepti meminimus, et oblitos Patris denotamus.

Nomen Dei Patris nemini proditum fuerat. Etiam CAP. III. qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in Filio. Jam enim Filius novum Patris nomen est; *Ego veni*, inquit, (Jo. v. 42.) *in nomine Patris*. Et rursus, *Pater glorifica nomen tuum*. Et apertius, *Nomen tuum manifestavi hominibus*. Id ergo ut SANCTIFICETUR postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et alius de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane *benedici Deum* (Psal. ciii. 22.) omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum ejus, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, quum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa *angelorum circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus, Sanctus* (Esai. vi. 3. Apoc. iv. 8.). Proinde igitur et nos angelorum, si meruerimus, candidati jam hinc cœlestem illam in Deum vocem, et officium futuræ claritatis

ediximus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem quum dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, (Matt. vi. 9.) id petimus ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia Dei exspectat, ut et huic præcepto pareamus, *orando pro omnibus etiam pro inimicis nostris* (Matt. v. 44.). Ideoque suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus.

CAP. IV. Secundum hanc formam subjungimus FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quominus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suæ oremus; sed in omnibus petimus fieri voluntatem ejus. Ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus, nos sumus cœlum et terra. Quamquam et si simpliciter intelligendum est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in cœlis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suæ subministret nobis, ut salvi simus et in cœlis et in terris; quia summa est voluntatis ejus, salus eorum, quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas quam Dominus administravit prædicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* (Jo. vi. 39.). Sine dubio quæ faciebat, ea erant voluntas Patris, ad quæ nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et prædicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quæ ut implere possimus opus est Dei voluntate. Item dicentes, *Fiat voluntas tua*, vel eo nobis bene optamus, quod nihil mali sit in Dei voluntate, etiam si quid

pro meritis cujusque secus irrogatur. Jam hoc dicto, ad sufferentiam nosmetipsos præmonemus. Dominus quoque quum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare jam in sua carne voluisset, *Pater*, inquit, (Luc. xxii. 42.) *transfer poculum istud;* et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas.* Ipse erat voluntas et potestas Patris; et tamen ad demonstrationem sufferentiæ debitæ, voluntati se Patris tradidit.

VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, CAP. V.
quod et *Fiat voluntas tua*, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? *in cujus manu cor omnium regum est* (Prov. xxi. 1.). Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo expectamus. Itaque si ad Dei voluntatem, et ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici repræsentatio, quomodo quidam protractum quemdam in seculo postulant, quum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si præfinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, festinantes ad spei nostræ complexum. *Clamant ad Dominum in visu animæ martyrum sub altari: quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ?* (Apocalyps. vi. 9.) Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter *veniat*, Domine, *regnum tuum* (Matt. vi. 10.). Votum Christianorum, confusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

Sed quam eleganter divina sapientia ordinem CAP. VI.

orationis instruxit! ut post cœlestia, id est post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni (*for.* petitione) locum faceret! Nam et edixerat Dominus (Matt. vi. 33.) *Quærite prius regnum, et tunc vobis etiam hæc adjicientur.* Quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et vita panis (*for.* vitæ panis. *Schutz.*). *Ego sum*, inquit, (Jo. vi. 35.) *panis vitæ.* Et paulo supra, *Panis est Sermo Dei vivi, qui descendit de cœlis.* Tum quod et corpus ejus in pane censetur: *Hoc est corpus meum* (Luc. xxii. 19.). Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, et individuitatem a corpore ejus. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri, et spiritalis disciplinæ (*for.* spiritali disciplina). Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; *cetera enim nationes requirunt.* Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, quum dicit: Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit? (Matt. xv. 26.) Item: *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* (Matt. vii. 9.) Ostendit enim, quid a patre filii expectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat (Luc. xi. 5.). Merito autem adjecit: *Da nobis hodie*, ut qui præmiserat: Nolite de crastino cogitare quid edatis (Luc. xii. 29.). Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum, et longæ securitatis spatia cogitavit: is ipsa nocte moritur.

CAP. VII. Consequens erat ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam ejus precaremur; quid enim

alimenta proderunt, si illi reputamur revera quasi taurus ad victimam? Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, petamus DIMITTI NOBIS DEBITA NOSTRA. Exomologesis est, petitio veniæ; quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic et pœnitentia dèmonstratur acceptabilis Deo, quia *vult eam, quam mortem peccatoris*, (Ezech. xxxiii. 11.). Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde judicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo Dominus debitum remisit (Matt. v. 25.). Huc enim spectat exemplum parabolæ totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus, non perinde parcit debitori suo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem, id est, modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Jam et alibi ex hac specie orationis: *Remittite*, inquit, *et remittetur vobis* (Luc. vi. 37.). Et quum interrogasset Petrus, *si septies remittendum esset fratri: Imo*, inquit, *septuagies septies*, (Matt. xviii. 22.) ut legem in melius reformaret, quod in Genesi (iv. 24.) *de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies, ultio reputata est.*

CAP. VIII.

Adjecit ad plenitudinem tam expeditæ orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus, NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique qui tentat. Ceterum absit ut Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cujusque, aut dejicere sit gestiens. Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abrahamum non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio jusserat, sed probandæ; ut

per eum faceret exemplum præcepto suo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a diabolo tentatus, præsidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: *Orate*, dicens, *ne tentemini* (Luc. xxii. 46.). Adeo tentati sunt Dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Eo respondet clausula, interpretans quid sit, *Ne nos deducas in tentationem;* hoc est enim SED DEVEHE NOS A MALO.

CAP. IX. **Anacephalæosis.**

Compendiis pauculorum verborum, quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones Domini, parabolæ, exempla, præcepta! Quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitæ in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, solicitudo tentationum in postulatione tutelæ. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc, quum ex ore divino ferretur animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.

CAP. X. **Posse nos superadjicere.**

Quoniam tamen Dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, *Petite*, inquit, *et accipietis*, (Luc. xi. 8.) et sunt quæ petantur pro circumstantia cujusque; præmissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium (*for.* accedentium Latinus *Latinius*) desideriorum, jus est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen præceptorum, ne quantum a præceptis, tantum ab auribus Dei longe simus.

CAP. XI. Ne orans patrem fratri irascaris.

Memoria præceptorum viam orationibus sternit ad cœlum, quorum præcipuum est, ne prius ascendamus ad Dei altare, quam si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus (Matt. v. 23). Quid est enim ad pacem Dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit Patrem iratus in fratrem, quum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Joseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, *et ne*, inquit, *irascamini in via;* (Gen. xlv. 24.) nos scilicet monuit, (alias enim via cognominatur disciplina nostra,) tum ne in via orationis constituti, ad Patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem (*for*. quam *addend.*) homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; (Matt. v. 21, 22) *etiam si irascendum est, non ultra solis receptum*, (*an* recessum?) ut apostolus (Eph. iv. 26) admonet. Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perseverante iracundia perdere!

CAP. XII. Etiam omni animi confusione vacuum esse debere.

Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est Spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a Spiritu Sancto spiritus inquinatus; aut tristis a læto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit; nemo nisi comparem suum admittit.

CAP. XIII. De lavatione manuum.

Ceterum quæ ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando et ipsis manibus spiritales munditiæ sint necessariæ, ut a falso, a cæde, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quæ spiritu conceptæ manuum opera transiguntur, puræ alleventur. Hæ sunt veræ mun-

ditiæ, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id quum scrupulose percunctarer, et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus. Imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanæ inquinamentum conscientiæ caussa lavemus.

CAP. XIV. Apostrophe.

Ceterum satis mundæ sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, numquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundæ, sanguine prophetarum et ipsius Domini cruentatæ in æternum. Et ideo conscientia patrum hereditarii rei nec attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus e Dominica passione modulantes; et orantes confitemur Christo.

CAP. XV. De expositis penulis.

Sed quoniam unum aliquod attingimus vacuæ observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobanda est; siquidem sine ullius aut Dominici, aut apostolici præcepti auctoritate fiunt. Hujusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata, et coacta, et curiosi potius, quam rationalis officii; certe vel eo coercenda, quod Gentilibus (*for.* nos adæquant) adæquent. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent; nisi si qui putant, Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus

scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit!

CAP. XVI. De assidendo post orationem.

Item quod adsignata oratione, assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non: simpliciter enim et nunc positum est, *Quum adorassem, et assedissem super lectum*, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit. Porro quum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiæ crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus, quem quam maxime verearis, ac venereris; quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis (Apoc. viii. 3. 4.) astante, factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit.

CAP. XVII. De manibus elatis, et de vultu.

Atqui cum modestia et humilitate adorantes, magis commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis (*for*. delendum), sed temperate ac probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque dejectus orabat, justificatior pharisæo procacissimo discessit. Sonos etiam vocis subjectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur?

Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Dæmonium oraculi Pythii: *Et mutum*, inquit, *intelligo et non loquentem exaudio.* Dei aures sonum expectant? Quomodo ergo oratio Jonæ de ventre ceti per tantæ bestiæ viscera, ab ipsis abyssis per tantam æquoris molem ad cœlum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? Imo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quam si in publico orent?

CAP. XVIII. De osculo.

Alia jam consuetudo invaluit; jejunantes, habita oratione cum fratribus, subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi quum oratio commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione participes, jam audeant de sua pace fratri transigere? Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? quem Domino officium facientem impedit pax? quale sacrificium est, a quo sine pace receditur? Quæcumque operatio sit, non erit potior præcepti observatione, quo jubemur jejunia nostra celare. Jam enim de abstinentia osculi agnoscimur jejunantes. Sed et si qua ratio est, ne tamen huic præcepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos latere jejunium in totum non datur, differre pacem, ubicumque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse præcepti: ita et disciplinæ foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et die paschæ, quo communis et quasi publica jejunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus.

CAP. XIX. De Stationibus.

Similiter et stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod

statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium eucharistia resolvit? An magis Deo obligat? Nonne solemnior erit statio tua, si et ad aram Dei steteris? Accepto corpore Domini, et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et exequutio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit (nam et *militia Dei sumus*) (2 Cor. x. 4. 1 Tim. i. 18.) utique nulla lætitia, sive tristitia obveniens castris, stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia solicitius administrabit disciplinam.

CAP. XX. De habitu feminarum.

De habitu vero dumtaxat feminarum, varietas observationis efficit, post sanctissimum apostolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare: nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus, aperta præscriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam, et auri superbiam, et crinium lenonem (*for.* lenoniam. *vid. notam*) operositatem. (1 Pet. iii. 3. 1 Tim. ii. 9.).

CAP. XXI. De virginibus.

Sed quod promiscue observatur per ecclesias, quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod apostolus (1 Cor. xi. 5.) non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret *feminas*, sed gradum sexus, dicendo *mulieres*. Nam si sexum nominasset, *feminas* dicendo, absolute definisset de omni muliere: aut (*for.* at) quum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

CAP. XXII.

Qui ita concedunt (*for.* contendunt), recogitare debent de statu vocabuli ipsius, quid est *mulier* a primis quidem literis sanctorum commentariorum; nam inveniunt (*for.* invenient) sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus *mulierem* et *feminam* cognominavit (Gen. ii. 23.): [feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. *delend.*] Itaque (*for.* Ita quia) jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo (*for.* sub vocabulo) fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quo cum omnis scriptura divinitatum, et illa (*for.* divina, tum et illa) Genesis digesta est, eadem voce usus est, mulierem ponendo; quæ exemplo Evæ, innuptæ et virgini competat. Cetera denique non sonant (*for.* consonant), nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis prædicat de omni muliere, et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat (*for.* nominatam). Qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat, distinguet autem utramque speciem suis vocabulis designans; ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod Græco sermone, quo literas apostolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur (*for.* continetur). Sed et manifesta pronunciatio est: *Omnis*, inquit, (1 Cor. xi. 5.) *mulier adorans, et prophetans intecto capite dedecorat caput*

suum. Quid est *omnis mulier*, nisi omnis ætatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo *omnis;* sicut nec vir nec velandi (*for.* nec investis velandus), proinde enim *omnis vir*, inquit (1 Cor. xi. 5.). Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari jubetur. Æqualiter in utroque sexu minor ætas majoris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminæ, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir, et investis, si aliud est mulier, et virgo. Nempe *propter angelos*, ait, (ibid.) velari oportere, quod angeli propter filias hominum desciverunt a Deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas jam, et virginitati defunctas concupiscentiæ (*for.* virginitate defunctas, concupiscentiæ fuisse), nisi si non licet et virgines specie præstare, et amatores invenire? Imo videmus, quod non (*dele* non, *Muratorius*) virgines solas concupierint, quum dicat scriptura *filias hominum*, (Gen. vi. 2.) quia potuit uxores hominum nominasse vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: *Et acceperunt sibi in uxores*, (ibid.) eo facit, quod accipiuntur in uxores, quæ vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque (*for.* Ita quia) vacant tam viduitate, quam et virginitate; adeo sexum nominando generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quæ capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignaret: nonne idem tegumentum et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si *mulieri turpe est radi*, (1 Cor. xi. 6.) et virgini perinde. In quibus ergo una conditio

capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim *femina* nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret: nostra lex ampliata, atque suppleta defenderet sibi adjectionem, virginibus quoque injiciens velamentum. Excusetur nunc ætas, quæ sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva, et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit; sicut naturæ (*for.* naturâ), ita et disciplinæ (*for.* disciplinâ) debet ætas esse munifica: Nam, et membris, et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam ætas jam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se Deo vovit; jam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis præstet: quod propter Deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod Dei gratia exerceat, solius Dei conscientiæ commendare, ne quod a Deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante Deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? *Si Dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris,* inquit, (1 Cor. iv. 7.) *quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui judicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris; et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur (*for.* eliditur) quod affectione gloriæ assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non

videris, nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari jubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione (*for.* institutionem) unusquisque antecessoris commovendam. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam (*for.* suam addicunt), et constantiam ejus addicunt (*for.* adducunt), ne compellantur (*for.* compellantur virgines) velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quæ se etiam virgines negare non possunt, (*for.* negare poscunt,) contentæ abuti in fama (*for.* in infamia) suæ conscientiæ apud Deum securitate. De illis tamen, quæ sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronunciare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his prænupserunt, et ætas per maturitatem, et caro per ætatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per expectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quæ sponso demonstrato, tantum notitia ejus nubendo velata est (Gen. xxiv. 65.).

CAP. XXIII. De genu ponendo.

De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quæ dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, Dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die Dominico (*for.* Dominicæ) resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu, et officia (*for.* officio) cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio pentecostes, quæ eadem exultationis

solemnitatem dispungimur (*for.* solemnitate dispungitur). Ceterum omni die quis dubitet prosternere se Deo vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur. Jejuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu, et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus Deo Domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino præscriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

CAP. XXIV. De loco.

Sed quomodo *omni* loco, quum prohibeamur in publico? *Omni*, inquit, (1 ad Tim. ii. 8.) *loco*, quem opportunitas, aut etiam necessitas importaret. Non enim contra præceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant Deo, apud Paulum (*for.* aut a Paulo *Muratori.*) qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

CAP. XXV. De tempore.

De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam. Istarum dico communium, quæ diei interspatia signat (*for.* signant), tertia, sexta, nona, quas solemniores in scripturis invenire est. Primus Spiritus Sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est (Act. ii. 15.). Petrus, qua die visionem communitatis omnis (*for.* omnium) in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. (ib. x. 9.) Idem cum Joanne ad nonam in templum adibat, (ib. iii. 1.) ubi paralyticum sanitati reformavit suæ. Et si simpliciter se habeant sine ullius observationis præcepto, bonum tamen sit aliquam constituere præsumtionem, qua (*for.* quæ) et orandi admonitionem (*for.* admonitione) constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum; ut quod Danieli (vi. 10.) quoque legimus observatum, utique ex

Israelis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora cœlestia, quam terrena.

CAP. XXVI. De fratrum digressu.

Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum, maxime advenam, (*subaudiend.* adverte), ne angelus forte sit (Heb. xiii. 2.). Sed nec ipse a fratribus exemtis (*for.* exceptus) priora fecerit (*for.* feceris) refrigeria terrena cœlestibus! Statim enim judicabitur (*for.* indicabitur) fides tua. Aut quomodo secundum præceptum (Luc. x. 5.), *pax huic domui* dices, nisi et eis, qui in domo sunt, pacem mutuam reddas?

CAP. XXVII. De subjungendo Psalmo.

Diligentiores in orando subjungere in orationibus alleluja solent, et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando Deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere (*for.* opimam hostiam admovens).

CAP. XXVIII.

Hæc est enim hostia spiritalis, quæ pristina sacrificia delevit. *Quò mihi,* inquit, (Esaiæ i. 11.) *multitudinem sacrificiorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris?* Quæ ergo quæsierit Deus, evangelium docet. *Veniet hora,* inquit, (Jo. iv. 23. 24.) *quum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu*

et veritate. Deus enim Spiritus est: et adoratores itaque *tales requirit.* Nos sumus veri adoratores, et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificaremus (*for.* sacrificamus) orationem Dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam, cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad Dei altare debemus, omnia nobis a Deo impetraturam.

CAP. ult. De vi et affectu orationis.

Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit (*for.* negabit) Deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciæ ejus. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a bestiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratio Christianorum, non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert (Bel et Draco, 33. 34.), nullum sensum passionis delegata gratia advertit (*cor.* avertit); sed patientes, et sentientes, et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a Domino consequatur, intelligens quid pro Dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio justitiæ omnem iram Dei avertit, pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. Mirum si aquas cœlestes extorquere novit, quæ potuit et ignes impetrare? (Luc. ix. 54) Sola est oratio, quæ Deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit (*for.* voluit) operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil

novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, ægros remediare, dæmoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit (*for.* dirigit) divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem (*for.* hostem, *Oberthur*), qui nos undique observat. Itaque numquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliæ meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli expectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et feræ, et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad cœlum non otiosi (*for.* otiosæ *Muratori,*) ore suspiciunt, vibrantes (*for.* suspiciunt vibrante,) spiritu suo movere (*for.* movente). Sed et aves nunc exurgentes eriguntur ad cœlum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse Dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE PRÆSCRIPTIONE
HÆRETICORUM LIBER.

CAP. I. CONDITIO præsentium temporum, etiam hanc admonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super hæreses istas sive quia sunt; futuræ enim prænunciabantur: sive quia fidem quorumdam subvertunt; ad hoc enim sunt, ut fides, habendo tentationem, haberet etiam probationem. Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum hæreses valeant, quantum sint (*for*. possint). Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne (*alii* nec) esse (*for*. nec est, si) non possit.

Matt. xxiv. 1 Cor. xi.

CAP. II. Febrem denique inter ceteros mortiferos et cruciarios exitus erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim; neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde hæreses ad languorem et interitum fidei productas, si expavescimus hoc eas posse, prius est ut expavescamus hoc eas esse; quæ dum sunt, habent posse; et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem, ut malum et de causa, et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur; et quantum in nobis est, præcavemus, non habentes abolitionem

ejus in nostra potestate. Hæreses vero mortem æternam, et majoris ignis ardorem inferentes, malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare ne possint; cum habeant devitandi potestatem. Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur: aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi, quod tantum valeant, ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet ut malum vires suas habeat: nisi quod hæreses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci; sed quoniam ille qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter hæreses de quorumdam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes si in bene valentem fidem incurrant.

CAP. III.

Solent quidem isti infirmiores etiam de quibusdam personis ab hæresi captis, ædificari in ruinam. Quare ille vel ille fidelissimi, prudentissimi, et usitatissimi in ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet; neque prudentes, neque fideles, neque usitatos æstimandos, quos hæreses potuerint demutare? Et hoc mirum (opinor) ut probatus aliqui retro, postea excidat? Saul bonus præ ceteris, livore postea evertitur. (1 Reg. x. 1 Reg. xiii.) David vir bonus secundum cor Domini, postea cædis et stupri reus est. (2 Reg. xii.) Salomon omni gratia, et sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. (3 Reg. iii. et xi.) Soli enim Dei Filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr

lapsus a regula fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: nemo [Matt. xi. Matt. x.] major, nisi Christianus: nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti: putas quod [Isai. ii.] vides: vides autem quousque oculos habes. Sed [1 Reg. xvi. 2 Tim. ii.] *oculi*, inquit, *Domini alti. Homo in faciem, Deus in* [Matt. xv. Matt. x.] *præcordia contemplatur.* Et ideo *cognoscit Dominus qui sunt ejus:* et, *plantam, quam non plantavit* [Matt. iii.] *Pater, eradicat:* et *de primis novissimos* ostendit: [Luc. iii.] et *ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam.* Avolent quantum volent, paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum; eo purior massa [Joan. vi.] frumenti in horrea Domini reponetur. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis ejus putaverunt: sed qui scierunt illum vitæ esse Verbum, et a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem: cum illis, si [2 Tim. i. ii.] vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est si et apostolum ejus aliqui Phygellus, et Hermogenes, et Philetus, et Hymenæus reliquerunt: [Matt. xxvi.] ipse traditor Christi de apostolis fuit. Miramur de ecclesiis ejus, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quæ patimur ad exemplum [1 Joan. ii.] ipsius Christi? *Ex nobis*, inquit, *prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

CAP. IV. Quin potius memores simus tam Dominicarum prænunciationum, quam apostolicarum litterarum, quæ nobis et futuras hæreses prænunciarunt, et fugiendas præfinierunt: et sicut esse illas non expa-

vescimus, ita posse id propter quod fugiendæ sunt, non miremur. Instruit Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium rapaces lupos. Quænam istæ Matt. xiv. vii. sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus, et spiritus Ubi supra. 2 Cor. xi. 1 Joan ii. subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetæ sunt, nisi falsi prædicatores? Qui pseudapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Nunc sunt hæreses non minus doctrinarum perversitate ecclesiam lacessentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur: nisi quod persecutio et martyras facit, hæresis apostatas tantum. Et ideo *hæreses* quoque 1 Cor. xi. *oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur*, tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad hæreses non exorbitaverint. Neque enim eos *probabiles* intelligi jubet qui in hæresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: *Omnia examinate; quod bonum est,* 1 Thess. v. *tenete;* quasi non liceat, omnibus male examinatis, in electionem alicujus mali impingere per errorem.

CAP. V.

Porro si dissensiones et schismata increpat, quæ sine dubio mala sunt, et incontinenti hæreses subjungit. Quod malis adjungat (*for.* adjugat, *Junius*), malum utique profitetur, et quidem majus; cum ideo credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam hæreses oportere esse. Os- 1 Cor. xi. tendit enim gravioris mali prospectu de levioribus se facile credidisse: certe non ut ideo de malis crediderit, quia hæreses bonæ essent, sed uti de pejoris quoque notæ tentationibus præmoneret non esse mirandum; quas diceret impendere ad *probabiles*

quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam, et separationes coercendas sapit; hæreses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones: sine dubio et hæreses in ea conditione reprehensionis constituit; in qua schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos *probabiles* facit, qui in hæreses diverterint, cum maxime 1 Cor. i. Rom. xi. diverti ad ejusmodi objurgans, et docens unum omnes loqui, et idipsum sapere; quod etiam hæreses non sinunt.

CAP. VI. Gal. v. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et alibi hæreses inter carnalia crimina numerat, scri- Tit. iii. 10. bens ad Galatas; et qui Tito suggerit, hominem hæreticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit ejusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni pœne epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, hæreses taxat, quarum opera sunt adulteræ doctrinæ. *Hæreses* dictæ Græca voce ex interpretatione *electionis*, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas, utitur. Ideo et sibi damnatum dixit hæreticum, quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt: sed acceptam a Christo disciplinam fideliter natio- Gal. i. nibus adsignaverunt. Itaque etiamsi angelus de cœlis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis. Providerat jam tunc Spiritus Sanctus futurum in 2 Cor. xi. virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis: cujus signis

et præstigiis Apelles inductus, novam hæresim induxit.

CAP. VII.

Hæ sunt doctrinæ hominum et dæmoniorum, (Coloss. ii. 1 Tim. iv.) prurientibus auribus natæ de ingenio sapientiæ secularis: (2 Tim. iv.) quam Dominus *stultitiam* vocans, *stulta* (1 Cor. iii. 1.) *mundi* in confusionem etiam philosophiæ ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiæ secularis, temeraria interpres divinæ naturæ et dispositionis. Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde æones et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hæreticos et philosophos volutantur, iidem retractatus implicantur: Unde malum? et quare? et, unde homo? et quomodo? et quod proxime Valentinus proposuit, unde Deus? Scilicet de enthymesi, et ectromate. Sequitur Aristotelem (*for.* Aristoteles), qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi versipellem, in sententiis coactam, in conjecturis duram, in argumentis operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. Hinc illæ fabulæ et genealogiæ (1 Tim. i. Tit. iii. 2 Tim. ii.) interminabiles, et quæstiones infructuosæ, et sermones serpentes velut cancer; a quibus nos apostolus refrænans, nominatim philosophiam contestatur caveri oportere, scribens ad Colossenses: (Coloss. ii.) *Videte ne quis vos circumveniat per philosophiam et inanem*

seductionem, secundum traditionem hominum, præter providentiam Spiritus Sancti. Fuerat Athenis; et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses multipartitam varietate
Acts xvii. sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? Quid academiæ et ecclesiæ? Quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est: qui et ipse tradiderat, Domi-
Sap. i. num *in simplicitate cordis* esse quærendum. Viderint qui Stoicum, et Platonicum, et dialecticum Christianismum protulerunt.

CAP. VIII.

Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri prætendunt ad ineundam curiositatem, et hæretici inculcant ad importandam curiositatem.
Matt. vii. Scriptum est, inquiunt, *Quærite et invenietis.* Quando hanc vocem Dominus emisit, recordemur; puto in primitiis ipsis doctrinæ suæ, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset: et cum
Matt. xvi. xi. adhuc nec Petrus illum Dei Filium pronunciasset; cum etiam Joannes de illo certus esse desisset. Merito ergo tunc dictum est, *Quærite et invenietis:* quando quærendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Judæos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quærerent Christum: *Habent*, inquit,
Luc. xvi. *Moysen et Heliam*, id est, Legem et Prophetas Christum prædicantes: secundum quod et alibi
Joan. v. aperte; *Scrutamini*, inquit, *Scripturas, in quibus*

salutem speratis; illæ enim de me loquuntur. Hoc erit, ***Quærite, et invenietis.*** Nam et sequentia in [Matt. vii.] Judæos competere manifestum est: *Pulsate, et aperietur vobis.* Judæi retro penes Deum fuerant; dehinc ejecti ob delicta, extra Deum esse cœperunt. Nationes vero numquam penes Deum; nisi *stillici-* [Isai. xl. 1 Cor. xv.] *dium de situla, et pulvis ex area;* et foris semper. [Matt. vii.] Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi numquam fuit? quam januam novit, in quam nec receptus, nec ejectus aliquando? An (*for.* At *sine interrog.*) qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et ostium novit? Etiam, *Petite, et accipietis*, ei competit, qui sciebat a quo esset petendum, a quo et erat aliquid repromissum, a Deo [Exod. iii.] scilicet Abraham, Isaac, et Jacob: quem nationes non magis noverant, quam ullam repromissionem ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: *Non sum*, inquit, [Matt. xv. x. xxviii.] *missus, nisi ad oves perditas domus Israel.* Nondum [Joan. xvi.] canibus jactabat panem filiorum: nondum in viam nationum ire mandabat. Siquidem in fine præcepit, ut vaderent ad docendas et tinguendas nationes; consequuturi mox Spiritum Sanctum Paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et hoc erga illos facit. Quod si nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consequuturi erant Paracletum; multo magis vacabat erga nos, ***Quærite, et invenietis:*** quibus ultro erat obventura [Matt. vii Rom. xv.] doctrina per apostolos, et ipsis apostolis per Spiritum Sanctum. Omnia quidem dicta Domini omnibus posita sunt, quæ per aures Judæorum ad nos transierunt; sed pleraque in personas directa, non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

CAP. IX.

Cedo nunc sponte de gradu isto. Omnibus dictum sit, *Quærite, et invenietis:* tamen et hic expedit sensu (*for.* de sensu) certare cum interpretationis gubernaculo. Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono: unum utique et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes; et idcirco quærere, ut possint cum invenerint credere. Unius porro et certi instituti, infinita inquisitio non potest esse. Quærendum est donec invenias, et credendum ubi inveneris: nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti. Dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum; cum id inveneris et credideris quod ab eo institutum est qui, non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si qui dubitat, constabit penes nos esse id, quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis prævenio, admonens quosdam nihil esse quærendum ultra quod crediderunt; id esse quod quærere debuerunt: ne, *Quærite, et invenietis*, sine disciplina rationis interpretentur.

CAP. X.

Ratio autem dicti hujus in tribus articulis constitit; in re, in tempore, in modo: in re, ut quid sit quærendum consideres; in tempore, ut quando; in modo, ut quousque. Igitur quærendum est quod Christus instituit; utique quando non invenis; utique donec invenias. Invenisti autem cum credidisti, nam non credidisses, si non invenisses; sicut nec quæsisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quæris ut invenias, et ad hoc invenis ut credas. Omnem

prolationem quærendi et inveniendi credendo fixisti. Hunc tibi modum statuit fructus ipse quærendi. Hanc tibi fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quærere. Ceterum, si quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quærere debemus, in quantum possumus invenire; semper quæremus, et numquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quærendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et Valentinus proponit, *Quærite, et invenietis.* Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronunciatione pulsabit: et Hebion, et Simon, et omnes ordine non habent aliud, quo se mihi insinuantes, me sibi addicant. Ero itaque nusquam, dum ubique convenio, *Quærite, et invenietis:* et velim (*subaudiendum videtur*, dicere. vid. notam) sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, quod quæri oportet, quod credi necesse est.

Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis errare CAP. XI.
delinquere est; impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim si quod debui credere, credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero utique et aliud esse inveniendum: nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim, nemo quærit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat Luc. xv.
unam ex decem drachmis anus illa, et ideo quærebat: ubi tamen invenit, quærere desiit. Panem Luc. xi.
vicinus non habebat, et ideo pulsabat: ubi tamen apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua Luc. xviii.
a judice petebat audiri, quia non admittebatur: sed

Luc. xi.

ubi audita est, hactenus institit. Adeo finis est et quærendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim dabitur*, inquit, *et pulsanti aperietur, et quærenti invenietur*, Viderit qui quærit semper, quia non invenit (*for*. inveniet, *Anon.*); illic enim quærit ubi non invenietur. Viderit qui semper pulsat, quia numquam aperietur; illic enim pulsat, ubi nemo est. Viderit qui semper petit, quia numquam audietur; ab eo enim petit, qui non audit.

CAP. XII.

2 Joan. i. 10., vel potius, Rom. xvi. 17. — Luc. xv. — Luc. xi. — Luc. xviii.

Nobis etsi quærendum esset adhuc et semper, ubi tamen, quæri oportet. Apud hæreticos, ubi omnia extranea et adversaria nostræ veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui sperat? Quis miles ab infœderatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat; nisi plane desertor et transfuga, et rebellis? Etiam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat: etiam pulsator ille vicini januam tundebat: etiam vidua illa non inimicum, licet durum judicem interpellabat. Nemo inde strui potest unde destruitur. Nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quæramus ergo in nostro, et a nostris, et de nostro; idque dumtaxat, quod salva regula fidei potest in quæstionem devenire.

CAP. XIII.

Deut. vi. — Isai. xl. — 2 Mac. vii. — Joan. i. — Ibid. — Gen. xxxii. — Hebr. i. — Matt. i. — Matt. iv. — Matt. ix. — Matt. xxviii.

Regula est autem fidei, ut jam hinc quid defendamus profiteamur, illa scilicet qua creditur; Unum omnino Deum esse, nec alium præter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per Verbum suum primo omnium emissum: id Verbum Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in vir-

Matt. xxviii. Mar. xvi. Act. ii. Matt. xxiv. Matt. xxv. Joan. v.

ginem Mariam, carnem factum in utero ejus; et ex ea natum egisse Jesum Christum: exinde prædicasse novam legem, et novam promissionem regni cœlorum; virtutes fecisse; fixum cruci; tertia die resurrexisse; in cœlos ereptum sedisse ad dexteram Patris; misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitæ æternæ et promissorum cœlestium fructum, et ad profanos adjudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione.

CAP. XIV.

Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt. Ceterum manente forma ejus in suo ordine, quantumlibet quæras, et tractes, et omnem libidinem curiositatis effundas; si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliqui doctor gratia scientiæ donatus: est aliqui inter exercitatos conversatus, aliqui tecum, curiosius tamen, quærens. Novissime, ignorare melius est, ne quod non debeas noris; quia quod debeas nosti: *Fides*, inquit, *tua te salvum fecit:* (Luc xviii.) non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est: habes legem, et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiæ studio. Cedat curiositas fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est. Ut non inimici essent veritatis hæretici, ut de refugiendis eis non præmoneremur, quale est conferre cum hominibus, qui et ipsi adhuc se quærere profiteantur? Si enim adhuc vere quærunt, nihil adhuc certi repere-

runt: et ideo quodcumque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt quamdiu quærunt. Itaque tu, qui perinde quæris, spectans ad eos qui et ipsi quærunt, dubius a dubiis, incertus ab incertis, cæcus a cæcis, in foveam deducaris necesse est. Sed quum decipiendi gratia prætendunt se adhuc quærere, ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent: denique ubi adierint ad nos, statim, quæ dicebant quærenda esse, defendunt: jam illos sic debemus refutare, ut sciant nos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quærunt adhuc, nondum tenent; cum autem non tenent, nondum crediderunt ; cum autem nondum crediderunt, non sunt Christiani. At cum tenent quidem et credunt, quærendum tamen dicunt ut defendant: antequam defendant, negant quod credunt, confitentes se nondum credidisse, dum quærunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio inducunt?

Matt. xv.

CAP. XV. Sed ipsi de scripturis agunt, et de scripturis suadent. Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei, nisi ex litteris fidei? Venimus igitur ad propositum: huc enim dirigebamus, et hoc præstruebamus adlocutionis præfatione, ut jam hinc de eo congrediamur, de quo adversarii provocant. Scripturas obtendunt, et hac sua audacia statim quosdam movent: in ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos eos ad ullam de scripturis disputationem. Si hæ sunt illæ vires eorum, uti eas

habere possint, dispici debet, cui competat possessio scripturarum: ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit.

CAP. XVI.

Hoc de consilio diffidentiæ, aut de studio aliter ineundæ constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium apostolo debeat prohibenti quæstiones inire, novis vocibus aures accommodare, hæreticum post unam correptionem convenire, non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem designans causam hæretici conveniendi; et (*for.* ex) hoc unam, scilicet, quia non est Christianus: ne more Christiani, semel et iterum, et sub duobus aut tribus testibus castigandus videretur: cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum: deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, nisi plane ut aut stomachi quà ineat eversionem, aut cerebri.

1 Tim. vi. Tit. iii.
Matt. xviii.

CAP. XVII.

Ista hæresis non recipit quasdam scripturas: et si quas recipit, non recipit integras: adjectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit: et si aliquatenus integras præstat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstrepit adulter sensus, quantum et corruptor stylus. Variæ (*for.* vanæ. *Canterus*) præsumptiones necessario nolunt agnoscere ea, per quæ revincuntur. His nituntur quæ ex falso composuerunt, et quæ de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur? ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes, nisi vocem in contentione: nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione.

CAP. XVIII.

Ille vero, si quis est cujus causa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad hæreses deverget? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, æquo gradu negandi et defendendi diversa (*for.* a diversa) parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet, nesciens quam hæresim judicet. Hæc utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria scripturarum, et expositionum mendacia inferri, qui proinde (*for.* perinde) sibi defendant veritatem.

CAP. XIX.

Ergo non ad scripturas provocandum est: nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est, aut par incertæ. Nam etsi non ita evaderet conlatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat, illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa? Cujus sint scripturæ? A quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani? Ubi enim apparuerit esse veritatem et disciplinæ et fidei Christianæ; illic erit veritas scripturarum, et expositionum, et omnium traditionum Christianarum.

CAP. XX.

Christus Jesus Dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cujuscumque Dei Filius, cujuscumque materiæ homo et Deus, cujuscumque fidei præceptor, cujuscumque mercedis repromissor; quid esset, quid fuisset, quam Patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret, quamdiu in terris agebat, ipse pronunciabat sive populo palam, sive discentibus seorsum: ex quibus duodecim præcipuos lateri suo adlegerat, destinatos

Joan. ix. Joan. viii. Joan. vi. Matt. xix. Matt. v. Matt. xii. Matt. x. Matt. xxvii.

nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim digrediens ad Patrem post resurrectionem, jussit ire et docere nationes, intinguendas Matt. xxviii. in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum. Statim igitur apostoli (quos hæc appellatio *missos* Act. i. interpretatur) assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Judæ ex auctoritate prophetiæ, quæ est in psalmo David, consecuti promissam vim Spi- Psal. cviii. ritus Sancti ad virtutes et eloquium, primo per Ju- Act. ii. dæam contestata fide in Jesum Christum, et ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, eandem Act. viii. ix. xi. doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgave- Act. xiii. runt: et proinde ecclesias apud unamquamque civi- Act. xiv. tatem condiderunt: a quibus traducem fidei et semina doctrinæ ceteræ exinde ecclesiæ mutuatæ sunt, et quotidie mutuantur, ut ecclesiæ fiant. Ac per hoc et ipsæ apostolicæ deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est: itaque tot ac tantæ ecclesiæ, una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio.

CAP. XXI.

Hinc igitur dirigimus præscriptionem: si Dominus Jesus Christus apostolos misit ad prædicandum, Matt. x. alios non esse recipiendos prædicatores, quam quos Christus instituit: quia *nec alius Patrem novit nisi* Luc. x. *Filius, et cui Filius revelavit.* Nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis, quos misit ad prædicandum utique quod illis revelavit. Quid autem prædicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit;

et hic præscribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi, eis prædicando, tam viva (quod aiunt) voce, quam 2 Thess. ii. per epistolas postea. Si hæc ita sunt; constat proinde, omnem doctrinam, quæ cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et (*for.* et *delend.*) originalibus fidei, conspiret, veritati deputandum, sine dubio tenentem (*for.* tenentibus) quod ecclesiæ ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo accepit: reliquam vero omnem doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem ecclesiarum, et apostolorum, et Christi, et Dei. Superest ergo uti demonstremus; an hæc nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur; et ex hoc ipso, an ceteræ de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

CAP. XXII. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil jam sit retractandum; ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversæ parti, si quid putant ad infirmandam hanc præscriptionem movere se posse. Solent dicere, non omnia apostolos scisse; eadem agitati dementia, qua rursus (*for.* qua susum jusum *Rigalt.* Vid. not.) convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices apostolos miserit. Quis igitur integræ mentis credere potest, aliquid eos ignorasse, Matt. xxviii. quos magistros Dominus dedit, individuos habens in comitatu, in discipulatu, in convictu; quibus Matt. xiii. obscura quæque seorsim disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quæ populo intelligere non

liceret? Latuit aliquid Petrum, ædificandæ ecclesiæ Matt. xvi.
petram dictum, claves regni cœlorum consecutum,
et solvendi et alligandi in cœlis et in terris potestatem? Latuit et Joannem aliquid, dilectissimum Joan. xxi.
Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus
Judam traditorem præmonstravit, quem loco suo Joan. xiii.
filium Mariæ demandavit? Quid eos ignorasse voluit, Joan. xix.
quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen et Matt. xvii.
Heliam, et insuper de cœlo Patris vocem, non quasi
ceteros reprobans, sed quoniam *in tribus testibus* Deut. xix.
stabit omne verbum? Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est? Dixerat plane
aliquando: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non* Luc. xiv.
potestis modo ea sustinere; tamen adjiciens, *Cum venerit ille Spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem veritatem,* ostendit illos nihil ignorasse, quos *omnem veritatem* consecuturos per *Spiritum veritatis* repromiserat: et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus Act. ii.
Sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum Spiritum Sanctum possint agnoscere discentibus missum; sed nec ecclesiam defendere, qui, quando, et quibus incunalibus institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum, quæ defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum, quæ mentiuntur.

CAP. XXIII.

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum, quod Petrus, et qui cum eo, Gal. ii.
reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit

[Act. ix.] Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: prius est, uti ostendatis quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus: quatenus et alias ad quæstiones plurimum eo utuntur. Neque enim si [Gal. i.] ipse se apostolum de persecutore profitetur, sufficit [Joan. v.] unicuique examinate credenti, quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine scripturis, ut credant adversus scripturas: tamen [Gal. ii.] doceant ex eo, quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam evangelii formam a Paulo superductam, citra eam, quam præmiserat Petrus et [Act. ix.] ceteri. Atqui demutatus in prædicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus [Gal. ii.] ex fratribus, et ad illos ab illis, qui ab apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit Hierosolymam cognoscendi Petri causa, ex officio et jure scilicet ejusdem fidei et prædicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum prædicatorem, si aliquid contrarium prædicaret; nec Dominum præterea magnificassent, quia adver- [Act. ix.] sarius ejus Paulus obvenerat. Itaque et dexteram [Act. xxi. Gal. ii.] ei dederunt, signum concordiæ et convenientiæ: et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii: nec ut aliud alter, sed ut aliis alter prædicaret, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non prædicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio annuntiabatur.

CAP. XXIV.

Non mihi tam bene est, immo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed quoniam perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro: ipsum Paulum dixisse, factum se esse omnibus omnia, Judæis Judæum, (1 Cor. ix.) non Judæis non Judæum, ut omnes lucrificaret. Adeo pro temporibus, et personis, et causis quædam reprehendebant, in quæ et ipsi æque pro temporibus et personis et causis committebant: quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Viderint qui de apostolis judicant. Bene quod (Act. xvi. Gal. vi.) Petrus Paulo et in martyrio adæquatur. Sed etsi (Act. xvi.) in tertium usque cœlum ereptus Paulus, et in paradisum (2 Cor. xii.) delatus audiit quædam illic, non possunt videri ea fuisse, quæ illum in aliam doctrinam instructiorem præstarent; cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua hæresis sequi affirmat; aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quæ Paulo mutire non licuit.

CAP. XXV.

Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se prædicasse; non tamen omnia volunt illos omnibus revelasse: quædam enim palam et universis; quædam secreto et paucis demandasse: quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: *O Timothee, depositum custodi.* (1 Tim. vi. 2 Tim. i.) Et rursum: *Bonum depositum custodi.* Quod hoc depositum est tam idoneum (*alii* tacitum, *for. legendum*, tam tacitum, idoneum)

ut alteri doctrinæ deputetur? an illius denuntiationis, [2 Tim. i.] de qua ait: *Hanc denuntiationem commendo apud te,* [1 Tim. vi.] *fili Timothee?* Item illius præcepti, de quo ait, *Denuntio tibi ante Deum, qui vivificat omnia, et Jesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias præceptum?* Quod autem præceptum, et quæ denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligetur, non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia præter eam, quam audierat ab [2 Tim. ii.] ipso, et puto palam: *Coram multis,* inquit, *testibus.* Quos multos testes, si nolunt ecclesiam intelligi, nihil interest; quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia [Ibid.] illum monet *hæc fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere;* id quoque ad argumentum occulti alicujus evangelii interpretandum est. Nam cum dicit, *hæc,* de eis dicit, de quibus in præsenti scribebat: de occultis autem ut de absentibus apud conscientiam, non *hæc,* sed *illa* dixisset.

CAP. XXVI.

Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem, non passim nec inconsiderate administrandam adjiceret, secundum Dominicam [Matt. vii.] vocem, *ne margaritam porcis, et sanctum canibus jactaret.* Dominus palam edixit, sine ulla significatione [Matt. x.] alicujus taciti sacramenti. Ipse præceperat, si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce [Luc. xix.] et in tectis prædicarent. Ipse per similitudinem præfiguraverat, ne unam mnam, id est, unum verbum ejus, sine fructu in abdito reservarent. Ipse docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere, [Matt. v.] sed in candelabrum constitui, *ut luceat omnibus, qui* [Act. iv.] *in domo sunt.* Hæc apostoli aut neglexerunt, aut

minime intellexerunt; si non adimpleverunt, abscon-
dentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo, et
Christi sacramento. Neminem, quod scio, vere- 1 Cor. i.
bantur, non Judæorum vim, non ethnicorum: quo
magis utique in ecclesia libere prædicabant, qui in
synagogis et in locis publicis non tacebant. Immo
neque Judæos convertere, neque ethnicos inducere
potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine
exponerent. Multo magis jam credentibus ecclesiis
nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum deman-
darent: quamquam, et si quædam inter domesticos,
ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse
credendum est, quæ aliam regulam fidei superdu-
cerent, diversam et contrariam illi, quam catholice
in medium proferebant: ut alium Deum in ecclesia
dicerent, alium in hospitio; et aliam Christi sub-
stantiam designarent in aperto, aliam in secreto; et
aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent,
aliam apud paucos: cum ipsi obsecrarent in epistolis
suis, ut *id ipsum* et unum loquerentur omnes, et non 1 Cor. i.
essent schismata et dissensiones in ecclesia, quia
sive Paulus, sive alii, eadem prædicarent. Alioquin
meminerant: *Sit sermo vester, Est, est; Non, non:* Matt. v.
quod amplius, hoc a malo est: ne scilicet evangelium
in diversitate tractarent.

CAP. XXVII.

Si ergo incredibile est, vel ignorasse apostolos
plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem
regulæ omnibus edidisse: videamus, ne forte apostoli
quidem simpliciter et plene, ecclesiæ autem suo
vitio aliter acceperint, quam apostoli proferebant.
Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias præ-
tendi ab hæreticis. Tenent correptas ab apostolis Gal. iii.
ecclesias: *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit?*

Gal. v. Gal. i. et, *Tam* (*for.* item, pro, et, *Tam, Junius. vid. not.*) *bene currebatis, quis vos impedit?* Ipsumque principium, *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium.* 1 Cor. iii. 1 Cor. viii. Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum, qui putarent se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum sciri oporteret. Cum correptas ecclesias opponunt, credant emendatas. Rom. xv. Ephes. i. Philipp. i. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet, et Deo gratias agit: quæ tamen hodie cum illis correptis unius institutionis jura miscent.

CAP. XXVIII. Joan. xiv. et xv. Age nunc: Omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit Spiritus Sanctus uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per apostolos prædicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse debuerat ordinem (*for.* Nullus inter multos eventus unus exitus: variasse debuerant ordine, *vide notam*) doctrinæ ecclesiarum. Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum. Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

CAP. XXIX. Quoquo modo sit erratum, tamdiu utique regnavit error, quamdiu hæreses non erant; aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam crede-

batur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa; tot denique martyria perperam coronata. Aut si non perperam, nec in vacuum; quale est ut ante res Dei currerent, quam cujus Dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante hæresis, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit: post rem similitudo succedit. Ceterum satis ineptum, Matt. xxiv. ut prior in (*for.* illa) doctrina hæresis habeatur; vel quoniam ipsa est, quæ futuras hæreses cavendas prænuntiabat. Ad ejus doctrinæ ecclesiam scriptum est, immo ipsa doctrina ad ecclesiam suam scribit: *Et si angelus de cœlo aliter evangelizaverit citra quam* Gal. i. *nos, anathema sit.*

CAP. XXX.

Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? ubi Valentinus, Platonicæ sectator? Nam constat illos, neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicæ primo doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, (Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ ecclesiæ intulerat) novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum idem Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni datæ sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quos perditioni erudisset, ecclesiæ restitueret, morte præventus est. Oportebat enim hæreses esse, nec 1 Cor. xi. tamen ideo bonum hæreses, quia eas esse oportebat. Quasi non et malum oportuerit esse. Nam et

Marc. xiv. Dominum tradi oportebat; sed *væ* traditori: ne quis etiam hinc hæreses defendat. Si et Apellis stemma retractandum est, tam non (*for.* non tam) vetus et ipse, quam Marcion institutor et præformator ejus: sed lapsus in feminam desertor continentiæ Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum quâ jam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen (quam supra edidimus) postea vero immane prostibulum, et ipsam cujus energemate circumventus, quas ab ea didicit, Phaneroseis scripsit. Adhuc in seculo supersunt qui meminerint eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne se posteriores Matt. vii. negare possint. Quamquam et de operibus suis, ut dixit Dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum Testamentum a vetere separavit, posterior est eo, quod separavit; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat ut mendosum retro, anterius fuisse demonstrat. Hos ut insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis, et Hermogenes, et multi alii, adhuc ambulant pervertentes vias Dei; cupio ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum prædicant, quomodo ejus Dei rebus, et litteris, et nominibus utuntur adversus quem prædicant? si eumdem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resusci-

tatum: sic enim apostolos solet facere, dare illis Marc. xvi. præterea virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri: nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua apostolos in perversum æmulantur; illi enim de mortuis suscitabant, isti de vivis mortuos faciunt.

CAP. XXXI.

Sed ab excessu revertar ad principalitatem veritati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex illius quoque parabolæ patrocinio, quæ bonum semen Matt. xiii. frumenti a Domino seminatum in primore constituit, avenarum autem sterilis fœni adulterium ab inimico diabolo postea superducit. Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum Dei Luc. viii. seminis (*for.* ut alibi verbi Dei semen) similitudo est; ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Dominicum et verum, quod sit prius traditum: id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque hæreses; quibus nulla constantia de conscientia competit ad defendendam sibi veritatem.

CAP. XXXII.

Ceterum, si quæ audent interserere se ætati apostolicæ, ut ideo videantur ab apostolis traditæ, quia sub apostolis fuerunt; possumus dicere: edant ergo origines ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem, et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt: sicut Smyrnæorum ecclesia Polycarpum ab Joanne conlocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum itidem: perinde utique et ceteræ exhibent, quos ab apostolis

in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant (*for.* habent, *Latinius*). Confingant tale aliquid hæretici. Quid enim illis post blasphemiam inlicitum est? Sed, etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata, ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicujus auctoris esse, neque apostolici: quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent; ita et apostolici non contraria apostolis edidissent, nisi illi qui ab apostolis desciverunt, et aliter prædicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur ab illis ecclesiis, quæ licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quæ denique quotidie instituuntur: tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicæ deputantur pro consanguinitate doctrinæ. Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis provocatæ, probant se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt; quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis: scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicæ.

CAP. XXXIII. Adhibeo super hæc ipsarum doctrinarum recognitionem, quæ tunc sub apostolis fuerunt, ab iisdem apostolis et demonstratæ et dejeratæ. Nam et sic facilius traducentur: dum aut jam tunc fuisse deprehendentur; aut ex illis, quæ jam tunc fuerunt, semina sumpsisse. (1 Cor. xv.) Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis. Hæc opinio propria Sadducæorum: partem ejus usurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et si qui alii resurrectionem carnis infringunt. (Gal. v.) Et ad Galatas

scribens, invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis: Hebionis hæresis est. Timotheum 1 Tim. iv. 2 Tim. ii. instruens nuptiarum quoque interdictores Tit. iii. suggillat: ita instituunt Marcion, et Apelles ejus secutor. Æque tangit eos, qui dicerent factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant. Sed et cum genealogias indeterminatas nominat, 1 Tim. i. 4. Valentinus agnoscitur: apud quem Æon ille nescio qui novi et non unius nominis, generat e sua charite sensum et veritatem; et hi æque procreant duos sermonem et vitam: dehinc et isti generant hominem et ecclesiam; estque hæc prima ogdoas æonum. Exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur, in meram fabulam triginta æonum. Idem apostolus cum improbat elementis Gal. iv. servientes, aliquem Hermogenem ostendit, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat: et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat. Joannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra Apoc. ii. committentes jubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaïtæ; Caïana hæresis dicitur. At in epistola 1 Joan. ii. eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Jesum esse Filium Dei: illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianæ autem magiæ disciplina angelis Coloss. ii. serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur. Act. viii.

CAP. XXXIV.

Hæc sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quæ sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus: et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quæ de Deo

creatore universorum controversiam moverit. Nemo alterum Deum ausus est suspicari: facilius de Filio, quam de Patre hæsitabatur, donec Marcion, præter creatorem, alium Deum solius bonitatis induceret: Apelles creatorem angelum nescio quem gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis et Israelis, illum igneum affirmans: Valentinus æonas suos spargeret, et unius æonis vitium in originem deduceret Dei creatoris. His solis et his primis revelata estveritas Divinitatis; majorem scilicet dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, qui Deum sic quoque voluerit æmulari, ut de doctrinis venenorum (quod Dominus negavit) ipse faceret discipulos super magistrum. (Luc. vi.) Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quæ (*for. delend.*) quando fuerint, dum (*for.* cum) non intersit quæ (*for. distinguendum post* quæ) quando de veritate non sint. Utique quæ ab apostolis nominatæ non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt. Si enim fuissent, nominarentur et ipsæ, ut et ipsæ coercendæ. Quæ vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eædem nunc sunt aliquanto expolitiores, quæ sub apostolis rudes; habent suam exinde damnationem: sive aliæ quidem illæ fuerunt, aliæ autem postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium prædicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis, præcedente illo fine (*for.* fune, *Junius*) supradicto posteritatis; quo, etsi nihil de damnatitiis participarent, de ætate sola præjudicarentur; tanto magis adulteræ, quanto nec ab apostolis nominatæ. Unde firmius constat, has esse, quæ adhuc tunc nuntiabantur futuræ.

CAP. XXXV.

His definitionibus provocatæ a nobis et revictæ hæreses omnes (sive quæ posteræ, sive quæ coætaneæ apostolorum, dummodo diversæ; sive generaliter, sive specialiter notatæ ab eis, dummodo prædamnatæ) audeant respondere (*for.* reponere) et ipsæ aliquas ejusmodi præscriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresim esse, eadem forma revictam, qua ipsæ revincuntur; et ostendere simul, ubinam quærenda sit veritas, quam apud illas non esse jam constat. Posterior nostra res non est: immo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis ubique occupantis principatum. Quod ab apostolis utique non damnatur, immo defenditur; hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

CAP. XXXVI.

Age jam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ; percurre ecclesias apostolicas: apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident; apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Ista quam felix ecclesia! cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur: ubi Paulus Joannis exitu coronatur: ubi apostolus Joannes postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur;

videamus quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit. Unum Deum novit creatorem universitatis, et Christum Jesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris, et carnis resurrectionem: legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis litteris miscet, et inde portat fidem: eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Hæc est institutio non dico jam quæ futuras hæreses (1 Joan. ii.) prænuntiabat, sed de qua hæreses prodierunt. Sed non omnes (*for*. omnino) ex illa, ex quo factæ sunt adversus illam. Etiam de olivæ nucleo mitis et opimæ et necessariæ asper oleaster oritur: etiam de papavere ficus gratissimæ et suavissimæ ventosa et vana caprificus exsurgit. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio silvestres.

CAP. XXXVII.

Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, definientis non esse admittendos hæreticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim hæretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati hæreticorum nomine admittunt. Ita non Christiani nullum jus capiunt Christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est, Qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis non mei? quo denique Marcion jure sylvam meam cædis? qua licentia Valentine fontes meos transvertis? qua potestate Apelles

limites meos commoves? Mea est possessio. Quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio: olim possideo: prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fideicommiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe exhæredaverunt semper et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei, et inimici apostolis hæretici; nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio, adversus apostolos aut protulit, aut recepit?

CAP. XXXVIII.

Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinæ invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi; necessitas instititit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quæ docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum ejus: ita et nobis integritas doctrinæ non competisset sine integritate eorum, per quæ doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei, quod esset in scripturis deprehensum, detractione vel adjectione vel transmutatione, remediaremus? Quod sumus, hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo: ex illis sumus, antequam (*for.* antiquum *Junius*) nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur? Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa æmulationis; quæ neque prior neque domestica unquam est ejus, quod æmulatur: tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stylum intulisse videamur scripturis, qui sumus

et primi et ex ipsis; quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio, quam Marcion, manus intulit veritati. Marcion enim exerte et palam machæra, non stylo usus est: quoniam ad materiam suam cædem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit; et tamen plus abstulit et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.

CAP. XXXIX.

Ephes. vi. 1 Cor. xi.

Hæc sunt ingenia de spiritalibus nequitiæ, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplanda; fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem non adeo mirandam, quasi difficilem, et inexplicabilem; cum de secularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis; quo jus (*for.* quo vides. *cons.* *notam*) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera styli sui otia Pinacem Cebetis explicuit. Homero-centonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fœcundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque materiæ. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex

Dei voluntate dispositas, ut hæreticis materias subministrarent, cum legam, oportere hæreses esse, quæ sine scripturis esse non possunt.

Sed quæritur, a quo intellectus intervertatur CAP. XL. eorum, quæ ad hæreses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem: qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis æmulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos: expositionem delictorum de lavacro repromittit: et si adhuc initiat Mithra, signat illic in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem; et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem in unis nuptiis statuit? Habet et virgines; habet et continentes. Ceterum si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus; si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus; nonne manifeste diabolus morositatem illam Judaicæ legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam æmulanter affectavit exprimere, in negotiis idololatriæ; utique et idem et eodem ingenio gestiit, et potuit instrumenta quoque divinarum rerum, et sanctorum (*al.* sacramentorum. *Vid. not.*) Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanæ et æmulæ fidei attemperare. Et ideo, neque a diabolo immissa esse Ephes. vi. spiritalia nequitiæ, ex quibus etiam hæreses veniunt, dubitare quis debet; neque ab idololatria distare hæreses, quum et auctoris, et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum aut fingunt alium

adversus Creatorem: aut si unicum Creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium de Deo vel natio (*for.* ratio) quodammodo sexus, est idololatriæ.

CAP. XLI.

Non omittam ipsius etiam conversationis hæreticæ descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit; sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici si supervenerint, *sanctum canibus, et porcis margaritas*, licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinæ; cujus penes nos curam, lenocinium vocant: pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes tument; omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsæ mulieres hæreticæ quam procaces! quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, fortassean et tingere. Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes; nunc neophytos conlocant, nunc seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium: ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera injungunt.

Matt. vii.

CAP. XLII.

De verbi autem administratione quid dicam; cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si

stantibus ruinam, non si jacentibus elevationem operentur: quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis destructione. Nostra suffodiunt ut sua ædificent. Adime illis in legem Moysi (*for.* Moysis) et prophetas et in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium ædificiorum, quam extructiones jacentium ruinarum. Ad hæc solummodo opera humiles et blandi et submissi agunt. Ceterum, nec suis præsidibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud hæreticos fere non sunt: quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis. Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde (*for.* perinde) suo arbitrio modulatur quæ accepit: quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectæ hæreses omnes, in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare vagantur.

CAP. XLIII.

Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. *Quærite, et invenietis*, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest: doctrinæ index disciplina est: negant Deum timendum. Itaque liberà sunt illis omnia et soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas

nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiæ. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta, et diligentia adtonita, et cura sollicita, et adlectio explorata, et communicatio deliberata, et promotio emerita, et subjectio religiosa, et apparitio devota, et processio modesta, et ecclesia unita, et Dei omnia.

CAP. XLIV.

Proinde hæc pressioris apud nos testimonia disciplinæ ad probationem veritatis accedunt: a qua devertere nemini expedit, qui meminerit futuri judicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio hæretico virginem traditam a Christo? Credo allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis ejus, de sævis (*for.* scævis *Junius*) et perversis doctrinis futuris prænuntiatum, et de cavendis abominandisque præceptum. Agnoscant suam potius culpam, quam illorum qui nos tanto ante præstruxerunt. Adjicient præterea multa de auctoritate cujusque doctoris hæretici; illos maxime doctrinæ suæ fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito apostoli crederentur. (Matt. xxiv.) Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent, ad fallaciam muniendam corruptæ prædicationis. Itaque veniam merebuntur: qui vero memores Dominicarum et apostolicarum denunciationum in fide integri steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente Domino: (Ubi supr.) Prænuntiaveram plane futuros fallaciæ magistros in meo nomine, et prophetarum et apostolorum etiam; et discentibus meis eadem ad vos prædicare mandaveram; (Matt. xxviii.) semel evangelium

et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis delegaveram, sed quum vos non (*for. delend.* non) crederetis, libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem (Joan. vi.) promiseram etiam carnis: sed recogitavi ne implere non possem. Natum me ostenderam ex (Matt. i.) virgine: sed postea turpe mihi visum est. Patrem (Matt. v.) dixeram, qui solem et pluvias facit: sed alius me Pater melior adoptavit. Prohibueram vos aurem (Matt. vii.) accommodare hæreticis: sed erravi. Talia capit opinari eos, qui exorbitant, et fidei (*for.* exorbitantes fide) veritatis, periculum non cavent.

CAP. XLV.

Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes, certis et justis et necessariis præscriptionibus repellendas a conlatione scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus. Hæc in fide veritatis ci . . . . . legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum.

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.

ADVERSUS

OMNES HÆRETICOS LIBELLUS.

QUORUM hæreticorum, ut plura præteream, pauca perstringam. Taceo enim Judaismi hæreticos; Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas, quasi non in Spiritu Sanctu locutos, repudiare. Taceo Sadducæos, qui ex hujus erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc hæresim etiam resurrectionem carnis negare. Prætermitto Pharisæos, qui additamenta quædam legi adstruendo a Judæis divisi sunt: unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt; cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt. CAP. I.

Ad eos me converto, qui ex evangelio hæretici esse voluerunt; ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro justamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum: mundum autem ab angelis suis institutum: ac dæmone se oberrante (*for.* æone a se aberrante) qui esset sapientia, descendisse quærendum (*for.* descendisse se ad quærendum): apud Judæos se in phantasmate Dei (*for.* Deum) non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse. Quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, CAP. II.

nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post hæc et Saturninus, et hic similiter dicens innascibilem virtutem, id est Deum, in summis et illis infinitis partibus, et in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc angelos inferiores mundum fecisse; et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illius luminis angelos (*for. delend.* ang.) hominem instituere angelos curasse: hunc super terram jacuisse reptantem: cujus (*for.* cui) lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam (*for. addend.* vitæ immisisse, hanc scintillam *Vid. notam*) salvam esse, cetera hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse: resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides hæreticus erupit; hic esse dicit summum Deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam Græce νοῦν appellat; inde verbum; ex illo providentiam, ex providentia virtutem, et sapientiam: ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos; deinde infinitas angelorum editiones et probolas: ab istis angelis trecentos sexaginta quinque cœlos institutos, et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Judæorum Deum, id est, Deum legis et prophetarum; quem Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaam transtulisse. Hunc turbulentiorem præ ceteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella (*for.* seditione res frequenter et bello) concutere, sed

et humanum sanguinem fundere. Christum autem, non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate: sine substantia carnis fuisse: hunc passum a Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur (*for.* conficiatur) in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda: carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam.

CAP. III.

Alter hæreticus Nicolaus emersit; hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit: (Act. vi. 5.) hic dicit tenebras in concupiscentia luminis, et quidem fœda et obscœna, fuisse: ex hac permixtione (pudor est dicere quæ fœtida et immunda; sunt et cætera obscœna; omnes (*for.* omne) enim refert quosdam turpitudinis notos, (*for.* quasdam turpitudinis notas *Semler.*) et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas, et quædam ex ipsis adhuc turpiora) natos præterea dæmones, et deos, et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et fœda, quæ referre erubescimus, et jam præterimus. Satis est nobis, quod totam istam hæresim Nicolaitarum Apocalypsis Domini gravissima (*an* gravissimæ?) sententiæ auctoritate damnavit, dicendo: *Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi.* (Apoc. ii. 6.) Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur; nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquiunt, scientiæ nobis boni et mali originem dedit; hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquiunt, æreum posuit serpentem: et quicumque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt præterea, Christus in evangelio suo

Jo. iii. 14. imitatur (*for.* intimat) serpentis ipsius sacram pòtestatem, dicendo: *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:* ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit; dicunt enim de illo summo primario æone complures alios æones extitisse inferiores; omnibus tamen istis æonem antistare, cujus sit nomen Jaldabaoth: hunc autem conceptum esse ex altero æone æonibus inferioribus permixto; seque postea cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permixta (*for.* permixtæ) sibi, non potuisse ad superiora pervenire, in medietate (*for.* medietate vero) relictum extendisse totum, effecisse (*for.* extendisse se totum, et fecisse, *Latinus Latinius*) sic cœlum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, et fecisse sibi filios septem; quem (*for.* queis) occlusisse superiora dilatatione; ut quia angeli, quæ superiora essent, scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero æonem, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet, et intelligere posset superiora. Sic rursum Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et (*for.* ad) similitudinem serpentis: et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi Filio Dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis

fuisse: salutem carnis sperandam omnino non esse. Necnon etiam erupit alia quoque hæresis, quæ dicitur Cainæorum. Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso; nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertumr. Hi, qui hoc adserunt, etiam Judam proditorem defendunt; admirabilem illum et magnum esse memorantes propter utilitates, quas humano generi contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Judas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt: quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quæ impediebatur per virtutes, quæ obsistebant, ne pateretur Christus, impediri omnino non posset: et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa hæresis processit, quæ dicitur Sethoïtarum. Hujus perversitatis doctrina hæc est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias extitisse; ob hanc causam, illam virtútem, quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent (*for.* cum —disceret), voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent; dum hoc semen mundum moritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse: ob quam

causam, illam virtutem quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur; et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte, et latenter, et ignorante illa matre virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham, quo semen malitiæ non periret, sed cum ceteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo ceterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse.

CAP. IV. Carpocrates præterea hanc tulit sectam; unam esse dicit virtutem in superioribus principalem: ex hac prolatos angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex Virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, sane præ ceteris justitiæ cultu, vitæ integritate meliorem: hunc apud Judæos passum: solam animam ipsius cœlo receptam, eo quod et firmior et robustior ex (*for.* ea) ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata (*for.* attentata) animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis (*for.* angelis) dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens: ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens; Judæorum Deum non Dominum (*for.* Deum), sed angelum promens. Hujus successor

Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis factum; et quia scriptum sit: *Nemo discipulus* Matt. x. 24. *super magistrum, nec servus super Dominum*, legem esse *alii* etiam (*for.* legem et jam esse, *vid. notam*) proponit, scilicet ad excludendum evangelium, et vindicandum Judaismum.

CAP. V.

Valentinus autem hæreticus multas introducit fabulas; has ego circumcidens breviter expediam. Introducit enim pleroma et æones triginta: exponit autem hos per syzygias, id est, conjugationes quasdam. Nam dicit in primis, esse Bython et silentium; ex his processisse semen, mentem, et veritatem; ex quibus erupisse verbum et vitam: de quibus rursum creatum hominem et ecclesiam. Sed enim ex his quoque processisse duodecim æonas; de sermone autem et vita, æonas alios decem: hanc esse æonum triacontada, quæ fit in pleromate ex ogdoade, et decade, ac duodecade. Tricesimum autem æonum, Bython illum videre voluisse, et ad videndum illum ausum esse in superiora pleromatis conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse, et pœne dissolutum esse, nisi quia missus ad constabiliendum illum ille, quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Jao; hoc (*for. delend.* vid. notam) pronuntiatio appellat. Istum autem æonem in defectionem (*for.* defectione) factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit, et contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit cœlum et terram et mare, et omnia quæcumque sunt

in eis, ob quam causam omnia infirma esse, et fragilia, et caduca, et mortalia, quæcumque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione conceptus atque prolatus: hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel constristando, vel sudando præstiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebræ factæ sunt: ex timore et ignorantia, spiritus nequitiæ et malignitatis: ex tristitia et lacrymis, humida fontium fluminum (*for.* et fluminum) materia, marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cœlo deferentem, quasi aquam per fistulam sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutuantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius. Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat: id est, omnia improbat, dum quædam reprobat. Evangelium etiam habet suum, præter hæc nostra. Post hunc exstiterunt Ptolemæus et Secundus hæretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt; in illo solo differunt; nam cum Valentinus æonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures; quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt; et quod dicit Valentinus æonem trigesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti: non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectione propter desiderium videndi propatoris. Exstitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire; introducit enim in primis illud fuisse

quod pronuntiat (*for.* quod Dominum pronuntiat, *vid. notam*), et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos æonas; deinde introducit totum Valentinum.

CAP. VI.

Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam hæresin ex Græcorum alphabeto componentes; negant enim veritatem sine istis posse litteris inveniri; immo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam; propter hanc enim causam Christum dixisse: *Ego sum* A et Ω; denique Jesum (*for.* in Jesum, *Semler.*) Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine quum περιστερὰ pronuntietur, habeat secundum numerum, DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad alpha beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut adferre illorum omnes vanitates ineptum sit et otiosum; quod tamen non tantum jam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt præter Creatorem: Christum in substantia negant carnis fuisse: negant carnis resurrectionem futuram.

Apoc. iii. 8. et xxi. 6. et xxii. 13.

CAP. VII.

Accedit his Cerdon quidam; hic introducit initia duo, id est, duos Deos, unum bonum, et alterum sævum: bonum superiorem; sævum hunc, mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, Deo Creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat: nec omnino passum, sed quasi passum: nec ex virgine natum, sed omnino nec natum; resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat; solum evangelium Lucæ, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas epistolas sumit. Acta

Apostolorum, et Apocalypsim, quasi falsa rejicit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab ecclesiæ communicatione abjectus. Hic ex occasione, qua dictum sit: [Matt. xii. 33.] *Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos ;* hæresim Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere (*for.* dicens, *Junius. vide notam*), quæ ille superior hæreticus ante dixerat. Exstitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: et hic per eadem vadens blasphemiæ genera, eadem docet, quæ Marcion et Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est: hic introducit unum Deum infinitis (*for.* in infinitis) superioribus partibus: hunc potestates multas angelosque fecisse; propterea et aliam virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc (*for.* Ab hoc, *Junius*) vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris; cui mundo permiscuisse pœnitentiam; quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream contexuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cœlo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat: solo utitur et apostolo,

sed Marcionis, id est, non toto: animarum solarum dicit (*for.* docet) salutem; habet præterea privatas, sed (*an* et?) extraordinarias lectiones suas, quas appellat Phaneroseis Philumenes cujusdam puellæ, quam quasi prophetissam sequitur. Habet præterea suos libros, quos, inscripsit syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

CAP. VIII.

His hæreticis omnibus accedit Tatianus quidam alter hæreticus; hic Justini Martyris discipulus fuit; post hunc diversa sentire cœpit: totus enim secundum Valentinum sapit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse: quasi non, si rami salvi fiant, et radix salva sit. Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur secundum Phrygas: sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui katà Proclum dicantur, sunt qui secundum Æschinem pronuntientur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam: et (*for.* particula *et* melius abesset) communem quidem illam, qua in apostolis quidem dicant Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et qua dicant Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora: privatam autem blasphemiam illi, qui sunt katà Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem.

CAP. IX.

Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere; pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIV. mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem

Christum redigit? Accedit his Theodotus hæreticus Byzantius: qui posteaquam Christum pro nomine adprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio præ cæteris (*for.* præcellentem cæteris), nisi sola justitiæ auctoritate. Alter post hunc Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, et Virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse, quam
Ps. cix. 5. Heb. v. 6. Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Nam illum Melchisedech præcipue gratiæ cœlestem esse virtutem; eo (*for.* et *scribendum*) quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus, Melchisedech facere pro cœlestibus angelis atque virtutibus; nam esse illum usque adeo
Heb. vii. 3. Christo meliorem, ut apator sit, ametor sit, agenealogetus sit, cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit; hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit: hunc crucifixum passumque contendit et mortuum. Præterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit.

EXPLICIT.

IN

TERTULLIANI LIB. DE ORATIONE

ANNOTATIONES.

Ex Ludovici Ant. Muratorii in Tertulliani Librum de Oratione Prolegomenis.

PLURIMOS Tertulliani editos libros, paucos vero manuscriptos in bibliothecis numeramus. Hinc factum, ut ne adhuc quidem accuratissime typis descripta illius opera habeamus; quædam mutila, fœdisque vulneribus horrentia in publicum prodierint; nonnulla etiam desiderentur, quæ a Tertulliano evulgata scimus, at nobis ab edacitate temporum omnino erepta æque suspicamur et dolemus. Melioribus fatis hucusque gavisus non est liber *de Oratione*, quem primus omnium Parisiis e vetustissimo codice evulgavit Joannes Gagnejus Parisiensis theologus A. C. 1545, at minime integrum, at illustri coronide destitutum. Neque huic editioni reliquæ subsecutæ opem tulere præ codicum inopia. Unus tantum Rigaltius V. C. mutilum esse librum animadvertit, et aliquot dumtaxat lineis in calce additis, medicinam aliis propinandam reliquit. Quum itaque ego inciderim in vetustum Ambrosianæ bibliothecæ codicem, ubi legebantur quæ in cæteris desunt, continuo Anecdotis meis addidi, veluti gemmas literariæ reipublicæ in primis gratas. Quæcumque enim e Tertulliano, omnium certe sui temporis eruditissimo, literis consignata sunt, eaque præsertim, quæ in castris catholicorum scripta, quanti sint apud omnes ecclesiasticæ rei cultores, vel ipsis tyronibus patet. Ambrosianus autem codex non ab Orationis Dominicæ expositione, ut in editis habemus, sed ab iis, quæ hujusmodi expositionem subsequuntur, opusculum exordiebatur cum hocce titulo: *Incipit Tertulliani diversarum rerum necessariarum.* Tum caput primum, (cap. 9. libelli) cujus initium est *Compendiis pauculorum verborum* &c. ita prænotabatur *Anacephalæosis. Posse nos superadjicere*, titulus erat sequentis capitis. Reliqua etiam capita suos titulos præferebant, quos itidem in hac nostra editione retinendos censuimus. MURATORIUS.

HÆC Muratorius; cui quidem viro eruditissimo debetur, uti ipse exposuit, insigne hujus libelli additamentum, quod ei adjunxit in *Anecdotis* suis, quæ Mediolani annis 1697 et 1698 prodierunt ex Ambrosianæ bibliothecæ codicibus desumpta. In Parisiensi autem operum Tertulliani editione, a Muratorio supra commemorata, novem tractatus iis additi sunt opusculis, quæ Beatus Rhenanus, primus Tertulliani editor, Basileæ anno 1521 typis mandaverat. Unus ex additis tractatibus liber iste *de Oratione* fuit. In Gelenii vero editione Parisiensem illam proxime sequente, quæque anno 1550 Basileæ excusa est, producti sunt iidem tractatus, sed sumpti ex codice quodam Britannico, quem Joannes Lelandus illustris antiquarius cum Gelenio communicaverat. In hoc codice reperti sunt tres quoque ex libellis a Beato Rhenano prius editis; et unus eorundem fuit alter illorum, quos edo, opusculorum, *de Præscriptione Hæreticorum* inscriptus. Editiones autem primariæ Tertulliani, quarum ope ego in edendis his opusculis usus sum, Rhenanianæ princeps et tertia fuerunt, cum illas mutuo accepissem a custode sociisque Novi collegii splendidæ et antiquæ domus. Editio Rhenaniana quarta et ultima, quæ prodiit itidem Basileæ anno 1539 in peculio meo censetur. Sequitur Parisiensis secunda anno 1566 typis impressa, quæ quidem editio, ita certe referente cl. Schœnemanno in *Bibliotheca* sua *Historico-Lit. Patrum Latinorum*, vol. I. p. 22. accurata Gelenianæ repetitio est. Accedit Franekeriana, cujus textus cum descriptus esset ex editione celebri Jacobi Pamelii anno 1579 excusa, notis Francisci Junii illustrata Franekeræ anno 1597 prodiit. Pamelii notæ, quæ ibi omittuntur, Parisiis an. 1635 recusæ sunt. Ad manum porro mihi fuerunt aliæ duæ a Nicolao Rigaltio I. C. adornatæ editiones, tum illa novem librorum Tertulliani Parisiis forma minori anno vel 1628 vel 1629 impressa, tum egregia omnium operum Tertulliani editio, quæ anno 1634 cum orbe litterato ab eodem Rigaltio communicata est. Hanc autem Rigaltianam atque duas illas jam dictas editiones, Parisiis anno 1566 et Franekeræ anno 1597 typis impressas, Joan. Sal. Semlerus haud ita pridem causa indagandæ lectionis Tertullianæ in editione sua Halensi cum principe Rhenaniana, cujus textus fere expressus est in hac Halensi, conferendas suscepit. Cum Pameliana vero editione id fecit Semlerus in iis libellis, quos ineditos, ut dixi, reliquit Rhenanus; exceptis *ad Nationes* libris duobus post tempora Pamelii a Jac. Godofredo primum editis. Prodiit editio Halensis annis 1770—

1776 in qua quidem varietas lectionis perquam utiliter a viris cl. Semlero et Schutzio, etsi minus accurate, nec satis plene, adnotata est. Certe utiliter adjecta est, haud raro enim fit, ut apud Tertullianum editum vera ejus verba adhuc quærenda sint. Quippe cum Rigaltius, cujus editio norma fuit et regula plerarumque post prodeuntium editionum, quamvis verus Tertulliani sospitator is recte possit dici, sæpenumero sine sontica causa pristinam lectionem eliminavit. Quapropter diligenter excutiendi sunt libri editi, ut vera lectio, quoad ejus fieri possit, demum eruatur. Quod nimirum ego efficere conatus sum, dum duos hosce libellos sane egregios edo. Certe id ostensurus sum, expulsas fuisse a Rigaltio, sed et ante eum, a Pamelio, plurimas vetustiorum editionum lectiones, aut veras, aut in quibus saltem extarent veræ lectionis vestigia, ut novæ ac falsæ subderentur. Attamen nil dubitandum est, quin in ipsis codicibus manuscriptis a Pamelio et Rigaltio adductis librarii multas lectiones vel mancas, vel obscuriores sibi visas corrigere, imo corrumpere, ausi essent. Ubicunque vero Rigaltii lectio a me vel repudiata, vel immutata fuerit, id nunquam non loco suo commemoravi; ibi quidem, sed raro alibi, lectionis varietatem diligenter excutiens. Itaque textus meus Rigaltii est, nisi quod frequenter fit, ut vel lectio pristina revocata a me fuerit, aut voces editionis principis in præsens sint substitutæ, quo certius et facilius vera Tertulliani scriptura, collatis posteris editionibus, eruatur. Utinam mihi etiam plures auctoris hujus editiones præsto essent, maxime Gangneiana illa Parisiis anno 1545 typis impressa; ut nihil de libris scriptis addam, quibus nemo post Rigaltium in alterutro horum libellorum edendo usus est, et quorum nulli, quod sciam, præter unum Apologiæ Tertullianeæ penes me codicem, in nostra Britannia supersunt. Atque ita rem vel olim habuisse constat; nam anni magis ducenti sunt, cum simile quid narravit Joannes Lloydius Novi collegii socius, vir doctissimus, in epistola ad Franciscum Junium. *Tertulliani*, inquit, *nihil quicquam est, aut penes me, aut in hac nostra academia, aut alias usquam a me visum. Epistolæ Celeberrimorum Virorum ex scriniis lit. Jani Brantii* Amst. 1715 8vo. Epist. xi. p. 52. Attamen Oxonii quondam extitisse in collegio Balliolensi cod. MS. saltem Apologiæ Tertulliani, ex Heraldiana libri ejusdem editione constat. Nunc vero post edita prima vice hæc a me Tertulliani Opuscula editionem Gangneianam longe rarissimam adeptus sum; si modo eam adornaverit ille Gangneius, cujus quidem beneficio novem

illi libri e codice vetustissimo desumpti sunt; quorum unus fuit libellus de Oratione, ut jam expositum est.

Quod attinet ad eundem libellum priori loco hic editum, eum a Tertulliano ante lapsum ejus ad Montanismum conscriptum fuisse omnes consentiunt. Videtur homilia esse, seu sermo ad cœtum Christianorum habitus, quod nobis innuit cum istud in cap. 1. *Consideremus itaque, benedicti*, tum opusculi conclusio. Idem quoque, ut obiter hoc notem, de S. Cypriani tractatu *de Oratione Dominica* inscripto, forsitan statuendum.

P. 101. l. 1. Sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus]] Præclarissime sensit S. Ambrosius in lib. de Filii divinitate cap 5., cujus verba producere volumus, ut pateat, non a Tertulliano dumtaxat, sed ab aliis quoque scriptoribus ecclesiasticis tum Patrem, tum Filium nominibus *Verbi*, seu *rationis*, et *sermonis*, ac *spiritus* fuisse designatos, *Hæc est autem*, inquit, *nominis ratio, ut in Patre et Filio unitatem substantiæ credas, licet rem ipsam, quæ est inenarrabilis, definire non possis: ut sive lumen de lumine dicas, sive Verbum de Verbo, sive Spiritum de Spiritu, sive Dominum de Domino, quodcumque de eo dixeris, unius tamen essentiæ Patrem et Filium credas.* Vide et S. Irenæum lib. II. cap. 48. Hæc inter alia Muratorius.

Ibid. l. 2. [et spiritus,] utrumque Jesus Christus] Voces, *et spiritus* cum sequentibus, *utrumque Jesus Christus* junxit Rigaltius. Lenius distinxit post vocem *spiritus* Muratorius. Plenam distinctionem habent affixam editiones ante Rigaltium. Conferas verba quæ paulo post sequuntur; *In quo et Dei Spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, approbatus est Dominus noster Jesus Christus.* Mihi quidem voces, *et spiritus*, huic loco a librariis importune adjectæ videntur; alioqui dura aliqua ac difficilis ejus interpretatio amplectenda foret; quapropter uncis eas inclusi.

Ibid. l. 19. ratio qua venit] Fortasse legendum, *qua sensit.* Favent conjecturæ meæ Tertulliani verba in libro *Adve. Praxeam*, ubi de Filii generatione hæc sunt. *Solus autem* Deus, *quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc quidem solus, habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius, et ita, ab ipso omnia*, quæ ratio sensus ipsius est. *Hanc Græci* λόγον *dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus.* Et postea—*Vide cum tacitus tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum*, ad omnem sensus tui pulsum. *Quodcunque cogitaveris*

sermo est, quodcunque senseris, ratio est cap. 5. Quinetiam infra ait Tertullianus, *quantum substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus*. Reponere vero vult Latinus Latinius in *Bibliotheca* sua *Sacra et Profana* p. 194. *qua promovit* pro isto, *qua venit*. Habent editt. Rigaltiana antiquiores, *quo venit*. Posuit Rigaltius, præeunte Junii conjectura, *qua venit*. At vero in loco statim post sequente, hoc extat, *ex ratione, qua suscipitur*, ubi cum positum esset in editt. proximis ante Rigaltium, *ex ratione, qua docetur*, postea, cum in *Emendationibus Epidicticis ad Opera Tertulliani* an. 1608. editis ostendisset Joannes Wouwerius in MS. suo legi, *ex ratione qua suscipitur*, i. e. intelligitur; hoc quidem Rigaltius in textum recepit, plurima et alibi in Tertulliani emendatione eidem viro erudito debens. Maxime autem favere hæc verba correctioni meæ existimem; quæ tamen in primis editionibus desiderantur.

P. 101. l. 21. ex spiritu, quo tantum potest] Pulchre ait Tertullianus infra, *Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.* cap. 9.

P. 102. l. 11. sequente sophia] Scribere vult Franciscus Junius, *sequens sophia in sequenti præcepto proinde pertinet ad fidem et modestiam fidei*. Aberant enim ab editionibus ante Rigaltium voces, *quod etsi*, additque Junius, "*proinde*, "id est, *perinde*, æque ac illa præcedens." Malim ego rescribere, *sequentes sophiam in sequenti præcepto*. Jam supra auctor, *Consideremus—cœlestem ejus sophiam*.

Ibid. l. 15. sumus] Pro *simus*, quod in utraque sua editione posuit Rigaltius, hoc ego cum Muratorio revocavi.

P. 98. l. 16. brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat] Id est, brevitas orationis Dominicæ habet plenam interpretationem, et quantum verbis coarctatur, tantum sensibus diffunditur. Continet enim omnem disciplinam fidei. Brevitas autem orandi pertinet ad tertium gradum Sophiæ, id est, quem significavit Dei Sapientia, et ejus Filius. Primus enim gradus est, id est, primum præceptum est, ut secreto oremus, secundus ut cum fide, tertius ut breviter. MURATORI. Malim dicere, primum gradum hoc loco esse, secretas preces, secundum vero brevitatem orationis, tertium denique brevitatem istam magnis et pulchris sensibus refertam, quæque copiosæ ac fœcundæ interpretationis subsidiis fulta sit.

Ibid. l. 20. vel venerationem Dei] Reperta nunc in edi-

tione Tertulliani principe conjunctione *vel*, eandem revocavi; alioqui *et* pro *aut* ante *nominis petitionem* scripturus.

P. 103. l. 6. pietatis] Benignitatis, benevolentiæ, apud hos scriptores.

Ibid. l. 11. Uno igitur genere aut vocabulo] Fortasse legendum, *uno igitur generali vocabulo*. Paulo infra apud Muratorium sine auctoritate, quod sciam, extat *proditum est* pro *proditum fuerat*.

Ibid. l. 22. quasi sit et alius] Ita Rigaltius. Olim *aliud* pro *alius* editt. quod quidem revocavit Muratorius; sed paulo post habes, *sanctificari per semetipsum nomen* Dei. Valet interim *de quo* idem atque *a quo*.

Ibid. l. 32. angelorum, si meruerimus, candidati] Hanc editionis principis, quæ, ut dixi, est Gangneiana, lectionem, commutaverat cum altera *meminerimus* in edit. sua Basiliensi anno 1550. Sigismundus Gelenius. Posteaque vocem *meruerimus*, quæ a Pamelio restituta fuerat, codice Fulvii Ursini nixus Rigaltius, renitente licet, ut ait, Agobardi illo, iterum eliminavit. Cum vero melior mihi videretur hæc lectio, eandem denuo revocavi.

P. 104. l. 10. FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA] Abfuisse a nonnullis antiquis orationis Dominicæ formulis comparationis adverbium, hinc et aliunde discimus. Porro variasse in iisdem ordo petitionum harum videtur, *Fiat voluntas tua*, et *veniat regnum tuum;* quin et infra in capitibus 6 et 7 idem ordo servatur.

Ibid. l. 15. nos sumus cœlum et terra] Ait Schutzius in notulis ad edit. Halensem, "Sic ludit Cyprianus." Verba hujus in libro *de Oratione Dominica* hæc sunt, *Nam cum corpus e terra et spiritum possideamus e cœlo, ipsi terra et cœlum sumus, et in utroque, id est, et corpore et spiritu, ut Dei voluntas fiat, oramus.*

P. 105. l. 11. quod et *Fiat voluntas tua*] *Est* pro particula *et* legere vult Schutzius; sed nil mutandum.

Ibid. l. 16. nostram suspensionem] Scil. *exspectationem.*

Ibid. l. 18. protractum quendam in seculo] Particulam *in* demum revocavi, quam primus omisisse Rigaltius videtur. Confer infra S. Cyprianum *De Mortalitate* capp. 12, 13.

Ibid. l. 24. in visu] Scil. *in visione.* Posuit quidem Rigaltius in utraque sua editione *invidia*, haud vero secutus est eum Muratorius. Nunc extitisse *invidia* in editione principe invenio, sed a Gelenio postea mutatum.

P. 106. l. 3. petitioni] For. scribendum *petitione.*

Ibid. l. 9. et vita panis] Forte, vitæ panis. SCHUTZ. Certe sic scribit S. Cyprianus.

P. 106. l. 17. et spiritalis disciplinæ] Facilior oratio esset, si scriberetur, *et spiritali disciplina*.

P. 107. l. 1. si illi reputamur] Hoc significat, si Deo obstricti, sive, obnoxii sumus. Sic paulo post, *de Lamech autem septuagies septies ultio* reputata est.

Ibid. l. 17. eo competit &c.] Conferri videtur a Tertulliano *modicum delictum* cum eo, quod nos debitoribus nostris remittimus. Ut ut res ista se habet, Origenes, perinde ac fecit in sequentibus Tertullianus, ad Matthæi locum ex Genesi illustrandum in *Commentario* suo in idem Evangelium pergit. Vid. *Gen.* xii. cap. 5. alibique.

Ibid. l. 31. aut dejicere sit gestiens.] Verbum *sit*, quod omisit Rigaltius, ex editt. prioribus revocavi, in quibus quidem extat *consentiens* pro *gestiens*.

P. 108. l. 6. Adeo tentati sunt Dominum deserendo] Ubi similia his extant in cap. ult. libri *de Baptismo*, ibi ait auctor, *Et ideo, credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum Dominum destituerint.*

Ibid. l. 10. A MALO] Conferas utiliter quæ habet auctor in lib. *de Fuga in Persecutione*, cap. 2.

Ibid. l. 11. Compendiis pauculorum verborum] *Pauculorum* pro voce recepta *paucorum* ex codice Ambrosiano edidit Muratorius, qui quidem codex ab his verbis incipit. Vocem *pauculis* habes infra cap. 23.

Ibid. l. 29. accidentium jus est desideriorum] Id est, possumus petere quæ, prout accidit, desideramus, præmissa legitima et ordinaria oratione, id est Dominica Oratione pro fundamento. GUIDO PANCIROLLUS, a Muratorio allatus. Corrigere voluerat Latinus Latinius *accedentium juxta desideriorum*, quod receptum video a Delacerda in editionem suam Tertulliani Parisiis anno 1624 typis impressam. Sed malim ego tantum reponere, *accedentium*.

P. 109. l. 5. ad pacem Dei accedere] Extat quidem in edit. posteriore Rigaltii, quæ anno prodiit 1634, verbum *recedere*, sed forsan typothetæ errore, qui transiit in editt. sequentes: Habes quidem c. 18, *Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur?* Sed omnes editiones ante illam Rigaltianam verbum *accedere* hic præstant. Adnotavit Muratorius, "*Recedere* pro *reverti*, hanc vocem usurpasse "videntur Sallustius, atque Horatius. Quum tamen dubium "sensum habeant istorum exempla, et *secedere* etiam "significent, vellem liceret mihi per Tertullianum hoc in "loco scribere non *recedere*, sed *accedere*."

P. 109. l. 8. Nam et Joseph—cum ira incedamus.] Optime, ut puto, monebat hæc ita distinguenda esse Latinus

Latinius; aliter tamen judicat Schutzius, ad edit. Halensem, in qua sicut in cæteris editionibus, si illam Delacerdæ excipis, membra orationis omnino separata sunt.

P. 109. l. 11. via cognominatur disciplina nostra] Sæpe dicitur ἡ ὁδὸς religio Christiana, cum in *Actis Apostolorum*, tum in veterum Christianorum scriptis, uti monuit Pearsonius in *Expositione Symboli*. Artic. *Et in Jesu Christo.*

Ibid. l. 14. iram in fratrem homicidio superponit] Melius procederet oratio, si vocula *quam* post *fratrem* adderetur. Conferendus hic S. Mat. v. 21, 22.

Ibid. l. 17. *solis receptum*] *An recessum?* Sed nil jubeo.

P. 110. l. 17. ne exclamet aliquis Esaias] Reverte ad cap. 2.

Ibid. l. 19. e Dominica passione modulantes] Posuit ex libro Agobardi *modulatum* Rigaltius, sequente eum Muratorio, qui tamen putat, desiderari vocem, cujusmodi esset, *capientes*, *habentes*, aut quid simile. Veterem lectionem *modulantes* revocavi. *Modulo*, ῥυθμίζω, *Glossaria* habent. Divinarum autem manuum super crucem expansionem, quam orantes imitari solent, sæpe memorant antiqui. Videsis notam ad S. Victorinum, apud *Reliquias Sacr.* vol. III. p. 149.

Ibid. l. 28. quod Gentilibus adæquent] Forsan excidit *nos* post *Gentilibus.*

Ibid. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere] Penula vestium genus fuit, quas pluvioso frigidoque cœlo veteres induebant. Has antequam precibus operam darent, quidam e Christianis deponendas arbitrabantur. Quod vero Tertullianus ait, id consuevisse fieri a nationibus, hoc est ab ethnicis idola adeuntibus, Æschyli Græcus interpres confirmare videtur. Nescio quid etiam de mutationibus vestium in Gentilium sacris ipse Tertullianus habet in lib. *de Pallio* cap. 4. Muratori.

P. 111. l. 4. adsignata oratione] Absolutam, et peractam orationem significat, metaphora deducta e signis, et sigillis, quæ tum epistolis, tum testamentis aliisque tabulis jam confectis apponi solebant. Idem.

Ibid. l. 5. nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur &c.] Hermæ verba extant in ipso principio libri secundi *Pastoris*, ubi doctissimus Cotelerius hæc annotavit, "Mos Christianorum quorumdam sedendi statim post "orationem, superstitionis arguitur a Tertulliano, lib. *de* "*Oratione* c. 12. ubi hunc locum laudat. Consuetudo "autem similis apud Gentiles invaluerat teste Pindaro. "Et Plutarchus in Numa, inter ænigmaticas more Pytha-

"goreo leges illius regis, profert hanc quoque, *Ut sedeatur* "*postquam adoratum fuerit;* quam tribus modis explicat: "quod firmæ esse debeant preces, permanendumque sit in "bonis; quod interstitium ponere oporteat orationem inter "et actionem secuturam; quodque in otio, non autem in "occupatione ac properanter, Numen adire deceat. In "Quæstionibus vero Romanis, narrat suo adhuc tempore "usitatum fuisse, ut qui precati essent atque adorassent, "in templis perseverarent et sederent." Hæc ille. Porro notatu dignum est, in manibus suis habuisse Tertullianum, qui certe Latine scripsit, opus quod nunc superest, Hermæ Pastorem dictum, qui liber, auctore Hieronymo *de Viris Illustr.* voce *Hermas*, apud Latinos pene ignotus fuit. Quippe suspicati sunt aliqui viri docti, duo olim extitisse ejus nominis opuscula, e quibus unum restet e Græco versum, alterum vero a fratre Pii Romani episcopi, Latine fortasse scriptum, jam perierit. Vide *Reliquias Sacr.* vol. IV. p. 31—34. Cui quidem opinioni obstat agnitio operis e Græco versi, quod adhuc restat, a Tertulliano Latino scriptore literis consignata. Interea ab omni concilio ecclesiarum catholicarum inter apocrypha et falsa opus istud, quod extat, judicabatur; eodem referente Tertulliano in libro *de Pudicitia* cap. 10.

P. 111. l. 22. angelo adhuc orationis astante] Angelus ille Domini apparuit Zachariæ *stans a dextris altaris incensi.* Luc. i. 11. Attulit autem de ministratione angelica ut S. Augustinus sic Rigaltius locum *Tobit*, cap. xii. com. 12. in quo angelus dicit, *Et nunc quando orabas tu et Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei.* Conf. et *Apoc.* viii. 3. 4.

Ibid. l. 27. sublimius elatis] Dum alteram vocem *elatis* proxime sequentem, ut minime necessariam, delendam censet Junius, malim ego hanc hoc loco eliminare.

P. 112. l. 16. de sua pace fratri transigere] Repetenda sunt ea de superioribus: Christianæ caritatis beneficio fieri, ut de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participent, eoque beneficio adfecti, jam audeant transigere cum jejunante, ita ut pro communicato jejunii merito pacis suæ Christianæ gratiam mutua pensatione communicent. RIGALT.

P. 113. l. 5. et reservato] Variis de causis veteres Christiani panem eucharisticum apud se reservare solebant. Causa reservandi hic dicta utrum alibi memoretur, me latet.

Ibid. l. 12. De habitu vero duntaxat feminarum—quasi]

Hæc reperiuntur in vetustiss. exemplari, neque spernenda sunt. Post illa vero: *Per ecclesias quas*, sequitur in eodem exemplari, absque ulla distinctione, *Disposita utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores* &c. quæ habentur l. I. de Cultu Fem. p. 79. Rigalt. Qui hæc pauca verba usque ad literas *quas*, vocabuli *quasi* partem l. 22. primus edidit. Superius voces, *quo Paulus*, omiserat.

P. 113. l. 20. lenonem operositatem] Conjicit Schutzius *lenoninam* (lenoniam) esse legendum.

Ibid. l. 23. quasi] Cum hac voce incipit novum atque insigne hujus libelli augmentum, Tertullianum stilo omnino referens, ex codice Ambrosiano a Muratorio desumptum. Codex autem ipse, uti ostendit idem vir eruditus, cum initio capitis noni orsus erat. Verba interea, *quod promiscue observatur per ecclesias*, quæ lectio est Rigaltii, prætuli Muratorianæ, *quid promiscue observetur p. e.* Ad sensum eorum quod attinet, adverbium *promiscue* varie ac diverse valere indicatur superioribus illis, *varietas observationis efficit*.

Ibid. l. 30. Aut quum] For. At *quum*.

P. 114. l. 1. Qui ita concedunt] For. *Qui ita* contendunt, quod quidem verbum mox habes, vel saltem *concludunt*, reponendum est.

Ibid. l. 4. inveniunt] For. legendum, invenient, nisi altera lectio ferenda sit.

Ibid. l. 6. *mulierem* et *feminam* cognominavit] Hoc fit in interpretationibus Scripturæ sacræ Latinis. Quæ vero his subjunguntur, *feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter*, ea tanquam glossatori cuidam debita, uncis inclusi; quippe cum plane contraria sint ipsi Tertulliano statuenti, *mulierem* sexus esse nomen, non gradum sexus.

Ibid. l. 8. Itaque jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit] Fortasse scribendum, Ita quia *jam tunc innupta adhuc Eva* sub *mulieris vocabulo fuit*. Habes infra, *sub viri nomine*, et, *sub nomine mulieris*. Cæterum idem adducitur a Tertulliano argumentum in libro *de Virginibus Velandis*, cap. 5.

Ibid. l. 13. divinitatum, et illa] For. corrigendum est, divina, tum *et illa*.

Ibid. l. 16. non sonant] Corrige *consonant*.

Ibid. l. 18. ubi de nubendo docet] Certe paulo post in eodem isto cap. vii. *Prioris Epist. ad Corinthios*, comm. 34. mulier et virgo ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, memorantur. Infra scribendum est, *omnino non* nominatam.

P. 114. l. 26. mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας] *Quam feminas*, id est, potius quam feminas. Est elegans in Hebræo sermone dicendi formula, et aliis in locis a Tertulliano usurpata. MURATORI. Videtur vir doctissimus vel legisse, vel legere voluisse, *quam* pro *tam*. Certe in scriptoribus Græcis, eorumque imitatoribus, plurima exempla hujus idiotismi extant.

Ibid. l. 31. contingitur] Corrige *continetur*.

P. 115. l. 3. sicut nec vir nec velandi] Propter verba sequentia legendum videtur, *sicut nec vir, nec* investis, velandus.

Ibid. l. 15. et virginitati defunctas concupiscentiæ] Ait Muratorius, hic sibi verbum aliquod desiderari videri, cujusmodi esset *ignes excitare*, aut quid simile. Sed fortasse legendum, *et* virginitate *defunctas, concupiscentiæ* fuisse. *Magno desiderio fuit*, id Terentianum est.

Ibid. l. 19. quod non virgines solas concupierint] Particula *non*, ut recte statuit Muratorius, delenda hic est. Attamen sub *filiarum hominum* titulo comprehendi a Tertulliano viduas, verba mox sequentia ostendunt. Aliter autem rem statuit auctor ipse in libro *de Virginibus Velandis* jam sæpe allato, ubi ait, *cum ergo* filias hominum *dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur*. cap. 7.

Ibid. l. 25. Itaque vacant] Ita quia *vacant*, corrigendum est, ut supra, p. 114. l. 8.

P. 116. l. 6. virginibus quoque injiciens velamentum] Hæc cum superioribus conjunxi, contraque verbum *excusetur* cum sequentibus; etsi aliter dispositus hic locus est in editt. Muratoriana atque Halensi.

Ibid. l. 9. texuerunt] Sic. MS. Mavult Muratorius *texerunt*.

Ibid. l. 10. sicut naturæ, ita et disciplinæ debet ætas esse munifica] An scribendum *naturâ* et *disciplinâ* pro *naturæ* et *disciplinæ?* Quod ad vocem *munifica* attinet, Isidorus lib. X. *Orig.* a Forcellino in *Latinitatis Lexico* adductus in v. *Munificus*, hoc habet: *Munificus dictus est, quia munera multa dat, vel quia munus suum, id est officium, quod debet, adimplet.* Videtur ergo Tertulliani locus hoc significare; ut lege naturæ, ita et instituto disciplinæ ætas adulta debet munia sua exequi. Sequitur, *nam et membris et officiis mulieribus resignantur*, hoc est, mulieribus omnes assignantur, vel, adnumerantur. Porro auctor habet in lib. I. *ad Uxorem, Carnis concupiscentia ætatis officia defendit.* cap. 4.

P. 116. l. 14. nupsit suo viro, id est tempori] Tertullianus in lib. *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Alia in occulto mater natura, et alius in latente pater* tempus, filiam *suam legibus suis maritarunt.*

Ibid. l. 16. et omnem habitum ad mulieres convertit] Tanquam si nuptiis nuntium misisset.

Ibid. l. 22. ante Deum] Hoc est, in ecclesia, dum in viis velari soles.

Ibid. l. 25. Quid alias ostentatione tui judicas?] Cum mos fuerit in plurimis ecclesiis, sed idem ex sententia Tertulliani vitiosus, ut ne velarentur virgines; quævis femina non velando, sed cætera similiter atque matronæ, id quod hic innuitur, vestita, virginem se esse Deo devotam ostentabat, aliasque haud tale quid de se professas judicare videbatur. Ita rem intelligo.

Ibid. l. 28. Facile eligitur quod affectione gloriæ assumitur] *An* eliditur? Vox Tertullianea est. Ait auctor in lib. *de Spectaculis; Et palæstrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit.* c. 18.

P. 117. l. 3. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam.] Latere mendum in his verbis sentio, sed reparare non audeo. Fortasse legendum *uniuscujusque*. Sensus autem est: Non esse virginum, quæ antecesserunt, consuetudinem pro ratione adducendam. Muratori. Magis existimem, voce *antecessoris* episcopum decessorem significari, et corrigendum esse *institutionem*. Adi Tertullianum *De Virginibus Velandis* capp. 2, 3.

Ibid. l. 5. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam, et constantiam ejus addicunt, ne compellantur velari] Et heic verba corrupta existimo. Legere mallem *multæ*. Inquit autem, complures virgines, ne in templo velari compellerentur, præcedentium virginum consuetudine sese tueri, satis se prudentes arbitratæ, si quod illæ constanter fecerunt, et ipsæ facerent. Muratori. Locus ea ratione corrigendus mihi quidem videtur, ut voce *multi* significentur præsules, qui virgines velari non cogebant. Nam superius atque ex ipsius auctoris disputatione *de Virginibus Velandis* satis constat, ex parte non velantium stetisse consuetudinem plerarumque ecclesiarum. Itaque locum sic refingo, *Multi alienæ consuetudini prudentiam suam* addicunt, *et constantiam ejus* adducunt, *ne compellantur* virgines *velari*.

Ibid. l. 8. Certe voluntarias] Ita ego interpretarer. Velari feminas nuptiis seculi aut Christi addictas, omnino necessarium est. At quæ virginitatem voluntariam colunt, donec maritum sibi comparent, his prorsus interdicenda non

est capitis nuditas, sed monendæ tantum, ut meliora disciplinæ consilia amplectantur, quamvis se virgines interdum mentiantur. Mendosum codicem explicare per solas conjecturas cogimur. MURATORI. *Voluntarias* interpretor ego virgines volentes velari, quæ se etiam virgines esse negare *poscunt*, ita enim scribendum puto, inter nuptas celatæ; hoc modo ingloriæ et obscuratæ, conscientia vero virginitatis suæ apud Deum contentæ. Ait auctor supra, *Bene mentiris nuptam, si caput veles*. Interea pro vocibus *in fama* reponerem *in infamia*, vel, *infamatæ*, quod quidem verbum habet auctor in lib. suo *de Corona Militis*, cap. 6. Et convenit cum illis, *suæ conscientiæ apud Deum securitate*, Apostoli illud *Rom.* xiv. 22.

P. 117. l. 21. tantum notitia ejus nubendo velata est] Sensum loci ostendunt verba Tertulliani in libro *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stupra, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant*. Ubi optime adnotatur in edit. Halensi, "Rebeccam, virginem desponsatam; sed "aliam non velant." *Nubendo* hoc loco, ut nuberet, significat.

Ibid. l. 26. caussam dicat] H. e. culpetur, reprehendi soleat.

Ibid. l. 29. solo die Dominico resurrectionis] Legendum *Dominicæ*. De more ipso videsis notam ad S. Petri Alexandrini Canonem ult. in vol. III. *Reliquiar. Sacr.*

Ibid. l. 30. sed omni anxietatis habitu] Desiderari heic verbum *abstinere* mihi videtur. Quum genu flectere, et jejunare, mœstitiam atque pœnitentiam spirarent, Dominico die, nempe exultationis die, abstinendum ab eo more fuit. MURATORI. Mihi quidem, vocem *officio* pro *officia* substituenti, nullum verbum desiderari hoc loco videtur.

Ibid. l. 33. quæ eadem exultationis solemnitatem dispungimur] Diximus et in Pentecoste genua non flexisse Christianos. Nescio an legendum: *quæ eadem exultationis solemnitas est, dispungimus*. In lib. de Patientia *expunxit* pro *præstitit* usurpatum est a Tertulliano; et *dispuncta est* pro *absoluta* cap. 5. de Carne Christi; et *expunget* pro *perficiet* in lib. de Resurr. Carnis. In lib. etiam adversus Judæos: *Itaque*, ait, *dispungamus ordinem cœptum*, hoc est, *absolvamus*. Igitur *tantumdem dispungimus* hoc loco nil aliud significet, quam *præstamus*, et *absolvimus*. MURATORI. Legerim, *quæ eadem exultationis* solemnitate dispungitur. Habes in Lib. quoque 1. adv. *Marcionem* cap. 22. verbum passivum, *in utroque* dispungitur *a Deo*.

P. 118. l. 15. apud Paulum] Legendum videtur, *aut a Paulo*. MURATORI.

Ibid. l. 23. communitatis omnis] For. omnium.

Ibid. l. 30. qua et orandi admonitionem constringat] Legendum videtur, quæ *et orandi* admonitione *constringat*. Et postea jam Montanista factus Tertullianus, etsi dicat, semper et ubique et omni tempore orandum, tamen tres horas fatetur esse apostolicas, tertiam, sextam, nonam, *Advs. Psychicos* cap. 10. ubi similia huic loco invenias.

P. 119. l. 3. Exceptis utique legitimis orationibus] Preces matutinas ac vespertinas lege præscriptas ait. De iis loquitur Chrysostomus Hom. 22. in Epist. ad Hebr. Vide et Cyprianum cap. ult. de Orat, ubi *mane, et recedente sole necessario orandum ait*. MURATORI. Respicere hoc loco Tertullianum ad usitatas hymnorum formulas, mane et vesperi a veteribus Christianis recitatas, demonstrant, opinor, Tertulliani verba, modo sint cum Cyprianicis collata, sicut jam olim dixi ad *Hymnum Vespertinum* in vol. III. *Reliquiar. Sacr.* De matutino illo ita loquitur auctor supra, *vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur*. cap. 23. Chrysostomi verba sunt—*οὕτως εὐχομένους μετὰ προθυμίας. οὕτως ὑμᾶς εἶναι βούλομαι ἀεὶ, εἰ δὲ μὴ ἀεὶ, κᾂν πλεονάκις; εἰ δὲ μὴ πλεονάκις, κᾂν ὀλιγάκις, κᾂν ἐν ταῖς ἑωθιναῖς, κᾂν ἐν ταῖς ἑσπεριναῖς.*

Ibid. l. 4. Sed et cibum non prius sumere] Tertullianus *Apologetico* cap. 39. *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur.*

Ibid. l. 10. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum: maxime advenam, ne angelus forte sit] Hæc e sacris scripturis citari videntur: locum vero innuere nescio. Quod patet, respicit ad cap. xiii. n. 2 Epist. ad Hebræos, ubi apostolus hospitalitatem commendans ait, interdum angelos hospitio recipi. Sunt ejus verba: *Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt* (*placuerunt* habent alii) *quidam, angelis hospitio receptis.* Alludit autem ad angelos, qui se hospites Abrahamo et Lot obtulerunt. Hinc S. Ambrosius in lib. de Abraham. cap. 5. *Quei scis*, inquit, *an Deum suscipias, quem hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio. Quamvis et quum hospitem suscipis, Deum suscipis* &c. Idem ab eo repetitur lib. II. cap. 21. de Officiis. At in verbis Tertulliani aliquid fortasse desideratur. MURATORI. Confer et *Matt.* x. 40. Sed hic afferri auctor quispiam videtur. *Maxime advenam*, an significatur, et quod maximum est, advenam, atque adeo magis honorandum?

P. 119. l. 12. Sed nec ipse a fratribus exemtis priora fecerit &c.] Mihi quidem legendum videtur, *sed nec ipse a fratribus* exceptus *priora* feceris. Mox melius foret *indicabitur*, quam *judicabitur*.

Ibid. l. 19. in orationibus alleluja] De hujus vocis antiquitate, ac repetito usu in precibus sacris jam alii satis egere, deque illa mentionem faciunt S. Augustinus in Psal. cvi. et cx. S. Ambrosius in Apologia pro Davide, Sozomenus lib. VII. cap. 15. et 19., S. Paulinus, S. Hieronymus, Isidorus, Sidonius, et alii. A Judæis ad Christianos transiit: est enim in Davidicis Psalmis frequens, eamque olim potissimum in ecclesia Hierosolymitana usurpatam discimus a S. Gregorio lib. II. epist. 63. MURATORI.

Ibid. l. 20. quorum clausulis respondeant] Legentium eruditioni facerem injuriam, si post doctissimum summeque pium cardinalem Bonam de antiquissimo psallendi, ac Davidicos Psalmos aut recitandi aut canendi usu loqui vellem. Ejus librum de Psalmodia consulat quisquis saturari cupit. Heic transiens animadverto, quam vetustus ille etiam sit ritus, quo Psalmi alternis in choro aliisque ecclesiasticis supplicationibus recitantur. MURATORI. Orationibus subjungi hic dicuntur id genus psalmi, quorum clausulæ aptæ sunt ad respondendum.

Ibid. l. 23. saturatam orationem velut optimam hostiam admovere] Saturatam orationem. Sicuti *jejuna oratio*, alio tamen sensu, a Cicerone dicta est, ita et *saturata* a Tertulliano dicitur, quæ preces cum recitatione Psalmorum conjungit. Hæc est optima, hæc est pinguis hostia, quam ad aram divinam perducimus. MURATORI. Legerim, *velut* opimam *hostiam* admovens.

P. 120. l. 4. sacrificaremus] For. sacrificamus.

Ibid. l. 13. negavit Deus] Prætulerim *negabit*.

Ibid. l. 29. Mirum si aquas cœlestes &c.] Inter hæc significari videtur, ut olim monui ad S. Apollinarem apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 153. pluvia, quæ, auctore ipso quoque Tertulliano in alio libro, Imp. Marci Antonini exercitui precibus Christianorum impetrata est.

Ibid. l. 32. novit operari] For. legend. voluit *operari*.

P. 121. l. 8. regit divites] For. dirigit.

Ibid. l. 10. adversus hominem, qui nos undique observat] Hæc revera de diabolo dicenda erant, qui semper *circuit quærens quem devoret*. Sed quo jure *hominem* Tertullianus appellasset? De ethnicis ergo principibus loqui mihi videtur auctor, qui nihil non curabant, atque observabant, ut Christianorum reipublicæ nocerent. MURATORI. Reponere

quis velit, homines, *qui nos undique* observant. De Judæis enim insidiantibus Christo ait S. Marcus, *et* observabant *eum*, *καὶ παρετηροῦν αὐτόν*. iii. 2. Sed omnino legendum est *hostem* pro *hominem* cum cl. Oberthur, qui in editione sua *SS. Patrum Latinorum* Wirceburg. 1788. scite hoc conjecit. Confer et inferius S. Cyprianum *De Zelo et Livore* cap. 1. Ad libellum hunc *de Oratione* quod attinet, idem Oberthur contextum, ut aiunt, editionis Halensis sine notis ei subjectis repetivit, nulla alia præter hanc conjecturam observatione adjecta.

P. 121. l. 18. non otiosi ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere] Scribendum est, non otioso, aut non otiosæ. MURATORI. Velim ego reponas, *non otiosæ ore suspiciunt* vibrante, *spiritu suo* movente; *vibrante* pro *vibrantes* et *movente* pro *movere* positis.

Ibib. l. 24. cui sit honor &c.] Similem doxologiam Christo Domino affert fine *Epistolæ* suæ *posterioris* Petrus apostolus. Confer S. Pauli *Ep. posterioris ad Timoth.* cap. ult. et S. Joannem plus semel in *Apocalypsi*.

IN

TERTULLIANI

LIBRUM

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM

ANNOTATIONES.

TRACTATUUM quos edo Tertulliani prior ille *de Oratione* auctori ante lapsum ejus ad Montanismum attribui solet; sed alter libellus *de Præscriptione Hæreticorum*, propterea quod ab eo in libro primo suo *Contra Marcionem* videtur promissus fuisse, cum Montanista jam factus esset, inter opera ejus composita post susceptos errores Montanisticos nonnunquam censetur, magis quam propter perperam dicta, quæ in ipso tractatu reperiantur. Certe ego nulla omnino hujus hæresis vestigia in hoc opusculo deprehendi posse existimo, aut ibi apparere cujusquam doctrinæ semitas ab ecclesia non calcatas. Ponas enim haud extare quidquam Montanismo discors in capite vel 22; vel 36, omnia tamen catholico more modoque ubique exponit Tertullianus. Verum enim vero fieri potest, ut quo tempore hoc opusculum auctor scriberet, is novas prophetias neque rejiceret, nec reciperet; haud tamen propterea hæreticus existimandus, qui fidem ecclesiæ retinuerit. Ad locum illum quod attinet libri primi *Contra Marcionem*, in quo promissum hoc opus nonnullis videtur, nos meminisse debemus, diversis quidem temporibus exortam atque auctam esse disputationem illam adversus Marcionem, indice ipso Tertulliano initio libri. Imo quod bene perpendendum est, verba de quibus agimus, ut Ant. Fr. Vezzosi ad cardinalis Thomasii *Institutiones Theol.* vol. I. p. 8. suggessit, opus aliquod posthac edendum haud necessario significant. Verba apponam—*Sed alius libellus*, inquit Tertullianus, *hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc* (hæresis) *sint de præscriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum, ne compendium præscriptionis ubique advocatum diffidentiæ deputetur, regulam adversarii prius prætexam.* lib. I. c. 1. *Soleo*, scribit et alibi, *in præscriptione adversus*

hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica pravitate. lib. V. c. 19. Neque aliter de hac re sentire video virum eruditum Joannem Kaye Lincolniensem episcopum in opere Anglica lingua conscripto, cui titulus *Hist. Eccl. Sæc.* ii. et iii. *ex Scriptis Tertulliani illustrata* p. 50.

Cæterum si quis propter initium hujus ipsius *de Præscriptione Hæreticorum* libelli ipsum ἀκέφαλον putet esse, quasi olim præcesserint nonnulla contra hæreses aliquot scripta, huic quidem suspicioni opponi potest finis et conclusio ejus: *Sed nunc quidem*, ait auctor, *generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes certis et justis præscriptionibus repellendas a collatione Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus.* Et *Catalogus* quidem *Hæreticorum* huic libro quandoque tanquam pars ejus subjungi solet. Idem vero cum in aliis exemplaribus, tum vero in Hirsaugiensi codice ei præcedebat. Sed de hoc opusculo, quod aliûs profecto a Tertulliano scriptoris videtur esse, plus infra.

P. 122. l. 12. quod tantum hæreses valeant, quantum sint] Istud *quantum sint* editionis principis lectio est probante Pamelio, itidem Junio in notis editioni Franekerianæ adnexis, ubi ait, "Recte, nam τὸ εἶναι hæreseon valere est; "quum primum valent, sunt; quum primum non valent, "desinunt esse." Extitit et hæc lectio referente Pamelio, apud Quintinum in editione hujus tractatus, Gallicumque ejusdem interpretem Macerium. *Quantum sunt*, exhibent Delacerda, qui Tertullianum edidit Parisiis anno 1630, Christianusque Lupus in edit. hujus libelli Bruxellis anno 1675 typis mandata. Hic enim lectionem Rigaltianam, *Quantum si non fuissent?* repudiavit; cujus quidem lectionis origo hæc fuit. Ad marginem scilicet editionis principis ab ipso editore Beato Rhenano positum est, *Aliàs*, *quantum sint*, *fuissent*. Et ad tertiam editionem suam anno 1528. idem Rhenanus hoc annotavit, "Scripsimus *quantum si non* "*fuissent*, consentientibus exemplaribus plurimis." Memoratque in hac parte Vaticanum codicem MS. Pamelius. Tum vero in edit. Paris. 1556 excusa, quæ quidem, ut dixi, Gelenianæ repetitio est, hoc extat, *Quantum non valerent, si non fuissent.* Immo extare hanc lectionem nunc video in editione Paris. anno 1545 a Gangneio, ut fertur, adornata, quinque annos ante ipsam Gelenianam typis impressa. Denique ope usus exemplarium Agobardi et Divionensis Rigaltius, spreto judicio Pamelii, et Junii, illud, *quantum si non fuissent*, cum interrogationis signo, in editionem

suam posteriorem recepit, quæ anno 1634 prodiit. Conjecerat autem Latinus Latinius in *Bibliotheca* sua *Sacra et Profana* p. 197. emendandum esse, *non quantum sint* pro *quantum sint*. Ego nulla harum lectionum contentus reponere ausim, *quantum possint* pro *quantum sint*, ut locus ita legatur, *quod tantum hæreses valeant*, *quantum* possint.

P. 122. l. 13. Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne esse non possit.] Ita ex editionibus Rigaltianam antecedentibus locum repræsentavi, dum *nec* pro *ne* habent editt. omnes ante Gelenianam. Rigaltius vero vocem *sicut* omisit, et *hæc* pro *sic* posuit. Minus bene, opinor. Insuper cardinali Thomasio, istud licet secuto, teste viro docto, qui hunc Tertulliani librum Romæ anno 1765 edidit, clarior et dilucidior altera lectio videbatur. Restituitque eam Christianus Lupus. Verba autem, *vim consequitur*, *per quam sit*, id significare videtur, pendere rei existentiam efficacia sua; sic quoque habes infra, *dum possunt*, *habent esse*. Nihilominus pro verbis ultimis, *nec esse non possit*, melius fore opinor, *nec est*, si *non possit*. Rescripsit vero Wouwerius in *Emendatt. Epidict. ad Opera Tertulliani*, *Sic vim consequatur*, *per quam sit necesse*, *esse ut possit*.

Ibid. l. 18. neque quia est miramur] *Quia* apud hos scriptores valet *quòd*.

P. 123. l. 15. etiam superatus recedit] Loquitur Septimius hoc loco de athletarum compositione in agonibus usitata.

P. 124. l. 1. a regula] H. e. ut ait Semlerus ad. edit. suam Halensem, a symbolo, a fide catholica. Adi cap. 13.

P. 125. l. 25. adjungat] Sic quidem post edit. principem aliasque edidit Rigaltius. Positum est *adjungit* in edit. Franek. quod in Anglico MSto extare ait Pamelius. Sed *adjugat* legendum conjecit Franciscus Junius, probante et Semlero.

P. 126. l. 8. cum maxime diverti ad ejusmodi objurgans, et docens &c.] Ita fere editt. ante Rigaltium, nisi quod *ad* pro *ab* ex ultima Rhenani edit. atque edit. Parisiensi utraque libens reposui. Recte fortasse notavit Junius, esse hoc loco *cum maxime* idem ac *quam maxime*. Sic et alibi Tertullianus. Sed Rigaltius posuit, *cum maxime diverti ab ejusmodi objurget*, *edocens* &c. Minus recte.

Ibid. l. 15. post primam correptionem] Hodie hunc Pauli locum constanter legimus: *Hæreticum hominem post unam aut alteram correptionem devita*. Codices aliqui omiserunt

voces *aut alteram*, teste Tertulliano hic, S. Cypriano ep. 55, et lib. III. cap. 78. ad Quirinum, Ambrosio pluribus in locis, ac Hilario Romanæ ecclesiæ diacono. S. Hieronymus vero ait, in Græcis legi *post unam*, in Latinis codicibus, *post unam et alteram*. ANNOTATIO ad edit. Romanam hujus tractatus, quæ anno 1765. prodiit. Ad S. Scripturæ locum quod attinet, Græcorum superstitum codicum lectio est, plurimis consentientibus Latinis, *μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθέσιαν*.

P. 127. l. 9. subornantur] Ornantur videlicet, instruuntur, augentur, quod constat Latine dici. Notæ ad Thomasii *Institt. Theol.* vol. I. p. 14. in quibus hic Tertulliani liber collocatus est.

Ibid. l. 10. trinitas hominis] Ut has nugas interpretari valeamus, mittit nos Semlerus ad Tertulliani librum *de Anima* cap. 2; ad Irenæi autem lib. I. *Contra Hæreses* Thomasiani textus editor. "Hæc Trinitas sunt, homo hylicus seu choicus, id est, materialis aut terrenus; psychicus seu animalis, et spiritalis." Annotatio est ad edit. Romanam ex Christiani Lupi Scholiis desumpta.

Ibid. l. 11. Platonicus fuerat.] Theod. Canterus Junio confirmaverat in quibusdam (quodam) MSC. legi, *Platonicus furor*, forte melius; *tranquillitas* opponitur. SEMLER. At vero scribit auctor infra: *Ubi tunc Valentinus Platonicæ sectator?*

Ibid. l. 18. De igneo Deo] Deus *igneus* Apelli tribuitur cap. 33.

Ibid. l. 22. ectromate] Hieronymus in Amos prophetam primo commentario scribit; Valentinum ex Æonibus suis extremum, hoc est, trigesimum, Christum vocare, et ἔκτρωμα, hoc est, abortivum. BEATUS RHENANUS a Semlero allatus.

Ibid. l. 23. Sequitur Aristotelem] Ita edit. princeps Rhenaniana, verba jungens cum prioribus. In ultima edit. sua Rhenanus emendavit, *inserunt Aristotelem*, Pameliusque se sic legere ex codice Vaticano testatus est. Junius vero in notis ad edit. Franek. in qua quidem, sicut in Delacerdæ editione, hæc lectio extat, hoc monet, "(Prima) editio Rhenani, *sequitur Aristotelem*, alii *miserum Aristotelem*, ἀναβοητικῶς. Nihil muto." Verum tamen istud *miserum Aristotelem*, quod exhibet edit. Paris. anno 1566 excusa, recepit Rigaltius. Ego interea, quia nulla harum satisfacit lectionum, scribendum puto *Sequitur* Aristoteles.

Ibid. l. 25. in conjecturis duram] An hoc significatur, in probabili argumentatione nodosam ac difficilem? Incisa ego inter hæc mutavi.

P. 128. l. 18. ad ineundam curiositatem—ad importandam curiositatem.] Habet auctor infra in cap. 12. *quæstiones inire.* Ac simile est illud supra,—*quarum opera sunt adulteræ doctrinæ, hæreses dictæ Græca voce, ex interpretatione* electionis, *qua quis sive ad instituendas, sive ad* suscipiendas *eas, utitur.* p. 122. l. 20. Porro sine causa, opinor, mutavit posteriorem vocem *curiositatem* in *scrupulositatem* Rigaltius. Adnotante ad edit. Halensem Semlero, videri nomen novum abfuisse, *curiositatem* revocavi.

Ibid. l. 25. cum etiam Joannes de illo certus esse desisset] Interpungendo post vocem *certus*, diversum omnino sensum eruit Rigaltius; sed dubito, an verum.

Ibid. l. 30. *Habent*, inquit, *Moysen et Heliam*] Hic memoria fefellit auctorem. SEMLER. *Habent Moysen et prophetas*, *S. Lucas* xvi. 29.

P. 129. l. 8. pulsabit] Mutavit Rigaltius in *pulsavit*, et supra in l. 3. pro *erit* mavult *erat* Junius. Sed Christianum Lupum et cardinalem Thomasium secutus veterem lectionem revocavi. Mox *at* pro *an* cum verborum sensu bene conveniret.

Ibid. l. 24. Et hoc erga illos facit] Edidit Rigaltius, *Et hoc ergo illo facit.* At vero, ut ait Semlerus, scribendum esse *erga* pro *ergo*, edit. principis lectione, bene conjecit ibi Rhenanus, namque postea extat, *vacabat* erga *nos*. Præstant *erga* edit. Rhenani ultima, Paris. utraque et Franek. idque ante me revocarunt Lupus et cardinalis Thomasius. Reponere vult Junius *fecit* pro *facit*, nempe quod promiserat, ut narratur Act. i. et ii. Cæterum hic conferas, quæ infra capite 28. auctor scripserit.

P. 130. l. 2. tamen et hic expetit sensus, certare cum interpretationis gubernaculo] Sic edit. princeps; sed *expedit* pro verbo *expetit* habent ed. ultima Rhenani et prima Parisiensis. Præstant editiones Paris. secunda et Franek. *tamen et hic expetit sensus certæ interpretationis gubernaculum*, et revocaverunt hanc lectionem Lupus et Thomasius. Nam ediderat Rigaltius, afferente illud e veteri suo codice Wouwerio, *tamen et hic expedit sensu certare cum interpretationis gubernaculo.* Prætulerim ego lectionem Rigaltianam, si modo voci *sensu* particula *de* præponatur. Ad voces, *cum interpretationis gubernaculo* quod attinet, scribit auctor in lib. suo *de Pudicitia* cap. 9. *Plus est igitur si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Judæum integre filii imago concurrit, ad propositum Domini simpliciter* interpretatio gubernabitur. Porro mox infra habes,—*ne, Quærite et invenietis. sine disciplina rationis*

interpretentur. Denique voces ita exponit in indice suo *Latinitatis Tertullianeæ* Semlerus, "cum ratione, cum "disciplina rationis, quæ omnem interpretationem guber-"nare debet, et in ea semper regnare."

P. 130. l. 18. penes nos esse] I. e. catholicos. SEMLER.

Ibid. l. 24. constitit] Ait Pamelius, "Magis placeret "*consistit* quam *constitit*, nisi infra lectum esset (cap. 16.) "*nisi ratio* constiterit."

P. 131. l. 2. fructus ipse quærendi] Verbum *credendi* ex libro Ursini MS. substituit Rigaltius. Revocaverunt veterem lectionem cum Priorius in edit. Rigaltiana anno 1664 Parisiis excusa, tum Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Semlerus nullum verbum adfuisse censet.

Ibid. l. 10. expunctio] Id est complementum. JUNIUS.

Ibid. l. 15. dum ubique convenio] Sic Rigaltius ex editione principe, ubi tamen Rhenanus scribendum conjecerat *convenior*. Quam scripturam amplexa est non edit. Paris. prior quidem, sed editt. Paris. secunda et Franek. probante Semlero, et revocantibus eam in editiones suas Lupo Thomasioque, haud multo diverso sensu, ni fallor, affixo, quam habet Senecæ illud, *Nusquam est, qui ubique est. Epist.* ii. p. 5. *ed. Schweigh.* At vero, ut Rigaltio locum restituenti potius assentiar, mihi suadet notio verbi *convenio* ex quatuor, vel quinque Tertulliani locis eruta; quorum primus extat in libro *de Jejuniis* cap. 13. *Ecce enim*, inquit, convenio *vos et præter pascha jejunantes*. Alter in Lib. II. *Advs. Marcion.* cap. 17. *Repende autem austeritati lenitatem; quum utrumque* conveneris *in Creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum Deum credis;* tertius autem in lib. *de Carne Christi*, cap. 11. *Sed aliam argumentationem eorum* convenimus, *exigentes cur* &c. Quartus denique in lib. *de Testimonio Animæ*, cap. ult. *Cum enim times fieri Christianus*, eam (animam) conveni, *cur alium colens, Deum nominat; cum maledicendos spiritus denotat, dæmonia pronuntiat, cur ad cœlum contestatur; et ad terram detestatur; cur alibi servit, alibi vindicem* convenit. In quo quidem loco verbum *convenio* cum sensu *arcessendi* positum videtur, Anglice *convene;* sicut postea, ubi *hæreticum* convenire, seu *arcessere* auctor habet, cap. 16. In illo vero, de quo agimus, valet idem atque *deprehendo*, seu, *mihi occurrit.* Denique, quod ad rem est, in cap. 43. hoc extat, *Quærite et invenietis* ubique meminerunt.

P. 131. l. 16. et velim sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim] Ita edit. Paris. posterior anno 1566 typis impressa, et probante Junio. Idemque conjecerat le-

gendum Latinus Latinius, cum invenisset *velint* pro *velim* in editionibus Rhenani. Ille vero Rhenanus ad oram tertiæ suæ editionis duxit scribendum, *et* velut sit *nusquam*; atque in Notis suis ad edit. suam ultimam maluit reponere, sed veluti sit *nusquam*; dum *et erit* pro *ero itaque* in antecedentibus, minus autem bene, extitit; exponente tamen Semlero "*erit*, scilicet, illud quod quæro." Debitum autem esse nunc video editioni Paris. priori istud, *Ero itaque*, idque melius videtur; sed, ut revertar; habet editio Franek. post Pamelium, *Et velint me sic esse nusquam*, *quasi* &c. Posuit denique Rigaltius, præeunte Wouwerio, qui vet. codicem testem citat, *et* velut si *nusquam*, et *quasi qui nunquam apprehenderim*. Nunc malim ego posteriorem editionem Parisinam, textum Gelenii referentem, sequi, subintellecto post verbum *velim* dicere, vel statuere.

P. 132. l. 5. quia non invenit] Rescripsit docta manus *inveniet* ad oram edit. principis penes Novum Collegium apud Oxonium, quod propter sequentia hic placet.

Ibid. l. 20. Nemo inde strui potest unde destruitur] *Instrui* posuit Rigaltius, quod quidem præstabat edit. Paris. 2nda et referente Pamelio, MS. cod. Anglicanus, sed vere Tertullianeum, ait ille, est *strui*. Sic in cap. 13. Hoc etiam invenit in MS. suo Wouwerius, probatque ipse, contra quam adnotatum est in edit. Halensi. Atque hæc editionum Rhenani et Paris. primæ lectio a me nunc revocata est.

Ibid. l. 30. emissum] Sic libri editi ante Rigaltium, qui in altera sua editione *demissum* posuit. Recte revocaverunt pristinam lectionem Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Cæterum extat in lib. *de Virg. Velandis* cap. 1. alia fidei regula, seu formula, symbolum, quod dicitur apostolicum, fere iisdem verbis exprimens.

P. 133. l. 2. egisse Jesum Christum] Habet Tertullianus in *Apologia*, cap. 21. *cum discipulis quibusdam egit*, et alibi, *Deum etiam in terris egisse*. Illud interea *in cœlos ereptum* bis quoque infra positum est in cap. 24.

Ibid. l. 19. doctor gratia scientiæ donatus] Notatum viris doctis duplicem eo loco a Tertulliano distingui doctorum ordinem, unum eorum, qui scientia cœlitus demissa gaudent; alterum eorum, qui litterarum exercitio illam sibi comparant. Adnotatio ad THOMASII edit.

Ibid. l. 20. aliqui tecum, curiosius tamen, quærens] Vulgo legitur *curiosus*, et repetitur *tecum* ante *tamen*; hoc modo, *aliqui tecum curiosus, tecum tamen quærens*; sed lectionem meam exhibent editt. Rhenani et ed. Paris. prima; nisi quod *aliquid* non *aliqui* in iis extat.

P. 133. l. 21. Novissime] Opponitur *viris exercitatis*, seu, quod habet supra Tertullianus cap. 3. *usitatissimi in ecclesia*, ubi in edit. principe extat *vetustissimi*. Sed et Praxeam is ita compellat, Novissime, *qui Filium Dei carnem interpretaris, exhibe quî sit Filius hominis, aut nunquid spiritus erit?* cap. 27. *Novissimus, novitius*, Anglice *a novice*. *Novitiole* positum est in lib. *de Pœnitentia* cap. 51.

P. 134. l. 1. quodcumque] Mutavit in *quæcunque* Rigaltius, quod, cum minus commodum sit, ablegavi.

Ibid. l. 3. tu, qui perinde quæris] Hoc cum Lupo et Thomasio pro pristina voce *proinde* posui; quam tamen simili in causa infra habes, sed fortasse correctione egentem. Omisit autem *qui* sine causa Lupus.

Ibid. l. 19. qualem fidem disputant] H. e. qualem fidem fallaces disserendo defendunt. Habes postea in cap. 40. *Aliter eum* (Creatorem) *disserunt, quam in vero est.*

P. 135. l. 5. aliter ineundæ constitutionis] Est constitutio prima causarum conflictio, quæ status appellatur. Ad Heren. lib. I. *Hæc exoratio in conjecturali constitutione causæ ferme semper necessaria est.* Cicero de Invent. *Constitutiones apud rhetores sunt quatuor, conjecturalis, definitiva, generalis, translativa, quæ status etiam dicuntur.* Delacerda.

Ibid. l. 5. induxerim] Id est, videri potuerim inducere. Semler.

Ibid. l. 8. post unam correptionem] Vid. not. ad c. 6.

Ibid. l. 10. interdixit disputationem] Reponere ex libro scripto *disputationi* vult Wouwerius.

Ibid. l. 27. Variæ præsumptiones] Theodoro Cantero assentior legenti *vanæ præsumptiones*. Necessario, et sensus ita est evidentior. Junius.

P. 136. l. 5. diversa parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet] Ita se habent editt. Rigaltiana antiquiores, nisi quod *et* pro *de* nonnullæ earum exhibent. Posuit vero Rigaltius, *adversa parte, statu certe pari, altercatione incertior discedet*. Sed alteram lectionem restituit in editione sua Lupus. Et hanc eandem præferendam duco, nisi quod legere velim, a *diversa parte*, cum littera *a* in voce *adversa*, quam habet Rigaltius, latere videatur. Ad vocem *diversa* quod attinet, habes infra, *locum interea demus* diversæ *parti*. cap. 22.

Ibid. l. 13. Ergo non ad scripturas provocandum est] Prohibitionem, qua cavetur provocatio ad sacras scripturas ab illis interponenda, qui easdem variis modis corruperint, aut etiam partim abjudicaverint, suggessit magnus omnigenæ

hæresis destruendæ ardor. Etenim ipse quoque Septimius ex sacra scriptura malos ejusdem interpretes nusquam non, cum gubernaculo sanæ, quam putabat, interpretationis, et ecclesiasticæ expositionis adminiculo, refutare solet. Verum enim vero hominum errores pene negantium principia religionis, quibus se opponit Tertullianus in cap. 17. provocationem ad scripturas irritam faciebant. Satis vero explicavit propositum suum auctor capp. 32. et 37. *Solemus*, verba ejus sunt in ipso initio libri *Advs. Hermogenem*, *hæreticis compendii gratia de posteritate præscribere*. Confer et lib. *de Carne Christi*, cap. 6.

P. 137. l. 2. digrediens ad Patrem] Præstant editiones Ante Rigaltianæ *regrediens*.

Ibid. l. 21. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis &c.] Sic locum restitui ex editionibus Rigaltianis vetustioribus, nisi quod cum Rigaltio *una* non *unam* posui. Lectio Rigaltiana est, *Sic omnes* prima (hoc ex cod. Agobardi), *et apostolicæ, dum una omnes probant unitatem;* dum est illis *communicatio pacis, et appellatio fraternitatis* &c. Ego autem post voces, *dum una omnes* propterea distinxi, ut verba, *probant unitatem*, cum sequentibus, quomodo hactenus non factum est, conjungantur. Quod enim debuit Wouwerii codicibus Rigaltius, *dum est illis*, illud ex librario quodam locum corrigere gestiente profectum videtur. Cæterum consimilia his verbis extant in libro IV. *Advs. Marcionem* cap. 5. *Dico itaque*, inquit Tertullianus, *apud illas* (ecclesias apostolicas) *nec solas jam apostolicas, sed apud universas, quæ illis de societate sacramentali confederantur, id evangelium Lucæ ab initio editionis suæ stare, quod cum maxime tuemur*. Confer not. infra ad cap. 36.

P. 138. l. 6. matricibus et originalibus] Particula *et* delenda videtur.

Ibid. l. 7. sine dubio tenentem] Velim rescribere *tenentibus*, quippe cum verbum *teneo* melius congruat cum ecclesiis, quam cum doctrina. *Deputandum* pro *deputandam* typographum meum posuisse cerno.

Ibid. l. 9. reliquam vero omnem doctrinam] Etsi edidit *omnem vero doctrinam*, expuncta voce *reliquam*, Rigaltius, pristinam tamen lectionem revocavi. Habet auctor in lib. suo *Advs. Psychicos*, sive, *de Jejuniis* cap. 4.—omnis reliquæ *carnis usum concessisse manifestum est.*

Ibid. l. 13. supra edidimus] H. e. capite 13.

Ibid. l. 16. quod nulla doctrina diversa] Mutavit *nulla*

cum *nulli* Rigaltius. Sed Lupum atque Thomasium secutus *nulla* ego restitui.

P. 138. l. 19. ac si prolata non sit] Hoc valet, perinde ac si prolata non sit.

Ibid. l. 23. qua rursus convertunt] In exemplari Agobardi legitur: *Quæ susum rursus.* Et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in Epist. Joannis Tr. 8. *Quod susum, facias jusum; quod deorsum, facias sursum. Jusum vis facere Deum, et te susum? Precipitaris, non elevaris. Ille enim semper sursum est,* et Tract. 10. *Susum me honoras, jusum calcas.* Itaque sic legendum: *Eadem agitati dementia, qua susum jusum convertunt.* RIGALT.

P. 139. l. 19. et utique implevit repromissum] An hæc, aut demum illa in capite 27. cum Montanismo bene conveniant, valde dubito. Certe in libro *de Monogamia* Montanista jam factus Tertullianus ita scribit: *Paracletus* (h. e. ut ille statuit, Montanus) *multa habens edocere quæ in illum distulit Dominus secundum præfinitionem* &c. cap. 2. et postea cap. 14. ejusd. libri. *Regnavit duritia cordis usque ad Christum; regnaverit et infirmitas carnis usque ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium. Habuit quod auferret nova prophetia, secundum matrimonium, non minus repudium prioris.* Sic enim interpungo locum.

Ibid. l. 22. Spiritum Sanctum] Quod extitit *sanctum* in Rhenani codice ex principe editione revocavi; in eadem tamen editione multa hoc loco omittuntur; quorum alia Wouwerius, alia Rigaltius supplevit. Sed et in Wouwerii codice *sanctum* extabat, id tamen delevit Rigaltius.

P. 140. l. 13. Atqui demutatus] Substituit *quin* pro *atqui* Rigaltius; cum vero particula *at* denegare istud videatur, induci a Paulo aliûs evangelii formam, idcirco eam restituendam esse censeo. Infra quidem extat apud Rigaltium *ascendit* in *Hierosolymam*, sed particulam *in* nesciunt edd. vett. et Interp. vulgata.

P. 140. l. 30. utique conversationis fuit vitium, non prædicationis] Conferatur locus ille cum altero ejusdem Tertulliani capite tertio libri adversus Marcionem quarti, ubi vitium illud conversationis non prædicationis dilucidius exponit. De Paulo Petrum redarguente videri possunt S. Hieronymi Epistole ad S. Augustinum, quæ apud Martianæum Parisiensi in editione operum ejusdem Hieronymi tomo secundo, sunt in ordine LXXII. LXXV. et LXXX. et Augustini ad Hieron. quæ in illo volumine est LXXXII. In hisce porro epistolis tota describitur lis et controversia de S. Petri reprehensione doctissimos inter illos patres exorta

circa annum Christi CCCCIV. Videsis et Baronium ad annum vulgaris æræ LI. pro Hieronymo contra Augustinum scribentem; et Natalem Alexandrum, qui Baronium ea in re refutavit Disser. X. ad seculum Ecclesiæ primum. THOMASIANI textus editor. cl. Vezzosi.

P. 141. l. 4. doctrinam superiorem] Quam prædicaverat Petrus, ut constat ex jam supra dictis.

Ibid. l. 9. in quæ et ipsi—committebant] Similiter scribit Septimius cap. 4. *Apologetici*, *In verum committitur crimen irreligiositatis errore.* Dein cap. 29. *Ideo ergo committimus in majestatem imperatorum.*

Ibid. l. 20. nescio quid illud] Respicit fortasse Q. Septimius ad Pauli Apocalypsim hæreticorum figmentum, de quo inter ceteros videri poterit Augustinus tractatu 98. in Joannem. Idem VEZZOSI.

Ibid. l. 25. ut diximus] Capite 22. Post alios reduxi vet. lect. *sed non omnia*, pro *non tamen omnia.* Inferiusque, si quid id refert, *testificatus est* pro *testatus est.*

Ibid. l. 32. Quid hoc depositum est tam idoneum, ut &c.] Sic. edd. Rhenani et Paris. prima. Præstant *tam tacitum* pro *tam idoneum*, edd. Paris. 2nda. et Franek. Posuit *tacitum* sine *tam* aut *idoneum* Rigaltius. Mihi legendum videtur, *Quid hoc depositum est tam* tacitum *idoneum, ut* &c. Mox ait, *quomodo nihil* tacitum *fuerit*, et cap. 26. *sine ulla significatione alicujus* taciti *sacramenti.*

P. 142. l. 14. nec quia illum monet] Sic ed. princeps. Ait Pamelius, "Lego *monet*, nempe Paulus, pro eo quod "vulgo legebatur *volunt* (sic. ed. Paris. 1566. et marg. ed. "Paris. 1545.) tam ex MS. cod. Vaticano, quam Quintino "(qui hunc librum De Præscr. edidit Paris. 1561.) et "Macereo (Gallico hujus libri interprete eod. an. et loco)." Hæc Pamelius. Hinc fit, ut extet verbum *monet* in edit. Franek. quæ ex editione Pamelii repetita est. Ibi tamen *volunt* præfert Junius, ut ex optimis quoque exemplaribus profectum. Melius habet *voluit* Rigaltius. Sed editionis principis lectionem revocavi.

Ibid. l. 19. apud conscientiam] H. e. dogmata, quæ apud se solos habebant.

Ibid. l. 26. taciti sacramenti] Sic. editt. ante Rigaltium, qui *tecti* substituit. Cum vero istud jam supra scripsisset auctor, *quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur*, vocem revocabam: id quod nunc video fecisse cardinalem Thomasium.

P. 143. l. 14. quam catholice in medium proferebant]

Posuit *catholicæ* Rigaltius ex codice antiquo h. e. *catholicæ ecclesiæ* per solennem ellipsim. Ait vero Semlerus in notis ad edit. suam Halensem, in quibusdam antiquis libris scribi *catholicæ*, esse autem glossam, quæ pertinet ad *illi*. Sed veterem scripturam *catholice* oppositam illi *inter domesticos*, Lupum atque Thomasium secutus revocavi. Cæterum inferius particulam *et* ante voces *aliam Christi substantiam*, et ante illas *aliam spem*, expunxit Rigaltius, sine causa idonea opinor, neque id imitatus est Thomasius.

P. 144. l. 1. et, *Tam bene currebatis*] Ait Semlerus, Junium censere legendum *item*; illud certum esse, *tam* non extare in *Galat*. v.

Ibid. l. 4. *qui vos vocavit*] Habet, sed nescio quare, *suos* non *vos* in utraque sua editione Rigaltius. Cum Lupo et Thomasio *vos* restitui.

Ibid. l. 24. Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse debuerat ordinem doctrinæ ecclesiarum] Ita se habent editiones principes, sive Rhenanianæ. Sic vero edit. Paris. prima, *Nullus inter multos eventus est, unus est. Exitus variasse debuerat ordinem* (*error* var. lect. ad oram) *doctrinæ ecclesiarum*. Præstant editt. Paris. secunda et Franek. *Nullus inter multos eventus est unus exitus. Variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum*. Hæc quidem revocarunt Lupus et Thomasius, sed monuit Semlerus, Junium non male præferre lectionem Rhenani, seu editionis principis. Rigaltius vero hoc modo verba ordinavit: *Nullus inter multos eventus unus est. Exitus variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum*. Legerim ego, *Nullus inter multos eventus unus exitus. Variasse* debuerant ordine (h. e. alia ex alia) *doctrinæ ecclesiarum*. Olim *nullis* legendum minus recte proposui.

P. 145. l. 2. tot virtutes, tot charismata] Hæc ab initio usque ad Valentini Marcionisque tempora, et diu post illa, in ecclesia permansisse veteres crediderunt.

Ibid. l. 11. prior in doctrina] Sic vulgo scribitur. Omittebat particulam *in* Wouwerii codex. Reponit Junius *prior* illius (nempe veritatis) *doctrinâ*, restitutione ut ait, manifesta et necessaria. Malim ego *illa* pro *in* rescribere.

Ibid. l. 14. ad ecclesiam suam scribit] Eliminavit voculam *suam* Rigaltius; quam ego rectius, opinor, revocavi, cum jam ante scripsisset auctor, *ejus doctrinæ ecclesiam*.

Ibid. l. 19. Antonini fere principatu] Videlicet utriusque. Nam Valentinus tempore Antonini Pii vixisse legitur, et Cerdo magister Marcionis; Marcion vero Antonini philosophi, qui successit Pio. Valentinus quidem et Cerdo sub

Hygino et Aniceto episcopis, Marcion vero sub Aniceto, Sotere et Eleuthero, ut constat ex Irenæo lib. III. adversus Hæreses, et Eusebio lib. IV. Hist. Eccles. quæ tempora Tertullianus ipse proculdubio viderat. Cæterum libri omnes sine transpositione uno consensu legunt, "apud "ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri bene-"dicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem "&c." neque videtur transpositio necessaria. Nam ultimum quidem tempus exponit auctor quo fuerunt isti Romæ, quia ad argumentum ipsius pertinebat, sed non propterea tempora negat antecedentia; qui terminum unum definit, cæteros aut omittit, aut comprehendi vult συνεκδοχικῶς. JUNIUS. Confer Pearsonii *Vindic. Ignat.* part II. c. 7. Cæterum nomen *Eleutheri* cum *Eleutherii* mutavit editionibus prioribus reclamantibus Rigaltius, haud sequente eum aut Lupo aut Thomasio.

P. 145. l. 23. qua fratres quoque vitiabant] Hanc lectionem Ante-Rigaltianam cum Lupo atque Thomasio revocavi. Rigaltius enim verba, *quam fratres quoque vitabant*, exemplaris vet. fide posuerat; addens tamen, se illud non sine ratione præferre, quod in recentioribus libris legitur.

Ibid. l. 28. cum conditioni datæ sibi occurrit] Ut hoc significet, Marcionem conditioni satisfacere voluisse, rari exempli locutio erit. Habet editio princeps *conditione datæ* scil. pœnitentiæ, nec hoc malum esse ait Semlerus. Præstabat autem *conditione sibi data* teste Pamelio, MS. Vaticanus. Interea *conditioni* habent ed. Rhenani ult. et Paris. prima. Cæterum, pergit dicere Semlerus, hanc historiam dolendum quod alii copiosius non describant. Simile quid de Cerdone hæretico narravit Irenæus lib. III. cap. 4.

P. 146. l. 7. post annos regressus] Wouwerius addit *aliquot*. Videri possit, litteram hic excidisse numeralem v. c. V. quinque. Sed ignoravit plura et certiora hic scriptor. SEMLER. Auctor libelli *Contra Hæreses*, qui huic subjunctus est, capite 7. narrat, *segregatum esse a Marcione Apellem, postquam in carnem suam lapsus sit.*

Ibid. l. 9. (quam supra edidimus)] Supra capite 6.

Ibid. l. 22. hoc nomine] Posuit quidem Rigaltius ex Wouwerii codice *hoc omnino*, quod recte mutaverunt cum altera lectione Lupus et Thomasius. Porro si adderetur punctum post vocem *retro*, haud ejiciendum foret cum Wouwerio *anterius*, ut ejus interpretamentum.

Ibid. l. 25. Nigidius nescio quis, et Hermogenes] Quis fuerit Nigidius, ignoramus; novimus autem adversus Hermogenem Tertullianum librum scripsisse, qui extat.

Ibid. l. 27. cupio ostendant mihi] Verbum *cupio* delevit Rigaltius, inseruitque *qui* ante *adhuc*. Pristinam lectionem revocavi.

Ibid. l. 30. si eumdem, quomodo aliter?] H. e. quomodo alio modo quam ecclesia, de Deo prædicant, resque divinas tractant? *Alium facit, quem aliter cognoscit*, ait auctor initio libri sui *advs. Hermogenem.* Dein in libro *De Carne Christi* cap. 6. *Quid illi cum Mose, qui Deum Mosis rejicit? Si alius Deus est*, aliter *sint res ejus*, h. e. ad alium pertineant. Cum alio Deo quadrant ministri ejus. Infra positum est, *aliter haberent per quæ docerent*, cap. 38.

P. 147. l. 1. sic enim apostolos solet facere] Hæc depravata esse testantur reliquiæ veri, quas nobis servavit Agobardi exemplar. Eæ sunt hujusmodi: *Sic enim apostolus descripsit, Solet facere; dare præterea virtutem eadem signa edendi quæ et ipse.* Superflua sunt hæc, *Solet facere.* Quæ si auferantur, residuum erit sincerum. Si eundem, inquit, Deum prædicant, cujus rebus et litteris et nominibus utuntur Christiani, probent se novos apostolos esse; atque adeo dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim apostolus descripsit. Dicant præterea Christum dare iterum virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri, &c. RIGALT. Hæc vir eruditissimus, voces tamen haud mutans, et vide annon ferri possint, hoc sensu, Solet enim Christus apostolos constituere, faciendo illos præcipuorum articulorum fidei prædicatores. Semlerus autem hoc annotat, sed minus recte, opinor; "Græce ἀπόστολος, nominativus. "Rigalt. ex Agobardi libro: *Sic enim apostolus descripsit* "&c."

Ibid. l. 6. de mortuis suscitabant] Hanc editionis principis lectionem revocavi. In Vaticano extabat codice eadem scriptura, fatente Pamelio, cui tamen antithesis evidentior magis placebat, quæ in lectione Geleniana sita est, *de mortuis vivos faciebant.* Marcionis Christum Tertullianus ait esse, *nec mortuorum* suscitatorem, *sed vivorum avocatorem. De Carne Christi*, cap. 5. fine.

Ibid. l. 7. ad principalitatem veritati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex illius &c.] Vulgo extant *veritatis, mendacitatis, disputandam;* verum aliter se habent editt. Rhenani et Paris. prima et Franek. præterquam quod in prioribus positum est *veritatis.* Notavit autem Pamelius, legere se ex Vatic. MS. conformiter Quintino

hujus libri editori *veritati* ac *mendacitati*. Contra Junio placebat lectio *veritatis;* sed monuit Semlerus, pertinere *veritati* ad *deputandam*, si hoc verbum maneat. Atque ego hanc Pamelianam præfero lectionem illi Rigaltianæ, *ad principalitatem* veritatis *et posteritatem* mendacitatis disputandam. Omnes editt. ante Rigaltium *deputandam;* et in *Apologetico* Tertulliani habes—*apud homines, si forte, distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præsens, dehinc ex præsenti præteritum* deputatur, cap. 20. Et *deputor angelis* extat in lib. ejus *Advs. Valentinianos* cap. 32. Ceterum *principalitas* est, ut ait editor *Institutionum* card. Thomasii, quod a principio, ab initio fuit.

P. 147. l. 10. in primore constituit] Nimirum semente vel satu. JUNIUS.

Ibid. l. 13. quia et alibi verbum Dei seminis] For. legendum, *quia* ut *alibi* verbi Dei semen, juncto hoc membro orationis cum sequente.

P. 148. l. 2. habeant] Latinius conj. *habent*, recte judicio meo. JUNIUS. Sic mutavit et Pearsonius locum afferens in *Vindiciis Ignatianis*, partis II. cap. 2.

Ibid. l. 10. qui ab apostolis desciverunt, et alter prædicaverunt] Ita editt. ante Rigaltium, qui in utraque editione sua posuit, *qui ab apostolis didicerunt, aliter præd.* Cum Lupo atque Thomasio veterem lectionem revocavi. MS. Anglic. *discesserunt* teste Pamelio habebat. Scripserat auctor jam supra—*aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit.*

Ibid. l. 12. provocabuntur] Ita hic quoque fide nixus editionum vetustiss. cum Lupo et Thomasio lectionem pristinam restitui. Habet Rigaltius, in utraque editione sua, *probabuntur*. Sed proxime post scribit Tertullianus, *Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis* provocatæ, h. e. ad successionem apostolicam, et consanguinitatem doctrinæ. Confer et init. capitis 35.

P. 149. l. 6. factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant] De Gnosticis hæc refert Irenæus; *Tantum absunt ab eo, ut mortuum excitent, quemadmodum Dominus excitavit, et apostoli——ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri: esse autem resurrectionem a mortuis, agnitionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.* Contra Hæreses, II. c. 31. §. 2.

Ibid. l. 9. novi et non unius nominis] Æonum primus Proon, seu præexistens, et Bythos, sive profunditas, dicebatur incognitus per plura sæcla fuisse. ANNOTATIO in Romana edit. Opusculi *Advs. Omnes Hæreticos*, cap. 5.

P. 149. l. 16. aliquem Hermogenem ostendit] Hanc lectionem revocandam censui, cujus loco Rigaltius in ed. sua posteriori posuit *aliquid Hermogenis*. Sapit enim vetus lectio stilum Tertulliani, qui in celebri loco libri *De Carne Christi* cap. 14. hæc scribit; *Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem, et tantum ex semine David, non item et Dei Filium constituit Jesum; plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in illo angelus fuisse dicatur, quemadmodum* in aliquo Zacharia.

Ibid. l. 21. jubet castigare] Vulgo *jubetur*. Sed editionum Rhenani et Paris. primæ lectionem, Junio probatam, revocavi.

P. 150. l. 5. creatorem angelum nescio quem] *Angelum* lectionem veterum ante Rigaltium editionum pro illa *angelorum* bene revocavit Lupus. Sed vero prætulit *angelorum* Thomasius, quia, ut censet annotator ejus, alioqui diceretur Tertullianus erravisse, cum Irenæus cap. 20. libri primi retulerit, Simonem magum affirmasse angelos creavisse mundum; illud igitur primum non docuisse Apellem. At vero, præterquam quod lectio *angelorum* difficilis et vix ferenda est, ostendit hoc loco Tertullianus Apellem creationem mundi attribuisse inferiori cuidam Deo, Dei superioris angelo, h. e. nuntio, ignea natura prædito, non vero angelis; id quod Simoni aliisque hæreticis placebat. Mundum ab angelis suis institutum esse dixit Simon, referente Auctore anonymo *Advs. Omnes Hæreses*, cap. 2.

Ibid. l. 15. quæ quando fuerint, dum non intersit quæ quando de veritate non sint] Sic editt. Rhenani. Ait Semlerus, "Junius conj. *quæ quando fuerint, tum non intersit.* "Wouwerius scribendum censet, *fuerint non intersit.* "Putem recte habere Rhenani (h. e. ed. principem)." Hæc *Semler*. Interserendo addunt particulam *dum* ante voces *de veritate non sint*, edd. Paris. utraque et Franek. Edidit Rigaltius—*quæ quando fuerint, dummodo intersit, quæ quando, dum de veritate non sint.* Sed reposuerunt Lupus atque Thomasius *dum non intersit*. Totum locum ita legerim, et interpunxerim, *Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quando fuerint*, cum *non intersit, quæ, quando de veritate non sint*.

Ibid. l. 24. aliæ quidem illæ fuerunt] Vocem *illæ* expunxit Rigaltius, quam revocavi.

Ibid. l. 25. postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurpaverunt] Ita edit. princeps, cujus lectionem revocavi, a Junio olim probatam. Habet Rigaltius *quiddam ex illis usurpaverunt*. Extat in editt. Paris. utraque et

Franek. *postea obortæ* sunt, et *quasdam ex illis opiniones usurpaverunt.*

P. 150. l. 28. præcedente illo fine supradicto posteritatis] Lego præcedente *illo fune supradicto posteritatis*, id est, ordine successionis, quo tanquam fune ad apostolicas ecclesias conscenditur ut cap. 31. et 32. copiose dictum. Nam e diverso deprehenditur hæreseon istarum posteritas fune illius pariter observato. Junius. Sic orsus est Tertullianus *adv. Judæos* librum, *Proxime accidit, disputatio habita est Christiano et proselyto Judæo; alternis vocibus contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt.*

P. 151. l. 5. respondere] For. legendum *reponere.*

Ibid. l. 13. Quod ab apostolis uterque non damnatur] Expunxit conjunctionem *quod* utraque editione sua Rigaltius, quæ quidem in editionibus Rhenanianis haud reperta est, sed tamen in editione Parisina anni 1455 suppleta est, et a Lupo Thomasioque recte restituta.

Ibid. l. 18. curiositatem melius exercere] Confer jam supra dicta in cap. 14.

Ibid. l. 20. apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident] S. Ignatius initio *Epistolæ ad Romanos*,—ἐκκλησίᾳ, ἥτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων. Sin autem in sensum proprium verba accipiantur, *ipsæ adhuc cathedræ apostolorum*, certe huc pertineret, ut Tertulliani temporibus servata esset Jacobi apostoli cathedra Hierosolymitana, quod ex Eusebii *Historia* lib. 7. cap. 10. constat; atque ut Romæ Petri apostoli cathedra adhuc restare credatur.

Ibid. l. 21. authenticæ litteræ] Lingua scilicet eadem qua fuerant ab apostolis conscriptæ, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse lib. de Monog. ad Græcum authenticum Pauli provocat. Rigalt. Idem Semlero placet, qui hæc adnotavit, "*authenticæ literæ*, non *originalia* et autographa, "ut multi falso intelligebant, sed *Græcæ*, quia isti alii "*Latina* translatione utebantur, sicut ipse Tertullianus." Hæc Semlerus, neque aliter hac de re statuerunt nonnulli alii scriptores. Verum scite monuit Georgius Stanleius Faber, vix dici id posse de S. Scripturarum apographis, illa tantum penes ecclesias apostolicas fuisse, exclusis cæteris ecclesiis. Vide Appendicem egregii operis Anglica lingua conscripti, cui titulus, *The Difficulties of Romanism, Romanismi Difficilia.* Certe constat, singulos hic mitti a Tertulliano Christianos ad vicinam metropolim, in qua epistolæ apostolicæ recitabantur, Corinthum, Philippos, Thessalonicam, Ephesum, Romam; ad quas ipsas urbes

apostolus Paulus litteras dederat. Mirumne videtur, epistolas istas Paulinas ab ecclesiis in his urbibus constitutis annos circiter centum et quinquaginta conservatas esse? Idque revera contigisse, est ut testari velit hoc loco Tertullianus. At vero, quod obliviscendum non est, volunt viri doctissimi oppositas fuisse hoc loco *authenticas litteras*, non apographis Græcis, sed interpretationibus earundem Latinis. Sic enim ait Rigaltius, dici in libro Tertulliani *De Monagamia* cap. 11. extare in *Græco authentico* interpretationi Latinæ opposito locum quendam apostoli. Nihilominus hæc duo simul constare posse existimem, ut opponantur cum *authenticæ litteræ*, seu epistolæ, quomodo loqui solent jurisconsulti veteres, apographis earum, tum vero *Græcus authenticus* interpretationi Latinæ. Hæc olim probabiliter disputavi. Verum tamen hoc tantum Tertulliani verbis mea quidem sententia significari potest; adeundas esse originalem fidem quærentibus ecclesias apostolicas ob eam causam, ut investigent, quid ipsæ dicant, quid doceant; in quibus quidem ecclesiis, scilicet apostolicis, adhuc manet apostolica successio, ac recitantur litteræ propriæ apostolorum, indolem veram ipsorum referentes. Habet Clemens Alexandrinus in *Stromate* III.—— ἐπακούσαντας τῆς Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς, εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν ἀποστόλων ἐνεργούσης.—*exaudita voce Domini*, vel ipsa per se, *vel etiam quæ operabatur per apostolos.* cap. 6. p. 764. ed. Potteri.

P. 151. l. 22. sonantes vocem] Irenæus lib. III. cap. 3. ubi de Clemente, *Cum adhuc* insonantem prædicationem *apostolorum et traditionem ante oculos haberet.*

Ibid. l. 27. unde nobis quoque authoritas præsto est] Sic lib. IV. ad Marcionem p. 505. (cap. 5.) *Quid etiam Romani de proximo sonent.* Rigalt. Totus locus dignus est, ut cum his conferatur: *Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatæ sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent; quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus, in Joannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur.*

Ibid. l. 31. Joannis exitu coronatur] Scilicet, Baptistæ, capite abscisso. Semler.

Ibid. l. penult. posteaquam in oleum igneum demersus, nihil passus est] Hoc si revera evenerit, quod solus, ni

fallor, ex scriptoribus Antenicænis memoravit Tertullianus, Christianus statim fieri judex ethnicus, quicunque is fuerit, cum omnibus suis, debuisset; nisi opponas, fieri posse, ut apostoli liberatio præstigiis magicis ab iisdem attribueretur. Quinetiam recordandum nobis est, Judæorum primores, id quod ex Actis Apostolorum constat, eundem Joannem occisum isse, simul ac novissent eum e carcere divinitus liberatum. Vid. *Act. Apost.* cap. V. comm. 33.

P. 152. l. 2. contesserarit] Habent editt. Rhenani et Paris. prima *contestatur*. Pithœus vult legere, ut refert Semlerus, *contesseratur*.

Ibid. l. 6. et inde portat fidem] *Et inde* potat *fidem* (Paris 2nda.) Franek. Rigalt. Conj. Wouwer. *et inde* importat *fidem*. Malim, plantat. SEMLER. Editionis principis lectionem *portat* revocavi.

Ibid. l. 11. Sed non omnes ex illa] Sic edit. princeps. For. legendum foret *omnino* pro *omnes*, nisi auctor illud spectaverit S. Joannis 1 Ep. ii. 19. *quoniam non sunt omnes ex nobis*. Habent *fuerunt* pro *omnes* editt. Paris. Franek. Rigaltiique.

Ibid. l. 16. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio sylvestres] Sic editt. ante Rigaltianam, nisi quod in edit. prima Rhenani extiterat *varietatis* pro *veritatis*, quod mutare in *vanitatis* volebat Junius; sed *veritatis* jam reposuerat Rhenanus in edit. sua ultima ex codice Gorziensi, dum Paterniacensis habebat *varietatis*. Posuit Rigaltius, *Ita et hæreses de nostro* frutice *non* nostro genere, veritatis grano, sed *mendacio sylvestres*. Ego cum Lupo et Thomasio veterem lectionem revocavi. Quod et fecisse nunc video abbatem de Gourcy in edit. sua Apologiæ et Præscript. Hæret. Tertulliani anno 1780. Parisiis typis impressa.

Ibid. l. 27. quod——hæreticorum nomine admittunt] Hæc est lectio Ante-Rigaltiana, quam cum Lupo et Thomasio et abbate de Gourcy, revocavi. Junii conjecturam *nomina* recepit Rigaltius. *Nomen* vult Semlerus. Sed *hæreticorum nomine* valet *quatenus hæretici*, qui sunt homines ex arbitrio suo dogmata sibi eligentes. Est porro, *non a Christo habendo* pro eo, quod est, *a Christo non habendo*.

P. 153. l. 1. Mea est possessio] Verba hæc, quæ absunt ab edit. principe, neque nimis necessaria sunt, omisit Lupus, quod et olim fecerat Quintinus, teste, sed non consentiente, Pamelio. Mox una voce *fideicommiserunt* vult imprimendum ex jurecoss. usu Junius, cui obtemperavi.

P. 153. l. 15. necessitas institit] Hoc ex Rhenani edit. ultima recepi et Paris. prima. Exhibet ejusdem Rhenani editio princeps *instituit*, quam quidem lectionem Junius prætulit illi editionum posteriorum, *eos necessitas coegit.*

Ibid. l. 19. ita et nobis] Additum est post hæc a Rigaltio *et a nobis*, quod cum Lupo atque Thomasio omisi, undecunque huc advectum.

Ibid. l. 25. hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo] Voces *jam inde* addidi ex Ursini codice apud Wouwerium, quas quidem neglexit Rigaltius. Habent vocem *inde*, sed ante *scripturæ* positam, edd. Rhenani et Paris. prima. Cum aberat autem vox utraque ab editt. Paris. 2nda et Franek. cujus est textus Pamelii, legendum conjecit Junius, *unde scripturæ ab initio suo.*

Ibid. l. 26. ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur] Sic editt. ante Rigaltium, nisi quod præpositio *a* ante *nobis* in edd. Rhenani et Paris. prima deest. Ad marg. ed. suæ tertiæ Rhenanus pro vocibus *antequam nihil* ait legendum *anteque nihil.* Reponit vero Junius, *antiquùm nihil,* haud male. Rigaltius autem mancam lectionem secutus, quæ ex repetitione verbi *fuit* orta est, hoc tantum habet, *Ex illis sumus, antequam aliter fuit, antequam a vobis interpolarentur.*

P. 154. l. 1. et primi et ex ipsis] Hanc editionis principis lectionem, et Junio probatam, prætuli illi editionum Rhenanianam et Paris. primam subsequentium, *a principio et primi.* Paulo ante scripserat auctor, *ex illis* (scripturis) *sumus.*

Ibid. l. 14. Hæc sunt ingenia] Ita editt. Rigaltianam præcedentes, in illa enim Rigaltii extat *Erant* pro *hæc sunt.* Alteram vero lectionem cum Lupo atque Thomasio revocavi.

Ibid. l. 21. quo jus] Sic editt. Rhenani. Habent edd. Paris. 2nda et Franek. *vis*, pro *quo jus.* Junius vult legere *Quivis—componit*, quod quidem jam reposuerat Quintinus in edit. sua hujus tractatus anno 1561 typis mandata, Pamelio teste in notis. Ait vero Wouwerius codicem MS. habere *quovis*, seque emendandum censere, *qua vides;* quod et in ed. Paris. 1ma extitisse nunc video. Edidit *vides* sine *qua* Rigaltius. Mihi quidem videtur, cum facilis sit harum vocum inter se mutatio, nam in cap. 2. libri *De Spectaculis vides* pro *vis* recte repositum est, legendum esse *quo vides*, ut construatur relativum *quo* cum voce *exemplum.* Antiqua manus, nec male, judice quidem Semlero, adscripsit *cujus.*

P. 154. l. 25. Hosidius Geta] Liber Agobardi, *Vosidius*, Ursini, *Osidius* . . apud Dionem scribitur Γναῖος ὁ Σίδιος Γέτας, legendum, Γν. 'Οσίδιος. Fertur senatus consultum sub Claudio Cæs. factum, C. N. Hosidio Geta L. Vagellio coss. erutum Neapoli anno Chr. M.DC.III. adversus eos qui negotiandi caussa emissent quod ædificium, ut diruendo plus adquirerent, quum quanti emissent. RIGALT. *Ovidius citra* edd. Rhenani. *Osidius Geta* ed. Paris. utraque, *Ovidius Geta* ed. Franek. ubi monuit Junius, si nomen Geta retineatur, legendum fore C. Didius, qui floruit tempore Claudii, nominatque in hac re Dionem. Alioquin legisset idem Junius *Ovidius ita Medeam*. Cæterum digna est, quæ hic memoretur Proba Falconia ab Hieronymo aliisque patribus laudata, cujus extat opusculum e Virgilii carminibus excerptum et concinnatum, ad explicationem præcipuorum locorum Veteris Novique Testamenti.

Ibid. l. 28. Homero-centonas etiam vocare solent] Substituerat Rigaltius, *Homero-centones* etiam *vocari* solent. Minus recte, ut opinor.

P. 155. l. 4. Sed quæritur, a quo intellectus intervertatur eorum, quæ ad hæreses faciant] Posuerat Rigaltius, *sequitur* pro *sed quæritur*. Hoc vero cum Lupo atque Thomasio revocavi. Porro, præeunte eodem Lupo, *intervertatur* recepi pro edito *interpretetur*, idque præter morem meum, ex conjectura tantum Latini Latinii a Junio comprobata. Hoc vero postulare videbatur loci sensus; etiamsi verbum *interpretor* cum passiva significatione apud Tertullianum reperitur.

Ibid. l. 7. in idolorum mysteriis] Præpositionem a Rigaltio omissam cum Lupo et Thomasio revocavi. Infra habes,—*tam æmulanter Dei adfectavit exprimere* in negotiis idololatriæ, cap. 40

Ibid. l. 9. expositionem delictorum] Sic pro *expiatione* delictorum priori lectione Rigaltius e libro Agobardi; ἀπόθεσιν. SEMLER. *Expiationem* quidem reduxerunt Lupus et Thomasius. Sed, ut alia opera taceam, *Epistola* illa *Firmiliani*, quam his Collectaneis additurus sum, vox altera firmatur. Ibi enim extat—*non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec* peccatis expositis. cap. 15.

Ibid. l. 10. et si adhuc initiat Mithra] Habet *et si adhuc meminit Mithræ*, probante Junio, ed. princeps. Edidit Rigaltius, *et si adhuc memini, Mithra*. Extat vero in ed. ultima Rhenani et in ed. utraque Paris. et Franek. *et sic adhuc initiat Mithræ*, sed Delacerda et Lupus Thomasiusque *si* pro *sic* posuerunt. Hoc denique se-

cutus sum, dum tamen *Mithra* pro *Mithræ* cum Rigaltio scripsi.

P. 155. l. 13. sub gladio redimit coronam] Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis de Corona p. 131. RIGALT.

Ibid. l. 14. in unis nuptiis statuit] *In* unius *nuptiis* posuit Rigaltius. Et ad editionem principem, in qua vox *nuptiis* sola extat, sine *unis* vel *unius*, refert Rhenanus Hirsaugiense exemplum habere *in unius nuptiis*, lectionem hanc probans. Eandem præstat edit. Paris. utraque. Sed lectionem alteram *in* unis *nuptiis* in edit. Franek. extantem, quam se edidisse Pamelius ait ex MS. Anglico codice Joan. Clementis, cum Lupo atque Thomasio recepi. *Unæ* enim æque ac *primæ* nuptiæ Latine dicitur. *Homo Dei Adam et mulier Dei Eva* unis inter se nuptiis *defuncti sunt;* scribit Tertullianus in lib. *De Exhortatione Castitatis*, cap. 5. vid. et cap. 9. Cæterum exigit apostolus in *Epistolis* ad SS. Timotheum et Titum, ut μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ ordinetur episcopus, ita et diaconus; quod quidem præceptum ad literam, ut aiunt, nuper solebat injungere papis seu sacerdotibus suis ecclesia Græca. Nullum ergo hic extare Montanismi vestigium, quidquid sibi visus sit detegisse vir cl. Petrus Allixius, fidenter dicerem. Cons. *Dissertationem* ejus *De Tertulliani Vita et Scriptis*, cap. vii.

Ibid. l. 17. sacrificantium ministeria] Cum ipse dicat Rigaltius, se malle quod est in libro Ursini, *sacrificantium*, pro edita lectione *sacrificalia*, tum quia vox *sacrificantia* in editt. Rhenani et Paris. prima legatur, idcirco *sacrificantium* in textum recepi.

Ibid. l. 26. sacramentorum Christianorum] Hoc protuli ex edit. Paris. utraque pro voce *sanctorum*, quæ extat in edit. quidem principe; sed in tertia Rhenani editione positum hoc est ad marg. ejus, "Forte *sacrorum* vel *sacramentorum*." In ultima vero editione sua idem Rhenanus ad voces *sanctorum Christianorum* adnotavit, "sicut dicimus sancta sanctorum." Porro de scriptura *sacramentorum*, quam tamen haud primus induxerat Gelenius, sic Pamelius; "Legimus ex MS. 3. Vaticano cum Rhenano in prima editione et Adnotationibus *sanctorum*, pro eo quod Gelenius substituit *sacramentorum*." Hæc Pamelius, ideoque in editt. Franek. atque Rigaltiana appellatio *sanctorum* apparet. Illustrare quoque pergit Lupus hunc, ut ait, antiquorum Christianorum titulum verbis Paulinis ad Ephesios, *Omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu.* His non obstantibus, edit. utriusque Parisiensis lectionem,

sacramentorum, amplectendam esse censeo. Habebas proxime ante *sacramenta Christi;* et conferas inferius Firmiliani *Epistolam*, §. 8. Significari interea videntur scripturæ sacræ his vocibus *instrumenta divinarum rerum et sacramentorum Christianorum*. Mox præpositionem *de* pro *ex* adhibet more suo Tertullianus.

P. 156. l. 2. aliter eum disserunt, quam in vero est] Videsis quæ jam supra notavi ad cap. 30. Ad phrasin vero quod attinet, *quam in vero est*, habet auctor in lib. suo *de Resur. Carnis, Porro etsi ita* in vero *habeatur*, cap. 11. et —*non enim hanc esse* in vero c. 18. Anglice dicimus, *as in truth it is, ut in vero est*.

Ibid. l. 3. Itaque omne mendacium de Deo vel natio quodammodo sexus, est idololatriæ] Sic se habet editio princeps; sed ad ultimam editionem suam Rhenanus ait, ausum se esse pro *vel natio* scribere *variatio*, huc se trahentibus Paterniacensis codicis vestigiis. Hinc *variatio* et *ita* pro *itaque* in edit. prima Parisiensi, similiter atque in Rhenani illa, extant. Substitutum autem est in editt. illas sequentibus, quod posuit et Rigaltius, Itaque *omne mendacium* quod *de Deo* dicimus, *quodammodo* genus *est idololatriæ*, nisi quod abest vox *quodammodo* ab edit. Paris. 1566. At vero in notis calci editionis Franek. adjectis prætulit Junius lectionem editionis principis, tantum addito *vel* ante *quodammodo*, ut vox *natio* in sensum generis accipiatur, *sexus* in sensum partis, h. e. aut totum aut pars mendacii. Sic ille. Semlero autem vera lectio nondum eruta videtur; ad προβολὰς vero hæreticorum respicere voces, *natio*, *sexus*, idem vir doctissimus opinatur. Ferenda editionis principis lectio mihi videtur, si modo reponas, *vel* ratio *quodammodo sexûs*, habito nimirum ad προβολὰς istas, ut ait Semlerus, respectu. *Habes*, inquit Tertullianus, *ogdoadem, tetradem duplicem, ex conjugationibus masculorum et feminarum. Advs. Valentinianos*, cap. 7.

Ibid. l. 18. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti] Hoc est, Ante τέλειοι sunt οἱ κατηχούμενοι, quam fidei dogmatibus instructi.

Ibid. l. 21. fortassean] Hoc mediæ ætatis vocabulum pro edito *forsitan*, jussi ponendum, cum extaret in edit. principe, sed divisim, *fortasse an*.

Ibid. l. 23. nunc sæculo obstrictos] Negotiis atque officiis implicatos.

Ibid. l. 28. cras alius] Vel diverso, vel nullo fortasse munere functus, ut sequentia ostendunt.

P. 137. l. 5. Adime illis in legem Moysis et prophetas et

in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent] Ita locum restitui. Vulgo editum est, *Adime illis legem Moysi et prophetas et creatorem Deum, accusationem eloqui non habent.* Cum vero extaret in edit. Paris. 2nda. *in lege*, et haberet codex Wouwerii *et in creatorem*, positumque sit in editt. Rhenani et Paris. prima, *et loqui* pro *eloqui*, vix dubitabam quin, ita ut vides, locus emendari deberet. Rhenanus quidem ad tertiam suam editionem legendum conjicit *ad cautionem* pro *accusationem*, sed frustra.

Ibid. l. 12. quia cum sint, non parent] Et hæc est caussa, quare inter eos non sint schismata, non quod vere non sint dissentiones, sed quia cum omnes pro libidine efficiunt quod cuique placitum, non apparent, et ideo ipsissima unitas videtur, cum sit multiplicitas sententiarum. DELACERDA.

Ibid. l. 13. Schisma est unitas ipsis] Schisma quod est divisio a catholicis, vinculum ipsis est unitatis, quemadmodum ante scripserat auctor, *Nihil interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent*, cap. 41.

Ibid. l. 14. proinde] For. *perinde*. Voces a librariis mutari solent.

Ibid. l. 24. quasi sine lare vagantur] Voculam *quasi* ex editione principe aliisque restitui. In eadem tamen mendose positum est, *quasi sibi latæ*, in ed. tertia Rhenani *quasi sibi late*, in ultima Rhenani *quasi late*, in ed. Paris. prima *quasi sibilatæ*, in Paris. 2nda. *sibi latè*, omisso *quasi*, in ed. Franek. *quasi sibi late*, ut in tertia Rhenani. Tandem edidit Rigaltius ex Wouwerii vet. libro *sine lare*, omisso *quasi*. Ait doctissimus ille Wouwerius in *Emendatt.* suis anno 1608 editis, " Editionem sequutus vir illus- " tris (an Scaliger?) emendavit *Abii late vagantur*. Inge- " niose, ut omnia. Fortasse non rejicienda conjectura qua " scribebam, *orbi fide*, *extorres*, *Cybiratæ vagantur*, sed " minime discedendum arbitror a vet. cod." Hæc ille. Recepit vero istud, *quasi Abii late vagantur*, in edit. suam Christianus Lupus; nihilominus cum Rigaltio facit Thomasius.

P. 158. l. 3. diligentia adtonita] Quæ semper est in metu ne quid peccet. RIGALT.

Ibid. l. 4. adlectio explorata] Adlegendorum, scilicet in ordinem ecclesiasticum. RIGALT. Adlectio, ordinatio, ἐπικληρεῖν. SEMLER.

Ibid. l. 6. apparitio devota] Apparent episcopis presbyteri, diaconi. Apparent magistratibus scribæ, præcones, accensi. Glossæ Philoxeni, *Apparitores*, 'Εκβιβασταί. Εἰσὶν

δὲ ὑπηρέται τοῖς ἄρχουσιν προσεδρεύοντες, Apparitio, Ἐκβιβασμός. Eo sensu dixit Septimius noster libro de Spectaculis p. 98. *Aures et oculos apparere spiritui: Cum spiritui appareant aures et oculi; nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur.* RIGALT.

P. 158. l. 6. processio modestia] Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. II. de Cultu Feminar. *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur* &c. p. 80. RIGALT.

Ibid. l. 16. de sævis et perversis doctrinis] Seris. Sic optime liber Ursini. Antea, *sævis*. Nullo sensu. Seras doctrinas dicit Antichristi, cujus tempora excipiet consummatio seculi. Tria tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum ætates dividunt, Naturæ, Legis et Evangelii. Itaque ultimum est evangelii tempus, subrepente Antichristo et seculi fine. Hæc RIGALTIUS, qui *seris* recepit. Attamen, extante in præcedentibus editionibus *sævis*, haud spernenda, imo amplectenda est, conjectura Junii *scævis* reponentis. Glossæ Vett. Σκαιὸς, *scævus*, *vanus*, *pravus*. *Sævis* in editionem suam revocavit Thomasius, adscripta altera lectione *seris* ad oram.

Ibid. l. 27. Itaque veniam merebuntur] Ironice hæc dicta, sicut notavit Semlerus.

Ibid. l. 33. semel] H. e. ἅπαξ, tantum semel, non iterum.

P. 159. l. 2. sed quum vos non crederetis] Particula negativa cuivis sensum auctoris bene perpendenti amovenda videbitur. Cæterum illud animadvertendum est, posita fuisse hæc verba in editt. vetustissimis post vocem *mandaveram*; ac displicuisse Junio transpositionem, quæ eorundem postea facta est. Ita enim scribit: "Falluntur, qui "hic transponunt auctoris verba. Ego primam editionem, et "manuscriptorum consensum sequens, ita legendum censeo. "*Discentibus*, id est, discipulis., *meis eadem ad vos prædicare mandaveram* (nimirum solummodo viva voce) *sed quum vos non crederetis* (prædicationi illorum) *semel evangelium, et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis delegaveram*, puta literarum monumentis consignandam, et "deponendam in ecclesia mea. *Sed libuit mihi postea aliqua inde mutare*, nempe ut post ab illis hæreseon "auctoribus fuit factitatum. Sic integra omnia." Hæc Junius, quibus tamen haud assentior. Sin vero vetus sen-

tentiarum ordo revocari debeat, æque tamen scribendum foret, *sed quum vos crederetis.*

P. 159. l. 10. qui exorbitant, et fidei veritatis periculum non cavent] Legendum putabat Junius *fide* non *fidei;* extatque in ipsa hujus libelli clausula, quam post Junii tempora Rigaltius adjecit, locutio *in fide veritatis.* Porro scribit S. Paulus ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. 2 *Thess.* ii. 13. Quapropter locum ita refingo, *qui* exorbitantes fide *veritatis, periculum non cavent.* Cæterum illud, *capit opinari*, pro eo quod est, *potest fieri, ut talia opinentur, qui exorbitantes* &c. more Tertulliani est positum.

Ibid. l. 16. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam &c. Minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur hæreses, non confutantur. RIGALT.

Ibid. l. 16. Hæc in fide veritatis &c.] Voces usque ad ultimum verbum *Explicit* primus addidit Rigaltius in editione sua librorum novem Tertulliani. Hæ vero ideo omissæ esse in multis codicibus videntur, ut melius cum hoc opere cohæreret libellus, de quo illico dicturi sumus. In clausula autem ista, *Hæc in fide veritatis ci . . . . legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum*, lacuna hoc vel alio quodam modo supplenda est, *citra cavillationem legentibus.*

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.] In codice Agobardi non ultra pergit liber De Præscriptione Hæreticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi, quod incipit, *Quorum hæreticorum, ut plura prætercam* &c. Et jacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De Præscriptione Hæreticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripsisset, *Explicit de Præscriptione Hæreticorum*, idem quisquis ille fuerit, ejus ævi scriptor, pro titulo sequentis opusculi subjecerit, *Quorum hæreticorum:* daturus scilicet catalogum eorum, quos generali præscriptione submovendos censeret, ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Judaismi hæreticos*, quod idcirco portio ac sequela præcedentis habeatur, propterea que nullibi citatum ab authore separatim reperiatur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus præcedit librum De Præscr. Hæreticorum. RIGALT. Si, ut opinantur Allixius, Noesseltus, aliique, post Tertulliani lapsum compositus fuit hic liber *De Præscriptione*, hinc sane duo isti tractatus diversos auctores habeant omnino necesse est. Haud

pauca enim contra Montani hæresim in subsequentis opusculi cap. penult. afferuntur. Rem vero aliter se habere circa compositionem, quam crepant, libri *de Præscriptione* post Tertulliani lapsum, supra exposui; porro scriptum fuisse iisdem fere temporibus utrumque librum, omnes, quod sciam, consentiunt. At vero, etsi egregium et probabile opus est catalogus iste hæreticorum, *Adversus Omnes Hæreses* appellatus, multaque in se bonæ frugis, nequaquam alibi reperta, continet; ac præterea ab Hieronymo, ut indicabit Rigaltius, adductus est; immo fortasse Tertulliano ipsi ab Optato in lib. primo *De Schismate Donatistarum* attributus, haud satis tamen convenire idem videtur cum opere a Tertulliano supra promisso, in quo singulis hæresibus se responsurum esse ait; nec vim salesque orationis Septimianæ satis assequitur. Certe pars hujus libelli *De Præscriptione* non est; neque a Lupo aut Thomasio, qui post Rigaltii tempora hunc *de Præscriptione* ediderunt, libris suis conclusus est.

IN LIBELLUM

ADVERSUS OMNES HÆRESES

ANNOTATIONES.

P. 161. l. 3. QUORUM hæreticorum &c.] Quæ nunc sequuntur in Hirsaugiensi codice præcedebant librum *de Præscriptionibus*, quod Rhenanus librarii incuria factum putat. In Paternaciensi codice erat separatus libellus ἀνεπίγραφος, in altero autem libro titulum habebat, *Adversus Omnes Hæreses*. Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt, cum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus conjunguntur. SEMLER.

Ibid. l. 4. Taceo enim Judaismi hæreticos] Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens *Taceo*, inquit, *de Judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit* &c. et infra, *Ad eos me* converto. Hieronymus eod. *Ad eos venio hæreticos, qui evangelia laniaverunt*. RIGALT. Libellus iste una cum Vincentii Lirinensis *Commonitorio*, et Tertulliani *De Præscriptionibus*, sed separatim a Tertulliani opere, typis excusus est sub titulo *Catalogi Hæreticorum* a Carolo Barbiellini Romæ anno 1765. Volui quidem titulum, qui in edit. principe huic opusculo datus est, *Adversus Omnes Hæreses, seu potius, de Hæresibus Liber*, eidem partim saltem præfigere, codice MS. a Rhenano supra commemorato nixus; verum neglectu meo *Hæreticos* pro vocabulo *Hæreses* in titulo positum est; id tamen magis convenit cum initio opusculi, quam alterum *Hæreses*.

Ibid. l. 18. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum] Similiter scribit de Simone Tertullianus libro *de Anima* cap. 34, *et se quidem finxit summum Patrem*. Referente quoque Irenæo lib. II. *Advs. Hæreses*, cap. 8. dicebat Simon iste, *semetipsum esse summum Deum*.

Ferunt *Apostolorum Actus*, Simonem ipsum λέγειν εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν, cæteros vero omnes de eo dicere, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. cap. viii. comm. 9. 10.

P. 161. l. 20. ac dæmone se oberrante qui esset sapientia, descendisse quærendum] Ita se habet editio princeps. Sed in duabus posterioribus Rhenani editionibus, quas secutæ sunt editt. Paris. ambæ et Franek. et Rigaltiana, extat *a dæmone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quærendum*, nisi quod edit. Paris. secunda *aberrante* habet, Rigaltius autem *qua* pro *qui*. Reponendum mihi quidem videtur, *ac* æone a *se* aberrante, *qui esset sapientia, descendisse* se ad *quærendum*. Conferendus enim Irenæus in lib. primo *Advs. Hæreses* capp. 23. et 24. de Simone, deque exiliente ex eo prima mentis ejus conceptione. Junius vero in notis calci edit. Franek. adjectis legendum conjecit, *ad dæmonem secum errantem, qui esset sapientia descendisse se quærendum.* Locum autem sic constituere vult Rigaltius. *Ad oves aberrantes se, qui esset sapientia, descendisse quærendum.* Denique Semlerus ait, se ex Irenæo lib. III. ausum scribere, *Ad ennœam se aberrantem, quæ esset sapientia, descendisse quærendum.* Quod ad voces attinet *Apud Judæos* &c. eas, prout postea distinxit in Annotationibus suis Rigaltius, conjunxi cum sequentibus. Vide enim, quæ de Basilide paulo infra et de Carpocrate cap. 4. scribat auctor.

Ibid. l. 23. se in phantasmate Dei non passum] Fortasse *Deum* reponendum, cum hoc interpretamento; *Se* modo imaginario, vel putativo, ut loquitur Tertullianus, *non passum, sed esse quasi passum*, Deus cum fuerit.

P. 162. l. 5. angelos inferiores mundum fecisse] Posuit in edit. sua pro veteri scriptura *inferiorem* Rigaltius. Cum vero postea in cap. 3. *angelos* inferiores *hominem finxisse* scribat hic auctor, lectionem alteram revocavi. Habes infra, *in ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum;* atque initio cap. 4. *angelos atque virtutes, quos distantes longe* a superioribus virtutibus *mundum istum in inferioribus partibus condidisse* dicit. Attamen in cap. 7. mentio facta est mundi superioris atque inferioris. Supra Junius conjecit emendandum, *in summis illis et infinitis partibus*, pro, *in summis et illis infinitis*, sed fortasse nihil mutandum est.

Ibid. l. 7. ad similitudinem illius luminis] Post *similitudinem* interposuit has voces Rigaltius, *illam superiorem propter*, quas quidem, ut ex sequentibus perperam huc

translatas, expungendas jussi. Dein vox *angelos* male repetita fuisse videtur, prout Rhenanus jam adnotaverat, et post eum Wouwerius in *Emendationibus Epidict.* Fine opusculi simile quid huic clausulæ habes, *quam Victorinus* corroborare curavit.

P. 162. l. 10. cujus lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam salvam esse] Sic editt. ante Rigaltium, qui quidem voces *illam superiorem propter* omisit. Sed locum mancum et corruptum Junius hoc modo supplevit, atque emendavit. Cui *lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam* vitæ scintillam immisisse; hanc *scintillam salvam esse.* Convenit hæc emendatio tam cum iis, quæ in cap. 3. sequuntur, quam cum Tertulliano in lib. *De Anima* cap. 23. atque Irenæo lib. I. *Contra Hæreses* cap. 22. ubi de Saturnini scitis agitur. Interea a Junio locum præclare emendante rectius, ni fallor, positum fuisset *scintillam vitæ*, quam *vitæ scintillam*, siquidem propter τὸ ὁμοιοτέλευτον, seu vocis *scintillæ* repetitionem, omissio vocum interjectarum contigisse videatur. Dixi, similia extare in capite proxime sequente.

Ibid. l. 33. frequenter] An frequentare? SEMLER. Alioquin adverbium cum *concutere* construendum foret. Sed fortasse scribendum, *et* seditione res *frequenter et* bello *concutere*, pro *et* seditiones *frequenter et* bella *concutere.*

P. 163. l. 6. ne quis confiteatur in Simonem credidisse] For. reponendum, conficiatur, h. e. *colligatur*, vel, *concludatur.*

Ibid. l. 13. ex hac permixtione, pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt et cætera obscœna; omnes enim refert quosdam turpitudinis natos, &c.] Ita se habet edit. princeps. In edit. Rhenani ult. Paris. utraque et Franek. *sunt* cum sequentibus positum est. In hunc autem modum locum repræsentavit Rigaltius. *Ex hac permixtione pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt. Homines enim refert quosdam turpitudinis natos.* Cum vero omnia hæc et plura post voces *ex hac permixtione* usque ad illas, *natos præterea dæmones*, παρενθετικῶς collocata videantur, totum locum velim ita refingere, atque distinguere: *Ex hac permixtione (pudor est dicere, quæ fœda et immunda. Sunt et cætera obscœna; omne enim refert* quasdam *turpitudinis* notas, *et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas* (hoc est, *conjunctiones*), *et quædam ex ipsis adhuc turpiora,) natos præterea dæmones et deos* &c. Hoc mihi quidem placet. Sed Rigaltius, qui ipse *homines* pro *omnes*

posuit, in notis suis refert, monuisse virum eruditissimum, legendum *æones*, propter Epiphanium in Hæres. Καὶ ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος τοῦ αἰσχροῦ καὶ τῆς μήτρας γεγονέναι Θεούς τε καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ δαίμονας. Scribere autem jusserat Latinus Latinius, *communes* pro *omnes*, quod probat Junius. Recte præstat, *quasdam turpitudinis notas*, editio Halensis, sed unde acceptum, nescio.

P. 163. l. 18. conjunctas] Hoc est *conjunctiones*. RIGALT.

Ibid. l. 21. et jam præterimus] Sic cum editore Romano lego, pro *etiam præterimus*. Vult Semlerus reponere, *Si etiam præterimus, satis est nobis* &c. Supra in lin. 20. Junius vocem sustulit *satis* ante *sacrilega*. Sed neutram approbo conjecturam.

Ibid. l. 23. gravissima sententiæ auctoritate] An reponendum *gravissimæ?*

P. 164. l. 1. imitatur] Magis conveniret huic loco verbum *intimat*.

Ibid. l. 4. ad benedicenda eucharistia sua] Mutandum censuit Pamelius *eucharistia* in *eucharistica*, sed retenta pristina lectione ait Rigaltius; "Sic habet codex Divi-"onensis. Atque ita etiam indiculus Heres. Hieronymi "(a Menardo editus.) *Et ipse illis* eucharistia *sanctificat*.

Ibid. l. 11. gravitate materiæ permixta sibi] Legendum videtur *permixtæ*.

Ibid. l. 13. in medietate relictum extendisse totum, effecisse sic cœlum] Sic editum est. Sed conjecit scribendum *extendisse* se Semlerus et ante eum Latinus Latinius, qui et recte censuit ponendum esse *et fecisse* pro *effecisse*. Fortasse igitur ita legendus est locus, *in medietate* vero *relictum extendisse* se *totum*, et fecisse *sic cœlum*.

Ibid. l. 17. quem occlusisse] Conjecerat legendum, atque *occlusisse* Junius. Malim *queis* vel *quibus* reponere.

Ibid. l. 28. et similitudinem serpentis] For. legendum, ad *similitudinem serpentis*.

P. 165. l. 20. per passionem Christi] Hoc est, si pateretur Christus.

Ibid. l. 28. dum Abel interfectum dicerent] Nonne *cum* et *disceret* reponenda? Apud Epiphanium in *Hæres*. xxxix. *Sethianorum*, de hac matre hoc positum est, γνοῦσα ὅτι ἀπέκταται Ἄβελ, ἐνθυμηθεῖσα ἐποίησε γεννηθῆναι τὸν Σῆθ, καὶ ἐν τούτῳ ἔθηκε τὴν αὐτῆς δύναμιν. c. ii. p. 284. ed. Petav.

Ibid. l. 32. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse] H. e. impares, inæquales. Nisi forte reponendum est, *impias*, cum voces inter se facile mutentur.

P. 166. l. 8. etiam semen Cham] Sic cum edit. principe Rigaltius. Atque hæc notavit ad edit. Halensem Semlerus. "*Cain*, Fran. Paris. ut jam conjiciebat Rhenanus. At "Rigalt. et Veneta (nupera editio) retinent *Cham*, quam "lectionem etiam Junius ex Epiphanio comprobat." Εἰσέδυσαν (angeli) *τὸν Χὰμ εἰς τὴν κίβωτον ὄντα τοῦ αὐτῶν σπέρματος*, inter Epiphanii verba sunt in *Hæresi* xxxix. cap. 3. Habent *Chain* Rhenani edd. 3. et 4. *Chain* et *Cham* valde similia sunt. *Caïn* ed. Paris. prima, forsan recte.

Ibid. l. 23. eo quod et firmior et robustior ex cæteris fuerit, et quo colligeret tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones] Sic edit. princeps. Sed vulgo cum abest *ex* ante *cæteris*, tum recte *ex* pro *et* ante *quo* positum est. Legendum puto *robustior* ea *cæteris fuerit*. Meliusque mihi videretur, ex *quo colligeret*, attentata. Dein ait Semlerus, "*ex quo* colligere est retenta *animarum* "*sola salute* &c. legendum censet Junius; *retenta* jam re- "posuerat Latinius." Scribendum conjecit annotator ad edit. Romanam hujus tractatus, *constituta tantum*, vel *admissa anim.*

Ibid. l. 32. non Dominum, sed angelum promens] *Deum* reponere velim. Fortasse supra legendum est *ab angelis* pro *ab illis*, nisi subaudiendum hoc verbum est.

P. 167. l. 4. legem esse proponit] Sic editt. Rhenani, seu principes, sed posteræ editt. Paris. priorem secutæ habent *etiam* pro *esse*. Legerim, *legem* et jam *esse proponit*. Quomodo vero hoc collegerit Ebion ex verbis, quæ adducuntur scripturæ sacræ, ambegissem, nisi suppeditaret istæc *Indiculus Hæresium* S. Hieronymo adscriptus; a Menardo editus, quem Rigaltius hic attulit. *Carpocras, Cerinthus, et Hebion. Hi tres tibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata, et dies festos Judaicos; Christus enim hæc omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem* (an significat auctor magistri discipulum, aliorum doctorem?) *ut magistrum.* (Matt. x. 25.) Ebionitæ, ait Eusebius, docuerunt, *δεῖν πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὡς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως, καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίον, σωθησομένοις*. *Hist. Eccl.* III. 27.

Ibid. l. 9. circumcidens] Vulgo *circumducens*, cui quidem lectioni, sicut alteri *circumdicens*, prætuli ego *circumcidens*, quod ut lectio varians ad marg. edit. principis extat, in qua *circumdicens* legitur. *Circumducere* vult rescribere Latinius.

Ibid. l. 13. semen] Legit Ciaconius processisse *mentem et veritatem*, argute conjiciens vocem *semen* ex fine vocis

prædecedentis et principio sequentis inscite conflatam esse, atque hanc conjecturam non possum quin probem. JUNIUS cui quidem adsentit Semlerus. At vero vocem *semen* retinendum hoc loco esse, cuique patebit Tertullianum inspicienti in libro *Advs. Valentinianos* capp. 7. et 25. ubi de his nugis disputatur.

P. 167. l. 16. de sermone autem et vita] Scilicet his, quos proxime ante appellaverat *Verbum et vitam*, Λόγον καὶ ζωήν.

Ibid. l. 23. in defectionem] Fortasse hic, et postea, *in defectione* legendum, prout in edd. aliquot scribitur. Attamen infra habes in Firmiliani *Epistola*, cap. 8. *in extasin constituta*. Cæterum ait Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 10. *Hujus* (Hori) *prædicant opera, et repressam ab inlicitis, et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam; et conjugio restitutam, et ipsam quidem in pleromatis censu remansisse. Enthymesin vero* (*quam et* Achamoth *vocant*, verba Irenæi sunt lib. I. init. cap. 4. quocum consentit Tertullianus cap. 14. et alibi) *ejus et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam, et extra eum factam; malum, quod aiunt, foras.* Hæc Tertullianus.

Ibid. l. 26. dicto Jao; hoc pronuntiatio appellat] Vocem *Jao* nescierunt editiones ante Pamelium, qui Macereum secutus est, Gallicum hujus libelli interpretem, ex Irenæo et Epiphanio locum corrigentem. Legendum vero *missus* pro *misisset*, quod habent editt. Rhenanianæ et Paris. utraque primus proposuerat Latinius. Ad verba, *Hoc pronuntiatio* appellat, adnotat Pamelius; "—Addens (Macereus in Annotationibus), *Hoc pronuntiatio appellat*, ac "si dicat, tale sortitur nomen ille pleromatis custos, alludit "ad *Heracleonitarum et Marcosiorum* hæresin, quæ, (Irenæo "lib. I. c. 9. et Epiphanio hær. 34. testibus) hoc ad"struebat, quod primus ille pater, qui infra vocatur, "*Propator Bythos*, pronunciando et aperiendo os Verbum "emisit, quod adstans quemlibet *Æonem* nomine suo ap"pellabat. Quare recte Rhenanus lectorem remisit ad "illud infra de Heracleone; *sed novitate quodam pronuntia*"*tionis vult videri alia sentire. Introducit enim imprimis* "*illud fuisse quod pronuntiat*." Infra. Rigaltius autem ait; "Videtur aliquid deesse, quod suppleri posset ex iis quæ "leguntur lib. adversus Valentinianos pag. 296. *Tam* "*importune filiæ occurrisset, ut etiam inclamarit in eam, Jao,* "*quasi, Porro Quirites! aut, Fidem Cæsaris! Inde invenitur* "*Jao in scripturis*." (cap. 14.) Hæc ille. Antea ibid. cap. 9.

scripserat Tertullianus: *Quædam et huic* (Horo) *vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos, quem et crucem appellant, et Lytroten, et Carpisten.* Denique vocum illarum, *Pronuntiatio appellat*, significatio hæc videtur esse, Pronuntiatione vocis, *Jao*, h. e. *qui existit*, Demiurgus, sive Creator, non Bythos ipse, appellatione donatur. Interea vix dubitem, quin vox *Jao*, quam, ut dixi, nesciverunt editiones vetustissimæ, in pronomen *hoc* male conversa esset, atque idcirco disparere *hoc* atque expelli e contextu debuisset.

P. 167. l. 31. contristatus est] Sic edd. Rhenani et Paris. utraque, sed postea, Pamelio primo mutante, ut patet ex notis ejus, præstiterunt edd. Franek. et Rigaltiana *contristata est*. Ut vero monet Semlerus, in masculino subauditur æon. Itaque in hac Valentini ῥήσει *contristatus* restituendum curavi. Sed Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 9. mutato vicissim genere scribit. *Namque ex illis duodecim æonibus, quos homo et ecclesia ediderant*, novissima *nata æon, viderit solœcismus, Sophia enim nomen est—prorumpit in patrem inquirere.* Pertinere vero omnia mox dicta ad istum tricesimum æonem Jao nominatum et Achamoth in defectione factum, mea fert sententia; sed conjicit Pamelius, interserendam, vel subaudiendam, post illa verba, *Hinc fecit*, vocem *Demiurgus*, cujus mater est Achamoth, ut conveniat cum Irenæo et Epiphanio, imo cum Tertulliano, auctor. Et huic quidem Pamelii opinioni favere videntur verba post paulo sequentia; *quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione* (ἀπορίᾳ) *conceptus atque prolatus. Hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quos Achamoth vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat.* Inest quidem his verbis ambiguitas quædam, perinde ac fit in fabula illa Achamoth et filii Demiurgi. Hæc enim scribit Tertullianus cap. 18. ejusdem libri *Advs. Valentinianos*, ubi Ptolemæi, de quo paulo infra, sententias recenset; *Ab illo enim*, (Demiurgo) *si tamen ab illo, et non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens, ejus, et velut sigillario extrinsecus ductu, in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus cæteris* &c. Ait ibidem infra cap. 25. *Inerat autem in Achamoth, ex substantia Sophiæ matris, peculium quoddam seminis spiritalis; sicut et ipsa Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro.* Apud hunc vero scriptorem Anonymum Jao tantum et Achamoth vel nominari, vel designari, videntur.

P. 168. l. 3. de aporiatione conceptus atque prolatus] *Aporiatio*, *hæsitatio*, *metus*, *confusio*. Irenæus: *dehinc expavisse*, *et aporiatam*, id est, *confusam*. RIGALT. qui et in Indice Glossarum Tertulliani posuit *aporiatio*, *angustia*, *anxietas*.

Ibid. l. 10. humida fontium fluminum materia, marisque] For. legendum *fontium* et *fluminum*.

Ibid. l. 17. sed alterius] Latinius legit, *sed* non *alterius*. Junius autem—*hujus carnis*. *Sed* ulterius *legis*—Malim, *sed alterius partis*, scil. animæ, ut cap. 51. Hæc SEMLER. Ut vero prædicabant Valentiniani carnalium, quos vocabant, atque animalium interitum, quod constat ex Tertulliani libro adversus illos capite 32. sic corporis spiritualis salutem sodalibus suis promittebant, quomodo ostendit Epiphanius *Hæres.* xxxii. cap. 7. Τὸ δὲ ἑαυτῶν τάγμα πνευματικὸν ὄν, σώζεσθαι σὺν σώματι ἄλλῳ ἐνδυτέρῳ ὄντι, ὅπερ αὐτοὶ σῶμα πνευματικὸν καλοῦσι, φανταζόμενοι. Quapropter in hunc sensum verba interpretor; Resurrectionem hujus, vel nostræ, carnis negat Valentinus, sed corporis alterius, vel spiritualis, approbat. De Ptolemæo autem et Secundo quæ proxime sequuntur, conferenda ea sunt cum Tertulliano *Advs. Valentinianos*, capp. 33. 38. De Valentini evangelio videsis quæ ad *Reliquiar. Sacr.* vol. II. p. 35. annotavi.

Ibid. l. 33. in primis illud fuisse quod pronuntiat] Ait Semlerus deesse nomen αὐτοὸν, aut simile. Lucem præbebit Philastrius *De Hæresibus* cap. 41. *Post hunc* (Secundum) *Heracleon*, *discipulus ipsius*, *surrexit*, *dicens*, *Principium esse unum*, *quem* Dominum appellat. *Deinde de hoc natum aliud*, *deque his duobus generationem multorum assumit principiorum*, *cum suis itidem delirans doctoribus*. p. 91. ed. Fabricii. Sic Philastrius de Heracleone ipso; itidem de Apelle scribit infra Anonym. noster, *aliam virtutem*, *quam dicit*, Dominum dicit, cap. 51. Itaque legendum hoc loco videtur, *quod* Dominum *pronuntiat*. Sed locum aliter exposuit Pamelius supra in nota ad voces, *dicto Jao; pronuntiatio appellat*, a me allatus ad pag. 167. lin. 26. Certe male Annotator ad ed. Romanam addere vult nomen *Valentinus* post *pronuntiat*.

P. 169. l. 11. denique Jesum Christum descendisse] Addendum *in* ante *Jesum* monuit Semlerus.

P. 170. l. 5. Hic ex occasione &c.] Hunc scripturæ sacræ locum cum quæstione de origine mali conjungens Marcion duos Deos, Cerdonem imitatus, propterea statuit.

P. 170. l. 1. eadem dicere] Forte, *eadem* dicens, nisi quis forte velit, *eademque* dicere. JUNIUS. Ita Rhenanus *eadem dicere* retinere voluerat, verbo *conatus est* ex præcedentibus subaudito. Supplere *et* ante *eadem* vult Annotator ad edit. Romanam. Sed fortasse *eadem* dicens præferendum est.

Ibid. l. 14. in carnem suam lapsus est] Superius annotata vide ad Tertulliani *De Præscr.* cap. 30.

Ibid. l. 16. infinitis superioribus partibus] Legere vult Junius *infiniti*. Malim reponere in *infinitis superioribus partibus*. Habes supra, *in summis et illis infinitis partibus*. cap. ii. p. 158.

Ibid. l. 19. Hoc vult videri] Legendum *hinc*, vel *ab hoc*. Junius. An *huic*, i. e. *ab hoc*? SEMLER. Præferendum videtur, *ab hoc*.

P. 171. l. 1. animarum solarum dicit salutem] An *docet* pro *dicit* legendum?

Ibid. l. 2. privatas] Esotericas. Fortasse in vocibus sequentibus, *sed extraordinarias*, pro *sed* scribendum *et*.

Ibid. l. 16. Sunt enim qui—dicantur,—pronuntientur.] Si quid refert me hoc fecisse, revocavi ex editionibus Rhenani et Parisina utraque *dicantur* pro *dicuntur*, et ex ed. Rhenani ultima et Parisina utraque (deficit enim in ed. principe alterum orationis membrum) *pronuntientur* pro indicativo *pronuntiantur*. Primus Pamelius ex MS. Vaticano *dicuntur* substituit.

Ibid. l. 20. et communem quidem illam] Melius abesset particula *et*; fortasse ex præcedente *et* orta, quæ quidem a Priorio in editione sua Rigaltiana et a Romano editore male omissa est.

Ibid. l. 29. Blastus accedens &c.] Ut ex Irenæo constat, Blastum separasse se ab ecclesia, quippe cum idem sanctus pater epistolam ad eum miserit *De Schismate* inscriptam; ita vicissim ex hoc loco causa eruitur, cur hic homo se separaverit. Nondum vero Asiatici Quartadecimani ob tempus sibi fere proprium servandi paschatis ab ecclesia schismatici judicati erant. De Blasto confer Eusebii *Hist. Eccl.* V. 15. 20; et notam supra ad IRENÆI FRAGMENTUM, p. 39.

P. 172. l. 2. Christum pro nomine adprehensus negavit] Editionis principis lectionem revocavi, ad quam notavit Rhenanus, "pro nomine, hoc est, ob professionem nominis "Christiani." Nam istud ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος subaudito τοῦ Χριστοῦ, phrasis est scriptoribus veteribus solennis, quæ sumpta ex Scriptura S. videtur. Videsis *Reliquias Sacr.*

vol. III. p. 353. in notis ad S. Petrum Alex. Verumtamen postea Rhenanus in ultima sua editione hæc substituit, *qui posteaquam Christi pro nomine adprehensus est in Christum blasphemare non destitit.* Extat hæc lectio in subsequentibus editionibus. Deinde Pamelius ex codice edidit Vaticano; *Christi pro nomine comprehensus negavit.* Hoc secutus est Rigaltius. Voluerat quoque Latinius legere, *Christi pro nomine*, non *Christum pro nomine.* Sed hac de re aliter sentio; et ipsa quoque lectionis quæ extat varietas ex corruptela locutionis parum intellectæ orta esse videtur. Phrasis hujus exemplum extat in Tertulliani libro *De Patientia*, nomen *cum familia ipsius persequentes*, cap. 2. et in lib. *Contra Gnosticos* cap. 11. Ad vocem *adprehensus* quod attinet, verba habes, *ut* adprehensum *Dominum destituerint*, in cap. ult. libri *de Baptismo.* Cæterum refert Rigaltius, emendatum a se esse librum *de Præscr. Hæret.* locis quinque et nonaginta ex codicibus Agobardi et Ursini. Ego in illo tractatu cum hoc libello simul conjuncto a recensione Rigaltiana plus octogies discessi.

P. 168. l. 7. nullo alio præ cæteris nisi sola justitiæ auctoritate] Sic edd. Rhenanianæ et Paris. utraque, *nulla alia* editt. Franek. et Rigaltiana. Scribendum videtur, *nullo alio* præcellentem *cæteris, nisi sola justitiæ auctoritate.*

Ibid. l. 25. Victorinus] De hoc Victorino nihil apud alios scriptores. Annotatio ad edit. hujus libelli Romanam. Contra Praxeam Tertullianus scripsit.

FIRMILIANI

EPISTOLA AD S. CYPRIANUM,

CONTRA

EPISTOLAM STEPHANI EPISCOPI ROMANI,

E GRÆCO ANTIQUITUS CONVERSA.

FIRMILIANUS.

GUIL. CAVIUS, *Hist. Lit.* vol. I. p. 123.

FIRMILIANUS[a], vir genere, pietate, atque eruditione illustris, circa an. 233. Cæsareæ Cappadocum episcopus factus est. Multa ei cum Origene tunc docendi munere Cæsareæ in Palestina fungente familiaritas intercessit, immo tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad ipsum visendum Judæam usque proficisceretur, et cum eo aliquamdiu maneret, ut majorem rerum divinarum cognitionem perciperet (Euseb. lib. VI. c. 26. 27.) Tanti ab omnibus habitus est, ut gravioribus ecclesiæ negotiis eo tempore agitatis semper interfuerit. Magnas cum Stephano Romano pontifice ob dogma de Hæreticis Rebaptizandis lites exercuit. Coacta enim episcoporum Galatiæ, Phrygiæ, Ciliciæ, et proximarum provinciarum synodo Iconiensi, Cypriani sententiam hæreticos denuo esse rebaptizandos adversus Stephanum con-

[a] Conf. Tillemont, Memor. Eccles. ad Vit. Firmilian. vol. IV.

stanter contendentis confirmavit: propterea a Stephano male habitus, qui rupto pacis ecclesiasticæ vinculo eum ab ecclesiæ suæ communione abscidit. Anno 265. synodo orientalium Antiochiæ adversus Paulum Samosatenum ejusdem urbis episcopum habitæ interfuit, et magna pars erat; in qua dogmatis a Paulo invecti novitatem quidem damnavit, hominem vero ipsum sententiam se mutaturum promittentem damnare distulit, ab homine nullius fidei deceptus, sperансque sine ullo religionis dispendio rem optime posse constitui. Synodi istius epistola synodica a Turriano tenebris eruta exstat Gr. Lat. Concil. tom. I. Auctuar. Bibliothec. PP. Paris. 1624. tom. I. pag. 302. (Edita apud *Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum* in vol. II. *Reliquiar. Sacr.*) Cum vero anno 270 ad secundam synodum Antiochenam adversus eundem Paulum collectam iter faceret, et jam Tarsum usque pervenerat; ibi grandævus decessit: uti synodi istius Patres in literis suis encyclicis testantur[b]. Extat inter Epistolas Cyprianicas [c]*Firmiliani ad Cyprianum Epistola*, a Cypriano, cujus stylum plane sapit, Latine, ut videtur, versa; qua confirmata Cypriani de Hæreticorum Baptismo sententia, Stephanum papam ob inhumanitatem, audaciam, insolentiam, aliaque ab eo improbe gesta acerbe perstringit. Firmiliani libros, quos post se reliquit, citat Basilius de Spiritu S. cap. xxix. p. 360. quot vero, vel quinam fuerint non dicit[d].

[b] Ap. Euseb. lib. VII. cap. 30.

[c] Conf. Fabr. Bibl. med. et infim. Latinit. lib. VI. vol. ii p. 499.

[d] (Videsis notas ad Firmiliani Epistolam.)

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ

AD

CYPRIANUM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

I. FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogationem carissimum nostrum, diaconum a vobis missum, literas quas ad nos fecisti, frater dilectissime, et gratias propter hoc Domino maximas egimus: quod contigerit, ut qui corpore ab invicem separamur, sic spiritu adunemur; quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in una atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod et decet dicere, quia et spiritalis domus Dei una est. Erit enim in novissimis [Isai ii. 2.], ait propheta, diebus manifestus mons Domini et domus Dei super vertices montium. In quam convenientes [Ps. xxvi. 7.] cum jucunditate adunantur, secundum quod et in psalmo hoc postulatur a Domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde et in alio loco manifestatum est, esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem (*for.* alacritatem), in unum convenire: Ecce, inquit, quam bonum et voluptabile [Ps. cxxxii. 1.] est, ut habitent fratres in unum. Adunatio enim et pax et concordia, non solum hominibus fidelibus et cognoscentibus veritatem, sed et angelis ipsis cœlestibus voluptatem maximam præstat; quibus dicit sermo divinus, esse gaudium in uno peccatore pœnitentiam [Luc. xv. 10.] agente, et ad unitatis vinculum revertente.

Quod utique non diceretur de angelis, conversationem in cœlis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur: sicut e contrario utique contristantur, quando vident diversas quorundam mentes, et scissas voluntates; quasi non tantum unum et eundem Deum simul invocent, sed separatis, et divisis ab invicem, nec confabulatio jam possit esse, aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus: quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestræ experimentum caperemus. Sed non enim si nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio et gratia digna commisit. Neque enim et Judas perfidia sua et proditione, qua scelerate circa Salvatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit, ut per illum mundus et gentium populus passione Domini liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur; ne dum audaciæ et insolentiæ ejus meminimus de rebus ab eo improbe gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundum regulam veritatis et sapientiam Christi, hoc de quo nunc quæritur disposueritis; cum magna lætitia exultavimus et Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei et veritatis unanimitatem.

Ab unitate divina pendet Christianorum unitas.

II. Potens est enim gratia Dei copulare et conjungere caritatis atque unitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse divisa. Secundum quod et olim intervallo temporum separatos, ab Job et Noe qui in primis fuerant, Eze-

Ezech. xiv.

chielem et Danielem, posteriores ætate, ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit; ut quamvis temporibus longis discreti essent, eadem tamen divina inspiratione sentirent. Quod et nunc in vobis animadvertimus, ut qui longissimis regionibus a nobis separati estis, sensu tamen et spiritu copulatos vos esse nobiscum proberetis. Quod totum hoc fit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique et copulat suos vinculo unitatis. Unde in universam [Ps. xviii. 4.] terram exivit sonus eorum, qui a Domino missi sunt, unitatis spiritu velociter currentes. Sicut e contrario nihil prodest aliquos proximos et junctos sibi esse corporibus, si animo et mente dissideant; quando adunari animæ omnino non possint, quæ se a Dei unitate diviserint: Ecce enim, inquit, qui [Ps. lxxii. 26.] longinquant se abs te, peribunt: sed tales judicium Domini pro merito suo subibunt, recedentes a verbis ejus qui Patrem pro unitate deprecatur, et dicit: [Jo. xvii. 21.] Pater da ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et hi in nobis unum sint.

III. Nos vero ea quæ a vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscepimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita memoriæ mandamus: neque obest utilitati salutari, aut eadem retexere ad confirmandam veritatem, aut et quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem a nobis additum fuerit, non sic additur quasi a vobis aliquid minus dictum sit; sed quoniam sermo divinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum et perfectum anima concipere; idcirco et tantus est numerus prophetarum, ut multiplex divina sapientia per multos distribuatur. Unde et tacere præ- [1 Cor. xiv. 30.]

cipitur, primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit, ut per singulos annos seniores et præpositi in unum conveniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt: ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur; lapsis quoque fratribus et post lavacrum salutare a diabolo vulneratis, per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, et Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus.

Refellitur assertio Stephani dicentis, quod apostoli ab hæreticis venientes baptizare prohibuerint.

IV. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniant, baptizari prohibuerint, et hoc custodiendum posteris tradiderint; plenissime vos respondistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cum et Marcion Cerdonis discipulus inveniatur, sero post apostolos et post longa ab eis tempora, sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ ejus consentiens, multa alia nova et graviora, fidei ac veritati inimica addiderit. Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos et post longam ætatem, adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Cæteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas et inventiones perversas prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos

Tit. iii. 11. omnes manifestum est a semetipsis damnatos esse, et

ante diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quam cum ipsis se adjudicat, et se ipse participem talibus faciendo condemnat.

Ecclesia Romana tanquam custos traditionum minus diligens defertur.

V. Eos autem qui Romæ sint non ea in omnibus observare quæ sunt ab origine tradita, et frustra apostolorum auctoritatem prætendere; scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschæ, et circa multa alia divinæ rei sacramenta, videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter, quæ Hierosolymis observantur. Secundum quod in cæteris quoque plurimis provinciis, multa pro locorum et nominum (*for.* hominum, *Baluz.*) diversitate variantur; nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore et honore mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint; qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, et ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse, qui hæreticos asserit, et baptisma quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit.

Rom. xvi. 17. 2 Pet. iii. 17.

Ratio redditur quare hæretici alterutrum ad se venientes non baptizent.

VI. Sed et ad illam partem bene a vobis responsum est, ubi Stephanus in Epistola sua dixit: *Hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, et quod alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum*, quasi et nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse, ut quis sequatur errantes; illud tamen ex abundanti addimus: non esse mirum si sic

hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum et eundem consensum tenent, ut blasphement Creatorem, quædam somnia sibi et phantasmata ignoti Dei confingentes: quos utique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate, ut consentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta, vel supervacua respondere; satis est breviter illud in compendio dicere; eos qui non teneant verum Dominum Patrem, tenere non posse, nec Filii nec Spiritus Sancti veritatem. Secundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, et novas prophetias usurpare conantur, nec Patrem possunt habere, nec Filium, nec [Spiritum Sanctum; *vid. not.*] a quibus si quæramus quem Christum prædicent; respondebunt eum se prædicare qui miserit Spiritum, per Montanum et Priscam locutum. In quibus cum animadvertamus non veritatis Spiritum, sed erroris fuisse; cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra Christi fidem vindicant, Christum habere non posse. Sed et cæteri quique hæretici, si se ab ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis potestas et gratia in ecclesia constituta sit, ubi præsident majores natu, qui et baptizandi et manum imponendi et ordinandi possident potestatem. Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere; ita nec baptizare, nec quicquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit a spiritali et deifica sanctitate. Quod totum nos jam pridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum; convenientibus ex Galatia, et Cilicia et cæteris proximis regionibus, confirmavimus

tenendum contra hæreticos, firmiter et vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur.

Et quoniam Stephanus et qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum et secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum Sanctum non esse; considerent et intelligant spiritalem nativitatem sine Spiritu esse non posse; secundum quod et beatus apostolus Paulus eos qui ab Joanne baptizati fuerant, priusquam missus esset Spiritus Sanctus a Domino, baptizavit denuo spiritali baptismo, et sic eis manum imposuit, ut acciperent Spiritum Sanctum. Quale est autem ut cum Paulum post Joannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad ecclesiam veniunt, post inlicitam et profanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis, quibus (*for.* qui sunt) nunc, minor fuit Paulus; ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare Spiritum Sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Joanne baptizatis Spiritum Sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam ecclesiæ baptismo baptizasset.

Stephanus eo quod agnoscat hæreticos Sp. Sanctum dare non posse, convincitur eos nec baptizare in remissionem peccatorum.

Act. xix.

VII. Illud quoque absurdum, quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Deinde, hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat, quod invocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, et baptismi sanctifica-

Non satis videtur in nomine Patris et Filii et Sp. Sancti baptizare, si constet illis vocibus alios quam qui in evangelio prædicantur designari.

1 Cor. ii. 6.

tionem. Cum hæc tunc utique proficiant, quando et qui baptizat habet Spiritum Sanctum, et baptisma quoque ipsum non sit sine Spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente et fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod et ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant, audiri, et invocationem suam (*for.* invocatione sua) consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: *Multi venient in nomine meo dicentes; ego sum Christus, et multos fallent:* nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam et hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates.

Marc. xiii. 6.

Historia mulieris Energumenæ, sacramenta administrantis.

VIII. Volo autem vobis et de historia (*for. addend.* rei) quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim et duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes et pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis; terræ etiam motus plurimi et frequentes extiterunt, ut et per Cappadociam et per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ, dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus et dirus persecutor. In hac autem perturbatione

constitutis fidelibus, et huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset), emersit istic subito quædam mulier, quæ in extasin constituta, propheten se præferret, et quasi Sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, ut per longum tempus sollicitaret et deciperet fraternitatem, admirabilia quædam et portentosa perficiens; et facere se terram moveri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esset potestas, ut terram movere aut elementum concutere vi sua valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens et intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis et jactationibus subegerat mentes singulorum, ut sibi obedirent, et quocunque præciperet et duceret sequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Judæam et Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic et unum de presbyteris rusticum, item et alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur, quod paulo post detectum est. Nam subito apparuit illi unus de exorcistis, vir probatus et circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui et ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam revincendum (*for.* ad revincendum); qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat,

venturum quendam aversum et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. Atqui illa mulier, quæ prius per præstigias et fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Nunquid et hoc Stephanus, et qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? nisi si et dæmonem in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quando apud illos omnino Spiritus Sanctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam et sanctimoniam Christi? Nam si Gal. iii. 27. non mentitur apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis; utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit et Spiritum Sanctum

qui a Christo missus est, et frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si a Christo Spiritum induit, (*for.* non ducit, *vid. notam,*) ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus.

Hæretici qui adulterant fidem, filios Deo generare non possunt.

IX. Decurramus vero breviter et cætera quæ a vobis copiose et plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt, utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est; nihil differunt a Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur, ut eo tanquam communi et vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est; quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis; non hæretici, sed filii Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sunt sponsæ Christi; cum dicat apostolus: Despondi vos uni viro virginem castam assignare Christo. (2 Cor. xi. 2.) Et, Audi filia et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui; quia desideravit Rex speciem tuam. (Ps. xliv. 10.) Et, Veni sponsa de Libano, advenies et pertransibis a principio fidei. (Cant. iv. 8.) Et, Ingressus sum in hortum meum, soror mea, sponsa. (Cant. v. 1.) Videmus unam personam ubique proponi, quia et sponsa est una. Non est autem una nobiscum hæreticorum

synagoga, quia nec sponsa est, adultera et fornicaria; unde nec potest filios Dei parere. Nisi si secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit et exponit: expositos autem ecclesia suscipit; et quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam, et unitatis ejus sacramentum declarans, ait:

Luc. xi. 23.

Qui non est mecum, adversus me est, et qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt hæretici: et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt.

Ecclesia hortus conclusus; et arca extra quam non est salus. Cant iv. 12.

XI. Sed nec illud prætereundum est a nobis, quod a vobis necessario dictum est, quod ecclesia, secundum Canticum Canticorum, hortus sit conclusus, et fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum a Deo Creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, et divino sigillo signatus est, aquam vivam lavacri salutaris præbere alicui poterunt? Cum vero et arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramentum ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos servavit, qui intra arcam fuerunt; manifeste instruimur ad ecclesiæ unitatem perspiciendam, quemadmodum et apostolus Petrus posuit, dicens:

1 Pet. iii. 21.

Sic et nos similiter salvos faciet baptisma: ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt, non tantum purgati et salvati per aquam non sunt, sed statim diluvio illo perierunt; sic et nunc quicunque in ecclesia cum Christo non sunt, foris

peribunt, nisi ad unicum et salutare ecclesiæ lavacrum per pœnitentiam convertantur.

Ecclesia super petram solidata, in symbolum unitatis Petro commendata.

XII. Qualis vero error sit, et quanta sit cæcitas ejus qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento unius ecclesiæ, quæ semel a Christo supra petram solidata est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlis: et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis: (Matt. xviii. 18.) et iterum in evangelio quando in solos apostolos insufflavit Christus dicens, Accipite Spiritum Sanctum: (Jo. xx. 22.) si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; et si cujus tenueritis, tenebuntur. Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicæ ecclesiæ in qua nos sumus, et adversarii nostri qui apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, et altaria profana ponentes; quid aliud sunt quam Chore et Dathan et Abiron, pari scelere sacrilegi, et easdem quas et illi pœnas daturi cum his qui sibi consentiunt? secundum quod etiam tunc illorum participes et fautores pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte juste indignor ad hanc tam apertam et manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat, et ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio

ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis et ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari a se et quodam modo aboleri Christianæ petræ veritatem, qui sic prodit et deserit unitatem. Judæos tamen quamvis ignorantia cæcos et gravissimo facinore constrictos, zelum Dei apostolus habere confitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, ut dicat eos et asseveret per baptismi sacramentum sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam divini lavacri sanctificatione reparare. Qui sic magna et cœlestia ecclesiæ munera hæreticis concedit et tribuit; quid aliud agit quam communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra jam dubitat in cæteris quoque consentire eis et particeps esse; ut et simul cum eis conveniat, et orationes pariter cum eisdem misceat, et altare ac sacrificium commune constituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem et baptismi sanctificationem, ut quicunque et ubicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi. Quando huic loco breviter occurri possit et dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgandum, in ejusdem Christi nomine valere illic potuit et manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cætera quoque, quæ apud hæreticos aguntur, justa et legitima videri, quando in nomine Christi gerantur; secundum quod vos in epistola vestra executi estis: non nisi in ecclesia

sola valere posse nomen Christi, cui uni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem.

Veritas consuetudini præferenda.

XIII. Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati; quis tam vanus sit ut veritati consuetudinem præferat? aut, qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si et Judæos Christo adventante, id est, veritate, adjuvat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta (*for.* rejecta) nova veritatis via in vetustate permanserint. Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponimus; ab initio hoc tenentes quod a Christo et ab apostolis traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit, ut non nisi unam Dei ecclesiam nossemus, et sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui et si novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus; et confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra ecclesiam constitutum.

Apostoli verba Phil. i. elucidantur. Philipp. i. 18.

XIV. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, et aiunt apostolum dixisse: Sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuncietur, ut respondeamus, ineptum est; quando manifestum sit, apostolum in epistola sua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, sive perfide

secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus. Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere, et quid apostolus dixerit, de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt (*for.* Non modicum, *vid. notam*) emolumentum veritatis et fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præventi. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur.

Baptisma temere admissum, temerariam eucharistiæ participationem post se trahit.

1 Cor. xi. 27.

XV. Cæterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur; ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus et sanguinem Domini, cum scriptum sit: Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, et postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni et nihil consecuti, unico et vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur, et lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum

qui invitus et necessitate persecutionis coactus succubuit, et illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in Patrem et Deum Christi, et totius mundi conditorem, impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere; ut per eos qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est; Ab aqua [Prov. ix. 19.] aliena abstine te, et a fonte alieno ne biberis: si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, et profanis fontibus ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, quid aliud quam de voragine et cœno illorum bibis, et ipse ecclesiæ sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis judicium Dei hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens, cum scriptum sit: Falsus testis non erit [Prov. xix. 5.] impunitus?

Qui hæreticorum baptisma pro rato habet, illos a pœnitentia avertit.

XVI. Quin immo tu hæreticis omnibus pejor es; nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, ut ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adjuvas, et obscurato lumine ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque se illi in peccatis esse, et nihil gratiæ habere se, ac propterea ad ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum subtrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos, et extra ecclesiam ecclesiæ gratiam consecutos: nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum judicii dies venerit, qui sitientibus ecclesiæ potum negasti, et volentibus vivere causa mortis fuisti: Et insuper indignaris.

Quod rationum momentis deest, ira et furore solet suppleri.

XVII. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim justius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui adversus eum qui hostes Dei asserit, pro ecclesiæ veritate consentit (*for.* contendit)? Nisi quod imperitos, etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii et sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te dicat scriptura divina: Homo animosus parat lites, et vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim et dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti? excidisti enim teipsum: noli te fallere.

Prov. xxix. 22.

Ille maxime schismaticus qui alios immerito tanquam schismaticos abstinet.

XVIII. Siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis et pacis vel apostoli præcepta potuerunt, monentis et dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino, digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus et lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem Spiritus in conjunctione pacis. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater omnium, qui super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.* Hæc apostoli mandata et monita salutaria, quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus et lenitatem primo in loco servans? Quid enim humilius aut lenius quam cum tot episcopis

Eph. iv. 1.

per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus, (quod nec vos latere confidimus,) modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret: adhuc insuper dilectionis et caritatis memor, præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet; ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem Spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus et unus Spiritus, apud quem fortasse ipsa anima una non est, sic lubrica et mobilis et incerta! Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus.

Occurritur objectioni; quod cum unum ubique sit baptisma, pariter ubique ratum esse debet.

XIX. Excutiamus potius id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos; unum nobis atque illis baptisma dicunt esse, et in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus. (**Eph. iv. 5.**) Si unum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum, sine dubio et fides una est: si autem fides una est, utique et Dominus unus est: si Dominus unus est, consequens est dicere, quia (*for. addend.* Deus, *vid. not.*) unus est. Si autem hæc unitas quæ separari omnino et dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid ultra contendimus? ut (*for.* aut) quid illos hæreticos, et non Christianos vocamus? Porro cum

nobis et hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una ecclesia, nec fides una, sed nec unus Spiritus, aut corpus unum; manifestum est nec baptisma nobis et hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare, et propter hæreticos asserendos fraternitatem scindere: insuper et Cyprianum pseudochristum, et pseudoapostolum, et dolosum operarium dicere! Quæ omnia in se esse conscius prævenit; ut alteri ea per mendacium objiceret, quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis cum (*for.* vobiscum,) universis qui in Africa sunt episcopis, et cunctis clericis, et omni fraternitate universi optamus; ut perpetuo unanimes et unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos. Extat hæc Epistola apud S. Cyprianum, edit. Benedictin. Paris. 1726. p. 142.

Matt. xxiv. 24.

2 Cor. xi. 13.

IN

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCUM

AD S. CYPRIANUM EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 231. l. 1. FIRMILIANI] Eusebius *Hist. Eccl.* lib. VI. cap. 26. Διέπρεπε ἐν τούτῳ (tempore Imp. Alexandri Severi) Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος. Ubi hæc annotavit Henricus Valesius, "Vir doctissimus, et inter "scriptores ecclesiasticos celebris fuit Firmilianus. Hujus "testimonio utitur Basilius in libro de Spiritu Sancto. Ταύ- "την καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι "οὓς κατέλιπε. Ejusdem meminit in Epistola Canonica ad "Amphilochium. Hodie unica superest Firmiliani Epi- "stola ad Cyprianum. Mirum est tamen nec ab Hieronymo "nec a Bellarmino inter scriptores ecclesiasticos eum re- "censeri. Ac de Bellarmino facile est conjicere, quam ob "causam illum prætermiserit. Ideo scilicet quod Stepha- "num papam acerbius perstrinxisset." Hæc Valesius. Primum inter præsules nominat Firmilianum Eusebius, qui concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum habito interfuerunt. Et ipsa quoque synodus in epistola sua synodica Firmilianum jam mortuum cum laude commemorat. Magno porro hoc præconio eum ornavit Theodoretus; Καὶ Φιρμιλιανὸς ὁ Καισαρέων τῆς Καππαδοκίας ἐπίσκοπος περιφανὴς ἀνὴρ, καὶ γνῶσιν ἑκατέραν ἔχων καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν θείαν. *Hæret. Fab.* iv. 8. Et referente Cavio in *Hist. Lit.* vol. I. voce *Magnes,* p. 135. Φιρμιλιανὸς ὁ θαυμάσιος appellatur a Germano patriarcha CP. in *Dogmatico ad Anthimum* MS. apud Galeum, ubi patres synodi Antiochenæ recenset. Is denique in *Menologio* Græcorum una cum Malchione presbytero Antiocheno die 28 Octobris commemoratur. Firmiliano quidem attribuit Moses Chorenensis in

Historia Armeniaca, quam ediderunt cum interpretatione Latina Gul. et Georg. Whistonii, librum de ecclesiæ persecutionibus; an vero opus tale quid ille composuerit, dubium videri possit annotationes legenti ad Aristonem Pellæum in *Reliquiis Sacris* vol. I. p. 99.

P. 231. l. 4. AD CYPRIANUM EPISTOLAM] Hanc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum Sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinius, non probaverunt uti e tenebris proferretur; hujusque consilii auctorem se et suasorem fuisse ipse testatur ingenue, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est, Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam Christianam et ecclesiasticam affectu, se illam omissurum fuisse, quod paulo vehementius et acerbius quam episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos et Pamelium commoverunt liber Firmiliani stylus et excandescentia adversus papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti et quam vehementes soleant esse affectus cum agitur de causa religionis et fidei, considerassent etiam quam vehemens et acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescentiam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini et Faustini adversus papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, extiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera Sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem, cum quibus illam contuli, sunt unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætiensis, Bigotianus, et unus meus. Assentior autem Pamelio et Rigaltio existimantibus illam Græce scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem Latine a Sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti

sex codicibus manuscriptis. STEPH. BALUZIUS. Scripsisse eam Firmilianum anno 256 ingravescente tempore hiberno, ostendit Pearsonius in *Annal. Cyprianicis* ad ann. 256. sect. x. Obiit anno 272. Litem autem Stephanum inter et ecclesias orientales exortam de hæreticis rebaptizandis memoravit in epistola ad Xystum Romanum S. Dionysius Alexandrinus his verbis, Ἐπέσταλκεν μὲν οὖν (Stephanus) πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Γαλατίας, καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ὁμορούντων ἐθνῶν· ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων, διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετίκους, φησὶν, ἀναβαπτίζουσι. apud Eusebium *Hist. Eccl.* vii. 5. Porro unus de Firmiliani successoribus in Cæsariensi sede S. Basilius M. hujus atque Cypriani de rebaptizandis hæreticis sententiam commemoravit in *Epistola* sua *Canonica ad Amphilochium* in Beveregii *Synodico* posita. Quid, quod Cypriani et quorundam orientalium litteras, quæ apud hæreticos et schismaticos datum baptismum improbant, suo superesse tempore significat S. Augustinus? Vid. Lib. ejus III. *Contra Cresconium* cap. 1. et Librum ejus *Contra Petilianum* cap. 14. Plura autem contra adversarios epistolæ, quæ in editionem Conciliorum Florentinam nunc demum recepta est, infra annotabimus.

P. 231. l. 12. in una atque in eadem domo] Vulgo *ipsa* pro *una*, quod mutavi fide nixus codicis Simonis Goulartii, qui Cyprianum edidit anno 1593, idemque faciendum suasit. Græca fuerant, ἐν ἑνὶ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ.

Ibid. l. 20. magnam voluntatis caritatem, in unum convenire] Hæc verba mendo non carere videntur. Quid si pro isto, *voluntatis caritatem*, reponamus *voluntatis alacritatem?* Extat apud apostolum in Epist. ejus posteriore ad *Corinthios* ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, vii. 11; et in *Glossariis Vett.* habes Ἡ προθυμία, *alacritas*.

P. 232. l. 6. quasi non tantum unum &c.] Afferenda sunt, quæ de hoc loco scripsit vir eruditus Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ, seu Benedictinæ, præmissa. "Hæc Firmiliani epistola quæ Latine "reddita extat inter Cyprianicas septuagesima quinta, sic "Cypriani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse "videatur. Fidus interpres Græcæ linguæ ingenium non-"nullis in locis retinuit. Paulo post initium, *Contristantur* "(angeli) *quando vident diversas quorundam mentes et* "*scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem Deum* "*simul invocent, sed separatis et divisis ab invicem nec con-*"*fabulatio jam possit esse, aut sermo communis;* id est, quasi "non tantum unum et eundem Deum simul non invocent;

" quæ postrema negatio nonnunquam omittitur apud La- " tinos, sed sæpius apud Græcos." §. xxxi. p. cxviii. Tum pergit vir cl. ad alios locos similes indicandos, de quibus ordine suo posthac.

P. 232. l. 27. Invenimus in fratribus nostris tam longe positis] Sententiæ Cypriani super hæreticorum baptismo favebant non solum per Africam, Numidiam, et Mauritaniam ecclesiæ quamplurimæ, verum etiam omnes fere quæ in Oriente magno numero Christianam pietatem profitebantur. In iis autem episcopi nobilium civitatum celeberrimi nominatim indicati epistola ad Stephanum, quæ prima est de septem illis Dionysii Alexandrini *περὶ βαπτίσματος* ab Eusebio memoratis. Et in ea quidem epistola magnus ille Dionysius Stephanum certiorem faciebat, sedatos esse motus, quos in Oriente Novatiani concitaverant, itaque omnes ecclesias in eo consentire, ut lapsis pœnitentia daretur; verum adjecerat aliquid de pœnitentibus, qui ab hæreticis redirent, baptizandis, quod prætermisit Eusebius; unde Baronius (hic addendus est Pamelius Baronium secutus in notis ad Cyprianum,) occasionem sumpsit affirmandi pro certo, sic omnes illas ecclesias acquievisse Stephano, ut in ejus decretum, de non baptizandis hæreticis, abdicata Cypriani sententia convenirent; quod adeo non est ab Dionysio traditum, ut defuncto postmodum Stephano idem ille Dionysius Xystum Stephani successorem per alteram epistolam diligenter ac serio monuerit; consideraret attentius quæstionis pondus et caussæ difficultatem: Stephanum quidem Heleno et Firmiliano, cæterisque per Ciliciam et Cappadociam et finitimas ecclesias episcopis nunciasse per litteras, minime communicaturum se cum iis, eo quod hæreticos rebaptizarent. Verumtamen esse magni momenti negotium, *ὄντως γὰρ δόγματα γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις, ὡς πυνθάνομαι, ὥστε τοὺς προσίοντας ἀπὸ αἱρέσεως προκατηχηθέντας, εἶτε ἀπολούεσθαι καὶ ἀποκαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον.* Pergit Dionysius, aitque, hoc se ab Antiochiæ, Cæsareæ, Æliæ, Tyri, Laodiceæ, Tarsi episcopis rogatum scribere Xysto: quin et compresbyteris suis Dionysio et Philemoni, qui fuerant ejusdem cum Stephano sententiæ, scripsisse hac de re plenius et uberius. RIGALTIUS.

P. 233. l. 24. mandamus] Hoc pro præterito *mandavimus* ex quinque codd. scriptis posui, e quibus tres in edit. Oxon. memorantur, quartus Bodleianus, quintus Novi Collegii est.

P. 234. l. 21. postea extitisse] Verum hoc est, si modo sermo sit de hæreticis illis, quorum causa tunc temporis

agebatur, quosque hic nominat Firmilianus, maxime quidem tempore ejus vigentibus; sed æque verum est, hæreses haud minus pestiferas in apostolico ævo extitisse. Dignus autem est, qui de hac re conferatur Tertullianus supra in lib. *de Præscript. Hæret.* capp. 33. et 34.

P. 234. l. 26. Sed et Valentini et Basilidis tempus &c.] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ docte et erudite scripsit amicus olim noster Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici et in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. II. adversus Jovinianum vocat magistrum luxuriæ et turpissimorum complexuum, et in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis. Baluz. Videsis quæ de his Firmiliani verbis ad Hegesippi Fragmenta apud *Reliquias Sacr.* pp. 234. 235. annotavi. De iisdem notabilia habet Pearsonius *Vindic. Ignat.* vol. II. cap. 7. p. 87.

P. 235. l. 13. locorum et nominum diversitate] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*. Baluz.

Ibid. l. 14. nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est] Ait cl. Coustantius Firmiliani verba afferens in nota ad S. Irenæi Epistolam ad Romanum episcopum Victorem, qui Asianos pascham die 14 mensis celebrantes ab ecclesia separare conatus fuerat, "Celeritas, quippe qua, ut credere est, pax "ad modicum interturbata, in integrum restituta est, uni-"tatis ruptæ oblivionem ita peperit, ut ab ea aliquando "discessum esse Cypriani ætate ne recoleretur quidem." *Rom. Pontif. Epistolæ* p. 99. Quinetiam testatus est Anatolius Laodicenus, is qui ante concilium floruit Nicænum, contentionem istam de paschate exortam ab Irenæo pacatam esse, *utrisque partibus*, inquit, *in sua regula perseverantibus, nec a cœpto antiquitatis more declinantibus*. Vide Anatolii locum ibidem adductum.

Ibid. l. 29. *alterutrum ad se venientes*] Ad Cypriani *Epistolam ad Pompeium*, ubi Stephani verba adhuc plenius afferuntur, hoc annotavit Rigaltius, "Rectissima est "hæc scriptura. Hoc est, neque venientem a Marcione "baptizat Montanus, neque venientem a Montano bap-

"tizat Marcion. Non rebaptizant alterutrum ad se ve-
"nientes."

P. 236. l. 15. nec [Spiritum Sanctum]] Certum est hæc duo vocabula non extare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deesse, conjecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, et addidit, videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuisse, non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus. BALUZ. Indicant quidem Var. Lectt. apud edit. Oxon. collectæ tria verba *nec Spiritum Sanctum* in quatuor illis libris Anglicis deesse; sed revera in duobus ex illis, hi sunt Bodleianus et Novi Collegii codex, apparet *nec* post vocem *filium* cum sequentibus conjunctum. In altero autem epistolarum Cypriani codice, qui penes est idem collegium, haud extat Firmiliani epistola.

P. 236. l. 25. ubi præsident majores natu] Græce, *ὅπου προκάθηνται οἱ πρεσβύτεροι*. Sic et jam supra Firmilianus, Mos *apud nos fuit*, inquit, *ut per singulos annos* seniores (*οἱ πρεσβύτεροι*) *et præpositi in unum conveniamus*. §. iii. p. 224. Utroque loco designantur, ni fallor, superioris ordinis, seu qui præsident, presbyteri. *Præsidentem* nominat episcopum Tertullianus in lib. *de Pudicitia* cap. 14. et illo quidem *presbyterorum* nomine episcopi a veteribus interdum appellantur; raro vicissim, idque accommodatione tantum ad Vet. Test. locum, *episcoporum* titulo donantur presbyteri. Confer. Annotatt. ad Concil. contra Noetum vol. II. *Reliquiar. Sacr.* p. 377. ubi tamen minus recte dubitasse me fateor, utrum plures episcopi in unum, sive in provinciali concilio, collecti, *presbyteri* tertio sæculo ecclesiæ nominarentur. Porro apud episcopum sitam esse potestatem ritus omnes administrandi, baptizandi, offerendi, manum imponendi, ordinandi, credebant antiqui; sed et presbyteris licere, ut muniti auctoritate episcopi baptizarent atque offerrent. *Dandi quidem* (baptismum) *habet jus summus sacerdos, qui est episcopus. Dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi aucto-*

ritate propter ecclesiæ honorem. Quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis jus est, &c. Hæc Tertullianus in lib. *de Baptismo* c. 17. haud finito sæculo ecclesiæ secundo docuit. Ad solos vero episcopos ordinandi jus pertinere, consentit cum Hieronymo universa antiquitas. Adde quod idem hic Firmilianus, qui episcoporum ordinem *presbyterorum* nomine his locis appellavit, singulos episcopos, presbyteros, diaconos, alibi in epistola sua titulis suis distinxit. Porro ait infra §. 12. episcopos ordinatione vicaria successisse apostolis.

P. 236. l. 29. nec spiritaliter gerere] Edit. princeps præstat *aut* pro *nec*, firmantibus illud MSto Novi Collegii ac Bodleiano; quin et fortasse revocandum.

Ibid. l. 31. in Iconio] Dionysius Alexandrinus hoc Iconiense idque in Synnada concilium sanxisse rursus tingendos esse hæreticos, in tertia epistola ad Philemonem Romanum commemorat. Verba ejus apud Eusebium *H. E.* vii. 7. hæc sunt: *Μεμάθηκα καὶ τοῦτο ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις κατὰ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις καὶ παρὰ πολλοῖς τοῦτο ἔδοξεν, ὧν* &c. Apud Iconium autem maxime ob Montanistarum baptismum motam esse quæstionem istam, constat ex Firmiliani verbis infra in cap. 13.

P. 237. l. 18. quibus nunc] *de quibus nunc*. Præpositio deest in omnibus exemplaribus antiquis et in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existimabat sensum absque ea non posse constare. BALUZIUS, qui præpositionem delevit. Ait Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ præmissa, §. xxxi. p. cxviii. "*Nisi si his episcopis quibus nunc fuit Paulus;* " legendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifestus " est Hellenismus, *τούτοις τοῖς ἐπισκόποις τοῖς νῦν*, his epi- " scopis nunc exsistentibus." Hæc ille, quæ quidem haud prohibent, ne sentiam reponendum esse *qui* sunt *nunc*, pro isto *quibus nunc*, cum absit præpositio *de* ante *quibus* a codd. scriptis, quod sciam, omnibus.

P. 237. l. 30. ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat] *At quis in ecclesia perfectus et sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat*. Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia, perfectus et sapiens. Hoc autem defendat et credat* &c. In tribus antiquis codicibus scriptum est *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens hoc autem defendat.*

Sic etiam alii libri veteres, nisi quod pro *et sapiens* habent *aut sapiens*. Baluz. Optime Novi Collegii codex, ut qui est *in ecclesia perfectus et sapiens hoc aut defendat aut credat*. In tribus quoque codd. scriptis in edit. Oxon. nominatis *qui* pro *quis* legitur, et *qui* ante *hoc* abest. Quapropter posthabita Pamelii lectione, quæ fortasse ex Cauchii conjectura tantum orta est, Morellianam istam revocavi; posito tamen ex fide codicis Novi Collegii *aut* pro *autem* ante verbum *defendat*. Cæterum paulo ante pro *poterit* priorem lect. *potuerit* revocavi.

P. 238. l. 10. et invocationem suam] Rectius foret, *et* invocatione sua.

Ibid. l. 18. de historia quæ apud nos facta est] Excidisse vox *rei* post *historia* videtur. *Est* nescit Novi Coll. MS.

Ibid. l. 21. Alexandrum Imperatorem] Qui periit an. 235.

Ibid. l. 27. ut ex hoc persecutio quoque gravis &c.] Quasi irati Dii mala hæc orbi invexissent propter Christianos.

P. 239. l. 24. unum de presbyteris rusticum] Sic edidit in hujus epistolæ edit. principe Morellius, tanquam si *rusticus* nomen appellativum fuerit; sed quasi nomen proprium, Pamelius et Rigaltius. Aliter Fellus. Dubitat Baluzius. Fortasse significat hoc loco vox *rusticus*, non agrestem ut opinatur Fellus, sed ruralem, ἐπιχώριον. Ἐπιχώριοι πρεσβύτεροι *presbyteri ruris* in Canone decimo tertio *Concilii Neocæsareæ* memorantur. Sed Græce scripsisse Firmilianus ἀγροικικὸν videtur, cum in decimo septimo Chalcedonensi ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους habeas.

Ibid. l. 32. revincendum] An *ad* revincendum?

P. 20. l. 10. non sine sacramento solitæ prædicationis] Fellus ait; Hanc esse veram lectionem (nam omissa est particula *non* in MStis et editt. omnibus præter illam ab ipso Fello adornatam) ex contextu satis est manifestum; subjungitur enim, *baptizaret quoque multos, usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur*. Et quidem vis argumenti periret, si verba solennia, Eucharistiæ administrationi præstituta, non fuissent retenta. Prædicatio solita videtur ista ἀνάμνησις, quam Dominus fieri mandabat, et de qua D. Paulus 1 *Cor*. ii. 26. καταγγέλλετε τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. De הגדה paschali supra in Epist. ad Cæcil. dictum. Rem hanc exequi videtur Justinus Martyr *Apol*. 2. (1.) ubi dicit, προσφέρεσθαι τῷ προεστῶτι τὸν ἄρτον καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀνα-

πέμπει &c. Rigaltius ait, legendum videtur: *sive sacramentum solitæ precationis offerret. Sacramentum precationis dicit, quemadmodum Tertullianus, sacramentum orationis.* Fellus. Eruditissimum hunc virum sequi par fuit, cui et in hac re obtemperavit Tillemontius, *Mem. Eccl.* in Vita Firmiliani tom. IV. p. 129. ed. Bruxel. Particulam igitur negativam, quæ in textu Baluziano perperam omissa est, verbis præmisi, cum in voce antecedente *Domino* olim absorpta fuisse eadem videretur. Verumtamen cl. Marano in Vit. sua Cypriani ex imitatione Græcorum orta locutio videtur. Is ibidem opponens se Rigaltio, qui pro vocibus, *sine sacramento solitæ prædicationis*, voluerat ponere *sive sacramentum solitæ precationis*, ex Basilio M. monere pergit, "Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. ep. "ccxli. ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, *prædicationes ecclesias-"ticæ.*" p. cxviii.

P. 240. l. 25. Apud quos] Hæreticos.

P. 241. l. 2. nisi si a Christo Spiritum induit] Hæc scripsit in loco plus semel memorato cl. Maranus, "Cum "existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris "ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos re-"fellit, *Nam si non mentitur—Spiritus Sanctus.* Illud *nisi* "*si a Christo Spiritum induit*, idem valet ac post Christum; "nec probabilis est conjectura Cauchii et Pamelii, qui le-"gendum putant, *Nisi si a Christo Spiritum non induit.*' Quæ Marani mihi quidem haud satisfaciunt. Quid si *non ducit* latet in voce *induit*?

Ibid. l. 24. Neque enim multæ sunt sponsæ Christi] Verbum *sunt* addidi ex Bodleiano ac Novi Collegii MSto.

P. 242. l. 29. Sic et nos similiter] Textum sacrum, Cyprianique codices quinque in var. lectt. edit. Oxon. commemoratos, secutus *nos* pro *vos* imprimendum curavi.

P. 243. l. 2. convertantur] De celebri quæstione hoc unum monebo; existere argumenta ab altera parte temporibus illis allata, quibus Firmiliani suorumque rationes convelluntur, et baptismus nomine S. Trinitatis a quovis administro celebratus firmatur, cum alibi tum in adnotationibus S. Augustini ad Carthaginiense septimum Concilium. Hæ in libris ejusdem patris *de Baptismo* legi possunt.

Ib. l. 27. manifestam Stephani stultitiam] Hunc certe Firmilianus minime opinatus est fuisse universalem ecclesiæ pastorem, et controversiarum infallibilem judicem, cujus personam et definitionem tam inciviliter tractavit. Fellus. Hoc pulchre vidit, ut olim Raymundus Missorius, sic nuper alius quoque Romanæ communionis sacerdos, Stephanus

Morcelli; qui quidem vir disertissimus, elegantioribus sane litteris exquisite doctus, in *Africa* sua *Christiana* exinde collegit, non posse fieri, ut Firmilianus vir sanctus, ut ait, et a multis commendatus, has literas scripserit, quia adeo contra Petri successorem Stephanum contumeliosæ atque improbæ sint; quales ab hæretico nequam et infami compositæ. Insigne exemplum fallaciæ, quæ dicitur *petitionis principii!* Fac autem esse, qui hujusmodi argumentis scientes prudentesque in rebus tanti momenti usi sint, unde fiat totius fidei historicæ interitus, quidni Deum deprecer meæ animæ, ne sit in futuro sæculo cum tam iniquis et improbis sophistis? Verumtamen, quod alibi dixi, ineptas illas Missorii contra hanc epistolam cavillationes alii scriptores Romano-catholici inter Italos quoque degentes respuerunt. Conferas et Baluzii notam, quam ad finem epistolæ adduxi.

P. 244. l. 7. confitetur] Vulgo *profitetur*. Mutavi ego ex quinque scriptis codicibus.

P. 245. l. 21. et si novos prophetas recipiunt] *Non ut vos* (prius *novos*). Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos;* eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura et scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *et Spiritum Sanctum* post *Patrem et Filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eundem Spiritum Sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum a Christo promissum dicerent. BALUZIUS. Statuenti hic Baluzio respexisse Firmilianum ad Marcionitas recte opponas, veteres patres id semper solitos esse pro certo statuere, alium ac diversum Deum agnoscere Marcionitas, qui Christi Patrem negarent creavisse mundum. Audi Tertullianum adhuc catholicum in hac ipsa de baptismi quæstione idem suggerentem, *Non debeo*, inquit, *in illis* (hæreticis) *agnoscere quod mihi est præceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est, idem:* de Baptismo cap. 15. Itaque veterem revocavi lectionem, quæ cum melior apparet, tum extat in codice Bodleiano,

atque illo Novi Collegii, cæterisque fortasse MStis, qui in editione Oxon. adferri solent, quippe cum nulla sit varietas lectionis ibidem notata. Cæterum additamentum illud, *et Spiritum Sanctum* in codd. quinque repertum fuisse novimus ex ead. editione. Ostendit vero hic ipse Firmiliani locus recte sensisse de Patre Filioque hos quidem Montanistas.

P. 246. l. 9. Non modo dicunt] Ad verba superiora, *in eorum numero habentur*, hæc adnotavit Baluzius. Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis et Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis. BALUZ. Cum post verbum *obierunt* posita esset ante Baluzii mutationem vox *habentur*, Rigaltius locum sic emendandum voluit, Habent *non modo* discunt *emolumentum*. Affert vero Fellus longam sed satis contortam interpretationem verborum, *non modo dicunt emolumentum*. Ausim ergo reponere, *Non* modicum *emolumentum;* Græce, Οὐ μέτριον κέρδος ἀληθείας καὶ πίστεως. Extant voces, *non modicam* supra §. 12. Et postquam hæc scripsi, visis Marani verbis gavisus sum, quod ante me eodem fere modo is locum corrigere voluisset. "Alium "locum, inquit, longe difficiliorem emendare conabor. De "iis qui foris baptizati sine novo baptismo in ecclesia "obierunt, sic statuit Firmilianus. *Si de sæculo—non "sunt morte præventi*. Existimat Rigaltius verbum *habent* "reponendum post *habentur*, et sic emendat: Habent *non "modo* discunt *emolumentum veritatis et fidei:* sed multo "aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro "*non modo dicunt aut non modo discunt*." Hæc Maranus in *Vit. S. Cypriani* §. xxxi. p. cxviii. Sed haud necesse esse, ut addatur *habent*, opinor.

P. 247. l. 1. necessitate persecutionis coactus succubuit] Hîc, quod constat ex superioribus, clericus designatur. Clericus autem lapsus ordine sacro moveri solitus est, neque ei licuit, ut baptizandi ritum administraret.

Ibid. l. 3. Patrem et Deum Christi] Ista sic ponuntur tanquam si Deus esset conditor Christi et totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani et duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*. BALUZ. Ex edit. Oxon. constat extare verba *Dominum Christum*, non, ut ait Baluzius, *Dominum nostrum* in codd. Ar. et Novi

Collegii. Ab hoc quidem MSto, sicut a cod. Bodleiano, haud male abest particula *et* ante voces *totius mundi*. Ad verba autem quod attinet, *Patrem et Deum Christi*, similiter locutus est Dominus ipse ad Mariam Magdalenam in *S. Joannis evangelio* xx. 17. Similiter scripserunt apostoli ejus. Confer *Rom*. xv. 6. 2 *Cor*. xi. 3. *Ephes*. i. 3. 17. *Coloss*. i. 3. *Heb*. i. 9. 1 *Pet*. i. 3.

P. 247. l. 6. qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti] Veterem lectionem restitui. Primus edidit Fellus post codices scriptos *qui cum ipsi* pro *qui ipsi*, quod quidem ex duplici lectione ortum videtur. Posuit autem Pamelius *sunt* pro *sint* ex Cauchii vel codice vel conjectura ejusdem.

P. 248. l. 5. pro ecclesiæ veritate consentit] For. legendum *contendit*.

Ibid. l. 8. consilii et sermonis] Forsitan scripserat Firmilianus, συνέσεως καὶ λόγου.

P. 249. l. 4. A quibus legatos episcopos &c.] Haud dubium videtur, quin ab Afris, potius quam ab orientalibus, Romam missi sint legati. Contrarium tamen affirmant Baronius in *Annalibus*, et Natalis Alexander in *Hist. Ecclesiastica*. Sed hoc in Afros gestum a Stephano fuisse, post Pearsonium retulerunt Pagius, Tillemontius, Basnagius. "Quid ex illorum verborum serie lucidius," inquit Pearsonius in *Annalibus Cyprianicis*, ad ann. LVI. "quam legatos "eos episcopali honore conspicuos, non ab orientalibus, sed "ab iis qui *in meridie* erant, hoc est, Afris, missos fuisse? "Neque aliter hæc Firmiliani verba, (quæ citata præce-"dunt,) intelligenda esse sentio. *Nisi quod non gratiam* "*referre Stephano in isto possumus, quod per illius inhuma-*"*nitatem* nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestræ ex-"perimentum caperemus. (Supra p. 222.) Illa enim inhu-"manitas nihil aliud erat quam legatorum rejectio, per "quam *nec confabulatio jam posset esse, aut sermo communis*. "Illi legati in synodo Carthaginiensi secunda missi." §. vii.

Ibid. l. 28. si Dominus unus est, consequens est dicere, quia unus est] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium et editionis Morellianæ, scripserint *consequens est quia unitas est*; nisi si maluerunt amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione; Reinhartus in sua editione reposuit *unus*. BALUZ. Extat in Novi Coll. codice *quia* unus *est*, quod edidit Balu-

zius. Legerim, *quia* Deus *unus* est, id quod sequentia verba suadent. *Quia* pro *quod* apud hos scriptores poni solet.

P. 250. l. 8. pseudochristum] Imitatum est istud ex capite undecimo Epistolæ Secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus et Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompeium. Videtur autem Cyprianum et Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de Præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est et periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi, nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat. Baluz. Ita Baluzius. Haud interea mihi visus est voluisse hoc scribere Christianus Lupus, Firmiliani epistola an germana sit, se dubitare; de appellationibus autem probrosis Cypriano a Stephano attributis, an hæ ab eo revera prolatæ fuerint, se hæsitare. Vid. *Scholia* ejus ad Tertulliani cap. iv. p. 121. At cogitandum, quibus dicteriis ipsum, ut videtur, Cyprianum lacessiverit vetus quidam Stephanianæ de hæreticorum baptismo sententiæ stator, qui est Auctor *De Rebaptismate*, ad fin. op. S. Cypriani. Conferas quæ de Firmiliani epistola supra annotantur.

Ibid. l. 10. Quæ omnia] Ita legendum olim duxi, priusquam sic se habere novissem editionem principem, siquidem postea Pamelius *qui* pro *quæ* ex MSto suo edidit, aliis, fateor, libris scriptis consentientibus. Sed fortasse Græce scripserat Firmilianus *ἃ δὴ πάντα*, vel *τάδε δὲ πάντα*.

Ibid. l. 13. omnibus nobis] Hæc mihi videntur esse luxata. Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse no-

tarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis et cunctis clericis et omni fraternitate optamus.* Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium. BALUZ. Vide annon recte emendari possit, *Bene te valere omnibus* vobiscum, *universis* &c.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBRI

DE IDOLORUM VANITATE,

DE MORTALITATE, SIVE PESTE,

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS,

DE ZELO ET LIVORE.

S. CYPRIANUS.

S. Hieronymus, *Lib. de Viris Illustribus*, cap. lxvii. pag. 150. ed. Fabricii, an. 1718. Hamburg.

CYPRIANUS Afer, primum gloriose rhetoricam[a] docuit, exinde suadente presbytero Cæcilio, a quo et cognomentum[b] sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogavit[c], ac post non multum temporis electus in presbyterum, etiam episcopus[d] Carthaginiensis constitutus est. Hujus ingenii superfluum est indicem[e] texere, cum sole clariora sint ejus opera. Passus est sub Valeriano et Galieno principibus[f], persecutione octava, eodem die quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno[g].

Joan. Alberti Fabricii Notæ.

[a] Non rhetoricam adeo in scholis docuisse, quam in foro exercuisse Cyprianus videtur. Confer quæ ipse de se Cyprianus libro ad Donatum, non longe ab initio.

[b] Quemadmodum liberti olim a dominis manumittentibus solebant cognomentum adsciscere, sic Cyprianus a Cæcilio presbytero Carthaginiensi vindicatus ex ethnicismo in lucem ac libertatem Christianam, Cæcilius cognominari gaudebat. De Cæcilio illo vide Acta Sanctor. 3. Junii tom. I. p. 270. Ad Christianos accessisse S. Cyprianus videtur A. C. 246. ut in Annalibus Cyprianicis colligit Joannes Pearsonius.

Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit; inde ærarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit; inde falcem ferens pingitur. Hunc fugatum hospitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur. Mauri vero manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt.

II. Inde per gentes et provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit; inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, et Picus, et Tiberinus, et Pilumnus, et Consus, quem deum fraudis, velut consiliorum deum, coli Romulus voluit, postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo Febris dedicata, et Acca et Flora meretrices. Hi dii Romani. Cæterum Mars Thracius, et Jupiter Creticus, et Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, et Diana Taurica, et deorum

mater Idæa, et Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos et victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est et Venus calva multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata.

III. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Cæterum imperium ante tenuerunt et Assyrii et Persæ, et Græcos et Ægyptios regnasse cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus, Romanis quoque ut et cæteris imperandi tempus obvenit. Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis et nocentibus congregatur, et asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida: atque ut matrimonium faciant, rem concordiæ per discordias auspicantur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augendum. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera et cum soceris bella crudelia. Est et gradus summus in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt; sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum et Regulus auspicia servavit, et captus est; et Mancinus religionem tenuit, et sub jugum missus est. Pullos edaces Paulus habuit, et apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis et auspiciis renitentibus, sprevit, et eo facilius et navigavit et vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit et

decipit, et præstigiis cœcantibus veritatem, stultum et prodigum (*for.* proditum) vulgus inducit: spiritus sunt insinceri et vagi, qui postea quam terrenis vitiis immersi sunt, et a vigore cœlesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere et depravati errorem pravitatis infundere.

IV. Hos et poëtæ dæmonas norunt; et Socrates instrui se et regi ad arbitrium dæmonis prædicabat. Et magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes et formam veri Dei negat conspici posse, et angelos veros (*for.* servos, *vide not.*) sedi ejus dicit assistere. In quo et Plato pari ratione consentit, et unum Deum servans, cæteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt, nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant. Irrepentes etiam spiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbis lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare et ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, et cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint terrore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et

fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde veniant et quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; et vel exiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis adspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

V. Unus igitur omnium Dominus Deus. Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando unquam regni societas aut cum fide cœpit aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum germanitas rupta, et permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hîc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus in gregibus, et in armentis rector unus. Multo magis mundi unus est rector, qui universa quæcunque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec æstimari, sensu major est. Et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus? et cum homo latius (*for.* laxius) maneat, intra unam

ædiculam vim tantæ majestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo quæras. Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum (*for.* solum) est. Ergo unus est, et ubique ipse diffusus est. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens et anima sui Auctoris et Principis admonetur. Dici frequenter audimus, *O Deus*, et *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.

VI. QUOD vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis et regni sublimitas floruit, et generis magnitudo provenit. Sed illi [negligentes et] (*for. delend. Vid. not.*) indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia patrum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis prophana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi et palabundi vagantur, soli et cœli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus ante prædixerat, fore ut vergente sæculo et mundi fine jam proximo ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret Deus multo melioris obsequii et fidei fortioris, qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent, quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiæ

disciplinæque arbiter et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator et deductor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus et gloria. Hic in virginem delabitur, carnem Spiritus Sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut et homo possit esse quod Christus est. Sciebant et Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis semper prophetis monentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiæ et intelligentiæ cœcitate multati, ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos, nec viderent.

VII. Itaque cum Christus Jesus, secundum a prophetis ante prædicta, verbo et vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cœcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum crediderant hominem tantum de humilitate carnis et corporis, existimabant magum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos et doctrina ille et sapientia revincebat, accensi ira et indignatione provocati insecuti sunt, et postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procu-

rabat, tradiderunt, crucem ejus et mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos et ipse prædixerat, et prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret; et cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam et crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, et die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis qualis et fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit simul junctis; et substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, et discerent quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est; ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad Patrem victor imponeret, jam venturus e cœlo ad pœnam diaboli et ad censuram generis humani ultoris (*for.* in ultoris) vigore et judicis potestate; per orbem vero discipuli, magistro et (*for.* et *delend.*) Deo monente, diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cœcos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida et de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei Filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed et passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter et Patrem quærentibus et credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus secuti.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE MORTALITATE, SIVE PESTE.

I. ETSI apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est et fides firma et anima devota, quæ ad præsentis mortalitatis copiam non movetur, sed tanquam petra fortis et stabilis turbidos impetus mundi et violentos sæculi fluctus frangit potius, ipsa nec frangitur, et tentationibus non vincitur, sed probatur; tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quo minus, quantum nostra mediocritas sufficit, vigore pleno et sermone de Dominica lectione concepto delicatæ mentis ignavia comprimatur, et qui homo Dei et Christi esse jam cœpit, Deo et Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris divina jam sperat; ut ad procellas et turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla turbatio, quando hæc ventura prædixerit Dominus. Providæ

vocis hortatu instruens et docens et præparans atque corroborans ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella et fames et terræ motus et pestilentias per loca singula exsurgere prænuntiavit et cecinit. Et ne inopinatus nos et novus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; et quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur et quæcunque promissa sunt, Domino ipso pollicente et dicente: *Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.* (Luke xxi.)

II. Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo. Præmium vitæ et gaudium salutis æternæ, et perpetua lætitia, et possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte jam veniunt; jam terrenis cœlestia et magna parvis, et caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis et sollicitudinis locus est? Quis inter hæc trepidus et mœstus est, nisi cui spes et fides deest? Ejus est enim mortem timere qui ad Christum nolit ire. Ejus est ad Christum nolle ire qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim *justum fide vivere.* Si justus es, et fide vivis, si vere in Christum credis, cur non cum Christo futurus, et de Domini pollicitatione securus quod ad Christum voceris, amplecteris, et quod diabolo careas gratularis? (Rom. i.) Symeon denique ille justus, qui vere justus fuit, qui fide plena Dei præcepta servavit, cum ei divinitus responsum fuisset quod non ante moreretur quam Christum vidisset, et Christus infans in templum cum matre venisset, agnovit in spiritu natum esse jam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum;

quo viso, scivit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte jam proxima, et de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, et benedicens Dominum exclamavit et dixit: *Nunc dimittis servum* Luc. ii. *tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Probans scilicet atque contestans tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti sedis et securitatis æternæ portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus.

III. Illa est enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis et firma et perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo quam pugna adversus diabolum quotidie geritur, quam adversus jacula ejus et tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est; cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua et molesta luctatio est. Obsessa mens hominis et undique diaboli infestatione vallata vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exsurgit libido. Si libido compressa est, succedit ambitio. Si ambitio contemta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia invitat (*for.* irritat), invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; et delectat hic inter diaboli gladios diu stare, cum magis concupiscendum sit et optandum ad Christum, subveniente velocius morte, properare, ipso instruente nos et dicente: *Amen amen dico vobis, quoniam* Joan. xvi. *vos plorabitis et plangetis, sæculum autem gaudebit;*

vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet? Quis non tristitia carere optet, quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia Dominus denuo ipse declarat dicens: *Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis.* Cum ergo Christum videre gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum, quæ cœcitas animi quæve dementia est amare pressuras et pœnas et lacrymas mundi, et non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri?

IV. Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus æternus et firmus est. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur; et tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; et tu dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutam fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo Christus ipse salutis atque utilitatis nostræ magister ostendit: qui cum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad Patrem,* docens et ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor beatus apostolus Paulus in epistola sua ponit et

Joan. xiv.

dicit, *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum;* lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis et vitiis carnis obnoxium fieri, exemptum pressuris angentibus, et venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci.

V. Atenim quosdam movet quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus ut immunis a contactu malorum, mundo et sæculo feliciter perfruatur, et non omnia hic adversa perpessus ad futuram lætitiam reservetur. Movet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quandiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur. Itaque donec *corruptivum istud induat incorruptionem, et* 1 Cor. xv. *mortale hoc accipiat immortalitatem,* et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem, quæcunque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, et impetus febrium, et omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis quandiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit, Christianus

noscat et teneat, sciet plus sibi quam cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet et præmonet scrip- Eccles. ii. tura divina dicens: *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam ad* Eccles. ii. *tentationem.* Et iterum: *In dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.*

VI. Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque et vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus et doloribus suis patientiam reli- Job. i. giosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.* Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula et invidiosa Job. ii. voce loqueretur, respondit et dixit: *Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum Job? Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa et gloriosa præconia, cœcitatem luminum passus, timens et benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem et ipsum uxor sua depravare tentavit Tob. ii. dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ, ecce quæ pateris!*

At ille circa timorem Dei stabilis et firmus, et ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat et dicit: *Opera Dei revelare et confiteri honorificum est. Nam* Tob. xii. *quando orabas tu et Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, et quia non es cunctatus exsurgere et derelinquere prandium tuum, et abisti, et condidisti mortuum, missus sum tentare te, et iterum me misit Deus curare te et Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis qui assistimus et conversamur ante claritatem Dei.*

VII. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quæcunque in sæculo accidunt fortiter et patienter accipere; cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat murmu-* Num. xx. *ratio eorum a me, et non morientur.* Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter et fortiter quicquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit, *Sacrificium Deo spiritus contri-* Psal. l. *bulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque monet per Moysen Spiritus Sanctus et dicit: *Dominus Deus tuus* Deut. iii. *vexabit te, et famem injiciet tibi, et cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non.* Et iterum: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut* Deut. xiii. *sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto*

Gen. xxii. *corde vestro et ex tota anima vestra.* Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege et sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere?

VIII. Ad omnia te paratum facere timor Dei et fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum et cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris et tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prœlia; nec debilitent aut frangant Christianam fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus et corona. Gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est virtutis. Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; et navis quæ forti compage solidata est pulsatur fluctibus, nec foratur; et quando area fruges terit, ventos grana fortia et robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic et apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis
2 Cor. xii. et corporis multa et gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi*, inquit, *stimulus carnis meæ, angelus Satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.*

Quando ergo infirmitas et imbecillitas et vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos* Eccl. xxvii. *tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos et cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in adversis queruntur et murmurant, nos adversa non avocant a virtutis et fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cœcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis et mortis inconcussi animi virtutibus congredi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis oportet et temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem fortiter promimus, et labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium viæ ejus et fidei ipso judicante capiamus.

IX. Mori plane timeat, sed qui ex aqua et spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce et passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit. Mori

timeat cui hoc mora longiore confertur, ut cruciatus ejus et gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis et gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur et justi, non est quod putetis bonis et malis interitum esse communem. Ad refrigerium justi vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timentes; pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis et manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis et temporis (*for.* terroribus) accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit.

X. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista et lues, quæ horribilis et feralis videtur, explorat justitiam singulorum, et mentes humani generis examinat, an infirmis serviant sani, an propinqui

cognatos pie diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces avaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites indigentibus largiantur et donent sine herede morituri! Ut nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis et Dei servis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemtu mortis præparant ad coronam.

XI. Sed fortasse aliquis opponat et dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non est in tua potestate sed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. Tunc deinde Deus scrutator renis et cordis et occultorum contemplator et cognitor videt te et laudat et comprobat, et qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala et perniciosa conceptio Deo providente prospecta est, ita et in Dei servis, apud quos confessio cogitatur et martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo judice coronatur. Aliud est martyrio

animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter et judicat; quando ipse testetur et dicat: (Apoc. ii.) *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis et cordis.* Nec enim sanguinem nostrum quærit Deus, sed fidem. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, et tamen fidei ac justitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis et justus et laudabilis invenitur.

XII. Meminisse debemus voluntatem nos, non (Matt. vi.) nostram, sed Dei facere debere, secundum quod nos Dominus quotidie jussit orare. Quam præposterum est quamque perversum ut cum Dei voluntatem fieri postulemus, quando evocat nos et accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis ejus imperio pareamus! Obnitimur et reluctamur, et pervicacium more servorum ad conspectum Domini cum tristitia et mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; et volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus et petimus ut adveniat regnum cœlorum, si captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus et poscimus ut acceleret dies regni, si majora desideria et vota potiora sunt servire istic diabolo quam regnare cum Christo?

XIII. Denique ut manifestius divinæ providentiæ indicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus et de appropinquante jam morte sollicitus commeatum sibi precaretur, adstitit deprecanti et

jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statu celsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit et dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox est et monentis; qui de persecutione sollicitus, de accersitione securus non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit frater noster et collega moriturus quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid sibi disceret jam recessurus? Didicit immo remanentibus; ut dum sacerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus.

XIV. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue et publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere; ut proficiscentes, ut navigantes solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint! occasionem dandam non esse gentilibus ut nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos lugeamus, et fidem quam sermone et voce depromimus cordis et pectoris testimonio non probemus!

XV. Spei nostræ ac fidei prævaricatores sumus;

simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest verbis præferre virtutem et factis destruere veritatem. Improbat denique apostolus Paulus et objurgat et culpat si qui contristentur in 1 Thess. iv. excessu suorum: *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est et resurrexit, sic et Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo.* Eos contristari dicit in excessu suorum qui spem non habent. Qui autem spe vivimus, et in Deum credimus, et Christum passum esse pro nobis et resurrexisse confidimus, in Christo manentes, et per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino et Joan. xi. Deo nostro monente ac dicente: *Ego sum resurrectio et vita. Qui credit in me, licet moriatur, vivet; et omnis qui vivit et credit in me non morietur in æternum?* Si in Christum credimus, si fidem verbis et promissis ejus habemus, et non morimur in æternum, ad Christum, cum quo et victuri et regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus, et temporali itinere decurso ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari et reformari ad Christi speciem, et ad cœlestis gloriæ dignitatem venire citius exoptet, Philipp. iii. Paulo apostolo prædicante et dicente: *Nostra autem conversatio*, inquit, *in cœlis est, unde et Dominum expectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus*

humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Tales nos futuros et Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, et cum illo in æternis sedibus vivamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, Patrem pro nobis precatur, dicens: *Pater,* Joan. xvii. *quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero et ipsi sint mecum, et videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret.*

XVI. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestium claritatem, lugere non debet nec plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veri, in profectione hac sua et translatione gaudere. Sic denique invenimus et Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur et loquitur scriptura divina: *Et pla-* Gen. v. *cuit Enoch Deo, et non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. Sed et per Salomonem docet Spiritus Sanctus eos qui Deo placeant maturius istinc eximi et citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. *Raptus est,* inquit, Sap. iv. *ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de media iniquitate.* Sic et in Psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima devota dicens: *Quam dilectissimæ habitationes tuæ,* Ps. lxxxiii. *Deus virtutum. Desiderat et properat anima mea ad atria Dei.* Ejus est in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat.

XVII. Porro cum mundus oderit Christianum, quid amas eum qui te odit, et non magis sequeris

Christum, qui te et redemit et diligit? Joannes in epistola sua clamat et loquitur, et ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus hortatur: *Nolite*, inquit, *diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas Patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex concupiscentia mundi; et mundus transibit et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo et Deus manet in æternum.* Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus; pavore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, et cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter et libenter ad Dominum ipso vocante veniamus.

1 Joan. ii.

XVIII. Quod cum semper faciendum fuerit Dei servis, nunc fieri multo magis debet, corruente jam mundo et malorum infestantium turbinibus obsesso; ut qui cernimus cœpisse jam gravia, et scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus jam fatigata, jam lassa, ædificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida et procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis prænuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat et labitur, et ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur; et

tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus, ruinis et naufragiis et plagis imminentibus eximaris?

XIX. Considerandum est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos et laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit et regno. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus. parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus et currimus ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat; parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in commune lætitia est! Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi quam summa et perpetua felicitas! Illic apostolorum gloriosus chorus, illic prophetarum exultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus, triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis continentiæ robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, qui Dominica præcepta servantes ad cœlestes thesauros terrena patrimonia

transtuleruut. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus; ut cum his cito esse, ut cito ad Christum pervenire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia quorum circa se fuerint desideria majora.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

I. MULTA et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur; quod conservandis ac vivificandis nobis Pater Filium misit, ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt et magna divinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa et quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est, reservando plenius consulatur! Nam cum Dominus adveniens sanasset illa quæ Adam portaverat vulnera, et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano, et præcepit ne ultra jam Joan. v.
peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus et in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis hu-

manæ infirmitas atque imbecillitas faceret, nisi iterum pietas divina subveniens, justitiæ et misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret, ut sordes postmodum quascunque contrahimus eleemosynis abluamus. Loquitur in scripturis divinis Spiritus Sanctus et dicit: *Eleemosynis et fide delicta purgantur.* Non utique illa delicta quæ fuerant ante contracta. Nam illa Christi sanguine et sanctificatione purgantur. Idem denuo dicit: *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.* Hic quoque ostenditur et probatur quia sicut lavacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita et eleemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua et jugis operatio baptismi instar imitata Dei (*for.* Deum) rursus indulgentiam largitur. Hoc et in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli ejus quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit et dixit: *Qui fecit quod intus est fecit et quod foris est. Verum date eleemosynam, et ecce vobis munda omnia.* Docens scilicet et ostendens non manus lavandas esse, sed pectus, et sordes intrinsecus potius quam extrinsecus detrahendas; verum qui purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse, et emundata mente, cute quoque et corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens et ostendens unde mundi et purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet et monet misericordiam fieri; et quia servare quærit quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres carissimi, divinæ indulgentiæ munus

Tob. iv. Prov. xv.

Eccles. iii.

Luc. xi.

salubre; et emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus.

II. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato pectore blandiatur, ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, cum scriptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis?* (Prov. x.) et iterum in epistola sua Joannes ponat et dicat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est.* (1 Joan. i.) Si autem nemo esse sine peccato potest, et quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut stultus est, quam necessaria, quam benigna est divina clementia, quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria!

III. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio divina cessavit et tacuit quo minus in scripturis sanctis tam veteribus quam novis semper et ubique ad misericordiæ opera Dei populus provocaretur; et canente atque exhortante Spiritu Sancto quisquis ad spem regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas jubetur. Mandat et præcipit Esaiæ Deus: *Exclama,* inquit, *in fortitudine et noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, et annuntia plebi meæ peccata ipsorum et domui Jacob facinora eorum.* (Isai. lviii.) Et cum peccata eis sua exprobari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus et precibus et jejuniis uterentur satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio et cinere volverentur,

iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, Isai. lviii. addidit dicens: *Frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, et domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et præibit ante te justitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, et Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.* Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt; quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus justis Deo Prov. xxi. satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit ab omni malo.* Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, et ipse invocabit Deum, et non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Psal. xl. Spiritus Sanctus declarat et probat dicens: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor adverso somnio territus æstuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens: *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, et peccata tua eleemosynis redime et injustitias tuas miserationibus pauperum, et erit Deus parcens peccatis tuis.* Cui rex non obtemperans adversa quæ viderat et infesta perpessus est: quæ evadere et vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque

angelus paria testatur, et ut eleemosyna libenter ac largiter fiat hortatur dicens: *Bona est oratio cum* Tob. xii. *jejunio et eleemosyna: quia eleemosyna a morte liberat, et ipsa purgat peccata.* Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventur, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum et operum accessione satientur. Revelat angelus et manifestat et firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis animas a morte liberari.

IV. Nec sic, fratres carissimi, ista proferimus ut non quod Raphaël angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est; et quod eleemosynis, non tantum a secunda, sed a prima morte animæ liberentur gestæ et impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis et eleemosynis præstandis plurimum dedita cum infirmata esset et mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes et rogantes, pallia et tunicas et omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cum itaque genibus nixus orasset, et viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conversus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha*, inquit, Act. ix. *exsurge in nomine Jesu Christi.* Nec defuit Petro quo minus statim ferret auxilium qui in evangelio

dari dixerat quicquid fuisset ejus nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, et spiritus redditur, et mirantibus ac stupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum potuerunt misericordiæ merita, tantum opera justa valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari.

V. Itaque in evangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, et magister salutis æternæ, vivificans credentium populum, et vivificatis consulens in æternum, inter sua mandata divina et præcepta cœlestia nihil crebrius mandat et præcipit quam ut insistamus eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus incubemus, sed cœlestes thesauros potius recondamus.
Luc. xii. *Vendite*, inquit, *res vestras, et date eleemosynam.* Et
Matt. vi. iterum, *Nolite vobis condere thesauros super terram, ubi tinea et comestura exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum.* Et cum observata lege perfectum et con-
Matt. xix. summatum vellet ostendere, *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade et vende omnia tua, et da egenis, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me.* Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ et comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonii
Matt. xiii. sui dicit debere mercari. *Simile est*, inquit, *regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Ubi autem invenit pretiosam margaritam,*

abiit, et vendidit omnia quæ habuit, et emit illam. Eos denique et Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendisque pauperibus operarios cernit. Nam cum Zachæus dixisset, *Ecce dimidium ex substantia mea* Luc. xix. *do egenis, et si cui quid fraudavi, quadruplum reddo;* respondit Jesus, et dixit, *Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam et hic filius est Abrahæ.* Nam si Abraham credidit Deo, et deputatum est ei Gen. xxv. ad justitiam, utique qui secundum præceptum Dei eleemosynas facit, Deo credit, et qui habet fidei veritatem, servat Dei timorem; qui autem Dei ti- Matt. iii. morem servat, in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri; arbores infructuosas, id est, steriles homines, excidi et in ignem mitti, misericordes autem ad regnum vocari. Qui et alio in loco operarios et fructuosos fideles appellat, infructuosis vero et sterilibus fidem derogat, dicens: *Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est* Luc. xvi. *verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?*

VI. Sed vereris et metuis ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest unde in usus Christi impenditur, unde opus cœleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo; sed de sanctarum scripturarum fide et divinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus Sanctus et dicit, *Qui dat pauperibus, nunquam egebit,* Prov. xxviii. *qui autem avertit oculum suum, in magna penuria erit;* ostendens misericordes atque operantes egere

non posse, magis parcos et steriles ad inopiam postmodum devenire. Item beatus apostolus Paulus (2 Cor. xi.) Dominicæ inspirationis gratia plenus: *Qui administrat,* inquit, *semen seminanti, et panem ad edendum præstabit, et multiplicabit seminationem vestram, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ, ut in omnibus locupletemini.* (2 Cor. ix.) Et iterum, *Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quæ sanctis desunt, sed et abundabit per multam gratiarum actionem in Deum.* Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejusmodi hominum corda considerans, et perfidis atque incredulis præscia voce denuntians, (Matt. vi.) contestatur et dicit: *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem Pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et omnia ista apponentur vobis.* Eis omnia apponi dicit et tradi, qui regnum et justitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis; et nescis, miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa et salus deficit; et dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris, amator magis mammonæ quam animæ tuæ; ut dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene apostolus (1 Tim. vi.) clamat et dicit: *Nihil intulimus in hunc mundum,*

verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem et tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in muscipulam et desideria multa et nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem et in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis.

VII. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? Quando enim factum est ut justo possent deesse subsidia, cum scriptum sit: *Non occidet fame Dominus animam* Prov. x. *justam?* Helias in solitudine corvis ministrantibus 3 Reg. xvii. pascitur, et Danieli in lacu ad leonum prædam Dan. xii. apud LXX. jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; et tu metuis ne operanti tibi et Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in evangelio ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est et fides parva contestetur et dicat: *Aspicite volatilia* Matt. vi. *cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, et Pater vester cœlestis alit illa. Nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, et passeribus alimenta diurna præstantur; et quibus nullus divinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus deest. Tu Christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo caro aliquid existimas defuturum? nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cœlestia et divina tribuuntur.

VIII. Unde hæc incredula cogitatio, unde impia et sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur et dicitur Christianus? Pharisæi

tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, et ut nobis amicos de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, addidit post hæc scriptura dicens: (Luc. xvi.) *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, et irridebant eum.* Quales nunc quosdam in ecclesia videmus, quorum præclusæ aures et corda cœcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemtum.

IX. Quid tibi in istis ineptis et stultis cogitationibus plaudis, quasi metu et sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras et præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt; et quia scientes non potes fallere, secreta et abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, et recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta et profunda avaritiæ caligo cœcavit. Pecuniæ tuæ captivus et servus es, catenis cupiditatis et vinculis alligatus es, et quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quæ te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione jactanti: (Luc. xii.) *Stulte,* inquit, *hac nocte expostulatur anima tua a te. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Reditus tuos divide

cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum Christo, fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, ut et ille te sibi faciat regnorum cœlestium cohæredem.

X. Erras et falleris quisquis te in sæculo divitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi homines justis objurgationibus increpantem: *Dicis*, inquit, *dives sum, et ditatus sum, et nullius* Apoc. iii. *rei egeo; et nescis quoniam tu es miser, et miserabilis, et pauper, et cœcus, et nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, ut sis dives, et vestem albam, ut vestiaris, et non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, et collyrio inunge oculos tuos ut videas.* Qui ergo locuples et dives es, eme tibi a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis et justa operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, et horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona locuples et dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi; ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et operibus et moribus promereris. Cæterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes: Egentem enim et pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris et nocte contecti.

XI. Locuples et dives es, Dominicum celebrare te credis, quæ corban omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis? Intuere in evangelio viduam præceptorum cœlestium memorem inter ipsas pressuras et angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta

mittentem: quam cum animadverteret Dominus et videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, et considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit et dixit: *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier et gloriosa, quæ etiam ante diem judicii meruit Judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infelicitatis suæ. Vidua et inops in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari et eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei *dona* appellat, et in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fœnerat.

Luc. xxi.

XII. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus et justis refrænet, et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, ipso instruente et monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus; et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei et dilectionem Dei paria conscripta sunt: *Qui dicunt*, inquit, *patri aut matri, non novi te, et filios*

Matt. x.

Deut. xxxiii.

suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua, et testamentum tuum servaverunt. Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod et Joannes in epistola sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle: *Qui habuerit,* Joan. iii. inquit, *substantiam mundi, et viderit fratrem suum desiderantem, et clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, et cum datur minimis, Christo datur, non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec divinis humana præponat.

XIII. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro 3 Reg. xvii. cum in siccitate et fame consumptis omnibus de modico farre et oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo absumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, et petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare illa dubitavit, aut Heliæ filios mater in fame et egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei quod Deo pla- Tobit. vi. ceat; prompte ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, et esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria et fame cibus ante quam misericordia cogitatur; ut dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima servetur. Helias itaque typum Christi gerens, et quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens, respondit et dixit: *Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non de-* 3 Reg. xvii. 14. *ficiet, et capsaces olei non minuetur usque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram.* Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ

et cumulata quæ præstitit; et operibus justis ac misericordiæ meritis augmenta et incrementa sumentibus, farris et olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis quod benigne et pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta ejus audierat, non cruce et passione ejus redempta cibum et potum pro sanguine rependebat; ut ex hoc appareat quantum in ecclesia peccet qui se et filios Christo anteponens divitias suas servat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat.

XIV. Sed enim multi sunt in domo liberi, et retardat te numerositas filiorum quo minus largiter bonis operibus insistas. Atqui hoc ipso operari amplius debes quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris, multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Ut in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo major est numerus, hoc major et sumptus est, ita et in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse et operum debet major impensa. Sic et Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo et numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergeri. Probat scriptura divina dicens: (Job. i.) *Job homo verus et justus habuit filios septem et filias tres, et emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, et pro peccatis eorum vitulum unum.* Si ergo

vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam et paternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui et temporarius et infirmus est, sed illum pares qui æternus et firmus filiorum spiritalium Pater est. Illi assigna facultates tuas quas hæredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias sæculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hæreditas ponitur quæ Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis: *Junior fui, et* Ps. xxxvi. *senui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur et fœnerat, et semen ejus in benedictione est.* Et iterum, *Qui con-* Prov. xx. *versatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquet.*

XV. Prævaricator itaque et proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis religiosa et vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quam cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quam Christo, bis delinquis; et geminum ac duplex crimen admittis, et quod non præparas filiis tuis Dei Patris auxilium, et quod doces filios patrimonium plus amare quam Christum. Esto potius liberis tuis pater talis qualis Tobias extitit. Da utilia et salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit; manda filiis tuis quod et ille filio mandavit, dicens: *Et nunc, fili, mando* Tob. vi. *tibi, servi Deo in veritate, et fac coram illo quod illi*

placet, et filiis tuis manda ut faciant justitiam et eleemosynas, et sint memores Dei, et benedicant nomen ejus omni tempore. Et iterum, *Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, et noli præterire præcepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, et noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis, quia eleemosyna a morte liberat, et non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo.*

XVI. Quale munus est, fratres carissimi, cujus editio Deo spectante celebratur! Si in gentilium munere grande et gloriosum videtur proconsules vel imperatores habere præsentes, et apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus, quanto illustrior muneris et major est gloria Deum et Christum spectatores habere? Quanto istic et apparatus uberior et sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt cœlorum virtutes, conveniunt angeli omnes, ubi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna præstatur, nec captatur inanis et temporarius favor vulgi, sed perpetuum præmium regni cœlestis accipitur? Atque ut pigros et steriles et cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, ut plus conscientiam sordidam

dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat, ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in medium prosilire; plebem Christi, præsente et judicante ipso, comparationis examine provocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis et cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo revoco; et munera mihi quam pretiosa, quam grandia, quam nimio et longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis ejiciuntur, et furore populari nonnunquam pene lapidantur. Tuos tales munerarios, Christe, demonstra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsidente et spectante te ejusmodi munus edant, oppigneratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis et spectantis errorem prodiga et stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris et pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; et vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui a te divinis mercedibus et præmiis cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate et quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusa-

tione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis et sanguinis vicem nec in modicis rependamus?

XVII. Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit; operantibus præmium pollicitus, et supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur? qui et

Matt. xv. dicit: *Cum venerit Filius hominis in claritate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, et colligentur ante eum omnes gentes, et segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare. Sitivi, et potastis me; hospes fui, et adduxistis me; nudus, et vestistis me; infirmatus sum, et visitastis me; in carcere fui, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus, sitientem et potavimus? Quando te vidimus hospitem, et adduximus? nudum, et vestivimus? quando autem te vidimus infirmari et in carcere, et venimus ad te? Tunc respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet et illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem paravit Pater meus diabolo et angelis ejus. Esurivi enim, et non dedistis mihi manducare;*

sitivi, et non potastis me; hospes fui, et non adduxistis me; nudus et non vestistis me; infirmus et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt et ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum aut in carcere, et non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam.

XVIII. Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostræ opera provocare quam quod præstari dixit sibi quicquid egenti præstatur et pauperi, et se dixit offendi nisi egenti præstetur et pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, et qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum? Et idcirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, et spreto calcatoque jam mundo ad superna et divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua, promerendo Domino obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum et potum sæcularem, cum Abraham et Isaac et Jacob ad convivium cœleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente et dicente: *Ergo dum tempus* Gal. vi. *habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.*

XIX. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigebat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc et prædia venundabant, et dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderunt anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc est nativitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cœlesti æquitatem Dei Patris imitari. Quodcunque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam a beneficiis ejus et muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; et dormientibus somnus unus est, et stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis communis ac justus est, Dei Patris imitator est.

Act. iv.

XX. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quam grandis et summa lætitia, cum populum suum Dominus cœperit recensere; et meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro

terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare! offerre nos Patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum denuo facere, regna cœlorum fide et veritate suæ pollicitationis aperire! Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara et divina res (*for.* res est), fratres carissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res et grandis et facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus et maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum; quo Christianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo et Christo spectante curramus, et qui sæculo et mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi et mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE ZELO ET LIVORE.

I. ZELARE quod bonum videas et invidere melioribus leve apud quosdam et modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse et modicum, non timetur; dum non timetur contemnitur; dum contemnitur, non facile vitatur, et fit cœca et occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur ut caveri a providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, et cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper et semper insidians, ubi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de parvis maxima exaggeret; et dum remissis et incautis leniore aura et flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei et salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico sævienti, et jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti et vulnerari possumus dirigenti, sollicita et plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet et docet, dicens:

Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit aliquem devorare quærens. Circuit ille nos singulos, et tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, et tentat an sit pars aliqua murorum minus stabilis et minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices et faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat et molliat Christianum vigorem. Linguam convicio provocat (*for.* provocat ad petulantiam,) manum injuriis lacessentibus ad petulantiam (*for.* violentiam. vid. not.) cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia; honores terrenos promittit ut cœlestes adimat; ostentat falsa ut vera subripiat; et cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos; inquietus semper et semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus et armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta et clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc et gravius et crebrius in vulnera nostra grassatur; ad hæc quoque intelligenda et depellenda vigilemus, ex quibus est zeli et livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis Christiano cavendum, nihil cautius providendum, quam ne quis invidia et livore capiatur, ne quis fallentis inimici

1 Pet. v.

cœcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius et manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus.

II. Videamus unde zelus, et quando, et quomodo cœperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali et origo et magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi et periit primus et perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus et carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit! Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur, Sap. ii. sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Gen. iv. Abel justum Cain zelat injustus, dum bonum malus invidia et livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est

impie qui moriens non repugnabat. Et quod Esau Gen. xxvii. fratri suo Jacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Gen. xxxviii. Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Postquam id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. Saül quoque rex ut David odisset, 1 Reg. xviii. ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli stimulus provocavit? Quia 3 Reg. xvii. Goliath interfecto, et ope ac dignatione divina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio prosiliit, Saül simultatis atque insectationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis simul populi attendamus interitum. Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excœcante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt.

III. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter et fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud una specie contineri aut brevibus terminis et angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex et fœcunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat,

dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus altiorem. Zelo excæcante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbat sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira fervescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione perversus, animositate et livore non hominis, sed honoris, inimicus.

IV. Qualis vero est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, et velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsent. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper et ingemiscitur et doletur; dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur.

Mala cætera habent terminum; et quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admisso, et prædoni rapacitatem statuit præda possessa, et falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum et sine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur successu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. Hinc vultus minax, torvus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrænata convicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiamsi a gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata. Et idcirco Spiritus Sanctus dicit in Psalmis: *Noli zelare bene* Psal. xxxvi. *ambulantem in via sua.* Et iterum; *Observabit peccator justum, et stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet dies ejus.* Hos beatus apostolus Paulus designat et denotat dicens: *Venenum aspidum sub labiis* Rom. iii. *eorum, et os eorum maledictione et amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio et calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt, nec est timor Dei ante oculos eorum.* Multo malum levius et periculum minus est cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura est ubi plaga perspicua est, et cito ad sanitatem medela subveniente perducitur quod videtur. Zeli vulnera abstrusa sunt et occulta; nec remedium curæ medentis admittunt quæ se intra conscientiæ latebras cœco dolore clauserunt. Quicunque es invidus et malignus, videris quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus. Nullius magis quam

tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere et vitare te poterit. Tu te non potes fugere: ubicunque fueris, adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus et vinctus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt. Perseverans malum est hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas sine remedio est odisse felicem.

V. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cum eum discipuli interrogarent quis inter illos major esset, *Qui fuerit*, inquit, *minimus in omnibus vobis, hic erit magnus*. Amputavit omnem æmulationem responso suo, omnem causam et materiam mordacis invidiæ eruit et abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio. De humilitate ad summa crescimus, didicimus unde placeamus. Denique et apostolus Paulus instruens et monens ut qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conversationis evasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit et dicit: *Nox transivit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis. Tanquam in die decenter ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in concupiscentiis et impudicitiis, non in certaminibus et zelo.* Si recesserunt de pectore tuo tenebræ, si nox inde discussa est, si caligo detersa est, si illuminavit sensus tuos splendor diei, si homo lucis esse cœpisti, quæ sunt Christi gere; quia lux et dies Christus est.

Luc. ix.

Rom. xiii.

Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiæ cœcitate omne pacis et caritatis lumen extinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis existis? Homicidii namque facinore constringi eum qui zelaverit et odio habuerit fratrem suum declarat Joannes apostolus in
epistola sua dicens: *Qui fratrem suum odit, homi-* 1 Joan. iii.
cida est; et scitis quia omnis homicida non habet
in se vitam manentem. Et iterum; *Qui dicit se in* 1 Joan. ii.
luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, et in tenebris ambulat, et non scit quo eat; quoniam tenebræ excœcaverunt oculos ejus. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, et non scit quo eat. It enim nescius in gehennam, ignarus et cœcus præcipitatur in pœnam, recedens
scilicet a Christi lumine monentis et dicentis: *Ego* Joan. viii.
sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus et docuit et fecit imitatur, secundum quod Petrus
quoque hortatur et monet dicens: *Christus passus* 1 Pet. ii.
est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus.

VI. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum
nuncupet. *Oves* nominat, ut innocentia Christiana Joan. x.
ovibus æquetur. *Agnos* vocat, ut agnorum naturam Matt. vii.
simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se Christianum mentitur infamat? Christi nomen induere, et non per Christi viam pergere, quid aliud

quam prævaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, quando ipse doceat et dicat Matt. xix. eum ad vitam venire qui mandata servaverit, et eum esse sapientem qui verba ejus audierit et fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari qui fecerit et sic docuerit; tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus Matt. v. impleatur. Quid vero insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita et præcepta cœlestia custodiendum magis servandumque mandavit, quam ut eadem dilectione qua discipulos Joan. xiii. xv. ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? Quomodo autem vel pacem Domini vel caritatem tenet, qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo et apostolus Paulus cum pacis et caritatis merita depromeret, cumque asseveraret firmiter et doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam confessoris et martyris profuturam, nisi caritatis fœdera integra atque inviolata 1 Cor. xiii. servasset, adjecit et dixit: *Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non zelat.* Docens scilicet et ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit et benignus et zeli ac livoris alienus. Item alio loco cum moneret ut homo jam Sancto Spiritu plenus et nativitate cœlesti Dei filius factus non nisi spiritalia et divina sec- 1 Cor. iii. tetur, ponit et dicit: *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, tanquam infantibus in Christo. Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis zelus et contentio et dissensiones sunt,*

nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis?

VII. Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia et peccata carnalia, et terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, lethalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter et salubriter præmonente: *Itaque*, inquit, *fratres, non* Rom. viii. *secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem Spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt.* Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto Spiritu Sancto sancte et spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna et divina plenum Deo et Christo pectus ereximus, non nisi quæ sunt Deo et Christo digna faciamus, sicut et apostolus excitat et hortatur: *Si* Coloss. iii. *consurrexistis*, inquit, *cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia et mortui et sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus, quæ sunt Christi et cogitemus pariter et geramus, sicut idem apostolus docet rursus et monet, dicens: *Primus homo de terræ limo, secundus* 1 Cor. xv. *homo de cœlo. Qualis ille de limo, tales et qui de limo; et qualis cœlestis, tales et cœlestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, por-*

temus et imaginem ejus qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras, et cœpisse esse quod non eras, ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore et laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante et monente et eis qui se 1 Reg. ii. clarificant vicem mutuam pollicente. *Eos*, inquit, *qui clarificant me clarificabo; et qui spernit me spernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus et Filius Dei similitudinem Dei Patris insinuans in evangelio suo dicit: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, et odio* Matt. v. *habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, et orate pro iis qui vos persequuntur, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Si hominibus lætum est et gloriosum filios habere consimiles, et tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciva respondeat, quanto major in Deo Patre lætitia est cum quis sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus et laudibus divina generositas prædicetur! Quæ justitiæ palma est, quæ corona, Isai. i. esse talem de quo Deus non dicat: *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me!* Collaudet te potius Christus, et invitet ad præmium dicens: Matt. xxv. *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.*

VIII. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. Sit in ma-

nibus divina lectio, in sensibus Dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseveret. Spiritalibus semper actibus occupemur, ut quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, et clausum adversum se pectus inveniat et armatum. Non enim Christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. Habet et pax coronas suas, quibus de varia et multiplici congressione victores prostrato et subacto adversario coronantur. Libidinem subegisse continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiæ est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis et mitis fratres suos diligit, dilectionis et pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas et coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo et livore possessus, omnem illam malitiam qua prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas et tribulos, ut te Dominicum semen fertili fruge locupletet, ut divina et spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnis quæ intus insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis et cibum sumis et potum, lignum

quod apud Merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectationibus invidebas. Bonos imitare, si sectari potes. Si sectari non potes, collætare certe et congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis et fraternitatis vinculo cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando et ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina et justa sunt cogitaveris, sicut scrip- Prov. xvi. tum est: *Cor viri cogitet justa, ut a Domino dirigantur gressus ejus.* Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, qui nativitate cœlesti et lege divina ad similitudinem Dei Patris et Christi re- Gen. iv. spondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos gratia ejus et indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE IDOLORUM VANITATE

ANNOTATIONES.

P. 269. l. 2. LIBER DE IDOLORUM VANITATE] Difficile est certo statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine et generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum et veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quam apud Hieronymum et Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de Unico Baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent; hoc est, ex illa veritate quam in iniquitate detinent*. Citat etiam lib. VI. de

Baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tanquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum et sensuum splendore perstrinxit!* Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de Christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de Vanitate Idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragœdo Luciani. BALUZIUS.

P. 269. l. 4. *Quod idola dii non sint; et quod Deus unus sit; et quod per Christum salus credentibus data sit*] Cum in nonnullis codd. scriptis, atque veteribus aliquot ante Baluzianam, seu Benedictinam, editionibus omnia hæc pro titulo seu potius argumento operis recte seorsum posita sint, ita imprimenda ea curavi. Cæterum ad tertium quod attinet hujus tituli articulum, qui qualis hic extat, editioni Manutianæ primitus debetur, consimiliter scribit auctor in sequentibus, *Quod vero et Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio.*

Ibid. l. 11. et dies festos tanto honore celebrabant] Locum hunc sic restituere ausus sum, reposito *tanto* pro *dando* ex duobus codd. scriptis, uno Vossiano inter lectiones variantes in editione Oxoniensi, seu Fellina, adducto, altero meo, quem ex bibliotheca Tewaterana nuper comparavi. Pro voce *honore* præstabant *honores* vel *honorem* editiones ante Baluzium, exceptis vetustissimis illis ante Erasmianam.

Ibid. l. 14. an sit et hæc apud singulos veritas] Ita ediderat, qui ante Baluzium ornavit suam hujus libelli editionem Jacobus Gronovius, posito *an sit et hæc* pro vulgato, *an stet hæc*. Firmantque hanc emendationem neglectam a Baluzio, si modo unquam venerit ea ad notitiam ejus, codices duo Cypriani apud Novum Collegium in Oxonio conservati, numeris 2 et 3 a me designati. Extat in eodem collegio alius præterea Cypriani liber scriptus; sed vero nullius horum codicum lectiones variantes ad hunc quidem quod attinet libellum in Oxoniensi editione comparent. Consentit et cum lectione emendatiori codex Cypriani MStus ex bibliotheca cl. Drury nunc a me comparatus.

Ibid. l. 19. Apollo Admeto pecus pavit] Hoc pro vulgato

Admeti posuerat Gronovius in jam dicta edit. hujus libelli, quæ Minucio Felici adjecta anno 1705 circiter viginti annos ante Cypriani editionem Baluzianam prodiit. Suffragantibus dictis duobus Novi Collegii MStis hanc prætuli lectionem. Ubicunque autem ab editione illa Baluzii in his Cypriani opusculis discedam, id vero, prout jam feci in Firmiliani epistola, nusquam non adnotaturus sum, raro alibi lectionis varietatem adducens.

P. 270. l. 4. inde falcem ferens pingitur] Vulgo additur *senex* post *ferens*, quod in edit. sua recte omiserat Gronovius. Primus vocem recepit Pamelius ex MSto Cambonensi, sed nesciunt eam quatuor codices in edit. Oxon. adducti, præter tres illos Novi Collegii MStos, meumque codicem jam supra memoratum, olim Tewateranum, et vetustissimas Cypriani editiones. Quapropter vocem prætermisi. Nunc addere licet duos codices Drurianos, alterumque olim cl. Meermanni jam meum, duodecimo sæculo scriptum.

Ibid. l. 14. Hoc ita esse Alexander M.] Rigaltius contendit, hæc revera ad alterum Alexandrum, nimirum Polyhistorem pertinere: quæ conjectura in tantum ipsi placuit, ut ter ingesserit. Nimirum hic loci, in notis ad Tertullianum, et etiam ad Minutium. Decepti erant nimirum Cyprianus, Athenagoras, Minutius, Augustinus, imo probatissimi etiam apud ethnicos scriptores, qui omnes literas ab Alexandro magno matri Olympiadi scriptas referunt, in quibus arcanum hoc de numinum natalibus, metu ipsius potentiæ extortum perhibetur.——Sed litem dirimat Plutarchus, in Alexandri rebus si quis alius versatissimus, et in historia testis locuples. Is in Alexandri Vita ait Ἀλέξανδρος *ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν μητέρα φησὶν, γεγονέναι τινὰς αὐτῷ μαντείας ἀποῤῥήτους, ἃς αὐτὸς ἐπανελθὼν φράσει πρὸς μόνην ἐκείνην* &c. *λέγεται δὲ καὶ Ψάμμονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ φιλοσόφου διακούσας, ἀποδέξασθαι μάλιστα τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντες ἄνθρωποι βασιλεύονται ὑπὸ θεοῦ, τὸ γὰρ ἄρχον ἐν ἑκάστῳ καὶ κρατοῦν θεῖόν ἐστι*, &c. FELLUS. De epistolis visis a Plutarcho aliisque veteribus scriptoribus, non de iis quæ hodie circumferuntur nomine Alexandri insignitæ, hæc et plura adnotavit doctissimus Oxonii episcopus. Male autem omittitur post *ita* verbum *esse*, et post *scribit* punctum in textu Baluziano, unde, ut olim monui, errores isti transiverant in meum.

Ibid. l. 32. meretrices] Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, et Anglicana: *Interdum vero deum vocabula apud Romanos, finguntur ut*

sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis et funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, et nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est et Scansus ab ascensibus dictus, et Forculus a foribus, et a liminibus Limentinus, et Cardea a cardinibus, et ab orbitatibus Orbana. Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non extant in antiquis editionibus, neque in Minucio, et quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt. Baluz. In editionibus multis, quæ Baluzianam præcedunt, verba hæc uncis inclusa sunt, neque agnoscuntur vel tribus codd. scriptis Novi Collegii aut duobus olim Drurianis aut Meermannano; extant vero in codice Tewaterano, quem supra commemoravi.

P. 271. l. 5. Est et Venus calva] Lactantius lib. I. *Div. Instit.* cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt.* Hunc locum post Fellum attulit Baluzius. Verum, dum plures causæ hujus appellationis ab auctoribus afferuntur, ob causam aliquam minus honestam ita vocatam fuisse Venerem, hic innuit Cyprianus.

Ibid. l 9. Et Assyrii et Persæ] Et Assyrii et Medi et Persæ. Ita veteres editiones, et quidam libri veteres, tum etiam Minucius. Alii veteres præferunt *Syri*. Alii xxvi. omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minucius, (ex quo multa sumpsit Cyprianus). Præterea codex Veronensis et codex sancti Eligii Attrebatensis addunt *Syrius*. Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii et Morellii, Assyrii qui primo dicti sunt, potius Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti Dissertationes ad Irenæum pag. 715. 142. Arbactus imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, et postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus lib. 1. cap. 41. Baluzius. Cum voces *et Medi* omnes pene MSti omittant, editionem principem hic secutus sum. Sed *Syri* pro *Assyrii* plurimi codices scripti præstant.

Ibid. l. 17. faciant—auspicantur] Pluralia hæc pro vulgatis *faciat* et *auspicatur* posuit Jacobus Gronovius Cellarium secutus, qui Veronensem codicem in sua edit. hujus libelli Minucio Felici affixi, appellat. Halæ anno 1699 hæc Cellarii edit. typis mandata est. Sed lectionem codicis Veronensis jam ante cum laude attulerat Rigaltius in Notis ad Cyprianum. Addendi MStus Novi Collegii 2, Tewa-

teranus et vetustior ex Drurianis. Retulit interim Mabillonius in *Itinere* suo *Italico* p. 23. istum codicem Veronensem majusculis literis ante annos mille scriptum fuisse.

P. 271. l. 23. sed acceptum tempus certo fine custodiunt] Videlicet, tempus sibi assignatum, fine fixo ac determinato, regna Romana habent.

Ibid. l. 28. et sub jugum missus est] *et victus*. Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, et sub signum missus est et deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*. Baluzius. Verba hæc neglexi, quæ sine idonea causa addita sunt a Baluzio; quæque interea præter ejus mentem in editione illa postuma Baluzii post voces *et captus est* locata sunt.

Ibid. l. 32. et eo facilius et navigavit et vicit] Particulam *et* in Oxoniensi aliisque editt. vocibus *eo facilius* præfixam restitui; eadem vero particula ante verbum *navigavit* in iisdem libris omissa est. Utroque loco eam servavit codex Novi Collegii, quem nomino secundum; itidem MS. Drury recentior ille; sed omittit particulam ante *navigavit* vetustior ejus MS. aliter quam MS. Meerman.

P. 272. l. 1. stultum et prodigum vulgus] Credulum. Ita scribendum esse arbitratus sum, quin ita scriptum inveni in tribus codicibus, et in editione quæ dicitur Gravii pro eo quod editiones et quidam libri veteres habent *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis (et Corbiensis) quæ habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris manuscriptis *crudelem* pro *credulo* et e converso, *credulitatem* etiam pro *credulitate*, et e converso, ut monui jam pag. 483. Vide tom. 2. in Capitularium pag. 1119. Baluzius. Hæc Baluzius, qui *credulum* lectionem quidem faciliorem præposuit alteri lectioni *prodigum*, quam præstant editiones omnes præter Gravii illam, omnesque fere libri manuscripti. Et voces conjunctæ infra videntur, *Cuncta* prodiga et stulta, inquit Cyprianus, *voluptatum frustrantium depereunt*, *De Op.* et *Eleemos.* cap. 16. In codice autem meo nuper Tewaterano *incredulum* extat. *Perditum* quidem pro *prodigum* scriptum olim fuisse conjecit Rigaltius; et habes in eodem capite *cum populo* perditionis *ac mortis*, sed malim ego pro *prodigum* reponere *proditum*. Cicero in *Epist. ad Atticum* III. 15. *Ego* proditus, inductus, *conjectus in fraudem*. Vide Forcellini *Lexic.* in v.

Ibid. l. 10. Hostanes] Plinius lib. XXX. *Hist. Nat.* cap. 2. *Primus, quod extet, ut equidem invenio, commentatus*

de ea (magia) *Osthanes; Xerxem regem Persarum bello, quod is Græciæ intulit, comitatus: ac velut semina artis portentosæ sparsisse, obiter infecto quacunque commeaverit mundo. Diligentiores paulo ante hunc ponunt Zoroastrem alium Proconnesium: quod certum est, hic nomine Osthanes ad rabiem, non aviditatem modo scientiæ ejus, Græcorum populos egit.* Attulit Plinianum hunc locum Fellus, nunc vero ex *Harduini editione* repræsentatum.

Ibid. l. 8. et angelos veros sedi ejus dicit assistere] *Nostros* pro *veros* habet codex MS. in Var. Lectt. edit. Oxon. Fortasse olim in *veros* corrupta est vox *servos.*

Ibid. l. 11. consecratis] In textu Baluziano extat *consecrati*, et habet quidem *congregati* unus MS. in edit. Oxon. adductus, codexque Novi Collegii numero 1. a me designatus. Porro ut lectio varians ad marg. edit. Erasmianæ *conservati* positum est. Cum vero optimam esse censeam superiorum editionum lectionem *consecratis*, quam quidem firmant duo alteri Novi Collegii codices, meusque olim Tewateranus, et MS. Drurianus uterque, hanc eandem a Cellario positam, tum a Joanne quoque Lindnero in edit. sua retentam, pro Baluzii lectione *consecrati* huc ego revocavi.

Ibid. l. 26. morbis lacessunt] Vulgo *morbos lacessunt.* Ex cod. 2. Novi Collegii locum correxi.

Ibid. l. 29. ad superstitionem sui] Hoc est, dæmonum; supra scripsit auctor, *ad cultum sui.*

Ibid. l. 32. fecerint terrore participes] Vulgo *errore;* quod cum *terrore* fide MSti Coll. Nov. 3. nixus mutavi. Ad oram quoque codicis, quem codicem Novi Collegii secundum nomino, hæc lectio adscripta est. De dæmonibus agens posuit Lactantius in *Epitome* sua cap. 28. *somnia immittunt aut plane terrores.*

P. 273. l. 3. incremento pœnæ propagantis extendi] Idem dixit verbis iisdem, Epist. ad Donatum. Rigaltius.

Ibid. l. 12. Unus igitur omnium Dominus Deus] Vulgo existente verbo *est* post *Dominus*, idem suasu trium MStorum Novi Collegii, atque Erasmianæ editionis delevi. Nunc addere licet MS. Drurianum utrumque. Habet MStus Tewater., *Unus ergo omnium Dominus, unus Deus.* Addunt *unus est* ante *Deus* Cellarii, Gronovii, et Lindneri editiones.

Ibid. l. 22. Nec hîc tu de homine mireris] Posuit Baluzius *Nec* hoc tu *de homine mireris*, pro lectione Fellina, *Nec hoc tantum de homine mireris*, a Gronovio, Cellario Lindneroque prælata. Sententia mea est debere lectionem editionis

principis *nec hic tu* revocari. In MSto quoque Tewaterano super vocem *hoc* eadem manu *hic* ut lectio varians posita est.

Ibid. l. 29. sensu major est] Scribendum *censu* pro *sensu* conjecerat aliquis apud Marshalli *Interpretationem Op. S. Cypriani Anglicam.* Dixi olim, voces istas inter se sæpe confundi; et *censûm* vocem Cyprianicam esse agnovi. Veruntamen nil mutandum esse Lactantii verba ostendunt in *Epitome Div. Instit.* cap. 2. *Unus igitur Deus est—quem nec* æstimare sensu *valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone comprehendi.*

Ibid. l. 33. et cum homo latius (*for.* laxius) maneat] Minucius cap. xxxii. §. 1. *quum homo laxius maneam.* Sic ibi cum Fulvio Ursino expressimus, quia Cicero, quem imitari solet Minucius, *habitare laxe* pro domo sua cap. 44. dixit. Codices vero omnes Cypriani, si transcripsit Felicem, præ se *latius* ferunt, ut dubitare incipiam an nec prior ille, *latius*, ut Sabæus et Fr. Balduinus legunt, scripserit. Cellarius, afferente Lindnero. Utrique auctori adscribendum *laxius* existimo, quod in *latius* vel *lacius*, hoc enim habent MSti, facile transibat. *Jam fluxisse*, questus est apud Imp. Diocletianum Galerius, *annos quindecim, in Illyricum vel ad ripam Danubii se relegatum cum gentibus barbaris luctatum esse, quum alii intra* laxiores *et quietiores terras delicate imperarent.* Lactantius *De Mortibus Persecutorum* cap. 18.

P. 374. l. 6. Dei vocabulum totum est] Obscurius dictum. Fortasse pro *totum* rescribendum *solum* est. *Proprio vocabulo non indigere Deum*, ait quoque Lactantius in *Epitome* his verbis usus, *eumque esse sine nomine, quod proprio vocabulo non indigeat quia solus sit*, cap. 4. Omiserunt vocem codices Novi Collegii 2. et 3. Habent *Deus* non *Dei* editiones post Pamelium et ante Baluzium, qui *Dei* revocavit. *Deus* MS. Drury recentior, *Dei* autem vetustior. Porro, cum in versu sequenti ante vocem *diffusus* scribatur *ipse* pro *totus* in vetustissimis editionibus, et in codicibus quinque in edit. Oxon. commemoratis, aliisque omnibus MStis, quibus in hoc libello edendo usus sum, vocem *ipse*, præeunte Gronovio, ponendam curavi.

Ibid. l. 7. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur] Hæc res peculiari commentario Tertulliani argumentum fecit, nimirum, de Testimonio animæ. Fell.

Ibid. l. 14. Quod vero et Christus sit, &c.] In verbis, *sic est ordo, sic ratio*, verbum *est* ante *ratio* delevi, quod addidit reclamantibus cæteris Baluzius.

Ibid. l. 20. indisciplinati et superbi postmodum facti] *Negligentes et indisciplinati* &c. (Baluzii edit.). Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla et veteres editiones habent *negligentes disciplinæ superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* et vocem *superbi*, habent autem tantum *et indisciplinati postmodum*. Fuxense, *sed illi negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti*. BALUZ. Cod. Vossii in edit. Oxon. adductus meusque MStus Tewateranus *negligentes disciplinarum* præstant. Duo autem Novi Collegii codices *negligentes disciplinam*. Alter vero ejusdem collegii codex, *sed illi postmodum indisciplinati facti, et fiducia patrum inflati*, exhibet; quomodo MS. Drurianus vetustior se habet. In textum recepta est lectio *indisciplinati* in editione Cypriani Morelliana, quæ anno 1564 typis impressa est. Porro de eadem voce hoc notavit in editione sua hujus tractatus Cellarius, usum ea fuisse vulgatum Interpretem in *Sapientiæ* lib. cap. xvii. comm. 1. et Glossas vet. habere *indisciplinatus*, ἀμαθής. Ego interea ablegatis verbis *negligentes et*, quæ tamen et MS. Meerman. agnoscit, Cyprianum scripsisse existimo, *Sed illi indisciplinati, et superbi postmodum facti*, ut istud, *negligentes disciplinarum*, vel, *disciplinæ*, vocis Cyprianicæ *indisciplinati* interpretamentum habeatur.

Ibid. l. 26. soli et cœli sic prologi] Tertullianus *Apologet.* cap. 21. *Dispersi, palabundi*, et cœli et soli qui extorres *vagantur per orbem.*

Ibid. l. 30. multo melioris obsequii et fidei fortioris] *Multo fidelioris et melioris obsequii* (Baluzii edit.). Tertullianus in Apologetico loquens de Judæis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, cum cœli et soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis prænuntiasse *uti sub extremis curriculis sæculi ex omni gente et populo et loco cultores sibi adlegeret Deus multo fideliores.* Lactantius cap. 43. Epitomes, *aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret.* Plures libri veteres et editiones heic apud Cyprianum præferunt *multo meliores.* In Fuxensi legitur, *multo meliores obsequio et fide fortiores.* In Burgundico, in Tornacensi, et in Gratianopolitano, *multo melioris obsequii et fidei fortioris.* Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in observationibus suis ad Apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fidelioris et melioris obsequii.* Turonensis, *multo fidei fortiores.* Carnotensis, *multo faciliores.* At *feliciores* pro *faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi. BALUZ. Ex codicibus Novi Collegii 2. et 3. meoque MSto olim Tewaterano verba, *me-*

lioris obsequii et fidei fortioris in textum recepi. In cod. vero Novi Coll. dicto 1. et in cod. Druriano vetustiori posita sunt tantum verba *multo fideliores*, omissis illis, *melioris obsequii et fidei fortioris*, quod et factum est in editione Gronovii. *Melioris obsequii et fidei fortioris* MS. Drurianus recentior omissa voce *multo*. Cum lectione Baluziana consentit MS. meus olim Meermanni.

P. 275. l. 2. illuminator et deductor humani generis] Vulgo *doctor*, sed *deductor* receperunt olim Cellarius et Gronovius, recentiusque Lindnerus, dum diu ante Rigaltius hoc annotaverat: "*deductor humani generis:* sic legitur "antiquissimis Cypriani et Tertulliani exemplaribus." Extat porro *deductor* in codd. duobus Novi Collegii, Drurianoque vetustiori ac Tewaterano meis. Vox Tertulliani est, cum alibi extans tum etiam in ipso hoc Apologetici loco, quem huc transtulit Cyprianus. Pro eadem *rector* habet MS. Drurianus recentior, *doctor* Meermannanus.

Ibid. l. 3. Hic est virtus Dei, &c.] Tertullianus *Apologet.* cap. 23. *Dei virtus, et Dei spiritus, et sermo, et sapientia, et ratio, et Dei Filius.* Confer et initium lib. ejus *de Oratione*, supra pag. 97. Ita et in sequentibus multa huc translata sunt ex cap. 20. ejusd. *Apologet.* quemadmodum in superioribus plurima jam ante debuerat auctor Minucio Felici.

Ibid. l. 5. in virginem delabitur] Quoniam hoc pro vulgato *illabitur*, tres exhibent codices in edit. Oxon. adducti, et tres illi apud Novum Collegium, meique itidem manuscripti, idem ego prætuli, quod et fecit Lindnerus Cellarium secutus. Verbum præstat Tertullianus.

Ibid. carnem Spiritus Sanctus induitur] Confer *Rom.* i. 3, 4. ubi duæ naturæ Christi sic signantur.

Ibid. l. 10. Sciebant et Judæi] Ista et quæ sequuntur ferme sumta sunt omnia ex capite 21. Apologetici Tertulliani. BALUZ.

Ibid. l. 11. monentibus adnuntiabatur] Hanc editionis principis lectionem, quam firmant septem saltem codices manuscripti, pro voce *admonentibus* reposui.

Ibid. l. 13. uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur] Quod obscurius hic scripsit auctor, in omnibus libris extat.

Ibid. l. 29. existimabant magum de licentia potestatis] Positum est *licentia potestatis* pro eo quod est, amplitudo ejus. Tertullianus cap. 20. Apologetici, *Quem igitur solummodo hominem præsumpserant de humilitate, sequebatur ut*

magum existimarent de potestate. Tertullianum imitatus est Cyprianus, hunc vicissim Arnobius, l. I. c. 46.

P. 275. l. 30. Hunc magistri eorum—tradiderunt] Hic locus nonnihil aliter repræsentatur in editione Manutiana, faventibus quidem codicibus scriptis, quibus ego usus sum, verbisque Tertulliani in cap. 21. Apologetici, quæ imitatur Cyprianus ; haud vero operæ pretium videtur, ut moveantur voces hic receptæ idemque significantes. Tertullianus hæc inter, quomodo in priore libelli parte, Minucium auctorem sibi proposuit.

Ibid. l. 34. Syriam procurabat] Bene, *procurabat*, quia Tacitus Pontium Pilatum *procuratorem* dixit xv. 44. minus autem vere *Syriam*, quæ sub legato consulari erat, nominavit. Pilatus enim Palæstinæ tantum, nec illi omni; sed Archelai ethnarchiæ in provinciam redactæ, sive Judææ et Samariæ præfectus fuit. Josephus lib. II. de Bello cap. 14. ineunte: Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τιβερίου Πιλάτος. *Missus autem a Tiberio Pilatus in Judæam procurator.* Cellarius, Cyprianum cum Tertulliano in hac re errare monuit Lindnerus. Iis addas Lactantium.

P. 276. l. 8. Nam et crucifixus prævento carnificis officio &c.] Tertullianus in *Apologet.* cap. 21. *Et tamen suffixus spiritum cum verbo sponte dimisit, prævento carnificis officio.*

Ibid. l. 11. qualis et fuerat] Sic codd. Novi Coll. 2. et 3. Edidit Baluzius *talis qualis et fuerat*, cum prius extitisset vel, *talis ut fuerat*, vel, *talis ut ante fuerat.* Habent *talis ut fuerat* codex Novi Coll. 1. et MSS. Meerman. et Tewater. et Drurianus vetustior. *Ut fuerat* sine *talis* MS. Drurianus recentior.

Ibid. l. 12. simul junctis] Extare hanc lectionem in codicibus Regio et Veronensi monuit Rigaltius in Notis, *Junctis est*, ait ille, *illud Lucæ, συνηθροισμένοις τοῖς ἕνδεκα* : *Luc.* xxiv. 33. Idemque ante me recepit Cellarium secutus Lindnerus. *Junctus* exhibent Manutii, Felli, Gronoviique editiones, Pamelii MSti et aliquot codices Baluziani, codex Novi Coll. 1. meusque, nuper Tewateranus, et Drurianus recentior. Sed *vinctus* est editionis principis scriptura, faventibus codice Novi Coll. 2. meisque scriptis Meermannano et Druriano vetustiori, et novem præterea libris scriptis, quos adducit Baluzius, cui quidem ita placuit, ut ipsam in edit. suam revocaverit: "tanquam si Christus "discipulis suis apparuisset cum fasciis et vestitu, in qui-"bus corpus ejus positum fuerat in sepulchro cum sindone

"in quo Joseph ab Arimathea corpus illius involverat." Hæc ille: quæ tamen a sacra historia nimis dissentirent. Sed in editione Veneta, quæ prodiit anno, quo princeps illa Cypriani editio Romana, quæque vix alibi, quod sciam, ab ea discedit, positum est *victus*. Hæc vox itidem in editione quadam vetusta sine loco et anno comparet, in editione quoque Erasmiana et in cod. Nov. Coll. 3. sine sensu tamen. Quam facilis interea transitus esset vocis *junctus*, vel *junctis*, in alteram *vinctus* inde patet, quod in codice Novi Coll. 1. apud Firmiliani epistolam hæ voces inter se confunduntur. Vid. §. 32.

P. 276. l. 19. ultoris vigore et judicis potestate] Fortasse legendum est, *in ultoris*. Paulo supra scribit Cyprianus, *Non intelligendo primum adventum qui in passione præcesserit occultus, unum tantum credunt, qui erit* in potestate *manifestus*. Confer Tertullian. cap. ult. libri *Adversus Judæos*. Extat *ut ultoris* in cod. Nov. Coll. 1.

Ibid. l. 21. magistro et Deo] Fortasse delendum *et*. Habet codex Veronensis, probante Rigaltio, *non magistro sed Deo*, codexque Novi Coll. 1. *Domino Deo*. Sed malim legere *magistro Deo*, auctore Tertulliano, quem Cyprianus hic produxit, *Discipuli*, inquit, *quoque diffusi per orbem ex præcepto* magistri Dei *paruerunt*.

Ibid. l. 24. ocularent] Visum darent. Tertulliani verbum, quo magistro sæpe Cyprianus usus est. Libro de Pœnitentia cap. 12. *Hirundo si excœcaverit pullos, novit illos oculare rursus de suo chelidonio*. Et metaphorice libro de Pudicitia cap. 8. in vestibus purpuræ oculandis. CELLARIUS.

Ibid. l. 34. si Christum fuerimus secuti] *Imitati* (edit. Baluz. Felli edit. aliæque). Veteres editiones et plures libri veteres habent *secuti*. Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii et in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus precum Marcellini et Faustini: *Perdit enim in se Christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur disciplinam*. BALUS. Revocandam judicavi pristinam lectionem *secuti*, quam præstabant codices sex scripti in edit. Oxon. nominati liberque Novi Coll. 1. duoque ex meis Meermann. et Drurianus vetustior. Addas codicem Vindobonensem sæc. ix. ut ex Catalogo Denis. constât. vol. I. col. 582. Quidni altera lectio *imitati* hujus interpretamentum censeatur?

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE MORTALITATE

ANNOTATIONES.

P. 277. l. 2. LIBER DE MORTALITATE] Sive lue mortifera. Tertull. de Resurrect. Carn. c. 51. definite explicat. *Aliud*, inquit, *mortale et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit.* Revera morbus iste epidemius tam varia et erratica habuit symptomata, ut ad pestis proprie dictæ typum minime responderet. *Corporis vires solutus in fluxum venter eviscerabat. In faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuabat. Assiduo vomitu intestina quatiebantur, oculi vi sanguinis inardescebant, quorundam pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputabantur, debilitabatur incessus, obstruebatur auditus, cæcatus fuit aspectus.* Teterrima hæc lues in Arabia primum nata, deinde in Ægyptum devecta, postmodum in Africam processit, et exinde per occidentales Romani imperii partes grassabatur; furore Atheniensis illius, quam describit Thucydides æmulo, itinere consueto et via quasi prætoria: ait enim Plinius lib. VII. c. 50. *Observatum a meridianis partibus, ad occasum solis pestilentiam semper ire.* Imperantibus Gallo et Volusiano hoc malum contigit, testibus Euseb. in Chron. Oros. lib. VII. et Zonar. Annal. lib. II. Porro pacis tempore hoc evenisse docet Euseb. lib. VII. c. 22. ex literis Dionys. Alex. *τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐντρυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη.* Quibus præstructis, librum hunc anno 252. conscriptum, idque ante redintegratam persecutionem, ad-

stipulante tractatus totius tenore, pronunciamus. Scripti hujus meminit Pontius, qui et egregiam a Cypriano peste laborantibus et exinde mortuis navatam operam pluribus exsequitur. Augustinus lib. de Prædestin. Sanct. ait, *Cypriani librum de Mortalitate, multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas literas amant, laudabiliter notum.* Citat etiam Ep. 107. ad Vital. nec non lib. II. adv. Julian. cont. 2. Epist. Pelag. lib. IV. c. 8. Pariter laudat Euseb. aut saltem Hieron. in Chron. FELLUS. Hujus libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de Prædestinatione Sanctorum c. 14. inquiens illum multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in Chronico: *Pestilens morbus*, inquit, *multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum, ut scribit Dionysius, et Cypriani de Mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de Rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrymabiliter expositam a Dionysio, *quam et noster*, inquit, *conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de Mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius lib. XIII. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis. BALUZIUS. Recte additum fuisse a doctissimo Fello quod ille de Hieronymo posuit notæ suæ fine, ostendit Versio Armeniaca Eusebiani Chronici, quæ his demum temporibus publici juris facta est, ubi nullum extat verborum ab Hieronymo additorum vestigium. Vide *Eusebiani Chronici* edit. Jo. Baptista Aucher, Venetiis an. 1818. vol. II. p. 299.

P. 277. l. 13. veritatis errore] Habet Tacitus *Hist.* ii. 72. *errore veri*, h. e. ignorantia rei vel facti. Cons. Forcellini *Lexicon Lat.* voce *Error.*

P. 278. l. 11. perpetua lætitia] Extat in textu Baluziano *perpetua securitas*, sed invenitur lectio altera, quam revocavi, cum in omnibus libris editis, tum in scriptis, quos consulere mihi licuit, duobus nempe Novi Collegii codicibus, et quatuor penes me membraneis, e quibus Meermannanus duo-

decimo sæculo scriptus est, præter Drurianum recentiorem, quem non possideo. Extat itidem vox *lætitia* in codice quodam Vindobonensi sæculi XIII. Vid. *Denis Catal.* vol. II. col. 2129. Adde quod nulla varietas hoc loco notata est in lectionibus edit. Oxon. subjectis.

Ibid. l. 18. incipere regnare] Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regnaturum*. Baluz. Olim scripsit Joan. Fred. Gronovius *Observatt. de Scriptoribus Ecclesiast.* post adductum hunc Cypriani locum: "*Incipere regnare.* Membranæ; qui se non credat cum Christo in perpetuo regnare. Quod credo mutasse, quibus videbatur incommode positum solum *regnare*, quasi jam nunc regnent. At optimis auctoribus præsens infinitivi pro futuro usitatum. Cicero lib. IV. ad Atticum: *Cato tamen affirmat se vivo illum non triumphare.* Livius lib. XXXIV. *Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum dixit:*" Plautus Rudente, "*Sive lenonem facere hoc quod fecit.*" cap. xiv. p. 150. ed. Daventr. Verum tamen ita scribit Cyprianus infra, *illic comparantes domos*, ubi inciperent semper habitare, *de Opere et Eleemos.* cap. penult. Porro habent aliqui apud S. Paulum *ad Romanos* viii. 13. *Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori*, *μέλλετε ἀποθνήσκειν*. Neque mutant quid hoc Cypriani loco, codices quibus usus sum MSti.

P. 279. l. 20. vinolentia invitat] *For. legend.* irritat.

Ibid. l. 22. Cogeris maledicere] Etiam Christo interdum.

Ibid. l. 23. Compelleris jurare, quod non licet] Per genium Cæsaris, aut fortunam ejus. Sic proconsul apud Euseb. lib. IV. c. 15. loco prælaudato, Polycarpo ingerit ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, cui ille respondit, μετὰ παῤῥησίας, ἄκουε, Χριστιανός εἰμι. Proinde Tertullianus in Apol. c. 32. dicit *Christianos jurare, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum* (hoc est Deum) *quæ est augustior omnibus geniis.* Interim tamen non est dissimulandum, verba hæc ad maledicentiam et jurandi usum, in communi vita, recte posse referri. Fellus. Cyprianus *de Bono Patientiæ* p. 252. ed. Baluzii—*deinde ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa et alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti* &c. Sed, quanquam minime negandum est, quin plurimi veteres scriptores κατὰ τὴν λέξιν interpretati sint Christi et apostoli Jacobi de non jurando præceptum, discimus tamen lectis aliis auctoribus ecclesiasticis, apud Christianos semper invaluisse rite et religiose jurandi morem. Cons. enim, præter

Tertullianum supra allatum, *Constitut. Apost.* vii. 3. Fr. Balduin. *de Legibus Constantini M.* lib. II. p. 209. ed. Lips. Optatum *de Schismate Donatist.* lib. II. c. 22. p. 45. ed. Dupin. S. Gregorium Naz. *Epistola* 219. Conferas et de eadem re S. Scripturæ locos, quos hic memorabo, *Apoc.* x. 6. *Heb.* vi. 16, 17. 1 *Thess.* v. 27.

Ibid. l. 25. et delectat hic &c.] Ἐρωτηματικῶς legenda.

P. 280. l. 23. Christum credentium magistrum] Vulgo, *Christum credentium* Dominum et *magistrum*. Sed vero nescientibus hoc additamentum tam editionibus Cypriani vetustioribus, quam libris scriptis, quos ipse contuli, præter alios novem, quorum varietas in edit. Oxon. adducta est, idem istud expunxi. Simili de causa vocem *scilicet* post *docens* lin. 27. delendam censui. Idem porro utroque loco in editione nuper factum esse video *S. Cypriani Epistolarum ad Martyres et Confessores, in usum Confessorum ecclesiæ Gallicanæ* Lond. 1792. Ubi edit. Oxoniensem secutum se esse, sed tamen variantes lectiones eidem subjectas nonnunquam selegisse, editor profitetur.

P. 281. l. 20. et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem] *Et Christus nos perducat ad Deum Patrem.* Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *Spiritus.* In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *Spiritus,* et supra lineam scriptum est *vel Spiritus.* Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani et aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *Spiritus* pro *Christus* et e converso, inprimis vero apud auctorem libri de Rebaptismate, qui pag. 364. referens locum ex Epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas* posuit *Spiritus est veritas.* Scio Christum alibi vocari Spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem et inducere obscuritatem. Hæc Baluzius. At propter antecedentia verba veterem reduxi lectionem, quæ firmatur scriptis codicibus, quos sciam, omnibus præter paucos ex plus triginta Baluzianis. Quinetiam, dum hunc quidem locum mutat, oblitus est vir doctissimus canonis artis criticæ, qui obscuriorem, cæteroquin probam, lectionem jubet nos amplecti.

P. 282. l 3. scriptura divina, dicens &c.] Videsis infra quæ de hoc libro *Ecclesiastico* ad libellum *de Opere et Eleemosyna* §. 1. annotavimus.

P. 283. l. 28. Monet—dicit] Hæc verba pro editis *moneat dicat*, ex codice Novi Collegii 2. ac quatuor de meis MStis recepi.

P. 284. l. 12. Christianam fidem] Vulgo Christiani *fidem*. In codice Novi Coll. 2. et in duobus meis non *Christiani*, sed *Christianam* inveni, quod hoc loco fortasse melius.

Ibid. l. 17. Gubernator] *Navis gubernator*. Hunc locum antea mutilum, cum legeretur *Nam* pro *Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi et in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est; sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem, quam nos afferamus. Hæc BALUZIUS. Sed præterquam quod orta possit esse particula *nam*, in editionibus veteribus reperta, ex antecedente voce *corona*, neutra vox vel *nam* vel *navis* ullis fere MStis agnoscitur, quippe cum ex neque in tribus illis Baluzianis, neque in libris editionis Oxoniensis gratia collatis, neque in septem, quos ego inspexi, codicibus compareant; ad oram tantum MSti Tewaterani collocata vox *navis* est. Hanc ergo ut interpretamentum marginale contextu eliminandam censui, quæ primum a Baluzio inducta est. Adde quod Floro Lugdunensi ante medium sæculum nonum scribenti ignota vox fuit. Etenim abest a codice vetusto Commentarii ejus inediti in Epistolas Paulinas, qui ex Cypriano aliisque undecim patribus contextus est, ubi verba Cypriani afferuntur. Aliud præter hoc meum, ut obiter id notem, Floriani operis exemplum penes Majorem Carthusiam extare memorat cl. Mabillonius in Disquisitione *De Bedæ et Flori Diaconi Lugdunensis Commentario in Paulum ex Augustino*, alio nimirum ejusdem Flori, non Bedæ, ut vulgo censetur, commentario. Vide p. 488. novæ edit. *Vet. Analectorum Mabillonii.*

Ibid. l. 19. Conflictatio in adversis probatio est virtutis] Vulgo *veritatis*, quæ quidem lectio in codice Novi Coll. 1. extat, sed ex uno Bodleiano in Variis Lectt. edit. Oxon. memorato, codice altero Novi Coll. meoque Tewaterano *virtutis*, id quod olim conjeceram legendum, recepi. Ad oram autem codicis Novi Coll. altera lectio *veritatis* extat, et aliud nescio quid in uno de meis MStis positum est.

Ibid. l. 22. solidata est] *Solida est* habet editio Baluziana perinde atque Oxoniensis; cum vero in duodecim scriptis codicibus, quos Oxoniensis commemorat, vox *solidata* extet, astipulantibus utroque Novi Collegii codice, et quatuor meis, hanc principis cæterarumque vetustiorum

editionum lectionem revocandam esse censui. Idem quoque factum nunc vidi in editione, cujus modo mentionem feci, in usum ecclesiæ Gallicæ confessorum adornata.

P. 285. l. 26. prœmium viæ ejus] Pro *prœmium* vitæ *prœmium* viæ ex tribus codd. scriptis in edit. Oxon. memoratis, et Novi Coll. MS. 1. libens recepi.

P. 286. l. 20. Pavore mortalitatis et temporis] Delendam esse particulam *et* olim opinabar, eo quod legeretur paulo post, *tempore mortalitatis*. Nunc malim pro *temporis* rescribere *terroribus*.

P. 287. l. 30. perniciosa conceptio Deo providente perspecta est] Ante omnia secula vocavit unumquemque hominum Deus ad salutem: et vocando providit atque prospexit cogitationes nostras, sive bonas sive malas: et exinde malos damnavit, bonos coronavit. Talem providentiam, vel potius provisionem, talem prospectionem, tale præscitum, minus apto vocabulo prædestinationem dixere magistri, disputandi artifices. Rigalt.

P. 288. l. 5. Nec enim sanguinem nostrum quærit Deus, sed fidem] *Nec enim Deus sanguinem nostrum desiderat sed fidem quærit.* Et istud *desiderat* adjecimus ex quibusdam codicibus nostris, et ex quibusd. Anglicanis. Potest tamen esse glossema. Baluz. Scripturam principis aliarumque editionum atque unius codicis membranei mei reposui. Diverso tantum ordine verborum habet Novi Coll. cod. 1. *Nec enim quærit sanguinem Deus nostrum, sed fidem.* Et MS. olim Meerman. *Nec enim sanguinem Deus nostrum, sed fidem quærit.* Itidem edit. Oxon. *Nec enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem quærit.* Sed in libro meo olim Tewaterano hoc positum est: *Nec enim sanguinem nostrum Deus* desiderat, *sed* tantum *fidem.* Cumque lectione Baluziana consentiunt MS. Novi Coll. 2. et MS. olim Drurianus recentior ille, sed alter vetustior habet, *Nec enim sanguinem Deus* noster, *sed fidem quærit.*

Ibid. l. 33. commeatum sibi precaretur] Veniam absentiæ longioris a Domino: hoc est vitæ hic in terris moram. Fell. Doloris mortisve remissionem *commeatum* antiqui dixerunt. Senecæ illud afferunt lexicographi; *Longum mihi commeatum dederat valetudo, repente me invasit.*

P. 289. l. 9. de persecutione sollicitus, de accersitione securus] Ita scribendum conjeceram pro ablativis *sollicitis* et *securis*, antequam hanc lectionem in meis Novique Coll. codicibus, quibus addas quinque Pamelianos, deprehendi. Sensus loci videtur esse, Illorum gratiâ de persecutione sollicitus; ne vi ejus coacti fidem denegent; de accersitione securus,

utpote certus, eos accersitione divina de seculo liberatos fore. Vid. paulo infra; et jam supra sub initium §. 2. habes, *Lætus itaque de morte jam proxima, et* de vicina accersitione securus. Imo geminum istud fine libelli extat: *Jam de sua immortalitate secura, adhuc de nostra incolumitate sollicita.* At vero Fellus ad verba, *de persecutione sollicitis, de accersitione securis,* hoc adnotavit, "Martyrii coronam refugiunt, cœlestia gaudia non expetunt." Utrum mavis, accipe.

P. 289. l. 15. didicit immo remanentibus] Fide nixus MSti Tewaterani aliorumque quatuordecim in edit. Oxon. memoratorum, in quibus sunt duo illi Novi Collegii codices, tractatus omnes Cypriani continentes, pronomen *nobis* in excusis additum ante *remanentibus*, sed obscuriorem faciens sermonem, expunxi. Idem nescit MS. uterque Drurianus.

P. 290. l. 3. Improbat denique apostolus Paulus] Hanc omnium editionum lectionem Baluzius nescio quare cum altera *increpat* commutavit. In edit. Oxon. quæ, pariter ac cæteræ, præstat *improbat*, duo tantum codices memorantur, in quibus extat verbum *increpat;* verum ibidem sine causa annotatum est, "Forte legendum *improperat*." Porro tuentur lectionem *improbat* codices scripti, quibus utor, omnes.

Ibid. l. 28. Quis non ad meliora festinet?] Positum est in contextu Baluziano, *Quis non ad meliora* venire *festinet?* Cum vero verbum *venire* frustra quærendum sit vel in libris editis, vel scriptis illis quibus usus sum, illud delendum videtur. Adde quod neque Pamelius, neque Variæ Lectiones in edit. Oxon. positæ ejus mentionem faciunt. Ita et proxime post ob eandem causam *reformari* pro *transformari*, quod extat in Baluziano textu, reducere visum est.

P. 291. l. 12. secundum fidem veri] Hæc lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguierianum, est optima. In duobus aliis scriptum est *verbi.* Morellius adnotat, se vidisse scriptum in antiquis *veri alias verbi.* Quod confirmat nostram lectionem. In codice Beccensi et in editione Morellii legitur *veritatis:* Hæc Baluzius. Qui *veri* pro lectione vulgata *veritatis* primus posuit, faventibus quoque codice Novi Coll. 2. et Tewaterano meo. Sed quoniam præter Baluzianos duos MStos præstat et codex vetustior Drurianus vocem *verbi*, dubito, annon reponendum sit, *secundum fidem* verbi veritatis. Extat tamen infra, si quid id refert, in lib. de Opere et Eleemosynis cap. 4. *qui habet* fidei veritatem *servat Dei timorem.*

P. 292. l. 11. *quomodo et Deus manet in æternum*] Omis-

sum est hoc S. Scripturæ additamentum in codice Cypriani Tewaterano, sicut in vetustiore saltem Druriano, sed idem adductum est in Cypriani lib. III. Testimoniorum cap. 2. et in aliorum patrum operibus.

P. 293. l. 3. eximaris] Hanc lectionem pro vulgata *exuaris* reposui, fide nixus codicis unius inter lectiones editionis Oxon. Variantes: sed forsitan nonnullis lectio altera ferenda esse videbitur, nisi auctoris verba p. 291. l. 20. aliud persuadeant. Nunc porro prælatum esse video verbum *eximaris* in editione ad usum exulum Gallicorum a me modo commemorata.

Ibid. l. 6. hic interim degere] Lectionem editionis principis aliarumque pro *istic*, quod sine causa suffectum est, fide plurimorum codicum scriptorum nixus revocavi.

Ibid. l. 19. adhuc de nostra salute sollicita] Delevi particulam *et* ante *adhuc* vulgo positam, quam nesciunt edit. princeps, et septem illi scripti, quos contuli. Sed omisit voces *et adhuc* MS. Tewater. habetque *sed adhuc* codex unus in edit. Oxon. adductus.

Ibid. l. 25. prophetarum exultantium] Cogitabat Cyprianus evangelistæ Joannis illud, *Abraham pater vester exultavit videre diem meum: vidit et gavisus est*. Joan. viii. 56.

Ibid. l. 27. triumphantes virgines] Vulgo, *triumphantes illic virgines*, sed servato meliore vocum ordine, *illic triumphantes virgines* MS. olim Tewateranus; dum correctius fortasse nesciunt adverbium *illic* edit. princeps, et sex, quos contuli, codices manuscripti. Sed et voci *remunerati* præfixit *illic* MS. Tewater.

P. 294. l. 2. ut cum his cito esse] Addunt quidem *possimus* edit. princeps, aliæque antiquæ; cum vero verbum istud agnoscat tantum unus ex codd. scriptis in usum edit. Oxon. collatis, et tantum unus de meis, ipsum fortasse recte ego nunc duco relinquendum; etsi aliter visum est editori nupero nonnullorum Cypriani opusculorum, cujus supra feci mentionem.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS

ANNOTATIONES.

P. 295. l. 2. LIBER DE OPERE ET ELEEMOSYNIS] Nulla magis re emicuit primæva pietas, quam illa effusa largitione qua pauperum necessitatibus succurrebatur. Nec in officiis ullis plebi Christianæ commendandis magis desudavit aut Apostolorum, aut S. Patrum diligentia. Et quidem quæ de hac materia in libello isto egregie sunt congesta, non sine numine aliquo videntur scripta, ut paratiores essent fratrum Carthaginensium mentes ad opem ferendam laborantibus Numidis qui a barbaris hac tempestate erant capti; cujus rei mentio occurrit Ep. 62. ad Pamelii numeros 60. Libellum hunc ante illam cladem scriptum fuisse satis inde conficitur; quod inter hortamenta, nulla occurrat mentio causæ tam favorabilis. Tractatum igitur ipsum an. 254. assignamus, qui prædictam barbarorum incursionem videtur præcessisse. Librum hunc laudat D. Hieronym. Epist. ad Pammach. nec non D. August. contra Pelagianos: Cont. Julian. et alibi passim. Ejusdem meminisse videtur Pontius sub titulo libri *de Misericordia*. FELLUS. De hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat misericordia, et quibus donanda sit præmiis, et beatus Cyprianus grandi volumine prosequitur, et Danielis consilium probat, qui regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum sustentatione salvandum.* BALUZIUS.

Multa et magna——mortalibus exhiberet] Hic locus in Græcam linguam versus prolatus est in concilio Ephe-

sino inter testimonia patrum et martyrum adversus hæresim Nestorii. Itaque in antiqua Versione istius concilii non describuntur Cypriani verba, sed alia translata ex Græco sermone. Extat ea versio inter opera Marii Mercatoris pag. 180. editionis nostræ. Hunc porro locum lectum fuisse in concilio testatur etiam Vincentius Lirinensis. BALUZ.

P. 295. l. 17. homini—reservando] Pro eo quod est, denuo servando.

Ibid. l. 19. Adam portaverat] Apportaverat, inflixit. D. August. hunc locum sæpius laudat, dicitque duas Pelagianorum falsitates hic redargui, *unam qua dicunt nihil vitiorum ex Adam trahere genus humanum, quod sit sanandum curandumque per Christum: alteram qua dicunt, nullum post baptismum sanctos habere peccatum*. Cont. 2. Epist. Pelag. ad Bonif. l. 4. c. 8. FELL.

P. 296. l. 9. denuo dicit (h. e. Spiritus Sanctus)] Olim inter legendum mihi constitit, librum dictum *Ecclesiasticum*, qui hic et alibi a Cypriano affertur, a patribus tam Græcis quam Latinis, eo quod in interpretatione τῶν ο′ extaret, ut S. Scripturæ partem θεόπνευστον semper adductum fuisse, usque dum veneris ad Eusebium, qui contra inter τοὺς ἀντιλεγομένους ipsum recensuit. Solus Melito excipiendus est, cujus catalogus librorum Vet. Testamenti apud eundem Eusebium extat. Et posteris quoque temporibus *receptum* eum fuisse *in auctoritatem*, maxime ab ecclesia orientali, ostendit S. Augustinus *de Civitate Dei*, lib. XVII. cap. 2. At contra auctoritatem libri canonicam præter illa Melitonis atque Eusebii sunt et alia in hac re testimonia afferenda; etenim concilium Laodicenum, ante Augustini tempora quod habitum est, post commemoratos Veteris Testamenti libros, nullis eorum adjectis qui *apocryphi* vulgo dicuntur, hunc librum Siracidæ Ecclesiasticum junioribus discendum tantum proposuit; tum vero S. Hieronymus, etsi Hebraicum hujus libri exemplar repererat, eundem tamen, propterea quod a Judaico Scripturarum canone abesset, libris canonicis excludendum esse censuit; neque auctoritatem eidem inesse ad dogmata fidei confirmanda agnovit. Vid. *Proleg.* ejus *in Libros Solomon.* Neque aliter statuere Rufino Aquileiensi visum est. Vid. *Expos.* ejus *in Symbolum Apost.* §. xxxviii. p. 26. ad calcem edit. Oxon. *Op. S. Cypriani.* Hi enim ambo legendum librum in ecclesia tantum propter ædificationem, ut loquuntur, existimabant; quemadmodum statuit Ælfricus abbas in Tractatu suo *de Vet. atque Novo Testamento* pag. 17. edit. Lisle. qui quidem tractatus Ædgari regis Angliæ tempori-

bus compositus est. Unde constat parum curasse Ælfricum vel decretum illud Innocentii I. Romani episcopi, vel Africani concilii de libris canonicis definitionem. Ad librum *Tobit* quod attinet, etsi is supra pariter atque hoc loco *Ecclesiasticus* a Cypriano tanquam Scriptura sacra adductus est, attamen, quod in sequentibus de efficacia eleemosynæ dicit Raphael angelus, id demum Tabithæ resuscitatione in Actibus narrata Apostolorum, sanctus pater it probatum. Vid. §. iv. p. 287.

P. 296. l. 16. operatio] Hac voce passim designat auctor, omne illud, quod apud nos bonorum operum notatione intelligitur: unde sic in libri hujus titulo adhibetur, ut idem sit cum eleemosyna: et caput primum tertii libri ad Quirin. inscribitur, *De bono operis et misericordiæ*. Ubi vide quæ dicta. Fell. Proxime post scribendum puto *imitata* Deum, videlicet qui in baptismo remissionem peccatorum condonat.

P. 297. l. 1. salubre et emundandis purgandisque peccatis] Jam docuit Cyprianus, *illa delicta quæ fuerant ante contracta* (h. e. ante baptismum) *Christi sanguine et sanctificatione purgari*. At vero Joannes apostolus in epistola sua, de omnibus et singulis peccatis agens, ait cap. ii. comm 1. et 2. *Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus Jesum Christum justum. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris*. Etenim Christus, Deus et homo, *hostia est non tantum pro peccato originis, sed etiam pro omnibus actualibus hominum peccatis*; prout in *Articulis Fidei* suæ ecclesia Anglica profitetur. Fide in Christi sanguinem peccata omnia purgantur, ac fide opera bona fiunt efficacia ad justificationem. Confer S. Jacobi *Epist.* ii. 24. et S. Pauli *ad Titum* iii. 8. 14. Porro *operatur ideo quia credit*, bene ait Cyprianus ante medium hunc libellum §. 5. sed fere ibidem statuit admonetque, *vitam æternam Christi cruore pretiosam de patrimonio suo quemque debere mercari*. Et est, fateor, ut eleemosynæ vim et efficaciam in tollendis peccatis nimis efferre recentioribus quidem theologis videatur Cyprianus, Origenem in hac re aliosque veteres scriptores imitatus. Sed etiam Polycarpus in egregia sua epistola §. 10. hoc monuit, *Quum potestis benefacere, nolite differre, quia eleemosyna de morte liberat*, testem citans, quemadmodum Cyprianus, librum *Tobit* xii. 4. Et Christus ipse opera misericordiæ ac beneficia, quæ in suos collata fuerint, æterna felicitate remuneraturum se esse pollicetur. At vero hoc fiet, non propter meritum eorundem operum, sed propter Christi mortem, pactionemque ejus cum hominibus misericordem.

P. 297. l. 12. *veritas in nobis non est*] Postea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis et justus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* Verumtamen, etsi ea extent in quibusdam codicibus antiquis, cum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, et apud sanctum Augustinum in locis supra laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed a quodam studioso huc translata ex epistola Sancti Joannis. Certe absque iis non minus constat sensus. BALUZ. Sex codicibus Anglicis in edit. Oxon. commemoratis addendi sunt codd. duo Novi Collegii, Meermannanus nunc meus, et uterque Drurianus, a quibus absunt verba a Baluzio prætermissa, verum extant in edit. Cypriani principe et duobus alteris penes me MStis.

P. 299. l. 15. non tantum a secunda, sed a prima morte] Prima mors, corporis; secunda animæ. Ait igitur, eleemosynis, bonis operationibus, primam illam corporis mortem suspendi, exemplo Tabithæ: secundam vero, quæ est animæ, mortem evitari adeptione vitæ æternæ, quæ promittitur fidelibus bonas operationes operantibus. RIGALT.

Ibid. l. 28. et viduarum ac pauperum] Particulam *et*, quæ huic sententiæ in principe aliisque editionibus, et in septem illis codicibus quos ipse contuli, præfixa est, quæ vero in editt. Baluziana et Oxon. male omissa est, revocavi, cum fortasse in MStis voce præcedente *orasset* absorpta esset.

Ibid. l. 33. *exsurge in nomine Jesu Christi*] Istud *in nomine Jesu Christi* addunt nonnullæ Versiones, simul cum his patribus Cypriano Ambrosio Cassiodoroque.

P. 300. l. 22. *illic erit et cor tuum*] *Illic* pro *ibi* ex codicibus scriptis reposui, quia in ipsius Cypriani lib. III. *Testimoniorum S. Scripturæ* p. 59. edit. Oxon. sic locus evangelistæ affertur.

P. 301. l. 23. Sed vereris et metuis] Restituit priorem lectionem, *Si vereris et metuis*, Baluzius, quam mutaverat, fide nixus quatuor manuscriptorum, Fellus. Iis alios septem nunc addo, lectionem quæ mihi placet, præstantes, atque ita prorsus constituta est oratio mox infra, ubi verbum *metuis* occurrit.

P. 303. l. 11. subsidia] Addunt *vitæ* editiones Manutianam secutæ, sed vocem delevi, idcirco quod monuit Pamelius præter Manut. nullum codicem ipsam legere. Attamen in editione Lugdunensi, quæ Manutianæ præivit, eandem inveni. Porro autem vocem *tibi* post *operanti*

nesciunt codices, quos ipse inspexi, quod ideo noto, quia vox non valde desideratur.

P. 304. l. 33. Reditus tuos divide] Scripturam correctiorem revocavi, verum in Cypriani editionibus et manuscriptis frequenter scribitur *redditus;* tueturque Baluzius.

P. 305. l. 20. quæ matrona locuples] *Quæ matrona in ecclesia Christi locuples.* Valde puto ista *in ecclesia Christi,* quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, et in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus. BALUZ. Extant quoque in MStis Tewaterano ac Meermannano meis, una cum altero ex Drurianis. Cum vero eadem omittant undecim fortasse codices Baluzii, et quinque Anglici, neque in vetustiori ex Drurianis, neque altero meo MS. neque in cod. 1. Novi Coll. extent, istæc verba importuna et editionibus vetustissimis ignota relinquenda judicavi.

Ibid. l. 27. Dominicum celebrare te credis] Respicere videtur auctor noster locum D. Pauli 1 Cor. xvi. 2. ubi jubentur singuli fideles *prima Sabbati,* sive quavis die Dominica, *seponere quod eis beneplacuerit.* Et morem hac ex parte, ecclesiæ Christianæ explicat Justinus Martyr Apol. 2. Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλιν ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται. Cumque precum et Eucharistiæ solennia descripsisset, subjungit, οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται δίδωσι, καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ὑποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, &c. Observandum venit, *Dominici* voce tria significari apud veteres. 1. Diem ipsam; ita habetur Apoc. i. 9. et Ignat. Ep. ad Trallian. 2. Ecclesiam; ita Concil. Neocæs. can. 5. jubet catechumenum ingredientem ἐς τὸ κυριακὸν, in loco catechumenorum subsistere: et Hieron. in Chronico sic voce *Dominici* utitur. Et in vernaculis nostris linguis, nostratium *Church,* et Germanorum *Dohm,* ex hoc fonte liquido deducuntur. 3. Ponitur pro mysteriis loco et tempore prædictis celebrari solitis; ita κυριακὸν τελεῖν, est sacris Christianis operari. Et fortasse huc facit, quod hic dicitur, *Dominicum celebrare te credis?* Certe adeo arctus erat nexus inter eucharistiæ perceptionem et jus oblationes participandi; ut pari semper passu procederent; et abstenti viderentur, quibus hoc privilegium κοινωνίας μετὰ προσφορᾶς negatum: qua de re videatur Concil. Ancyr. can. 5. nec non quæ dicuntur in Ep. 2. In hanc mentem locutus videtur D. Au-

gust. serm. 213. de Temp. *Oblationes quæ in altario consecrantur offerte, erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicat.* FELL. Eucharistiam, quæ est cœna Dominica, hoc loco significari cum Fello statuendum est. Interea cum particulam *et* ante *Dominicum* positam, quam nesciunt edd. princeps et Erasmiana, simul ac scripti libri nostri, jam olim decrevissem ejicere, postea illam in tribus aliis MStis deesse sensi.

P. 305. l. 28. corban] Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *corbonam* vel *corbanam*. Fuxensis, *corban et corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum, et in epistola Hieronymi ad Geruntiam de Monogamia: *Corban, quod est donum.* Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *quæ ut orba omnino non respicis.* Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris et nocte contectos. Vide notas Cotelerii ad librum secundum Constitutionum Apostolicarum cap. 36. et Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597. BALUZ. *Corban* hoc loco dona et oblationes sunt, quæ Deo dicabantur, ut in usus pauperum et clericorum erogarentur.

Ibid. in Dominicum] Id est in domum in quam Christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro Christianis apud Rufinum l. IX. c. 9. *Sed et orationum domos, id est Dominica sua, ut instaurent pro voluntate sua permittimus.* Et lib. X. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge et sequere me ad Dominicum, et hujus fidei signaculum suscipe.* Hieronymus in Chronico: *In Antiochia Dominicum quod vocatur aureum ædificari cœptum.* Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium, qui incipit *Benignifico*, ait de Arrianis; *Verentur igitur populi judicium, a Dominico ad palatium transeunt.* Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyrani et Joannem Stephanum Durantum lib. I. cap. 1. de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ. BALUZ.

P. 306. l. 11. infelicitatis] Vulgo *infidelitatis.* "Parum "abfuit," ait Baluzius, "quin ponerem *infelicitatis* juxta "lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti et "duo exemplaria nostra et undecim Anglicana. Manu- "tius posuit *infidelitatis.* Aliter Pamelio visum est." Hæc Baluzius. Vix dubito, quin reduci ad hunc locum debeat vox *infelicitatis*, quæ cum illa *sterilitatis* jungi solet; *Sterile* enim *atque infelix solum* haud raro dicitur. Hanc igitur vocem revocavi Rigaltio quoque probatam, et in sex MStis

mihi visam; sed in alio quodam codice meo legitur *infidelitatis*.

P. 306. l. 11. Vidua et inops in opere invenitur] *Vidua, et vidua inops, rebus dives in opere invenitur.* Ita restitui hunc locum ex fide codicis Burgundici et sancti Arnulphi. Cæterum mala non est lectio Gratianopolitani et unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua et inops non vidua in opere invenitur.* Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inseruit, nuspiam reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis. Baluz. Ante Baluzium præstabant editi plerique *vidua et inops vidua in opere larga invenitur.* Prætuli ego codicum meorum scripturam pene omnium, tantum in cod. Novi Coll. 1. et in utroque Druriano vox *vidua* repetita est, dum *dives in opere* præstat cod. Novi Coll. 2. in vocibus enim *inops* et *opere* fit paronomasia, ut rhetores loquuntur. Nescit vocem *larga* editio Erasmi.

Ibid. l. 18. Christus illud *Dei dona* appellat] Referendum videtur *illud* ad gazophylacium supra p. 305. l. ult.

P. 309. l. 32. Et nunc, fili, mando &c.] Ad oram MSti Druriani recentioris scripsit librarius. *Mandata Tobiæ ad filios saluberrima.* Mox pro vocibus *in gehennam* substituerat ex codicibus MStis Fellus *in tenebras*, sed etiam libri scripti inter se hic variant.

P. 310. l. 28. quadriga] Majorum magistratuum honores et insignia. *Curules*, inquit Festus, *equi quadrigales*. Fell.

P. 311. l. 14. ac nisi editio honesta successerit] Sic lib. ad Donatum: *Stulta prorsus et vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus acciperet, et perderet magistratus.* Fell.

Ibid. l. 28. et vix tui meis pereuntibus adæquantur] Numero, ut mox apparet.

P. 314. l. 25. æqualitatis] Ita Erasmus et alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere codicibus antiquis et in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis*. Baluz. Recte præstant *æqualitatis* cod. Novi Coll. 2. et MS. meus nuper Tewateranus, cum recentiori ex Drurianis. Quibus libris simul addo Flori Lugdunensis *Commentarium* penes me ineditum, quem prius memoravi, *super Epistolas Paulinas*. Proxime scripserat auctor, *æqualiter*.

P. 315. l. 10. Præclara et divina res] Melius procederet oratio, si legeretur *res est*.

Ibid. l. 25. Dies nos vel reditionis] *Dies nos vel redditionis.* Tertullianus de Resurrect. Carnis c. 32. *redhibitionem* ponit. Altera lectio quæ *reditionem* habet, Rigaltio non displicet: ut "reditio, quæ spontanea videtur, persecutioni opponatur,

" quæ est violenta. Vel potius, ut per *reditionem* intelli-
" gatur in paradisum aditus, unde expulsus peccator
" Adamus, et progenies Adami infecta peccato. Hoc pec-
" catum abolevit Christus, atque inde boni Christiani re-
" deunt in paradisum, quo Cainus fratricida non rediit,
" inquit Cyprianus, de Zelo et Livore sub finem." FELL.
Cyprianus jam ante in hoc libello *reduces ad paradisum facere* habet, et sub finem lib. *de Mortalitate*, *nos paradiso restituit et regno*. p. 281. Vid. et fin. epistolæ *ad Demetrianum*. Primus Pamelius vocem *redditionis* ex MStis et Joannis Costeri *castigationibus* recepit. Extat quidem ea in cod. Novi Coll. 2, atque idem significat, quod *retributio*, quæ quidem Cypriani vox est. Verumtamen ego cum Rigaltio probans veterem lectionem *reditionis* eam revocare statui, quæ in sex libris scriptis apud ed. Oxon. et in quatuor MStis meis, nam in Tewaterano primitus scripta fuerat, reperta est. Vocem *reditionis* agnoscit Plautus. Et conveniunt voces *reditio* et *persecutio* hoc loco positæ cum illis *accersitio* et *persecutio*, quæ supra in libro *de Mortalitate* nobis occurrebant. §. 13.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE ZELO ET LIVORE.

ANNOTATIONES.

P. 316. l. 2. LIBER DE ZELO ET LIVORE] Liber iste, ejusdem fere argumenti cum lib. de Patientia, ex eadem occasione etiam scriptus videtur. Sed cum in epistola ad Jubaianum tractatus de Patientia, non autem hujus de Zelo et Livore, meminerit Cyprianus; par est credere, tempore scriptionis istius epistolæ, alterum duorum tractatuum solummodo fuisse elucubratum. Proinde auctorem nostrum hunc non ante annum proxime sequentem, nimirum 256. edidisse. Ulterius autem illud opus minime dilatum, exinde suadetur; quod statim persecutio ingrueret, quæ publica clade privatas simultates, quemadmodum ruinæ solent incendia, extingueret: quæque etiam Cyprianum ipsum perculit, et Curubas amandavit. Libellum hunc Pontius evidenter designat, quando ait: *Quis livorem de venenata invidiæ malignitate venientem, dulcedine remedii salutaris inhiberet?* Ejusdem meminit Hieron. in Comment. in Epist. ad Galat. c. 5. ubi appellat *librum de Zelo et Livore valde optimum*, (hoc addito elogio) *quam qui legerit, non dubitabit annumerare operibus carnis invidiam.* Pariter laudat Augustin. lib. IV. c. 8. 9. 11. de Baptism. cont. Donatistas, et etiam lib. V. c. 14. Citat etiam Beda nostras in 1 Epist. D. Petri c. ult. FELLUS. Cum Sanctus Augustinus initium et quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de Baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quam vera quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum*

de zelo et livore et arguere graviter et monere, a quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit. Idem (sic recte reposuit pro Hieronymo Baluzius) in caput quintum Epistolæ ad Galatas: *Scripsit et beatus Cyprianus librum de Zelo et Livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus carnis invidiam.* Vide Hincmarum in libro 55. Capitulorum c. 47. p. 566. BALUZIUS.

P. 317. l. 3. Circuit ille &c.] Hinc firmatur optima conjectura cl. Oberthuri fine lib. Tertulliani *de Oratione*, supra p. 121. Item respice ad loc. supra p. 279. l. 20.

Ibid. l. 10. Linguam convitio provocat] Oratio fortasse integrior esset, si ex sequentibus adderetur *ad petulantiam*, et pro voce *petulantiam* ibi inventa rescriberetur *violentiam*. Habes infra §. 4. *manus ad cædis violentiam prompta.*

Ibid. l. 21. vel fallaces insidias vel apertas minas] *Vel* ante *fallaces* revocavi, quod omissum est a Baluzio, suffragantibus mihi codice Novi Coll. 2. et MSto utroque meo, pariter atque editt. ante Baluzianam. Nunc addo codices scriptos Meermannanum et utrumque Drurianum.

P. 318. l. 20. dum diabolum qui zelat imitatur] *Zabulum* non diabolum præstat de codicibus meis unus, isque membraneus, et in editt. aliquot Cypriani ita vox scribitur. "Zabolus is est diabolus, pro διὰ enim Ætoles ζα dixere." Gesneri *Ling. Lat. Thes.* in voce.

P. 319. l. 4. in odium persecutionis facibus livoris exarsit] *Odium persecutionis*, quæ est librorum tam scriptorum quam editorum lectio, odium significat, ex quo orta persecutio sit.

Ibid. l. 11. miti lenitate patientem] Etsi reducta fuit vox *mitem* pro *miti* in editionem Benedictinam, prætuli nunc ego lectionem alteram, codicibus scriptis meis firmatam.

Ibid. l. 17. simul] In uno libro meo vetere scriptum est *semel* et supra lineam *vel simul.* Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istic reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul.* BALUZ. *Simul*, quæ edit. principis scriptura est, adstipulante ei uno ex MStis meis, revocavi, etsi interdum *semel* pro *prorsus* et *in perpetuum* veteres ponunt. Habet *sibi* pro *simul* codex meus olim Tewateranus, anno 1396 scriptus, et *singula* pro *singulos.* Mox lin. 30. *videris* pro perspice, cogita, posuit auctor: et sect. 6. verba, *qui Christianum se mentitur*, quorum ordinem sic sine causa

primus mutavit Manutius, *qui se Christianum mentitur*, ex editt. vetustioribus restitui.

P. 324. l. 24. et zeli ac livoris alienus] Vocis *alienus* cum genitivis istis constructioni, quam primus recepit Manutius, patrocinantur cod. uterque Novi Collegii ac meus Tewateranus. Nunc addo MS. utrumque Drurianum et Meermannanum cum Flori Lugdunensis Commentario inedito in Pauli Epistolas. Alteram vero constructionem, quæ posita est in editt. Manutianam præcedentibus, *et a zelo ac livore alienus*, unus de libris meis habet. Proxime post in apostoli ῥήσει voces, *carnalibus*, *tanquam*, quæ a textu Baluziano forte exciderant, restitui.

P. 325. l. 30. *secundus homo de cœlo*] De hac varietate consulas Novi Testamenti editiones; easque et infra adi de scriptura illa *portemus* pro *portabimus*, siquidem in Græcis plurimi codices scripti et patres φορέσωμεν habent pro φορέσομεν.

P. 326. l. 26. esse talem] Extat in edit. Baluziana, *esse* se *talem* non, ut prius positum erat, *esse* te talem. Sed expunxi *se*, quod ex priori voce ortum esse possit, auctoritate nixus codd. duorum apud edit. Oxon. et MS. Novi Coll. 2. et duorum meorum. Habet vero *esse* te *talem* MS. Novi Coll. 1. Nunc adde utrumque Drurianum et Meermannanum. Mox post vocem *firmandus* lin. 33. positum est in MSto olim Tewater. *et ornandus*.

P. 327. l. 2. Salutaris operatio] H. e. eleemosyna salutis æternæ efficax. Jam ante idem loquendi modus reperitur sub finem libri *de Opere et Eleemosyna*.

Ibid. l. 32. de sacramento crucis et cibum sumis et potum] Per sacramentum crucis hic intelligit Cyprianus totum Christi in corpore humano commeatum, quo redemptionem Israelis peregit. Exempla scilicet et verba, sive mandata Christi, quorum observatione alimur in vitam æternam; ac præsertim per crucem, hoc est passionem et mortem. Rigalt. Hic mentionem facit auctor tum esus potusque in sacramento crucis seu mortis Christi, quæ eucharistia est, tum vero virtutum clementiæ, pacis, charitatis, quæ cum sacramento illo conjunguntur. Porro aquas apud Merrham per lignum dulces factas, imaginem seu figuram esse earundem virtutum dicit.

P. 328. l. 4. laborabis] Præferunt *labores* editio princeps et e codicibus meis unus, quod mihi olim minus recte placuit. Est autem *prosperanda valetudo*, quæ eget, ut firmior fiat.

Ibid. l. 7. Si sectari non potes] Vulgo; *Si autem eos*

sectari non potes. Editionum vetustiorum lectionem revocavi, quæ Rigaltio probata, codicibus quinque apud edit. Oxon., codice utroque Novi Collegii, et Tewaterano firmata est. Nunc addo codicem antiquissimum Meermannanum, et vetustiorem ex duobus Drurianis. Ab altero autem atque alio præterea MSto membrum hoc abest.

P. 328. l. 17. quo Cain non redit] Recepit in editionem suam Baluzius *quo Cain non ingreditur*, aitque hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, putare se esse optimam, alteram vero, quæ est *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non posse dici rediisse in paradisum, cum in illo numquam fuisset. Itaque non dubitasse se addit, quin lectio horum trium librorum præferenda sit. At vero haud ita valere hanc rationem crediderim, ut substitui debeat verbum *ingreditur* lectioni olim receptæ et fere universis MStis confirmatæ. Ex codicibus, quibus usus sum soli *ingreditur* præstant MS. Novi Coll. 2. et Drurianus recentior. Ait hoc loco Cyprianus, Cain non redire ad veterem parentum suorum possessionem paradisum; quin et dici solet, *redire animum ad Deum.* Conferas et finem libelli *de Opere et Eleemosynis*, ubi *nos reduces ad paradisum* habes, notamque ad locum.

Ibid. l. 21. nativitate cœlesti et lege divina] Vocem *cœlesti* haud agnoscunt, aut decem codices scripti in edit. Oxon. memorati, aut sex de septem illis, quibus ego in edendis his libellis usus sum; deficit orationis membrum in Meermanni manuscripto. Supra vero habes easdem voces, *nativitate cœlesti*, p. 324. l. 26.

QUATUOR CONCILIORUM

GENERALIUM,

NICÆNI, CONSTANTINOPOLITANI, EPHESINI, CHALCEDONENSIS,

CANONES SIVE DECRETA.

VETERUM TESTIMONIA.

IMP. JUSTINIANUS,

In Authenticis, Collatione IX. tit. vi. *de Ecclesiasticis Regulis e Privilegiis*, in principio.

SANCIMUS igitur vicem legum obtinere sanctas ecclesiasticas regulas, quæ a sanctis quatuor Conciliis expositæ sunt aut firmatæ. Hoc est in Nicæna CCCXVIII. et in Constantinopolitana sanctorum CL. patrum, et in Ephesina prima, in qua Nestorius est damnatus, et in Chalcedonia, in qua et Eutyches cum Nestorio anathematizatus est. Prædictarum enim quatuor synodorum dogmata, sicut sanctas scripturas, accipimus; et regulas sicut leges observamus.

S. GREGORIUS M. ROMANUS EPISCOPUS,

In Registro Epist. lib. I. cap. xxiv. al. xxv. in fine.

QUATUOR concilia—tota devotione complector, integerrima approbatione custodio. Quia in his, velut in quadrato lapide, sanctæ fidei structura consurgit, et cujuslibet vitæ atque actionis norma existit; quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra ædificium jacet. Vid. p. 515. tom. II. Op. S. Greg. edit. Benedictin.

CANONES ÆLFRICI AD WULFSINUM.

Anno Christi 970 conditi, e lingua Saxonica Latine conversi, sect. xxxiii.

—HÆ quatuor synodi observandæ sunt, prouti quatuor Christi libri in ecclesia Christi. Multæ synodi deinde congregabantur, sed quatuor illæ sunt præcipuæ, quoniam extinxerunt hæreticas illas doctrinas, quas hæretici invenerunt hæretice adversus Deum; et ii etiam constituerunt ecclesiasticum ministerium. Concilia Magnæ Britanniæ et Hiberniæ a Davide Wilkins edit. tom. I. p. 254.

EXTAT aliud præterea testimonium in codice canonum MSto a Britanno quodam vel Hiberno, ut videtur, collectorum, cujus mentionem facit Joannes Seldenus in *Historia Decimarum*, cap. viii. p. 210.

HIS ADDENDUS EST

JACOBUS REX BRITANNIARUM,

In Apologia pro Juramento Fidelitatis.

PRIMA quatuor generalia concilia tanquam catholica et orthodoxa veneror atque recipio, quæ et publica ordinum nostrorum sanctione recepta sunt, et ab ecclesia nostra pro orthodoxis habentur. p. 38. edit. Lond. an. 1609. typis impressæ.

NICÆNI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCXXV. HABITI

SYMBOLUM ET CANONES.

SYMBOLUM NICÆNUM,

AD EXEMPLAR QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα, παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φῶτος, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί. Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τάτε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τριτῇ ἡμέρᾳ· ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους· καὶ πάλιν ἐρχόμενον κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ τρεπτὸν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.* Apud Concil. Chalcedon. Act. ii. edit. Harduin. pag. 286. edit. Labbe et Cossart. p. 339.

FIDES NICÆNI CONCILII;

Extans ante Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ, a Fr. Pithœo adornatum, Paris. e typographia regia 1687, p. 22.

Credimus in unum Deum Patrem, omnipotentem, omnium visibilium necnon et invisibilium factorem: Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre, unigenitum, hoc est, ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero, natum non creatum, homousion, hoc est, ejusdem substantiæ. Per quem omnia facta sunt, cœlestia et terrena. Qui propter nos homines, et propter salutem nostram, descendit, et incarnatus est; et homo factus passus est, et resurrexit tertio die. Ascendit in cœlum, venturus inde judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum Sanctum. Eos autem qui dicunt; Erat tempus quando non erat, et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis subsistentibus factus est; aut ex alia substantia, vel essentia, dicunt esse trepton, hoc est, convertibilem, aut mutabilem Filium Dei; hos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.

CANONES

NICÆNI CONCILII GENERALIS.

Incipiunt tituli Canonum Nicæni Concilii, numero xx. Ex interpretatione Dionysii Exigui.

I. De eunuchis, et qui seipsos absciderunt.

II. De his, qui ex gentilibus post baptisma ad clericatus ordinem promoventur.

III. De subintroductis mulieribus.

IV. De his, qui ad episcopatum in provinciis provehuntur.

V. De excommunicatis.

VI. De privilegiis, quæ quibusdam civitatibus competunt.

VII. De episcopo Æliæ, id est, Hierosolymorum.

VIII. De his qui dicuntur Cathari, id est, mundi.

IX. De his, qui ad honorem presbyterii sine examine provecti sunt.

X. De his, qui in persecutionibus negaverunt, et postmodum in clero promoti sunt.

XI. De laicis, qui negaverunt.

XII. De his, qui abrenunciaverunt, et iterum ad sæculum sunt regressi.

XIII. De his, qui communionem tempore mortis exposcunt.

XIV. De catechumenis lapsis.

XV. Quod non oporteat demigrari.

XVI. De his, qui in ecclesiis, in quibus provecti sunt, minime perdurarunt.

XVII. De clericis usuras accipientibus.

XVIII. De privilegiis presbyterorum.

XIX. De his, qui a Paulo Samosateno ad ecclesiam veniunt.

XX. De flectendo genua.

CANONES

NICÆNI CONCILII UNIVERSALIS.

Κανόνες τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΕΙΤΙΣ *ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ. εἰ δέ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξέτεμεν, τοῦτον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξεταζόμενον πεπαῦσθαι προσήκει· καὶ ἐκ τοῦ δεῦρο μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι. ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα καὶ τολμώντων ἑαυτοὺς ἐκτέμνειν εἴρηται· οὕτως εἴτινες ὑπὸ βαρβάρων ἢ δεσποτῶν εὐνουχίσθησαν, εὑρίσκοιντο δὲ ἄλλως ἄξιοι, τοὺς τοιούτους εἰς κλῆρον προσίεται ὁ κανών.*

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, edita Moguntiæ anno 1525. a Joan. Wendelstino, recusa Parisiis anno 1609. a Francisco Pithœo.

[Canones trecentorum et octo et decem sanctorum patrum, qui Nicææ convenerunt.]

CANON I.

Si quis a medicis per languorem defectus est, aut a barbaris excisus, hic in clero permaneat. Si quis autem seipsum sanus abscidit, hunc, et in clero constitutum, abstineri convenit, et deinceps nullum debere talium promoveri. Sicut autem hoc claret, quod de his, qui hanc rem affectant, vel ausi sunt seipsos abscindere, hæc, quæ diximus, statuta sunt ; ita si qui vel a barbaris, vel a dominis suis eunuchi facti sunt, et probabilis vitæ sunt : tales suscipit ecclesiastica regula ad clerum.

ΚΑΝΩΝ Β.

Ἐπειδὴ πολλὰ ἤτοι ὑπὸ ἀνάγκης ἢ ἄλλως ἐπειγομένων τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο παρὰ τὸν κανόνα τὸν ἐκκλησιαστικὸν, ὥστε ἀνθρώπους ἀπὸ ἐθνικοῦ βίου ἀρτὶ προσελθόντας τῇ πίστει, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ κατηχηθέντας, εὐθὺς ἐπὶ τὸ πνευματικὸν λουτρὸν ἄγειν, καὶ ἅμα τῷ βαπτισθῆναι προσάγειν εἰς ἐπισκοπὴν, ἢ εἰς πρεσβυτέριον· καλῶς ἔδοξεν ἔχειν τοῦ λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο γίνεσθαι. καὶ γὰρ καὶ χρόνου δεῖ τῷ κατηχουμένῳ, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα δοκιμασίας πλείονος. σαφὲς γὰρ τὸ ἀποστολικὸν γράμμα τὸ λέγον, Μηδὲ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου· εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη περὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐλέγχοιτο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, πεπαύσθω ὁ τοιοῦτος τοῦ κλήρου. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν, ὡς ὑπεναντία τῇ μεγάλῃ συνόδῳ θρασυνόμενος, αὐτὸς κινδυνεύσει περὶ τὸν κλῆρον.

CANON II.

Quoniam plura aut per necessitatem, aut alias cogentibus hominibus, adversus ecclesiasticam facta sunt regulam, ut homines ex gentili vita nuper accedentes ad fidem, et instructos brevi tempore, mox ad lavacrum spiritale perducerent, simulque, ut baptizati sunt, ad episcopatum, vel ad presbyterium promoverent: optime placuit, nihil tale de reliquo fieri. Nam et tempore opus est ei, qui catechizatur, et post baptisma probatione quamplurima. Manifesta est enim apostolica scriptura, quæ dicit; non neophytum, ne in superbiam elatus in judicium incidat, et laqueum diaboli. Si vero processu temporis aliquod delictum animæ circa personam reperiatur hujusmodi, et a duobus vel tribus testibus arguatur: a clero talis abstineat. Si quis autem præter hæc fecerit, quasi contra magnum concilium se efferens: ipse de clericatus honore periclitabitur.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Ἀπηγόρευσεν καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος, μήτε ἐπισκόπῳ, μήτε πρεσβυτέρῳ, μήτε διακόνῳ, μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν· πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφὴν, ἢ θείαν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγεν.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι. εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ· ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι. τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ᾽ ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν ἀκοινωνήτων γενομένων, εἴτε τῶν ἐν τῷ

CANON III.

Interdixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, non diacono, nec alicui omnino, qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem: nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quæ suspiciones effugiunt.

CANON IV.

Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus, qui sunt in provincia, episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem, aut propter itineris longitudinem: tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus, et absentibus quoque pari modo decernentibus, et per scripta consentientibus; tunc ordinatio celebretur; firmitas autem eorum quæ geruntur, per unamquamque provinciam, metropolitano tribuatur episcopo.

CANON V.

De his, qui communione

κλήρῳ εἴτε τῶν ἐν λαϊκῷ τάγματι ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπων, κρατείτω ἡ γνώμη κατὰ τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀποβληθέντας, ὑφ' ἑτέρων μὴ προσίεσθαι. ἐξεταζέσθω δὲ, μὴ μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ, ἤ τινι τοιαύτῃ ἀηδίᾳ τοῦ ἐπισκόπου ἀποσυνάγωγοι γεγένηνται. ἵνα οὖν τοῦτο τὴν πρέπουσαν ἐξέτασιν λαμβάνῃ, καλῶς ἔχειν ἔδοξεν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν δὶς τοῦ ἔτους συνόδους γίνεσθαι. ἵνα κοινῇ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο· καὶ οὕτως οἱ ὁμολογουμένως προσκεκρουκότες τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ λόγον ἀκοινώνητοι παρὰ πᾶσιν εἶναι δόξωσι, μέχρις ἂν τῷ κοινῷ τῶν ἐπισκόπων δόξῃ τὴν φιλανθρωποτέραν ὑπὲρ αὐτῶν ἐκθέσθαι ψῆφον· αἱ δὲ σύνοδοι γινέσθωσαν, μία μὲν πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἵνα πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης, τὸ δῶρον καθαρὸν προσφέρηται τῷ Θεῷ· δευτέρα δὲ περὶ τὸν τοῦ μετοπώρου καιρόν.

privantur, seu ex clero, seu ex laico ordine, ab episcopis per unamquamque provinciam; sententia regularis obtineat. Ut hi, qui abjiciuntur, ab aliis non recipiantur. Requiratur autem, ne pusillanimitate aut contentione vel alio quolibet episcopi vitio videatur a congregatione seclusus. Ut hoc ergo decentius inquiratur, bene placuit, annis singulis per unamquamque provinciam bis in anno concilia celebrari: ut communiter omnibus simul episcopis congregatis provinciæ, discutiantur hujusmodi quæstiones. Et sic qui suo peccaverunt evidenter episcopo, excommunicati rationabiliter ab omnibus estimentur: usque quo, vel in communi vel episcopo placeat humaniorem pro talibus ferre sententiam. Concilia vero celebrentur, unum quidem, ante quadragesimam paschæ: ut omni dissensione sublata munus offeratur Deo purissimum. Secundum vero, circa tempus autumni.

ΚΑΝΩΝ ϛʹ.

Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν. ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι εἴ τις χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου γένοιτο ἐπίσκοπος, τὸν τοιοῦτον ἡ μεγάλη σύνοδος ὥρισε μὴ δεῖν εἶναι ἐπίσκοπον. ἐὰν μέν τοι τῇ κοινῇ πάντων ψήφῳ εὐλόγῳ οὔσῃ, καὶ κατὰ κανόνα ἐκκλησιαστικὸν, δύο ἢ τρεῖς δι' οἰκείαν φιλονεικίαν ἀντιλέγωσι, κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μητροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.

CANON VI.

Antiqua consuetudo servetur per Ægyptum, Libyam, et Pentapolim, ita ut Alexandrinus episcopus horum omnium habeat potestatem. Quia et urbis Romæ episcopo parilis mos est. Similiter autem et apud Antiochiam, cæterasque provincias, suis privilegia serventur ecclesiis. Illud autem generaliter clarum est, quod si quis præter sententiam metropolitani fuerit factus episcopus, hunc magna synodus definivit episcopum esse non oportere. Sin autem communi cunctorum decreto rationabili, et secundum ecclesiasticam regulam comprobato, duo aut tres, propter contentiones proprias, contradicunt: obtineat sententia plurimorum.

CANON VII.

Quia consuetudo obtinuit, et antiqua traditio, ut Æliæ episcopus honoretur; habeat honoris consequentiam, salva metropoli propria dignitate.

ΚΑΝΩΝ Η.

Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς Καθαρούς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. πρὸ πάντων δὲ τοῦτο ὁμολογῆσαι αὐτοὺς ἐγγράφως προσήκει, ὅτι συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας δόγμασι, τοῦτ᾽ ἔστι, καὶ διγάμοις κοινωνεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ διωγμῷ παραπεπτωκόσιν· ἐφ᾽ ὧν καὶ χρόνος τέτακται, καὶ καιρὸς ὥρισται· ὥστε αὐτοὺς ἀκολουθεῖν, ἐν πᾶσι, τοῖς δόγμασι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. ἔνθα μὲν οὖν πάντες (for. πάντῃ) εἴτε ἐν κώμαις, εἴτε ἐν πόλεσιν αὐτοὶ μόνοι εὑρίσκοιντο χειροτονηθέντες, οἱ εὑρισκόμενοι, ἐν τῷ κλήρῳ ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι. εἰ δὲ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὄντος προσέρχονταί τινες, πρόδηλον, ὡς ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ἕξει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου· ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγο-

CANON VIII.

De his, qui se cognominant Catharos, id est mundos, si aliquando venerint ad ecclesiam catholicam, placuit sancto et magno concilio ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant. Hæc autem præ omnibus eos scriptis convenit profiteri, quod catholicæ et apostolicæ ecclesiæ dogmata suscipiant et sequantur. Id est, et bigamis se communicare, et his, qui in persecutione prolapsi sunt, erga quos et spatia constituta sunt, et tempora definita: ut ita ecclesiæ catholicæ et apostolicæ placita sequantur in omnibus. Ubicunque vero, sive in civitatibus sive castellis ipsi soli reperti fuerint ordinati: qui inveniuntur in clero, in eodem habitu perseverent; ubi autem catholicæ ecclesiæ episcopo, vel presbytero constituto quidam ex illis adveniunt: certum est, quod episcopus ecclesiæ habebit episcopi dignitatem. Is autem,

μένοις Καθαροῖς ἐπίσκοπος, τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἕξει. πλὴν εἰ μὴ ἄρα δοκοίη τῷ ἐπισκόπῳ τῆς τιμῆς τοῦ ὀνόματος αὐτὸν μετέχειν. εἰ δὲ τοῦτο αὐτῷ μὴ ἀρέσκοι, ἐπινοήσει τόπον ἢ χωρεπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι, ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἴ τινες ἀνεξετάστως προήχθησαν πρεσβύτεροι, ἢ ἀνακρινόμενοι ὡμολόγησαν τὰ ἡμαρτημένα αὐτοῖς, καὶ ὁμολογησάντων αὐτῶν παρὰ κανόνα κινούμενοι οἱ ἄνθρωποι, τοῖς τοιούτοις χεῖρα ἐπιτεθείκασι. τούτους ὁ κανὼν οὐ προσίεται. τὸ γὰρ ἀνεπίληπτον ἐκδικεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Ὅσοι προεχειρίσθησαν τῶν παραπεπτωκότων κατὰ ἄγνοιαν, ἢ καὶ προειδότων τῶν προχειρισαμένων, τοῦτο οὐ προκρίνει τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ. γνωσθέντες γὰρ καθαιροῦνται.

qui nominatur apud eos episcopus, honorem presbyterii possidebit, nisi forte placuerit episcopo nominis eum honore censeri. Si vero hoc ei minime placuerit, providebit ei aut corepiscopatus aut presbyterii locum, ut in clero prorsus esse videatur: ne in una civitate duo episcopi probentur existere.

CANON IX.

Si qui presbyteri sine examine sunt provecti, vel, cum discuterentur, peccata sua confessi sunt, et homines, contra canones commoti, manus confessis imponere tentaverunt, tales regula non admittit, quia quod inreprehensibile est, catholica defendit ecclesia.

CANON X.

Quicunque de lapsis ad ordinem cleri promoti sunt per ignorantiam, vel per ordinantium dissimulationem: hoc ecclesiasticæ non præjudicat regulæ, cogniti namque deponantur.

ΚΑΝΩΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν παραβάντων χωρὶς ἀνάγκης, ἢ χωρὶς ἀφαιρέσεως ὑπαρχόντων, ἢ χωρὶς κινδύνου, ἤ τινος τοιούτου, ὃ γέγονεν ἐπὶ τῆς τυραννίδος Λικινίου· ἔδοξε τῇ συνόδῳ, εἰ καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φιλανθρωπίας, ὅμως χρηστεύσασθαι εἰς αὐτούς. ὅσοι οὖν γνησίως μεταμελῶνται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοί· καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται. δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Οἱ δὲ προσκληθέντες μὲν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ τὴν πρώτην ὁρμὴν ἐνδειξάμενοι, καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἔμετον ἀναδραμόντες ὡς κύνες, ὥς τινας καὶ ἀργύρια προέσθαι, καὶ βενεφικίοις κατορθῶσαι τὸ ἀναστρατεύσασθαι· οὗτοι δέκα ἔτη ὑποπιπτέτωσαν, μετὰ τὸν τῆς τριετοῦς ἀκροάσεως χρόνον. ἐφ' ἅπασι δὲ τούτοις, προσήκει ἐξε-

CANON XI.

De his, qui præter necessitatem prævaricati sunt aut præter ablationem facultatum, aut præter periculum, vel aliquid hujusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii: placuit synodo, quamvis humanitate probentur indigni, tamen eis benevolentiam commodari. Quicunque ergo veraciter pœnitudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur: et sex annis (*vid. not.*) omni se contritione dejiciant, duobus autem annis sine oblatione populo in oratione communicent.

CANON XII.

Quicunque vocati per gratiam primum quidem impetum monstraverunt deponentes militiæ cingulum: postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi, ita ut quidam et pecunias tribuerent, et beneficiis militiam repeterent, hi decem annis post triennii tempus (quo inter audientes erunt) in afflictione permaneant. Sed in his omnibus propositum et

τάξειν τὴν προαίρεσιν καὶ τὸ εἶδος τῆς μετανοίας. ὅσοι μὲν γὰρ καὶ φόβῳ καὶ δάκρυσι καὶ ὑπομονῇ καὶ ἀγαθοεργίαις, τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ καὶ οὐ σχήματι ἐπιδείκνυνται, οὗτοι πληρώσαντες τὸν χρόνον τὸν ὡρισμένον τῆς ἀκροάσεως, εἰκότως τῶν εὐχῶν κοινωνήσουσι, μετὰ τοῦ ἐξεῖναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλεύσασθαι, ὅσοι δὲ ἀδιαφόρως ἤνεγκαν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ εἰσιέναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀρκεῖν ἑαυτοῖς ἡγήσαντο πρὸς τὴν ἐπιστρέφειαν, ἐξ ἅπαντος πληρούτωσαν τὸν χρόνον.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε εἴτις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι. εἰ δὲ ἀπογνωσθεὶς καὶ κοινωνίας πάλιν τυχὼν, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῇ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. καθόλου δὲ καὶ περὶ παντὸς οὑτινοσοῦν ἐξοδεύοντος αἰτοῦντος δὲ με-

speciem pœnitentiæ convenit explorare, quotquot enim metu et lachrymis, atque patientia, vel bonis operibus rebus ipsis conversionem suam, non simulationem demonstrant: hi definitum tempus auditionis implentes, tum demum fidelibus in oratione communicent, postmodum vero licebit episcopo de his aliquid humanius cogitare. Quicunque vero indifferenter tulerunt, et aditum introeundi ecclesiam sibi arbitrati sunt ad conversionem posse sufficere, hi definitum modis omnibus tempus impleant.

CANON XIII.

De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex antiqua regularisque servabitur, ita, ut siquis egreditur e corpore, ultimo et necessario viatico minime privetur. Quod si desperatus, et consecutus communionem oblationisque particeps factus, iterum convaluerit: sit inter eos, qui communionem orationis tantummodo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in exitu posito, et pos-

τασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Περὶ τῶν κατηχουμένων καὶ παραπεσόντων ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε τριῶν ἐτῶν αὐτοὺς ἀκροωμένους μόνον, μετὰ ταῦτα εὔχεσθαι μετὰ τῶν κατηχουμένων.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διὰ τὸν πολὺν τάραχον καὶ τὰς στάσεις τὰς γινομένας, ἔδοξε παντάπασι περιαιρεθῆναι τὴν συνήθειαν τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὑρεθεῖσαν ἔν τισι μέρεσιν· ὥστε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον. εἰ δέ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ὅρον, τοιούτῳ τινὶ ἐπιχειρήσειεν, ἢ ἐπιδοίη ἑαυτὸν πράγματι τοιούτῳ, ἀκυρωθήσεται ἐξάπαντος τὸ κατασκεύασμα, καὶ ἀποκατασταθήσεται τῇ ἐκκλησίᾳ, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐχειροτονήθη.

centi sibi communionis gratiam tribui, episcopus 'probabiliter ex oblatione dare debebit.

CANON XIV.

De catechumenis sancto et magno concilio placuit, ut tribus annis sint inter audientes tantummodo, post hæc autem cum catechumenis orent.

CANON XV.

Propter multam perturbationem et seditiones, quæ fiunt, placuit consuetudinem omnimodis amputari, quæ præter regulam in quibusdam partibus videtur admissa: ita, ut de civitate ad civitatem non episcopus, non presbyter, non diaconus transferatur. Siquis autem post definitionem sancti et magni concilii tale quid agere tentaverit, et se hujuscemodi negocio manciparit: hoc factum prorsus in irritum ducatur, et restituatur ecclesiæ cui fuit episcopus, aut presbyter, vel diaconus ordinatus.

ΚΑΝΩΝ Ιϛ.

Ὅσοι ῥιψοκινδύνως μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, μήτε τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα εἰδότες ἀναχωρήσουσι τῆς ἐκκλησίας, πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι, ἢ ὅλως ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι· οὗτοι οὐδαμῶς δεκτοὶ ὀφείλουσιν εἶναι ἐν ἑτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπάγεσθαι χρὴ, ἀναστρέφειν εἰς τὰς ἑαυτῶν παροικίας, ἢ ἐπιμένοντας, ἀκοινωνήτους εἶναι προσήκει. εἰ δὲ καὶ τολμήσειέν τις ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα, καὶ χειροτονῆσαι ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ, μὴ συγκατατιθεμένου τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, οὗ ἀνεχώρησεν ὁ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενος, ἄκυρος ἔστω ἡ χειροτονία.

ΚΑΝΩΝ ΙΖ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες, ἑκατο-

CANON XVI.

Quicunque temere ac periculose, neque timorem Dei præ oculis habentes, nec ecclesiasticam regulam agnoscentes, discedunt ab ecclesia presbyteri, aut diaconi, vel quicunque sub regula prorsus existunt: hi nequaquam debent in aliam ecclesiam recipi, sed omnem necessitatem convenit illis imponi, ut ad suas parochias revertantur, quod si non fecerint, oportet eos communione privari. Siquis autem ad alium pertinentem audacter invadere, et in sua ecclesia ordinare tentaverit, non consentiente episcopo, a quo discessit, is qui regulæ mancipatur: ordinatione hujuscemodi irrita comprobetur.

CANON XVII.

Quoniam multi, sub regula constituti, avaritiam et turpia lucra sectantur, oblitique divinæ scripturæ, dicentis, Qui pecuniam suam non dedit ad usuram; mutuum dantes centesimas exigunt: juste censuit sanc-

στὰς ἀπαιτοῦσιν· ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἴτις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνειν, ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην σύνοδον, ὅτι ἔν τισι τόποις καὶ πόλεσι, τοῖς πρεσβυτέροις τὴν εὐχαριστίαν οἱ διάκονοι διδόασιν, ὥσπερ οὔτε ὁ κανὼν οὔτε ἡ συνήθεια παρέδωκε, τοὺς ἐξουσίαν μὴ ἔχοντας προσφέρειν, τοῖς προσφέρουσι διδόναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. κακεῖνο δὲ ἐγνωρίσθη, ὅτι ἤδη τινὲς τῶν διακόνων καὶ πρὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς εὐχαριστίας ἅπτονται. ταῦτα οὖν πάντα περιηρήσθω· καὶ ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται εἰσὶ, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι. λαμβανέτωσαν

ta et magna synodus, ut siquis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipiens, aut ex adinventione aliqua, vel quolibet modo, negotium transigens, aut hemiolia (id est, sescupla) exigens, vel aliquid tale prorsus excogitans turpis lucri gratia: dejiciatur a clero, et alienus existat a regula.

CANON XVIII.

Pervenit ad sanctum magnumque concilium, quod in quibusdam locis et civitatibus presbyteris gratiam sacræ communionis diaconi porrigant, quod nec regula nec, consuetudo tradidit, ut ab his, qui potestatem non habent offerendi, illi, qui offerunt, Christi corpus accipiant. Necnon et illud innotuit, quod quidam diaconi ante episcopos sacra oblata contingant. Hæc igitur omnia resecentur, et in sua diaconi mensura permaneant, scientes, quod episcoporum quidem ministri sint, inferiores autem presbyteris habeantur per

δὲ κατὰ τὴν τάξιν τὴν εὐχαριστίαν μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους, ἢ τοῦ ἐπισκόπου διδόντος αὐτοῖς, ἢ τοῦ πρεσβυτέρου· ἀλλὰ μηδὲ καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων ἐξέστω τοῖς διακόνοις· παρὰ κανόνα γὰρ καὶ παρὰ τάξιν ἐστὶ τὸ γινόμενον. εἰ δέ τις μὴ θέλοι πειθαρχεῖν καὶ μετὰ τούτους τοὺς ὅρους, πεπαύσθω τῆς διακονίας.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Περὶ τῶν Παυλιανισάντων, εἶτα προσφυγόντων τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅρος ἐκτέθειται ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξάπαντος. εἰ δέ τινες ἐν τῷ παρεληλυθότι χρόνῳ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξητάσθησαν, εἰ μὲν ἄμεμπτοι καὶ ἀνεπίληπτοι φανεῖεν, ἀναβαπτισθέντες χειροτονείσθωσαν ὑπὸ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου. εἰ δὲ ἡ ἀνάκρισις ἀνεπιτηδείους αὐτοὺς εὑρίσκοι, καθαιρεῖσθαι αὐτοὺς προσήκει. ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ὅλως περὶ τῶν ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζομένων ὁ αὐτὸς τύπος παραφυλαχθήσεται. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν, ἐπεὶ μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ

ordinem. Ergo post presbyteros gratiam sacræ communionis accipiant aut episcopo, aut presbytero porrigente. Sed nec sedere in medio presbyterorum diaconis liceat; quia si hoc fiat, præter regulam et ordinem probatur existere. Siquis autem etiam post has definitiones obedire noluerit, a ministerio cessare debebit.

CANON XIX.

De Paulianistis ad ecclesiam catholicam confugientibus definitio prolata est; ut baptizentur omnimodis. Si qui autem de his præterito tempore fuerint in clero, siquidem immaculati et inrepræhensibiles apparuerint, baptizati ordinentur ab episcopo ecclesiæ catholicæ, quod si discussio incongruos eos invenerit, abjici tales conveniet. Similiter autem et de diaconissis, et omnino de his, qui sub regula versantur, hæc forma servabitur. Meminimus autem de diaconissis, quæ in eodem habitu esse probantur,

ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετάζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Ἐπειδή τινές εἰσιν ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες, καὶ ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστῆς ἡμέραις, ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι, ἑστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ.

quod non habeant manus impositionem, et ideo modis omnibus eas inter laicos deputari.

CANON XX.

Quoniam sunt quidam in die Dominico genua flectentes, et in diebus Pentecostes, ut omnia in universis locis consonanter observentur, placuit sancto concilio stantes Domino vota persolvere.

Expliciunt Canones Nicæni Concilii.

CONCILII

CONSTANTINOPOLITANI

ANNO CHRISTI CCCLXXXI. HABITI

CANONES ET SYMBOLUM.

CANONES

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἕκατον πεντήκοντα ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων.

Canones sanctorum centum quinquaginta patrum, qui Constantinopoli convenerunt.

Epistola Synodi ad Theodosium Magnum.

Προσφωνητικὸς τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου πρὸς τὸν εὐλαβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον τὸν μέγαν, ᾧ ὑπέταξαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκτεθέντας κανόνας.

Ejusdem sancti concilii ad piissimum Imperatorem Theodosium Magnum nuncupatoria; cui adjunxerunt a se statutos canones.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ ἡ ἁγία σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τῶν ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν συνελθόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ΑΡΧΗ *μὲν ἡμῖν τοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν γράμματος, εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἀναδείξαντα τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας τὴν βασιλείαν, ἐπὶ κοινῇ τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνῃ καὶ τῆς ὑγιοῦς πίστεως στηριγμῷ· ἀποδιδόντες δὲ τῷ Θεῷ τὴν ὀφειλομένην εὐχα-*

Piissimo Imperatori Theodosio, sanctum concilium episcoporum, qui ex diversis provinciis Constantinopoli convenerunt.

Initio quidem nostri ad tuam pietatem scripti, gratias agimus Deo, qui vestræ pietatis imperium constituit ad communem pacem ecclesiarum, et sanæ fidei confirmationem. Agentes autem Deo debitas gratias, necessario quoque ea quæ

ριστίαν ἀναγκαίως καὶ τὰ γεγενημένα κατὰ τὴν ἁγίαν σύνοδον πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν ἀναφέρομεν· καὶ ὅτι συνελθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ γράμμα τῆς σῆς εὐσεβείας, πρῶτον μὲν ἀνενεωσάμεθα τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν· ἔπειτα δὲ καὶ συντόμους ὅρους ἐξεφωνήσαμεν, τήν τε τῶν πατέρων πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες, καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἐκφυείσας αἱρέσεις ἀναθεματίσαντες. πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐταξίας τῶν ἐκκλησιῶν ῥητοὺς κανόνας ὡρίσαμεν· ἅπερ ἅπαντα τῷδε ἡμῶν τῷ γράμματι ὑπετάξαμεν. δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον· ἵν' ὥσπερ τοῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος. ὁ δὲ Κύριος στηρίξῃ σου τὴν βασιλείαν ἐν εἰρήνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ παραπέμψῃ γενεαῖς γενεῶν, καὶ προσθείη τῷ ἐπιγείῳ κράτει καὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐπουρανίου τὴν ἀπόλαυσιν. ἐῤῥωμένον

acta sunt in sancto concilio, ad tuam referimus pietatem, nempe quod ex quo tempore juxta litteras tuæ pietatis Constantinopoli convenimus, primum quidem mutuam inter nos concordiam renovavimus: deinde vero breves etiam pronunciavimus definitiones, quibus et patrum, qui Nicææ congregati fuerunt, fidem confirmavimus; et, quæ adversus eam obortæ sunt, perversas hæreses ac pravas opiniones extrema cum exsecratione ac detestatione reprobavimus. Præterea etiam ad disciplinam ecclesiarum, certos canones statuimus: quæ omnia huic nostro scripto subjecimus. Rogamus igitur tuam clementiam, ut per litteras quoque tuæ pietatis ratum habeatur concilii decretum: ut sicuti litteris, quibus nos convocasti, ecclesiam honore prosecutus es; ita etiam finem eorum quæ decreta sunt, obsignes. Dominus autem imperium tuum in pace et justitia stabiliat, et producat in multas ætates et generationes, atque ad terrenum imperium cœlestis quoque regni fructum adjiciat. Gratificetur Deus orbi terra-

σε, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς διαπρέποντα ὁ Θεὸς χαρίσαιτο τῇ οἰκουμένῃ, εὐχαῖς τῶν ἁγίων, τὸν ὡς ἀληθῶς εὐσεβέστατον καὶ θεοφιλέστατον βασιλέα.

rum, ut te, qui re vera pietatis studiosissimus, Deique amantissimus Imperator es, sanctorum precibus bene valentem, omnibusque præclaris rebus florentem, aspiciat. Gentiani Herveti Interpretatio ab Harduino recognita, apud *Concilia* edit. Harduin. tom. I. pag. 807.

Τάδε ὥρισαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριτι Θεοῦ συνελθόντες ἐπίσκοποι ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ κλῆσιν τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Θεοδοσίου.

Hæc decreverunt ac statuerunt episcopi, qui gratia Dei ex diversis provinciis Constantinopol. convenerunt, vocati a Theodosio piissimo Imperatore. *Concil.* edit. Labbe et Cossart. vol. II. pag. 945.

TITULI CAPITULORUM,

EX ISIDORI MERCATORIS COLLECTIONE.

I. Custodiendam esse fidem patrum trecentorum decem et octo.

II. Ut episcopi suam diœcesim gubernent, nec ad alias accedant.

III. Non invitatos episcopos ultra diœcesim propriam accedere non debere.

IV. De ecclesiis barbaricis positis, sive in barbaricis compositis.

V. (Apud Græcos III.) De honore Constantinopolitani episcopi.

VI. (IV.) De Maximo Cynico philosopho.

VII. De fide symboli apud Constantinopolim constituti. (Apud Isidorum ultimus Canon est symbolum CP. Apud Græcos Canon V. est, De tomo occidentalium. VI. De accusatoribus episcoporum orthodoxorum. VII. De admissione hæreticorum.)

ΚΑΝΩΝ Α.

Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν πατέρων τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων· ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν, καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν· καὶ ἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτουν Ἀνομοίων· καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν, εἴτουν Εὐδοξιανῶν· καὶ τὴν τῶν Ἡμιαρειάνων, εἴτουν Πνευματομάχων· καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Φωτεινιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν.

ΚΑΝΩΝ Β.

Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους, ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγχέειν τὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας, τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους, τὴν ἀνατολὴν μόνην διοικεῖν· φυλαττομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quæ cum Canone de Maximo finitur. Reliqua interpretatus est Gentianus Hervetus.

CANON I.

Fidem non violandam patrum CCCXVIII. qui apud Nicæam Bithyniæ convenerunt: sed manere eam firmam, et stabilem, anathematizandam omnem hæresem, et specialiter Eunomianorum, vel Anomœorum, et Arianorum, vel Eudoxianorum, et Macedoniorum, vel Spiritui Sancto resistentium, et Sabellianorum, et Marcellianorum, et Photinianorum, et Apollinariorum.

CANON II.

Qui sunt super diœcesin episcopi, nequaquam ad ecclesias, quæ sunt extra præfixos sibi terminos, accedant: nec eas hac præsumptione confundant, sed juxta canones Alexandrinus Antistes quæ sunt in Ægypto, regat solummodo, et orientis episcopi orientem tan-

Νικαίαν πρεσβείων τῇ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως ἐπισκόπους τὰ κατὰ τὴν Ἀσιανὴν μόνον οἰκονομεῖν· καὶ τοὺς τῆς Ποντικῆς, τὰ τῆς Ποντικῆς μόνα· καὶ τοὺς τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς μόνον οἰκονομεῖν. ἀκλήτους δὲ ἐπισκόπους ὑπὲρ διοίκησιν μὴ ἐπιβαίνειν ἐπὶ χειροτονίᾳ ἤ τισιν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς· φυλαττομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνος, εὔδηλον ὡς τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἡ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, οἰκονομεῖσθαι χρὴ κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν πατέρων.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.

tum gubernent, servatis privilegiis, quæ Nicænis canonibus ecclesiæ Antiochenæ tributa sunt. Asianæ quoque diœceseos episcopi ea solum, quæ sunt in Asiana diœcesi dispensent. Necnon, et Ponti episcopi ea tantum, quæ sunt in Ponto, et Thraciarum, quæ in Thraciis sunt, gubernent.

Non vocati autem episcopi ultra suam diœcesin non accedant propter ordinationes faciendas, vel propter alias dispensationes ecclesiasticas. Servata vero quæ scripta est de gubernationibus regula, manifestum est, quod illa, quæ sunt per unamquamque provinciam, ipsius provinciæ synodus dispenset, sicut Nicæno constat decretum esse concilio. Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit juxta consuetudinem, quæ est a patribus observata.

CANON III.

Veruntamen Constantinopolitanus episcopus habeat honoris primatum post Romanum episcopum: propterea quod urbs ipsa sit junior Roma.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Περὶ Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀταξίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης, ὥστε μήτε τὸν Μάξιμον ἐπίσκοπον ἢ γενέσθαι ἢ εἶναι, μήτε τοὺς παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ κλήρου, πάντων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀκυρωθέντων.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τοῦ τόμου τῶν δυτικῶν· καὶ τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεδεξάμεθα τοὺς μίαν ὁμολογοῦντας Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος θεότητα.

ΚΑΝΩΝ ς.

Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καὶ συκοφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουσιν, οὐδὲν ἕτερον ἢ χραίνειν τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις

CANON IV.

De Maximo cynico, et ejus inordinata constitutione, quæ Constantinopoli facta est, placuit neque Maximum episcopum esse, vel fuisse, nec eos, qui ab ipso in quolibet gradu clerici sunt ordinati: cum omnia, quæ ab eodem perpetrata sunt, in irritum deducta esse videantur.

CANON V.

De volumine occidentalium: etiam eos suscipimus, qui Antiochiæ unam Patris et Filii et Spiritus Sancti Deitatem confitentur.

CANON VI.

Quoniam multi ecclesiasticum ordinem confundere et subvertere volentes, inimice et sycophantice adversus orthodoxos episcopos, qui ecclesias administrant, accusationes quasdam confingunt, nihil aliud quam sacerdotum bonam existimationem lædere, et in

καὶ ταραχὰς τῶν εἰρηνευόντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες· τούτου ἕνεκεν ἤρεσε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδραμόντων ἐπισκόπων, μὴ ἀνεξετάστως προσίεσθαι τοὺς κατηγόρους, μηδὲ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τὰς κατηγορίας ποιεῖσθαι κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας, μηδὲ μὴν πάντας ἀποκλείειν. ἀλλ' εἰ μέν τις οἰκείαν τινὰ μέμψιν, τοῦτ' ἔστιν, ἰδιωτικὴν, ἐπαγάγοι τῷ ἐπισκόπῳ, ὡς πλεονεκτηθεὶς, ἢ ἄλλό τι παρὰ τὸ δίκαιον παρ' αὐτοῦ πεπονθώς· ἐπὶ τῶν τοιούτων κατηγοριῶν μὴ ἐξετάζεσθαι, μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγόρου, μήτε τὴν θρησκείαν. χρὴ γὰρ παντὶ τρόπῳ, τό τε συνειδὸς τοῦ ἐπισκόπου ἐλεύθερον εἶναι, καὶ τὸν ἀδικεῖσθαι λέγοντα, οἵας ἂν ᾖ θρησκείας τῶν δικαίων τυγχάνειν. εἰ δὲ ἐκκλησιαστικὸν εἴη τὸ ἐπιφερόμενον ἔγκλημα τῷ ἐπισκόπῳ, τότε δοκιμάζεσθαι χρὴ τῶν κατηγορούντων τὰ πρόσωπα· ἵνα πρῶτον μὲν αἱρετικοῖς μὴ ἐξῇ κατηγορίας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ποιεῖσθαι. αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τούς τε πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀπο-

pace degentium populorum tumultus concitare conantes: ea de causa placuit sanctæ synodo episcoporum, qui Constantinopoli convenerunt, nec sine examine admittere accusatores; nec omnibus, eorum qui ecclesias administrant, accusationes permittere; nec omnes excludere. Sed si quis propriam quidem querelam, id est, privatam, intendat episcopo, ut oppressus, vel injuria aliqua ab ipso affectus: in ejusmodi accusationibus nec accusatoris personam, nec religionem examinari. Oportet enim episcopi conscientiam esse omnibus modis liberam, et eum qui sibi injuriam factam esse dicit, cujuscumque sit religionis, jus suum obtinere. Si autem sit crimen ecclesiasticum, quod episcopo intenditur; tunc examinari oportet personas accusatorum: ut primum quidem hæreticis non liceat orthodoxos episcopos de rebus ecclesiasticis accusare. Hæreticos autem dicimus, et qui olim ab ecclesia

κηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας· πρὸς δὲ τούτοις, καὶ τοὺς τὴν πίστιν μὲν τὴν ὑγιῆ προσποιουμένους ὁμολογεῖν, ἀποσχίσαντας δὲ καὶ ἀντισυνάγοντας τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις. ἔπειτα δὲ καὶ εἴ τινες τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ αἰτίαις τισὶ προκατεγνωσμένοι εἶεν καὶ ἀποβεβλημένοι, ἢ ἀκοινώνητοι, εἴτε ἀπὸ κλήρου, εἴτε ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος· μηδὲ τούτοις ἐξεῖναι κατηγορεῖν ἐπισκόπου, πρὶν ἂν τὸ οἰκεῖον ἔγκλημα πρότερον ἀποδύσωνται. ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν προλαβοῦσαν ὄντας μὴ πρότερον δεκτοὺς εἰς ἐπισκόπου κατηγορίαν ἢ ἑτέρων κληρικῶν, πρὶν ἂν ἀθώους ἑαυτοὺς τῶν ἐπαχθέντων αὐτοῖς ἀποδείξωσιν ἐγκλημάτων. εἰ μέν τοι τινὲς μήτε αἱρετικοί, μήτε ἀκοινώνητοι εἶεν, μήτε κατεγνωσμένοι ἢ προκατηγορημένοι ἐπί τισι πλημμελήμασι, λέγοιεν δὲ ἔχειν τινὰ ἐκκλησιαστικὴν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου κατηγορίαν· τούτους κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατ-

ejecti sunt, et qui sunt postea a nobis anathematizati: ad hæc autem et eos, qui se sanam quidem fidem confiteri præ se ferunt, avulsi autem sunt et abscissi, et adversus canonicos nostros episcopos congregationem faciunt. Præterea autem et si aliqui eorum ab ecclesia ob aliquas causas prius condemnati, et ejecti, vel excommunicati fuerint, sive ex clero, sive ex laicorum ordine; nec eis licere episcopum accusare, priusquam proprium crimen absterserint. Similiter autem et eos, qui sub priore adhuc accusatione laborant, non prius ad episcopi vel aliorum clericorum accusationem admitti, quam se objectorum sibi criminum insontes ostenderint. Sed si nonnulli nec hæretici, nec excommunicati fuerint, nec prius damnati, vel aliquorum criminum accusati, dicant autem se habere ecclesiasticas aliquas adversus episcopum criminationes; eos jubet sancta synodus, primum quidem apud provinciæ episcopos accusationem intendere, et apud eos probare

ηγορίας, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐλέγχειν τὰ ἐγκλήματα τοῦ ἐν αἰτίαις τισὶν ἐπισκόπου. εἰ δὲ συμβαίη ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ· τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων, καὶ μὴ πρότερον ἐνίστασθαι τὴν κατηγορίαν, πρὶν ἢ ἐγγράφως αὐτοὺς τὸν ἴσον αὐτοῖς (for. αὑτοῖς) ὑποτιμήσασθαι κίνδυνον, εἴπερ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἐξετάσει συκοφαντοῦντες τὸν κατηγορούμενον ἐπίσκοπον ἐλεγχθεῖεν. εἰ δέ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδηλωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν ἢ βασιλικὰς ἐνοχλεῖν ἀκοὰς, ἢ κοσμικῶν ἀρχόντων δικαστήρια, ἢ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν, πάντας ἀτιμάσας τοὺς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους· τὸν τοιοῦτον τὸ παράπαν εἰς κατηγορίαν μὴ εἶναι δεκτὸν, ὡς καθυβρίσαντα τοὺς κανόνας, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν λυμηνάμενον εὐταξίαν.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

[Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῇ μερίδι

crimina episcopo objecta. Quod si evenerit, ut provinciales episcopi crimina, quæ episcopo intentata sunt, corrigere non possint; tunc ipsos accedere ad majorem synodum diœcesis illius episcoporum, pro hac causa convocatorum; et accusationem non prius intendere, quam in scriptis æquale periculum sibi statuant, si quidem in rebus examinandis accusatum episcopum calumniari convicti fuerint. Si quis autem iis, quæ (ut prius declaratum est) decreta fuerunt contemptis, ausus fuerit vel imperatoris aures molestia efficere, vel sæcularium principum judicia, vel universalem synodum perturbare, neglectis diœcesis episcopis; eum nullo modo esse ad accusationem admittendum; ut qui canonibus injuriam fecerit, et ecclesiasticum ordinem everterit.

CANON VII.

Eos qui rectæ fidei se adjungunt, et parti eorum qui ex

τῶν σωζομένων ἀπὸ αἱρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνήθειαν. Ἀρειανοὺς μὲν καὶ Μακεδονιανοὺς καὶ Σαββατιανοὺς καὶ Ναυατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς καθαροὺς καὶ καθαρωτέρους (vid. notam) καὶ τοὺς Τεσσαρεσκαιδεκατίτας εἴτουν Τετραδίτας, καὶ Ἀπολλιναριστὰς δεχόμεθα διδόντας λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν, μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία· καὶ σφραγιζομένους ἤτοι χριομένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ, τό τε μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ῥῖνας καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα. καὶ σφραγίζοντες αὐτούς, λέγομεν· Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου. Εὐνομιανοὺς μέν τοι τοὺς εἰς μίαν κατάδυσιν βαπτιζομένους καὶ Μοντανιστὰς τοὺς ἐνταῦθα λεγομένους Φρύγας, καὶ Σαβελλιανοὺς τοὺς υἱοπατορίαν διδάσκοντας, καὶ ἑτερά τινα χαλεπὰ ποιοῦντας· καὶ τὰς ἄλλας πάσας αἱρέσεις (ἐπειδὴ πολλοί εἰσιν ἐνταῦθα, μάλιστα οἱ ἀπὸ τῆς Γαλατῶν χώρας ἐρχόμενοι)· πάντας τοὺς ἀπ' αὐτῶν θέλοντας προστίθεσθαι τῇ ὀρθο-

hæreticis servantur, recipimus, secundum subjectam hic consequentiam et consuetudinem. Arianos quidem, et Macedonianos, et Sabbatianos, et Novatianos, qui dicunt seipsos Catharos et Aristeros, et Tessaradecatitas, sive Tetraditas, et Apollinaristas, recipimus, dantes quidem libellos, et omnem hæresim anathematizantes, quæ non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica ecclesia; et signatos, sive unctos primum sancto chrismate, et frontem, et oculos, et nares, et os, et aures. Et eos signantes dicimus, *Signaculum doni Spiritus Sancti*. Atqui Eunomianos, qui in unam immersionem baptizantur; et Montanistas, qui hic dicuntur Phryges, et Sabellianos, qui eumdem esse Patrem et Filium opinantur, utrumque simul confundentes, et alia gravia et indigna faciunt: et alias omnes hæreses: quoniam hic multi sunt hæretici, et maxime qui ex Galatarum regione veniunt: quicumque ex his rectæ

δοξίᾳ ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα, καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανούς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχουμένους, εἶτα τὴν τρίτην ἐξορκίζομεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐμφυσᾷν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν. καὶ οὕτως κατηχοῦμεν αὐτούς, καὶ ποιοῦμεν αὐτοὺς χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν· καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν.]

fidei adscribi volunt, ut Gentiles admittimus: et primo quidem die ipsos Christianos facimus; secundo catechumenos; deinde tertio exorcizamus sive adjuramus ipsos, ter simul in faciem eorum et aures insufflando. Et sic eos catechizamus, et curamus ut longe tempore versentur in ecclesia, et audiant scripturas; et tunc eos baptizamus.

Expliciunt Canones Constantinopolitani Concilii.

SYMBOLUM CONSTANTINOPOL.

AD EXEMPLAR, QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φῶτος, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμέτεραν σωτηρίαν, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυροθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, καὶ τὸ ζωοποιὸν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν· Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν· ὁμολογοῦμεν ἓν βάπτισμα

εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

EXPOSITIO FIDEI

CL. Sanctorum, qui Constantinopolim congregati sunt.

Apud Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ a Fr. Pithœo adornatum.

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre ante omnia sæcula, Deum verum de Deo vero, natum, non factum, consubstantialem Patri: Per quem omnia facta sunt, qui propter nos homines, et salutem nostram descendit de cœlis, et incarnatus est de Spiritu Sancto, ex Maria Virgine, et inhumanatus est, et crucifixus est pro nobis sub Pontio Pilato, et sepultus est, et resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris, iterum venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis: Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum, qui loquutus est per sanctos prophetas: Et unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam: confitemur unum baptisma in remissionem peccatorum, expectamus resurrectionem mortuorum, vitam futuri sæculi. Amen.

IN SYMBOLUM ET CANONES

NICÆNI CONCILII

ANNOTATIONES.

P. 367. l. 1. SYMBOLUM NICÆNUM] Postquam Fidei Symbolum Nicænum collatis inter se multis ac variis exemplaribus quam emendatissimum, ut speravi, præstiteram, valde gavisus sum recensionem videre meam cum illo symboli exemplo prorsus convenientem, quod olim apud concilium Chalcedonense ab Eunomio episcopo Nicomediæ, Nicæni episcopi metropolitano, recitatum est. Itaque hoc exemplum edo tibi, mi Lector, tanquam veterem ac veram symboli faciem repræsentans, præ reliquis nimirum formulis apud antiquos auctores conservatis. Ac demum, ut vetus exemplar Latinum, quod hic subjunxi, omittam, judicium meum ulterius firmatum vidi duobus aliis exemplis, quæ ex duobus codicibus Latinis edidit Joannes Harduinus in tomo primo *Conciliorum*, p. 311. Horum codicum prior, qui fuit olim penes societatem Jesu, anno Christi 800 scriptus, formulam præstabat cum Chalcedonio exemplo, duobus minimi momenti locis exceptis, omnino consentientem. Videlicet uno in loco additur *nostrum* post *Dominum*, in altero vero voces, *Et iterum* ante illas, *venturus est*, codex iste omittit. Alter vero liber MS. olim Colbertinus, geminam atque simillimam symboli formulam exhibebat, nisi quod, præter istam varietatem unum aliud verbum, *credimus*, post articulum, *In Spiritum Sanctum*, in eo suppletum erat.

P. 367. l. 15. ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους] Additum est, Καὶ καθιζόμενον ἐν δεξίᾳ τοῦ πατρὸς, in Prologo Pedalii Ecclesiæ Græcæ, sive Canonum Collectionis ab ipsis Græcis recens editæ, in qua symboli Nicæni exemplum positum est. Extant eadem verba apud Epiphanium in Ancorato, et in Gelasii Actis Nicæni Concilii, ubi hoc symbolum priori loco Gelasiani operis adducitur, et in Actis Concilii Carthag. vel Africani, loco eorundem priori, et in actionibus secunda et quinta Chalcedonensis Concilii, denique in Conciliorum Ephesini et Sexti Generalis Actis, ubi legitur, καὶ ἐν δεξίᾳ τοῦ πατρὸς καθήμενον. Sed nesciunt hoc additamentum non tantum aliquot MSti testibus Græcis annotatoribus ad *Pedalium*, et ipsum hoc, quod edimus, Eunomianum in Chalcedonensi concilio exemplar, verum etiam illud ab Eusebio allatum in Epistola ad Palæstinos suos, quæ quidem epistola apud Athanasium, et Socratem, et Theodoretum, Gelasiumque extat. Neque verba agnoscunt S. Hilarius, S. Basilius M., Rufinus, Theodotus Ancyranus, Concilium Alexandrinum in causa Nestorii habitum, Nicephorus, codexve MS. Thomæ Phillipps Baronetti opuscula varia Theologica continens, vel denique exemplar Codici Canonum Veteri Ecclesiæ Romanæ præfixum. Nec porro præstat ea locus, quo symbolum in Actis Concilii Carthag. iterum affertur, recitatis tunc literis, quæ ab Attico CPtano episcopo, una cum symbolo et actis synodi Nicænæ, receptæ fuerant; neque habet eadem S. Cyrillus Alex. Tractatu suo in Symbolum. Ex Symbolo ergo CPtani Concilii traductus videtur iste articulus, qui tamen in ipsum ex aliqua formula vetustiore acceptus fuit. Etenim in vetustissima regula fidei, quam profert Tertullianus, cum in libro *de Præscript. Hæret.* cap. 13. tum in illo *de Virginibus Veland.* cap. 1. verba, *Sedere ad dexteram patris*, comparent. Adde presbyteros apud S. Hippolytum *Contra Noetum*, c. 1. p. 46. Cæterum apud auctores, quos supra memoravi, extant plurimæ symboli Nicæni lectiones variantes, sed eæ maximam partem exigui momenti.

CANON I.

P. 370. l. 7. εἰ δέ τις ὑγιαίνων &c.] Punit ausos, vel seipsos, vel alios, mutilare, etiam lex civilis. Vide Photii Nomocanon. tit. 1. cap. xiv. Sed canonis hujus causam et rationem exponit Concilii Agathensis præceptum, *Si qui se carnali vitio repugnare nescientes abscindunt, ad clerum pervenire non possunt.* c. 77. referente cl. Vigorio Op. iii. 4. 4. Mox Latine vertas istud, περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα,

de iis qui dedita opera rem patrant. Cæterum usitatam verborum constructionem habes infra in Canone VI. *καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι* &c. similem isti, quæ extat hoc loco, *ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι* &c.

Ibid. l. 10. *χρῆναι*] Reponendum esset *χρὴ* ex codice MSto Bodleiano vetustissimo, qui numero 26 signatus est, et ad sæculum pertinere undecimum videtur, cum faveat huic lectioni verborum constructio, nisi reclamarent Græcæ canonum collectiones, omnesque Latinæ eorundem interpretationes, una illa Isidoriana excepta. Desideratur in Canonum Græcorum editione principe, quæ curante Joanne Tilio prodiit anno 1540 Parisiis, hoc membrum orationis.

Ibid. l. 16. Ex *Vet. Interpretatione Dionysii Exigui* &c.] Quæ substituta est in *Codice Canonum Veteri Romanæ Ecclesiæ* Parisiis 1687. typis impresso, alia ac diversa hujus interpretationis canonum Nicænorum editio, ea quidem desumpta est ex codice MSto versionum quatuor Latinarum, in quo binæ binis e regione oppositæ videbantur. Principem editionem prætuli ego a Fr. Pithœo recusam. Verumtamen in reliquis omnibus Dionysianæ interpretationis editionibus nonnulli loci melius redditi existunt.

CANON II.

P. 371. l. 13. *εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη*] Delictum *ψυχικὸν ἁμάρτημα* hoc loco ita nominatum videtur, ideo quod in superiori canone de noxa corporali mentio fuerat. Canon autem hic secundus cum nono hujus concilii et nono synodi Ante-Nicænæ Neocæsariensis conferendus est. Sic eum exprimit in Commentario suo Aristenus—*εἰ δέ τις καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἁμαρτήσας ἀποδειχθῇ πρότερον, ὕστερον οὗτοσὶ πεπαύσθω τοῦ κλήρου.*

Ibid. l. 16. *ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν*] Episcopus, vel alius quivis, delinquentibus favens. Confer Canonem Concilii Trullani, seu Quinisexti, XXII.

CANON III.

P. 372. l. 4. *συνείσακτον ἔχειν*] Notas videsis ad Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum, et Ancyrani Concilii Canonem XIX. in *Reliquiis Sacris*, vol. II. et III. adpositas. Ut vero aliquid hic dicatur de cleri conjugio, de quo mota quæstio est in hoc concilio; S. quidem Paphnutius coactæ abstinentiæ clericorum, conjuges qui fuerant ante ordinationem, ab uxoribus suis feliciter se opposuit; sed vero idem ille fatebatur, auctore Socrate in *Hist. Eccl.*

lib. I. cap. 11. τὸν φθάσαντα κλήρου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἔρχεσθαι, κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν. Confer Sozomen. i. 23. Vide et S. Jacobi Nisibeni *Sermonem* xviii. §. 9. p. 383. qui huic concilio adfuit; duarumque synodorum Ante-Nicænarum decreta, quæ sunt Neocæsariensis Canon I. et Canon X. Ancyranus. Interea in hoc canone Nicæno nomine *subintroductarum* uxores haud concludi, in promptu est ostendere, non tantum ipsarum historia, verum etiam disertis aliorum auctorum verbis.

CANON IV.

P. 372. l. 11. τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους] Correxit codex 26. jam ante dictus Bodleianus, τριῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων: at vero verba τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι hoc loco active ponuntur. Descriptus est hic canon in Canone III. Concilii Nicæni II.

Ibid. l. 14. καθ' ἑκαστὴν ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ] Imperii Romani provinciæ plus quadraginta recensentur in patrum hujus concilii *Catalogis;* quibus fere singulis in statu ecclesiastico præfuerunt metropolitani, dein *archiepiscopi* dicti. Nonnullas tamen extitisse urbes, quarum præsules jamdiu plurium simul provinciarum curam gessissent, vel ex canone hujus concilii sexto patet. Initioque videntur soli hi præsules *archiepiscopi* titulum habuisse. Cæterum vide, quæ ad eundem canonem de ordinatione, seu constitutione, singulorum episcoporum adnotantur.

CANON V.

P. 373. l. 5. μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ] Latine vertit Rufinus *Hist. Eccl.* x. 5. *aut* iracundia *aliqua, aut contentione.* Neque aliter idem Rufinus vocem reddidit, apud Eusebium *H. E.* vi. 12. ubi μικροψυχίαν interpretatus est, *inimicitiam simultatemque,* sicut Henricus Valesius *simultatem.* Dubitanti autem mihi, ut dixeram, *Reliq. Sacr.* I. p. 478. de hac vocis interpretatione, qua magis *pusillanimitas* plerumque significatur, postea occurrebat hic ipse locus, perinde atque Socratis ille in *Hist. Eccl.* v. 23. aliusque Sozomeni xv. 24. in quibus notio ista *simultatis* seu *contentionis* eidem attributa videbatur. Mox vero ad vocem μικροψυχίας in hoc canone, ubi vertunt interpretes Latini *dissentionem* seu *simultatem,* notatum est in novissima Conciliorum editione Mansiana videri illos legisse φιλονεικίας: tamen non assentior.

Ibid. l. 11. τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο] Postquam monuit Edmundus Richerius, *Historia Conciliorum General.* I. cap. v. fine, canone secundo Concilii Constantinopolitani

explicatos esse canones hujus synodi quintum et sextum, hæc præclare scribere pergit, "Cum jubente canone hoc "quinto, a synodo provinciali unaquæque provincia debeat "gubernari, hoc de disciplina et politia præsertim oportet "intelligi, nam res fidei communione inita omnium eccle-"siarum definiri debent." Ita Richerius. Et ad res fidei pertinuisse videntur omnes fere appellationes ad exteras ecclesias, quæ ante synodum Nicænam contigisse referuntur. Cæterum consimilia quædam de metropolitanis atque episcopis subditis habet Canon Antiocheni Concilii XIX.

CANON VI.

P. 374. l. 2. Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε &c.] Pro his verbis Paschasinus, episcopi Romani legatus, apud Concilium Chalcedonense exemplar canonis hujus obtulit ista substituens, Ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα· ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὥστε &c. Act. xvi. 1. Sed eodem tempore recitatum est a Constantino synodi ab epistolis ex codice ab Aetio archidiacono CP. sibi dato aliud exemplar sic incipiens, Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, ὥστε—sed sine vocibus καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει. Et "quandoquidem," ait Beveregius ad hunc canonem annotans, "nec ulli codices Græci, "nec Gregorius XIII. in recognitione Decreti, nec aliæ "quæcunque versiones hæc verba agnoscunt, ac ipse cano-"nis sensus obscurior iis et perturbatior reddatur, commu-"nis haud dubiè lectio præferenda, eaque verba (Pascha-"sini) tanquam spuria ac surreptitia ab omnibus rejicienda "sunt, nec inter varias hujus canonis versiones recensenda." Hæc Beveregius. Sed memorat ipse priscam illam Versionem apud Justellum, quam ortum dedisse verbis Paschasini censet; quæ interea libera tantum explicatio recepti canonis mihi videtur. Verum enimvero in plurimis exemplaribus Collectionis Canonum Latinorum, a Quesnello in Appendice ad S. Leonis M. Opera primum editæ, iisdem verbis hunc canonem exprimi, quibus est usus Paschasinus, ostenderunt fratres Ballerini in Notis ad eandem Collectionem pag. 52. vol. III. edit. novæ *Op. S. Leonis.* Interea in hac Collectione canones Sardicenses, quibus appellationes ad sedem Romanam sanciebantur, conjuncti Nicænis leguntur, utpote pro illis falso habiti adductique. Sed et in alia antiquissima interpretatione Latina a fratribus Ballerinis ibidem edita, in qua itidem sine ulla distinctione canones hi Nicænis subjecti sunt, eadem verba extant; quæ tamen, mea quidem sententia, tantum significant, ec-

clesiam Romanam semper habuisse primatum in ditione sua, cujus ad exemplum, seu, *similiter autem et* (verba sunt interpretis) *in ceteris provinciis primatus* (*primatum*) *habeant ecclesiæ civitatum ampliorum*. p. 568.

P. 374. l. 3. *τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον*] Habent Canonum Collectiones fere omnes extra Concilia, *τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπίσκοπον*, sicut infra *τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ*. Ita et in canone proxime sequente extat *τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον*. Idem enim valent hi tituli. Articulum *τῆς* ante *Ἀλεξανδρείας* reposui ex editione principe Conciliorum.

Ibid. l. 4. *ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν*] Interpretationis vicem gerit Versio Rufiniana, Canon VI. *Et ut apud Alexandriam, et in urbe Roma vetusta consuetudo servetur, ut vel ille Ægypti, vel hic suburbicariarum ecclesiarum sollicitudinem gerat.* Rufini *Hist. Eccl.* l. 5. p. 14. ed. Cacciari.

Ibid. l. 6. *καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις*] Constat ex canone secundo CPolitano infra posito, in Oriente proprie sic dicto obtinuisse privilegia ecclesiæ Antiochenæ, in cæteris diœcesibus privilegia ecclesiarum aliarum. Interea *αὐτοκεφάλαι*, vel sui juris, aliquæ provinciæ videntur semper mansisse, neque Romanæ, neque Alexandrinæ, neque Orientali, nec demum alii cuivis diœcesi, in rebus ecclesiasticis subjectæ; cujusmodi Cyprus insula fuisse, certe ad ordinationes sacras quod attinet, etiam in Excerptis Actorum Ephesini concilii infra declaratur. Postero tempore archiepiscopi, tum denique patriarchæ, appellati sunt harum trium ecclesiarum Romanæ, Alexandrinæ, Antiochenæ, episcopi; ac præterea Ælianus episcopus in canone septimo proxime post commemoratus. Denique ita extulit canonem hunc sextum Harmenopulus in *Epitome Canonum* apud Leunclavii *Jus Græco—Rom.* tom. i. p. 1. *Κρατείτω τὰ ἀρχαῖα ἔθη τῶν ἀρχιεπισκόπων· καὶ τῶν οἰκείων ἐπαρχιῶν ἕκαστος ἐξουσιαζέτω εἰ δέ τις ἐπίσκοπος τῆς τοῦ μητροπολίτου δίχα γένηται γνώμης, καθαιρείσθω.*

Ibid. l. 7. *σώζεσθαι*] Habet quidem Joannes Antiochenus in Digesto suo Canonum *σωζέσθω*, itidem *serventur* Dionysii Exigui Versio, priscaque Canonum Versio apud Justellum. Verum frequens est in his constitutionibus modus infinitivus subaudito *δεῖ*, neque agnoscunt *σωζέσθω* codices Bodleiani, quos contuli cum excusis.

Ibid. l. 8. *χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου*] Fere silent circa suffragia populi in his electionibus vetustissimi canones, qui de episcopis constituendis agunt. Imo *τοῖς ὄχλοις* permitti sacerdotum electiones prohibet canon decimus ter-

tius Laodicenus. Sed interea absque consensu populi episcopos iis temporibus fuisse constitutos, haud opinari nos sinunt electiones episcoporum plurimæ ab auctoribus commemoratæ. Porro in his rebus participationi populari favet cum ipsa hæc synodus Nicæna in Epistola ad Alexandrinos apud Socratem i. 9. posita a nobis in Appendice, tum Concilii Sardicensis Canon VI. Cleri denique et plebis consensum in electionibus memorant Siricius papa et Leo M. in *Decretis* suis, ille cap. x., hic vero capp. xv. et xxxv. et xxxvi. Et conferas quæ ad Eusebium *Hist. Eccl.* vi. 43. Valesius annotavit, conciliumque Carthag. IV. apud Cyprianum, *Epist.* 67 vel 68, prope init. ubi et memoratur episcoporum ejusdem provinciæ conventus, qualis in hoc canone agnoscitur.

P. 374. l. 13. *κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος*] At vero haud interea dissentiente metropolitano. Confer Franciscum Balduinum *De Legibus Constantini M.* lib. 1. p. 74. edit. Lips. Hæc posuit Beveregius in Annotationibus, "Nimirum "patres in quarto canone constituerunt, ut episcopi electio "a synodo fiat, et a metropolitano confirmetur; nihil "autem ibi decreverant, quid faciendum est, si de elec"tione juxta istum canonem facta controversia aliqua inter "episcopos oriretur. Quocirca illud hic determinant, ju"bentes ut si controversia de electione moveatur, majoris "episcoporum partis suffragia prævaleant." p. 60.

CANON VII.

Ibid. l. 16. *ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τίμης* &c.] Notum omnibus est, Cæsaream olim fuisse Palæstinæ metropolin; et præterea constat, quod quidem monet Beveregius in Annotationibus ad *Synodicum* suum, Hieronymi quoque temporibus, diu post hoc concilium, Æliæ, seu Hierosolymæ, metropolitanum fuisse Cæsareæ episcopum. Interea verisimile videtur mihi, hanc *honoris consequentiam*, seu vertente Rufino *honoris prærogativam*, ad præminentiam quandam pertinere in majoribus synodis sanctæ urbis episcopis ab antiquo concessam; in conciliorum licet sessionibus haud semper observatam. Porro autem notabile est illud, quod Eusebius in Historia sua, ubi commemoratur epistola Alexandri episcopi Hierosolymitani atque Theophili Cæsariensis ad Demetrium missa, Alexandrum præsulem Hierosolymitanum alteri Cæsariensi præposuit. Etiam significari hoc canone ordinem ejus post episcopos Romanum, Alexandrinum, Antiochenum, aiunt Zonaras, aliique in Commentariis suis interpretes. Addidit Zonaras, qui ipse totum canonem de

præsule Hierosolymitano exposuerat, *Τινὲς δὲ μητρόπολιν τὴν Καισάρειαν λέγουσιν ὀνομάσαι τὸν κανόνα.* Imo duo alteri commentatores Balsamo et Aristenus statuunt, designari verbis ultimis hujus canonis Cæsaream; relegatque lectorem suum ad Chalcedonii Concilii Canonem duodecimum Aristenus; ubi jura veteris cujusque sedis metropolitanæ adversus novam sic dictam metropoliticam sedem his verbis reservantur, *σωζομένων τῇ κατ' ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων.* Ex quo quidem canone, decimoque septimo ejusdem concilii Chalcedonensis, id liquido patet, regimen ecclesiasticum ad formam civilis imperii primitus esse constitutum. Porro canonem Nicænum recte repræsentavit in hunc modum Rufinus, *Et ut episcopo Hierosolymorum antiquitus tradita honoris prærogativa servetur, manente nihilominus et metropolitani ipsius provinciæ dignitate.* Rufini Hist. Eccl. I. 5. seu X. 5.

CANON VIII.

P. 375. l. 3. *τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ*] Voces *καὶ ἀποστολικῇ*, quæ exciderunt e Conciliis a Labbæo et postea ab Harduino editis, quorum quidem contextum fere secutus sum, huc revocavi; extant enim eæ non tantum in editione principe Conciliorum, sed etiam in omnibus fere Canonum collectionibus excusis scriptisque. Positum est *τῇ ἁγιωτάτῃ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκ.* in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 5. *χειροθετουμένους*] Fateor equidem hæreticos resipiscentes per manuum impositionem in ecclesiam catholicam antiquitus receptos fuisse. Sed satis mirari nequeo, quare Christophorus Justellus aliique hunc canonem de istiusmodi *χειροθεσίᾳ* interpretarentur. Patres enim non de quibusvis, sed de solis clericis Novatianis, qui canonicam nimirum ordinationem ante acceperant, per totum hunc canonem agunt; statuuntque ad ecclesiam conversos in eodem clericatus gradu manere, quo inter Novatianos constituti fuerant, ut ex ipsis etiam canonis verbis, rite perpensis, elucescit. Hic enim de Novatianis decernitur, *ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ.* Quo autem referatur illud *οὕτως*, nisi ad *χειροθετουμένους*? et quomodo illuc referatur, nisi *χειροθεσία* ista præcessisset? neque enim *ita* in clero manere possunt, nisi prius in clero fuissent; neque prius in clero esse poterunt, nisi *χειροθετούμενοι* essent, ac proinde hæc Novatianorum *χειροθεσία* ipsorum ad catholicam ecclesiam conversionem præcedat necesse est, non sequatur; neque ea est, qua in ecclesiam a catholicis, sed qua

in clerum a Novatianis admissi sunt. Et sic quidem Balsamon et Zonaras hunc canonem interpretantur. Nam neuter eorum de reconciliativa ista manuum impositione vel semel meminit. BEVEREG.

Ibid. l. 12. ἔνθα μὲν οὖν πάντες] Vox πάντες, quam omnes quidem collectiones Græcæ habent, agnoscunt vero neque veteres Latini interpretes, nec canones Arabici, importune huic loco adjici erit censenda, nisi in πάντῃ *usquequaque* vertatur, vocem in canone XVIII. Calcedonensi adhibitam. Sola omnium, ut olim mihi persuasi, vetus interpretatio Latina Canonum Nicæn. Sardic. et Chalcedon. quæ à fratribus Ballerinis in *Appendice ad S. Leonis M. Opera* primum edita est, vocem πάντες agnoscit; nam canonem sic reddit; *Unde omnes, sive in vicis, sive in civitatibus inveniantur, impositis manibus reconciliationis schemate maneant clericorum.* p. 584. Sed et in una de quatuor horum canonum interpretationibus, quæ, ut supra dixi, in *Codicis Canonum Veteris* Parisina editione collocatæ sunt, vox ista *omnes* nobis occurrit, *ubicunque autem* omnes *sive in castellis, sive in civitatibus, ipsi soli inventi fuerint.*

P. 376. l. 4. ἐπινοήσει τόπον] Vertit Dionysius Exiguus *providebit ei locum*, videlicet vel chorepiscopi in vicis, vel presbyteri in urbe locum.

CANON IX.

Ibid. l. 8. προήχθησαν] Habent Concilia προσήχθησαν, sed adnotatum est ad marg. προήχθησαν, addiditque Harduinus, "Melius apud Zonaram προήχθησαν." Imo apud omnes Canonum collectiones excusas, et quatuor saltem ex octo codicibus scriptis Bodleianis. Cæterum conferas cum hoc canone finem superioris canonis secundi, atque illum proxime secuturum.

Ibid. l. 11. οἱ ἄνθρωποι] Articulum, qui hic abest a Conciliis atque Gelasii *Actis Concilii Nicæni*, ex cæteris libris, codicibusque scriptis Bodleianis, huc revocavi.

CANON X.

Ibid. l. 17. τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ] Quo nimirum cautum est, ut clerici immunes idololatriæ essent post baptismum patratæ; qui quidem omnes, si lapsi fuerint, et dein resipiscerint, ad laicam communionem redigendi forent.

CANON XI.

P. 377. l. 7. τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ] Pro vocibus οἱ πιστοὶ habent ὡς πιστοὶ Beveregii *Synodicum*, Collectionesque canonum a Græcis recens editæ, suffra-

gantibus huic lectioni Bodleianis MStis 158. 196. 202. Istud οἱ πιστοὶ omittit Gelasius Cyzicenus cum Tiliani codicis interpretatione Latina, et prisca Versione apud Justellum, et versione a Ballerinis edita, silentque de eo duo commontatores Græci Zonaras et Balsamo. Imo nunc video prætermissum idem in *Canonum Epitome* Leunclav. p. 60. Legere autem vult Johnsonus Canonum Anglicus interpres, εἰ πιστοὶ, hoc sensu, si olim cœnæ Dominicæ participes fuissent. Haud male. Nihilominus retinendum videtur mihi οἱ πιστοὶ plurimis Canonum collectionibus ac libris scriptis firmatum, ut jubeantur prævaricatores qui credunt, *fideles* scilicet, inter audientes collocari; juxta ac canone decimo sexto coguntur lapsi, qui fuerint tantum catechumeni, inter audientes illos idem temporis spatium transigere. Ita, ut post vidi, in veteri illa interpretatione, quam ad Canonem VIII. memoravi, locus sic vertitur, *triennio inter audientes sint, qui lapsi fuerint* baptizati. Ad phrasin vero quod attinet insolentiorem, τρία ἔτη ποιήσουσιν, similiter scribit S. Lucas *Act. Apost.* xx. 3. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, Sanctusque Paulus 2 *Cor.* xi. 25. νυκθήμερον ἐν τῷ βύθῳ πεποίηκα.

P. 377. l. 8. καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται] Dionysiana Interpretatio his subjecta canonibus habet *sex annos*. Aliter vero tam cæteræ Versiones Latinæ, quam Græci libri et excusi et scripti. Sed ab omnibus totus discrepat canonem hunc referens Rufinus *Hist. Eccl.* x. 5.

CANON XII.

Ibid. l. 13. καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας] Ut res sub tyrannide Licinii gestas commemoraverat canon novissimus, ita duodecimus hic canon ab optimo interprete Zonara ad idem tempus refertur. Περὶ στρατευομένων, ait ille, ὁ κανὼν διαλέγεται, καὶ ἀποῤῥιψάντων μὲν τὰς ζώνας, ἤγουν τὰ τῆς στρατείας παράσημα, ὅρμημα δὲ πρὸς μαρτυρίαν ἐνδειξαμένων, οὓς καὶ ὑπὸ τῆς Θείας χάριτος κληθῆναί φησιν, ὡς δι' ἐκείνης ἐπιῤῥωσθέντας πρὸς τὴν ἔνστασιν τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶτα ἐν μεταμελείᾳ γενομένων καὶ αὖθις εἰς τὴν προτέραν ἐπανελθόντων στρατείαν, καὶ ταύτην ἀργυρίοις ἀνακτησαμένων ἢ βενεφικίοις. διὰ μὲν γὰρ τῶν ἀργυρίων δηλοῦται τὰ χρήματα, διὰ δὲ τῶν βενεφικίων ἅπαν εἶδος χάριτός τε καὶ δεξιώσεως. τῆς γὰρ Λατίνων διαλέκτου οὖσα ἡ λέξις, εὐεργεσίαν δηλοῖ πρὸς Ἑλληνίδα μεθερμηνευομένη διάλεκτον. εὐεργετεῖ δέ τις, ἢ χρήματα παρέχων, ἢ ἄλλως θέλημα οἱονδήποτε πληρῶν τινος, δῆλον δὲ πάντως, ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος ἀναστρατεύσασθαι ἐδυνήθη ἄν, εἰ μὴ τῇ πλάνῃ συνέθετο. Verba interim δωρεαῖς καὶ ὑποσχέσεσι, ut

lectio varians a Ch. Justello posita sunt pro βενεφικίοις ad marg. *Codicis Univ. Eccl.* atqui pro interpretamento sunt. Ad quæstionem quod attinet, utrum bellum unquam licitum apud Christianos olim haberetur; bella quidem justa, quantum ego legendo comperi, Eusebio, Athanasio, Augustino, Concilioque primo Arelatensi probantur, reclamantibus vero Tertulliano et Lactantio, dum parum sibi constat in hac re tractanda Origenes. Verum omnes ecclesiæ patres, sicut ecclesia ipsa in sacris suis canonibus, militibus Christianis, quorum extitit magnus semper numerus in exercitibus Romanis, sæpenumero injungunt, sedulo ac serio sibi cavere, ne quidquam superstitiosum agant, aut munia gerant, quæ spurcitie idololatriæ inquinentur.

P. 378. l. 8. τοῦ εἰσίεναι] Habent Concilia τοῦ μὴ εἰσίεναι, sed ad marg. posita est lectio τοῦ εἰσίεναι, additque Harduinus, "Rectius τοῦ εἰσίεναι apud Zonaram." Imo apud omnes Canonum Collectiones, librosque scriptos Bodleianos.

Ibid. l. 9. ἀρκεῖν ἑαυτοῖς] Vulgo αὐτοῖς, sed jussu omnium codicum Bodleianorum id mutavi, etsi αὑτοῖς cum spiritu leni pro ἑαυτοῖς in libris scriptis auctorum antiquorum poni solet.

CANON XIII.

Ibid. l. 14. τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου] *Viatici* apud Latinos. Meminit autem hujus vetustissimi moris S. Dionysius Alex. apud *Eusebium H. E.* vi. 44. Ait S. Ignatius de vivifico hoc sacramento, ἕνα ἄρτον κλῶντες, ὅς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός. *Epist. ad Ephesios*, §. 20.

Ibid. l. 17. ἔστω] Post hoc verbum addita sunt in codd. 715 et 3385, ἄχρις πληρώθῃ ὁ ὁρισθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης συνόδου χρόνος. Eadem comparent in veteri illa versione, quam ad Canon. VIII. commemoravi; porro hoc habet Quesnelliana Canonum Collectio, *donec statutum tempus compleatur*.

Ibid. l. 18. αἰτοῦντος δὲ μετασχεῖν] Vulgo αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν, sed abest τοῦ a Pedalio Græcorum, tribusque codicibus Bodleianis, et Gelasii Cyziceni *Actis Nicænis*, dum δὲ, quod loco bene convenit, ex Joannis Antiocheni *Canonum Digesto* reposui.

P. 379. l. 2. μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς] Ita omnes Canonum Collectiones, omnesque MSS. Bodleiani. Sed pro his vocibus præstant Concilia ἐπιδότω tantum, altera vero lectione ad marg. posita, dum Zonaram, hoc est, canones cum Zonaræ commentario Parisiis anno 1618. typis impressos, testem pro eadem affert Harduinus.

CANON XV.

Ibid. l. 17. ἧς ὁ ἐπίσκοπος] Vulgo legitur ᾗ, cui quidem scripturæ favent plurimi codices Bodleiani, codicisque Tiliani Interpretatio et Dionysii Exigui versio Latina. Præstant ἐν ᾗ Beveregii Synodicum, et Græci recentes, et Collectio Canonum Quesnellana, et duæ Veteres Interpretationes Latinæ a fratribus Ballerinis in Appendice ad S. Leonem Magnum editæ. Sed εἰς ἣν exhibet Joannes Antiochenus. Prætuli ego lectionem ἧς, quæ extat in Gelasii Actis Nicæni Concilii, codd. duobus Bodleianis vetustissimis 26 et 3385. tribus codd. Lloydii episcopi, prisca Latina Versione apud Justellum, Versioneque Isidori. Cæterum voces *aut diaconus* post *presbyter* extant apud veteres Versiones Latinas, habetque, sed Græcorum quidem solus, Joannes Antiochenus ἢ διάκονος, sine articulo, atque itidem sine articulo ἐπίσκοπος et πρεσβύτερος.

CANON XVI.

P. 380. l. 10. ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα] Hesychius, Διαφέρει, ἀνήκει. Ubi Kusterus ait, "ἀνήκει, id est "*pertinet*, vel *attinet*." Canon Ancyranus XV. initio ipso, Περὶ τῶν διαφερόντων τῷ κυριακῷ. Vet. Interpres, *De iis quæ pertinent ad ecclesiam*. Habet Joannes Antiochenus τινὰ τὸν, quæ fortasse lectio duplex est. Notissimæ sunt Demetrii Alexandrini episcopi querelæ de ordinato ab Alexandro Æliensi celebri Origene in presbyterum injussu ejusdem Demetrii. Cæterum verba illa initio canonis posita, μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, examussim convenientia cum accusatoria formula, quæ in jure Anglico obtinet, *Not having the fear of God before their eyes;* ortum debere suum Paulinis illis in *Rom.* iii. 18. me monuit amicus.

Ibid. l. 11. ἐν τῇ αὑτοῦ ἐκκλησίᾳ] Αὑτοῦ pro vulgato αὐτοῦ ex Pedalio Græcorum Versionibusque Latinis recepi, dum ἑαυτοῦ habet Gelasius Cyzicenus. Sed conferas not. ad Canonem XII.

CANON XVII.

Ibid. l. 18. ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν—ἢ ἡμιολίας ἀπαιτεῖν] Concil. Laodiceni Can. IV. περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. Usuræ ἡμιολίαι sunt, cum tertia pars sorti usurarum nomine accedit. Suidas, ἡμιολία, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου: et rursum, ἡμιόλιός ἐστιν ἀριθμὸς ὁ ἔχων ὅλον, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ. Ideoque ἡμιολισμὸς apud Harpocrationem et Suidam. Gellius

lib. XVIII. cap. 14. *Est autem hemiolius, qui numerum totum in se habet, dimidiumque ejus: ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti.* ἡμιόλιον decima pars uniuscujusque rei est. Et apud Suidam, δίδοσθαι δὲ ὀψώνιον στρατεύειν αἱρουμένοις παρ' αὐτῷ, ἡμιόλιον τοῦ νῦν διδομένου. Vide infra ad Can. CVIII. et adde locum Hieronymi: *Solent fœneratores argumentari ac dicere, Dedi unum modium, qui satus fecit decem modios; nonne justum est ut medium modium de meo plus accipiam, cum ille de mea liberalitate novem et semis de meo habeat.* Constantinus lib. I. Cod. Th. de Usuris ἡμιολίας frugum tulit. Verum hujusmodi frugum agricolis mutuo datarum usuræ ad centesimum modum redactæ sunt a Justiniano, l. eos qui 26. Cod. de Usuris, et nov. 32. 33. 34. cap. 1. unde desumpta est authentica subdita d. l. cum non frumentum 16. Cod. de Usuris. Specierum usuræ dicuntur Hieronymo, id est καρπῶν, ut recte Græci lib. XXIII. Synopsis Basilic. tit. 3. de Usuris, cap. 66. vide Scholion. et l. frumenti 12. Cod. de Usuris. Ch. Justell. Notis in Cod. Canon. Eccles. Univ.

P. 381. l. 3. *ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος*] Zonaras in Commentario—*ἐκ μεταχειρήσεως, ἤγουν ὡς οἷόν τινα πραγματείαν τὸ τοκίζειν μεταχειριζόμενος ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα. τινὲς γὰρ ἐκφεύγοντες τὸ λέγεσθαι περὶ αὐτῶν ὅτι τόκους λαμβάνουσι, διδόασι τοῖς χρήζουσιν ἀργύρια, καὶ συμφωνοῦσι συμμερίζειν αὐτοῖς τὸ κέρδος· καὶ οὐ δανειστὰς ἑαυτοὺς ἀλλὰ συγκοινωνοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ζημίας μὴ ὄντες κοινωνοί, ἐπὶ τῷ κέρδει μόνῳ κοινοπραγοῦσι.* Usuras exigere prohibentur clerici Canone XX. Apostolico et Laodicenæ synodi Canone IV. Trullanoque X. Idem laicis vetitum est aliis canonibus.

CANON XVIII.

Ibid. l. 16. *ταῦτα οὖν*] Ταῦτα μὲν οὖν Concilia, sed refragantibus cæteris Canonum Collectionibus cum editis tum scriptis.

P. 382. l. 3. *καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων*] Hic quidem diaconorum cum presbyteris consessus prohibetur. Porro sedere diaconum coram presbytero injussu ejus vetat Laodiceni concilii canon vicesimus. Conveniens istud est, *κείσθω δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος· παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθιζέσθω τὸ πρεσβυτέριον, καὶ οἱ διάκονοι περιστάσθωσαν εὐσταλεῖς τῆς πλείονος ἐσθῆτος. Constitut. Apost.* 11. 57. Diu tamen postea haud emendatos diaconorum mores fuisse probat concilii Trullani canon septimus, quo isti culpantur, quod per causam aliorum munerum ante presbyteros, *πρὸ τῶν πρεσβυτέρων*, sedere ausi sunt.

CANON XIX.

P. 382. l. 10. ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς] Augustinus hæresi 44. *Paulianos baptizandos esse in ecclesia catholica Nicæno concilio constitutum est. Unde credendum est eos regulam baptismatis non tenere, quam secum multi hæretici, cum de catholica discederent, abstulerunt, eamque custodiunt.* Sane Paulianistas sive Paulianos non baptisasse in nomine Trinitatis constat, quia Christum purum esse hominem credebant, et Trinitatem aperte negabant, unde et δεύτεροι Ἰουδαῖοι appellati sunt. Epiphanius hæresi 65. οὗτοι δὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸν παραφθείροντες, οὐδὲν περισσότερον τῶν Ἰουδαίων κεκτημένοι, δεύτεροι Ἰουδαῖοι κληθήσονται, καὶ Σαμοσατῖται. *Hi vero Judaismum corrumpentes, nihil amplius Judæis habentes secundi Judæi vocabuntur, et Samosatitæ.* Nicetas in thesauro Orthodoxæ Fidei lib. IV. hæresi 32. *Zenobiæ Syriam Phœniciamque regenti, cum Paulus obsequi vellet, ut quæ Judaismum profiteretur, ipse quoque unum esse Deum docuit, qui Pater et Filius, et Spiritus Sanctus unus idemque diceretur. Unus enim, inquit, Deus est et Filius ejus in eo, quemadmodum in homine sermo.* Idem tradit Epiphanius loco citato de ejusdem hæresi loquens, φάσκει δὲ οὗτος, Θεὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἕνα Θεόν. ἐν Θεῷ δὲ ἀεὶ ὄντα τὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ ὁ ἴδιος λόγος: *Asseruit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum esse: in Deo autem semper esse ipsius verbum et spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum.* Paulianistæ autem sive Pauliciani, et Samosatitæ appellati sunt a Paulo Samosateno Antiochiæ episcopo, ut tradit Suidas in verbo Μάνης. Παῦλος δέ τις σύγχρονος αὐτοῦ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, ἐκ τούτου καὶ οἱ Παυλιανοί. JUSTEL. Primo tenendum est, Dominum nostrum Jesum Christum a mortuis suscitatum, priusquam ad Patrem suum ascenderet, in mandatis dedisse, ut ad Christianam religionem conversi in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizarentur, Mat. xxviii. 19. Hinc catholica ecclesia, idque summo quidem jure, perpetuo consentit, baptismum nemini rite collatum esse, nisi juxta Domini institutionem, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti celebratus fuerit.——Hinc igitur est, quod patres hi Nicæni Catharos quidem ad ecclesiam accedentes baptizari non præcipiant, Can. VIII. quippe qui antea in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati fuerint. Paulianistas autem in præsenti canone ἀναβαπτίζεσθαι decer-

nunt. Cum hi enim, uti paulo ante ostensum est, divinam Filii naturam denegarent, ac proinde in sanctam Trinitatem non crederent, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizare non poterant; atque ideo baptismus ab iis collatus nomen illud immerito sortitus est. Cum enim juxta Domini præceptum non celebratus fuerit, nec per eum quispiam vere Christianus fieri potuit. BEVEREGIUS.

P. 366. l. 18. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν] Particulam τῶν in Conciliorum editt. Labbæi et Harduini ante διακονίσσων omissam, quam vero præstant Conciliorum edit. princeps, cæteræque Canonum Collectiones, et tres saltem codices Bodleiani, in textum revocavi. Quod attinet ad diaconissas hic memoratas, aiunt Zonaras et Balsamo, canones Carthaginienses testes citantes, virgines castimoniam professas anno ætatis suæ vicesimo quinto habitum quendam ab episcopo accepisse; et, cum annum quadragesimun implevissent, diaconissas ordinatas fuisse. Confer Binghami *Eccles. Christianæ Antiquitates*, lib. II. cap. 22. §. 6. Ita, si vera Zonaræ expositio, tum forent verba in hunc sensum accipienda: commemoratis resipiscentibus diaconissis conclusimus in illis diaconissas habitu tantum, nondum manu iis imposita; quæ, cum nullam prorsus ordinationem habeant, inter laicos omnino recenseri debent; nisi si, quod non verisimile videtur, prius quoddam decretum suum patres respiciunt. Est autem hoc simpliciter patres dicere; Meminimus de diaconissis in habitu recensitis, istas omnino quia non habeant manus impositionem, inter laicos censeri. Habes βασανοὺς τῷ δοκεῖν καὶ τῷ σχήματι in Ancyrani concilii canone primo commemoratas. Confer et supra Canon. Nicæn. XII. De τῇ χειροθεσίᾳ diaconissarum post annos ætatis suæ quadraginta completos sancitum est decimo quinto canone Chalcedoniorum.

CANON XX.

P. 383. l. 4. ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες] Videsis quæ annotantur ad S. Petri Alexandrini Canonem ultimum apud *Reliquias Sacr.* vol. III. pag. 367. Abest vero hic canon Nicænus a Rufiniana eorundem canonum abbreviatione. *Hist. Eccl.* x. 5. neque, ut olim ad *Reliquias Sacr.* notavi, extat idem in Quesnellana Canonum Collectione: quæ cum statuatur a Quesnello, fuisse ecclesiæ Romanæ codex, nec porro in Arabica Paraphrasi canonum Nicænorum hic canon compareat, inde colligit idem vir cl. in Dissert. xii. post *S. Leonis M. Opera*, morem istum apud

Romanam saltem ecclesiam nunquam omnino receptum fuisse. At Rhabanus Maurus, Moguntinus nono quoque sæculo archiepiscopus, in *Institutione Clericorum* nobis præcipit, cum die Dominico, tum Pentecostes diebus nec jejunia agenda, nec genua esse flectenda, majorum traditione et universæ ecclesiæ more appellatis, capp. lxx. et lxxi. Atque apud nos occidentales in desuetudinem abiisse ritum istum, omnino mirandum est, cum ab ipsis incunabulis Christianismi observatus esset, quod testatur Tertullianus supra in lib. *de Oratione* cap. 23. et *de Corona* cap. 3. tum etiam universalis concilii decreto confirmatus fuerit. Verum apud plebem Christianam, cujus maxima pars, in ruralibus ecclesiis, solo die Dominico precibus publicis adesse solet, id quidem pœnitentibus et petentibus minus conveniens esset, ut nunquam orarent vel genua, vel corpora, flectentes, semper autem stantes. Sed hæc hactenus. Insuper canon omissus est in antiquissima illa interpretatione a Ballerinis edita, in qua similiter atque in collectione Quesnellana sine distinctione canones Sardicenses subjecti sunt Nicænis.

P. 383. l. 5. *ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*] Ita edidit Beveregius in Synodico, quam quidem scripturam firmant omnes codices scripti Bodleiani, in quibus extat *ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*, dum vulgo *φυλάττεσθαι*, sine *ὁμοίως*, positum est. Sed *ὁμοίως* et *φυλάττεσθαι* nobis præstant Joannes Antiochenus in Collectione Canonum et codex, quem Justellus Universæ Ecclesiæ appellat, habentque vocem *communiter* veteres versiones Latinæ, et Tiliani codicis interpretatio *similiter*. Extant quoque apud Gelasium Cyzicenum verba hæc, *ὑπὲρ τούτου, πάντα ὁμοίως ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοφρόνως φυλάττεσθαι.* Silent de tota sententia in Commentariis suis Zonaras et Balsamo. Porro autem simili de causa, unanimitatis gratia, conditum est ab hac synodo, quomodo etiam decem ante annos ab Arelatensi prima, celebre de paschæ tempore decretum, quod quidem non ex fuga solum imitationis Judaicæ proficiscebatur, sed constituta illa regula est, ut concordes omnes Christiani in celebrando tanto festo evaderent; cum alioquin iisdem diebus contingeret, ut alii quidem jejunio antepaschali intenti essent, alii vero epulis post pascha solitis operam darent. Cons. Eusebium *de Vita Constantini* lib. III. capp. 5. et 8. atque hujus synodi Epistolam, quæ ad ecclesiam Alexandrinam scripta apud Socratem et Theodoretum conservatur; hanc autem in Appendice saltem, etsi in Canonum vix ullis Collectionibus haberi consuetam, collocaturus sum.

ADDENDUM.

P. 407. lin. penult.] Porro, etsi disputant nonnulli, sancitum esse hoc canone, ut clerici Novatiani ad ecclesiam reversi sine nova ipsorum ordinatione res sacras administrarent, rem tamen negant ita se habuisse, non tantum veteres interpretes, qui verba canonis, *ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ*, Latine vertunt, *ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant;* verum etiam Rufinus canonum horum fere æqualis. In *Hist.* enim sua *Eccl.* II. 5. commemoratis omnibus Nicænis canonibus de clericis ait Novatianis in octavo hoc canone signatis, eos in *ordine quodam suo suscipi debere, sed ordinatione data.* Adde quod in Synodica sua Epistola ad Alexandrinos scripta ipsi quoque patres Nicæni clericis Meletianis resipiscentibus id permittunt, ut *μυστικωτέρᾳ χειροθεσίᾳ*, confirmati locum suum in singulis ecclesiis agnoscant. Vide Epistolam a me infra collocatam. Verumtamen aliter fortasse Zonaras canonem exposuit, qui in Commentario suo sic scribit; *Ὅτι γὰρ οὐ περὶ τὴν πίστιν ἐσφάλλοντο* (Novatiani), *ἀλλ' εἰς μισαδελφίαν καὶ ἄρνησιν μετανοίας τοῖς παραπεπτωκόσι καὶ ἐπιστρέφουσι, διὰ τοῦτο καὶ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν ἡ σύνοδος ἐδέξατο, καὶ μένειν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἰκείοις βαθμοῖς διωρίσατο, εἰ μὴ ἐπίσκοπος εἴη ἐν τῇ καθολικῇ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκκλησίᾳ.*

IN

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI

CANONES ET SYMBOLUM

ANNOTATIONES.

EPISTOLA.

P. 387. l. 10. *τὸν εὐλαβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον*] Imperatorem Romanum *βασιλέα* Græcos quidem appellavisse norunt omnes; sed in Epistola ad Frontonem ipse Marcus Cæsar *regis se filium* Latine dicit. Vide Frontonis *Reliquias* a cardinali Maio primum editas Mediolani, p. 33.

P. 389. l. 2. *εὐχαῖς τῶν ἁγίων*] Pro eo quod est, *per preces*, *δι' εὐχῶν*.

CANON I.

P. 390. l. 6. *εἴτουν Εὐδοξιανῶν*] Eudoxius primo Germaniciæ, postea Antiochiæ, et ultimo Constantinopoleos episcopus ordinatus est. Socr. Hist. Eccl. l. II. 37. 42. Theodoret. Hæret. Fab. l. IV. c. 2. Sozom. Hist. Eccl. l. III. c. 5. Hic eadem omnino omnia, quæ Eunomius docuit; ut patet ex Theodoret. Hæret. Fab. lib. IV. cap. 3. ac proinde hoc in loco hæc duo, tanquam synonyma, eorundem hæreticorum nomina usurpantur. *Εὐνομιανῶν εἴτ' οὖν Εὐδοξιανῶν.* Theodoretus autem Arianos etiam Eudoxianos ipsius Eudoxii temporibus audiisse tradidit, *Οἱ δὲ Ἀριανοὶ καὶ Εὐδοξιανοὶ προσωνομάσθησαν κατὰ τὸν Εὐδοξίου καιρόν.* Theodoret. ibid.

Statim autem post Eudoxii obitum hoc nomen usurpari desiit, et posteris pene inauditum est, unde Gregorius magnus in Epistola ad Eulogium Alexandrinum, *Præterea*, inquit, *idem frater noster omnia in suis synodicis Deo autore catholice locutus est. Quendam vero Eudoxium damnavit, quem neque in synodis damnatum invenimus, neque a decessoribus suis in suis synodis reprobatum.* Greg. Epist. lib. VI. Epist. 125. Sane non ipse Eudoxius, sed tamen Eudoxiani præsenti canone diserte damnantur. Hæc Beveregius. Verba Gregorii sunt, qui in loco superiori de Cyriaco patriarcha CPol. loquitur, aitque Romanam ecclesiam hactenus haud recepisse canones hujus synodi, sed tamen in hoc ipsam synodum admisisse, quod ab ea damnetur Macedonius, *Et canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant. Sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, minime dicunt.* Sed misso Eudoxio, liquido nobis constat, centum annos post Gregorii tempus canones quatuor priores hujus synodi CPtanæ ab ecclesia Romana receptos esse, siquidem in Collectione canonum, quam Romanus episcopus Hadrianus I. Carolo M. dedit, hi canones extant. Porro vel ante Gregorii M. tempora eos in canonibus suis Dionysius Exiguus reposuerat; quos quidem Dionysii canones æqualis ejus Cassiodorus in *Divinis Lectt.* cap. xxiii. ait, *hodie usu celeberrimo ecclesiam Romanam complecti.* Præstat denique hos quatuor canones prisca illa Canonum Versio apud Justellum, quæ condita est ante Dionysianam.

P. 390. l. 7. τῶν Ἡμιαρειανῶν εἴτουν Πνευματομάχων] Homœusiastæ isti, qui, ut fertur, hoc primum loco Semiariani nominantur, in diversas partes distracti sunt; quarum nonnullæ contra Divinitatem, atque etiam personalitatem, Spiritus Sancti disputabant. Substituerunt *Macedonianos* Latini interpretes pro *Semiarianis*, Macedonii τοῦ πνευματομάχου discipulis.

Ibid. l. 8. καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν] Vulgo desunt voces καὶ τὴν τῶν in Conciliorum textu, sed ad oram paginæ positæ sunt. Eædem extant in cæteris canonum collectionibus, et in septem ex octo Bodleianis codicibus, nam in margine codicis numero 26. signati eadem manu verba addita sunt. Recepta ea ex principe in novissimam Conciliorum editionem post vidi. Huc autem respicere videntur episcopi CPtani, dum aiunt isti in Epistola ad Occidentales post hoc Concilium scripta; Superiore anno τῶν ἐναγχος καινοτομηθεισῶν αἱρέσεων ἀναθεματισμὸν ἔγγραφον πεποιήκαμεν. Apud *Concilia* vol. I. edit. Harduin.

CANON II.

P. 390. l. 12. Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους] Sensus hic est, Caveant episcopi, ultra vel extra diœcesin aliquam exstentes, ne ecclesias illius diœcesis invadant. In hoc quidem canone recensentur quinque tantum diœceses, sive plurium simul provinciarum præfecturæ, Ægyptus, Oriens, Asiana, Pontica, Thracia. Reliquæ vero imperii Romani diœceses fuerunt Macedonia, Dacia, Italia, Illyricum, Africa, Hispaniæ, Galliæ, Britanniæ. Cautum insuper est Nicænis canonibus, prout de iisdem hic canon refert, ut in unaquaque provincia synodus metropolitica res provinciæ ecclesiasticas administraret.

Ibid. l. 17. ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ Νικαίαν] Canone Nicæni Concilii sexto.

P. 391. l. 4. τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς] Habent Concilia loco priori Θρᾴκης; cum vero extet Θρᾳκικῆς utroque loco in omnibus fere canonum collectionibus præter Beveregii Synodicum, in quo contra Θρᾴκης utroque loco positum est, conveniatque lectio cum nominibus provinciarum antecedentium, Θρᾳκικῆς substitui. Variant inter se codices scripti Bodleiani.

Ibid. l. 10. κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα] Canone quinto, ad quem videsis annotata. Ita vero rem geri secundum canones, ut aiunt ipsi, Nicænos, referunt episcopi CPtani in Epistola modo commemorata; *Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, παλαιός τε, ὡς ἴστε. θεσμὸς κεκράτηκε, καὶ τῶν ἁγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὅρος, καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας, καὶ εἴπερ ἐκεῖνοι βούλοιντο, σὺν αὐτοῖς τοὺς ὁμόρους πρὸς τὸ σύμφερον ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας.* p. 826.

Ibid. l. 11. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας] Haud obstante, ait in *Nomocanone* suo Photius, regula, ne possit quis esse episcopus in duabus civitatibus, Tomensis episcopus reliquarum ecclesiarum Scythiæ curam gerit, et Leontopolis urbs Isauriæ sub episcopatu Isauropolis est. Photii *Nomocanon*, tit. i. cap. 20. pag. 15. edit. Paris. Porro diu ante Photii tempora, ex Actis Concilii Ephesini constat, cum vetus mos viguisset in provinciis Europæis Ponto vicinis, ut singuli episcopi duas vel tres sub se haberent civitates, ab eodem Ephesino concilio ipsam hanc consuetudinem firmatam esse. Vide finem Actionis VII. p. 1678. vol. I. *Concil.* Harduin. Adisis quæ de priori regula ad Epistolam Vienn. et Lugd. apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 306. adnotantur.

P. 391. l. 22. *κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν πατέρων*] Præpositionem *παρὰ* ante *τῶν πατέρων* Concilia addunt, posita vero in margine altera lectione; aitque Harduinus hanc habere Balsamonem et Zonaram, canones designans in horum commentatorum editionibus collocatos. Addere iis licet omnes fere canonum collectiones, in quibus, sicut in tribus MStis Bodleianis, lectio hæc, quam prætuli, extat. Solus Joannes Antiochenus *ἐπὶ τῶν πατερων* habet.

CANON III.

Ibid. l. 15. *Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα*] De hoc canone, qui a Socrate l. V. Hist. c. 28. et Sozomeno l. VII. Hist. c. 9. commemoratur, consulas quæ ad Concilii Chalcedonensis Can. XXVIII. annotaturi sumus.

CANON IV.

P. 392. l. 2. *Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ*] Maximus iste ad sedem Constantinopolitanam contra canones evectus erat. *Οὗτος κυνικὸς ὢν φιλόσοφος παρὰ Θεολόγου βαπτισθεὶς τοῦ ἁγίου Γρεγορίου διὰ χρημάτων παρά τινων Κωνσταντινοπόλεως κεχειροτόνηται. καὶ γνωσθεὶς ἀπεδοκιμάσθη.* Scholium ad Harmenopuli *Epitomen Canonum* apud Leunclavii *Jus Græco-Rom.* p. 16.

P. 392. l. 7. *ἀκυρωθέντων*] Hactenus Dionysius Exiguus et Isidorus Mercator. Sequentia in solo Græco Canonum codice leguntur, et Græcis Canonum Collectoribus atque interpretibus. HARDUIN. Nec prisca Versio, quam edidit ex patris sui bibliotheca Henr. Justellus, alios quosvis præter quatuor hos canones agnoscit.

CANON V.

Ibid. l. 9. *Περὶ τοῦ τόμου* &c.] Definitionem intelligit fidei Nicænæ ab episcopis occidentalibus Sardicæ firmatam, teste Balsamone et Zonara. Alii epistolam Damasi papæ ad Paulinum episcopum Antiochenum superius editum p. 760. malunt intelligi, cum anathematismis supra positis, p. 801. quibus orientales episcopi in synodo Antiochena anni 378 subscripserunt. HARDUIN. Opinionem hanc, quæ Henr. Valesii est, prætulit alteri Beveregianæ ab Harduino hic propositæ, Cavius, de hoc Concilio agens in *Hist. Lit.* vol. I. p. 365. Quin ita se habet unus ex anathematismis illis, *Εἴ τις μὴ εἴπῃ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος μίαν θεότητα, ἐξουσίαν, δυναστείαν*, &c. p. 804. Confer et Epistolam episcoporum CPol. ad Occidentales. Certe perti-

nere verba videntur ad scriptum aliquod occidentalium præsulum in causa Antiochenorum, qui diu quidem non tantum schismatibus, sed etiam hæresibus valde vexati fuerant. Cæterum videsis infra quæ ad Canon. VII. de his ultimis canonibus allata sunt.

CANON VI.

P. 394. l. 4. τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις] Forte κοινωνικοῖς ἡμῖν, *qui nobiscum communicant*, hoc loco legi satius fuerit; quæ vox in Synodica inferius recitanda legitur. Hæc Harduinus. Ibi extat τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κοινωνικοὺς ἐπισκόπους, et hoc loco habent scriptum κανωνικοῖς (for. κοινωνικοῖς) codd. 26 et 625 olim Rawlinson. dum legitur ἡμῖν in codice Justelli. Equidem velim istud, κοινωνικοῖς ἡμῖν, substituere pro lectione recepta, quam præstant non tantum Concilia, sed et cæteræ fere omnes Canonum collectiones et plurimi MSti. Cæterum, quoniam de codice, quem Universæ Ecclesiæ appellavit Justellus, sed tempora antiquissima si spectentur, vix satis recte, sæpenumero inter hæc facta est mentio; deque eodem codice minus accurate loqui vel viri doctissimi videntur; age describamus, quæ de illo ipse quoque scripsit Justellus. "Sane textum ipsum Græcum ex edito codice Tilii" hæc est Canonum Græcorum editio princeps "bona fide ex-"cerpsimus, et quia multis in locis mendosus erat, collatis "et inter se comparatis Græcorum Conciliorum (Canonum "edit. 1661.) codicibus editis et manu exaratis, quos ami-"corum beneficio nacti sumus, accurate emendavimus, va-"riasque lectiones ad oram adscripsimus." Hæc vir. cl. fine Præfationis in *Codicem Canonum Ecclesiæ Universæ*, edit. Paris. anno 1610. Et profecto, quoscunque canones post Joannem Tilium edidit Justellus, exceptis illis synodorum Trullanæ et Nicænæ secundæ, iidem medio seculo nono a Leone IV. papa in Epistola ad episcopos Britannorum tanquam recepti ac valentes proponuntur. Vide Epistolam, quæ in *Codicem Gratiani* relata est, Dist. 20. cap. 1. Verumtamen nomine Canonum seu Statutorum Ephesinorum aliquos minus recte ita appellatos significari a Leone, alios quam illos a Græcis receptos, ostendunt veteres Latinæ canonum interpretationes. Vide not. infra ad Canones Ephesinos.

Ibid. l. 5. τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας] Habent Concilia τούτων pro τῶν, conjiciente tamen ad marg. Labbæo legendum esse τῶν; quod quidem extare in MS. et apud Zonaram et Balsamonem, addit Harduinus. Præbent istud τῶν Cano-

num collectiones, et codices scripti Bodleiani, præterquam quod nec τῶν, nec τούτων, habet codex 26.

P. 395. l. 9. ἐξετάσει] Vulgo τάξει, sed ἐξετάσει, quod melius est, ad oram Codicis Univ. Ecclesiæ a Justello ut lectio varians affertur. Atque idem illud Labbæus habet ad marg. Conciliorum; extante eo apud Joannem Antiochenum in Digesto Canonum, omnesque MStos Bodleianos, et MS. a Lloydio episcopo collatum. Paulo ante αὐτοῖς pro αὑτοῖς scribendum videtur. Omnino silet, ut obiter hoc notem, CPtanus hic canon de ullis cujuscunque generis ad sedem Romanam appellationibus.

Ibid. l. 13. ἡ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν] Causæ pleræque ecclesiasticæ exceptis de fide controversiis hic spectantur.

CANON VII.

Ibid. l. 20. Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ &c.] Hic, fateor, canon in omnibus Balsamonis et Zonaræ commentariorum editionibus habetur. Citatur etiam a Photio in Nomocanone tit. xii. cap. 14. necnon in Alexii Aristeni Epitome contractus extat. Sed in omnibus Latinis canonum versionibus, in veteris interpretis Dionysii Exigui, Isidori Mercatoris &c. item in Symeonis Logothetæ Epitome et Arabica Josephi Ægyptii paraphrasi, et quod in primis observandum est, in ipsa Joannis Antiocheni collectione, et nomocanone, desideratur; idque non ipsius incuria, ut ex eo patet, quod in ordine canonum a se descripto sex solum canones huic secundæ generali synodo attribuat, dicens, τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων πατέρων, ὑφ' ὧν ἐξετέθησαν κανόνες ϛ'. ut extra dubium sit præsentem inter hujus concilii canones his diebus non recensitum fuisse. Quinetiam tota canonis hujus compositio eum, nec præsenti nec alii cuivis synodo, nisi forsitan Trullanæ, de qua mox agemus, adscribendum esse non obscure indicat. Nihil enim in eo constituitur, nihil confirmatur; sed tantum antiqua quædam hæreticos conversos recipiendi consuetudo hic recitatur. Et ubi de nonnullis signandis verba fiunt, nihil præcipitur de modo, quo celebrandum est, nec de verbis in ritu isto pronunciandis, sed tantum quæ verba pronunciari solent, Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου, quæ quidem loquendi formula synodali cuilibet constitutioni non convenit. Beveree. Pergit vir eruditissimus sententiam suam eo fortius munire, quod existit epistola quædam, ex verbis hujus canonis omnino constans, Constantinopoli ad Martyrium episcopum Antiochenum post annum 455 missa. Ex hac vero epistola de-

sumptum esse censet Beveregius canonem XCV. Concilii Trullani, cujus quidem canonis pars prior et major, plane eadem est atque hic canon CPtanus, nulla tamen mentione facta ejus a patribus Trullanis. Epistolam ad Martyrium primus edidit Joannes Leunclavius in *Juris Græco-Romani* libro quarto p. 290. Nec dubitant de septimi hujus canonis suppositione fratres Ballerini, qui de eo, ac simul de quinto et sexto canonibus, hæc monent. "Canoni-" "bus IV. synodi CPtanæ an. 381. Justellus tres alios ad-" "jecit. Hi utique non erant in veteri Græco codice, cum" "nec in Dionysiana, nec in aliis antiquis versionibus in-" "veniantur. Certe canon VII. ad eamdem CPtanam syn-" "odum nequaquam pertinet: unde nec apud Joannem" "Scholasticum, qui canones quintum et sextum licet addi-" "titios recepit, hic septimus legitur. Serius multo hic" "conditus, nedum adjectus fuit. Quintus autem et sextus" "canones forte constituti fuerunt in alia CPtana synodo" "subsequentis an. 382. Hac vero II. synodo ob idem" "nomen urbis et ob temporis propinquitatem cum priori" "confusa, facili hallucinatione alterius canones cum cano-" "nibus alterius confusi et copulati fuerunt." *De Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum*, p. I. c. i. §. 10. p. 10. Appendicis ad *Opera S. Leonis M.* Venet. 1757. Hunc fuisse canonum quinti et sexti ortum, aliis quoque viris eruditis statuere placuerat; quod et firmari videtur verbis canonis sexti, αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τοὺς πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀποκηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας. supra pag. 393. Hæc canonem primum respiciunt, anno priori conditum; nam patres CPtani, auctore Theodoreto lib. V. *Hist. Eccles.* c. 8. qui in suam quisque patriam reversi erant, sequenti æstate οἱ πλεῖστοι quidem eorum eandem urbem iterum adierunt.

P. 396. l. 1. ἀπὸ αἱρετικῶν] Hæc verba cum sequentibus mihi quidem jungenda videntur, non, ut vertit Hervetus, cum antecedentibus. Imitatus est epistolæ auctor locum *Actorum Apost.* ii. 47. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ibid. l. 3. καὶ Σαββατιανοὺς] Non videtur apud Socratem *Sabbatianorum* nomen usurpatum ante annum circiter 392. Harduin. Hoc est, post tempus hujus concilii. Sed meminisse nos oportet, vocem hanc in canone nunc existentem agnosci neque epistola ad Martyrium, neque canone Trullano, de quibus jam ante dictum est. In codice quoque vetustissimo Bodleiano, qui num. 26. designatur, hoc nomen ad marg. tantum positum videtur. De Sabbatianis vero

hæc Sozomen. Hist. vii. 18. Ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης ἡγεμονίας, (Valentiniani et Theodosii) καὶ Ναυατιανοὶ πρὸς σφᾶς διενεχθέντες περὶ τῆς πασχαλίας ἑορτῆς, ἑτέραν αἵρεσιν τῶν καλουμένων Σαββατιανῶν συνεστήσαντο. Σαββάτιος γὰρ πρεσβύτερος ὑπὸ Μαρκιανοῦ χειροτονηθεὶς ἅμα Θεοκτιστῷ καὶ Μακαρίῳ τοῖς συμπρεσβυτέροις ἑπόμενος τοῖς ἐν Παζουκώμῃ συνηλυθόσιν ἐπὶ τῆς Οὐάλεντος βασιλείας, ἠξίου ἅμα τοῖς Ἰουδαίοις τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν· ἀποστὰς δὲ τῆς ἐκκλησίας (designatur ecclesia Catholica), τὰ μὲν πρῶτα, πῇ μὲν ἀσκήσεως ἕνεκα, ἄριστα γὰρ ἐβίου, πῇ δέ τινας ὑπονοεῖν ἀναξίους κοινωνίας μυστηρίων ἐσκήπτετο· ὡς δὲ ἐγεγόνει δῆλος νεωτερίζων, &c.

P. 396. l. 4. Ναυατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς Καθαροὺς] Περὶ τῶν ὀνομαζόντων ἑαυτοὺς Καθαρούς ποτε, initium est canonis VIII. Concilii Nicæni. Augustinus de Hæresibus, cap. 38. *Cathari, qui seipsos isto nomine, quasi propter munditiam superbissime atque odiosissime nominant; secundas nuptias non admittunt, pænitentiam denegant, Novatum sectantes hæreticum; unde etiam Novatiani appellantur.* p. 194. edit. Cant.

Ibid. l. 5. καὶ καθερωτέρους] Vulgo ἀριστέρους, eandemque vocem ab omnibus quidem receptam, et in omnibus scriptis Bodleianis extantem, habet etiam canon Trullanus XCIV. eam sic interpretante Balsamone; καλοῦνται δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ ἀριστέροι, ὡς τὴν ἀριστέραν χεῖρα βδελυττόμενοι, καὶ μὴ ἀνεχόμενοι δι' αὐτοῦ τὸ ὁτιοῦν ὑποδέχεσθαι. Similiter interpretatur Harmenopulus *de Sectis* sect. xv. Sed ait Beveregius nuspiam legi, Novatianos se ἀριστέρους, *sinistros*, vocasse. Porro Zonaras alter Græcus interpres neglecta hac voce hoc tantum posuit—καὶ Ναυατιανοὶ οἱ ἑαυτοὺς καθαροὺς ὀνομάζοντες, ὧν τὰς αἱρέσεις παραδεδηλώκαμεν. Justellus autem ad oram codicis, quem vocat Ecclesiæ Universæ, ut variantem lectionem adlevit ἀρίστους. Annotant quoque Græci ad Pedalium suum, ἐν ἄλλοις κεῖται ἀρίστους. Beveregiusque ait, legendum haud dubie καὶ ἀρίστους, vel saltem καὶ καθαρωτέρους, ut in Epistola ad Martyrium, e qua hic canon descriptus videtur. Olim quidem opinatus sum, substituendum esse hoc loco καὶ ἀρίστους, nunc vero potius standum esse fidei codicum *Epistolæ ad Martyrium*, in quibus extat καὶ καθερωτέρους, id quod demum recepi. Legere vult Johnsonus Anglicus Canonum Interpres καὶ κρατίστους, tanquam a secundis nuptiis abstinentes.

Ibid. l. 6. εἴτουν Τετραδῖται] Balsamonis interpretatio est. Οἱ αὐτοὶ δὲ (Τεσσαρεσκαιδεκατῖται) καὶ Τετραδῖται λέγονται, ὅτι τὸ πάσχα ἑορτάζοντες, οὐ καταλύουσιν, ἀλλὰ νηστεύουσιν, ὥσπερ ἡμεῖς τὰς τετράδας, ποιοῦσι δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἰουδαίους,

οὗτοι γὰρ μετὰ τὸ πασχάσαι ἐπὶ ὅλαις ἑπτὰ ἡμέραις νηστεύουσι, πικρίδας καὶ ἄζυμα ἐσθίοντες κατὰ τὴν τοῦ παλαιοῦ νόμου διάταξιν. Cum obscuriora hæc sint, nec quidquam de *Τετραδίταις* adnotaverit alter interpres Zonaras, hac voce potius significari putem illos, qui in hebdomada antepaschali haud expectato resurrectionis festo, quod quidem aliter atque Quartadecimani die Dominica semper celebrabant, jejunium quadragesimale, seu antepaschale, tetrade solvere consueverint. Quem quidem morem, ut in vol. I. et III. *Reliquiar. Sacr.* ostendi, improbant canone suo quinquagesimo Laodiceni patres, et canone vicesimo nono Trullani.

P. 396. l. 14. *Εὐνομιανοὺς μέν τοι*] Ante hæc verba positum est istud in codice MSto Bodl. 158. *Περὶ δὲ τῶν Παυλανιστῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὅρος ἐκτέθειται, ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξ ἅπαντος.* Significatur canon Nicæni concilii XIX.

Ibid. l. 15. *καὶ Μοντανιστὰς*] Montanistarum, qui hoc loco inter hæreticos de S. Trinitate minus recte sentientes commemorantur, pars certe dicitur eadem atque Sabelliani statuisse. Ita auctor libelli *Adversus Hæreses* ad calcem Tertulliani *de Præscript. Hær. Privatam,* inquit, *blasphemiam illi* (pars hæreticorum *Secundum Phrygas* appellatorum) *qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem,* c. viii. p. 171. Et ante hanc synodum baptizandos esse Cataphrygas, seu Montanistas, jusserat canon Laodiceni concilii octavus. Hoc interea pro recta alterius partis Montanistarum fide afferendum est, Tertullianum jam Montanistam factum Praxeam Antimontanistam propter errores dictos usitatius Sabellianos oppugnavisse.

P. 397. l. 2. *ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς*] Suicerus in *Thesauro,* seu *Lexico Ecclesiast.* voce *Χριστιανὸς,* allato hoc canone ait, "In quibusdam ecclesiis Græcanicis, imo vel in "plurimis prima die fiebant et dicebantur *Christiani,* qua "crediderant, et se credere professi erant; sequenti die in "catechumenos conscribebantur,——. In occidente similiter "prima credendi professione fiebant Christiani, quam con-"cilium Eliberinum, canone XLII. *fidem primam credulitatis* appellat. Prima illa fidei credulitate, cum imposi-"tione etiam manuum, quasi benedictione, recipiebantur "inter catechumenos, et Christiani tum demum dici inci-"piebant, ut liquet ex ejusdem concilii canone XLIV." Tom. II. p. 1540.

Ibid. l. 7. *βαπτίζομεν*] Epistola episcoporum, qui Constantinopolin convenerunt, ad Occidentales, apud Theodoretum

extans, quæque in codice canonum a Ballerinis fratribus ad calcem Operum S. Leonis M. primum edito Latine vertitur, inter hæc proferenda esset, nisi constitisset scriptam esse epistolam anno proximo post finitum hoc concilium.

P. 398. l. 1. SYMBOLUM CONSTANTINOPOLITANUM] Desumptum est ex Actione Secunda Chalcedonensis Concilii pag. 288. edit. *Harduin*. p. 342. edit. Labbe. Ubi symbolum hoc dicitur ab Aetio ecclesiæ CPtanæ diacono fuisse recitatum. Ἀέτιος ὁ εὐλαβέστατος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ βιβλίου ἀνέγνω οὕτως. Ἡ ἁγία πίστις, ἣν ἐξέθεντο οἱ ἅγιοι πάτερες ρν΄. συμφωνοῦσα τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ τῇ ἐν Νικαίᾳ. Et convenit hæc formula cum symboli exemplo in Jeremiæ patriarchæ CPtani *Responso Primo ad Augustanam Confessionem* Tubingam misso anno 1576. Vide p. 10. ed. Lips. 1758. Tantum quod in Jeremiæ exemplo particula καὶ in articulo de Spiritu S. τὸν Κύριον καὶ τὸ ζωοποιὸν, desideratur. Quæ quidem particula neque agnoscitur in Marci Ephesini præsulis Confessione Fidei inedita, quam una cum aliis tractatibus habet codex MS. D^ni^ Thomæ Phillipps, Baronetti, a me jam ante commemoratus pag. 401. ubi et vox πάτερα ante παντοκράτορα deest. Sed in vocibus *Dominum* et *vivificantem* particulam *et* præstat antiquum illud symboli exemplar Latinum, quod hic sistimus.

Ibid. l. 8. φῶς ἐκ φῶτος] His verbis fere semper in excusis præmittitur illud, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, quod nescit non tantum Chalcedonium hoc exemplar, et præterea aliud in Concilio Generali sexto adductum, verum etiam duo illa Jeremiæ patriarchæ et Marci episcopi modo commemorata. Idem abest ab exemplari, quod hic sisto, Latino; sed in eo istud quoque desideratur, *lucem ex luce*. Voces autem *Deum de Deo* abesse ab omnibus antiquis codicibus Versionis Latinæ Actorum Chalcedonensium, testatus est Steph. Baluzius in *Nova Collectione Conciliorum*, p. 1256. Sed hæc hactenus. Ut ad aliam et diversam rem hoc loco revertar; collegit sibi Rigaltius vel ex disparibus illis inter se narrationibus, quæ de Marcione in libris supra collocatis de Præscriptione Hæreticorum et Contra Hæreticos comparent, huncce libellum Contra Hæreticos non esse Tertulliani.

LECTIONES TERTULLIANEÆ

MSS. AGOBARDI ET LUGD. BAT.

Postremo loco jam sequitur Codicis Agobardi et Codicis bibliothecæ Lugduni Batavorum scriptura in iis maxime Tertulliani verbis, quæ in nostra editione mutata a lectione recepta discrepant. In fine autem positæ sunt hæ lectiones, cum typis jam cusum esset hoc volumen, priusquam Varietas utriusque Codicis, in gratiam præstantissimi viri Edvardi Pusey transmissa, Angliam advenit.

In Tertulliani de Oratione Libro Codicis Agobardi Lectiones nonnullæ.

Pag. 101. l. 19. quo venit.

P. 102. l. 20. vel venerationem.

P. — l. 23. alius.

P. — l. 32. meruerimus. Hoc verbum jam revocatum esse ante meam editionem nunc rescivi in contextu Latino Interpretationi Italicæ Tertulliani adposito, Romæ, 1756.

P. 107. l. 1. illis, *sed* illi *ad oram codicis.*

P. — l. 31. sit.

P. 108. l. 7. quia pro qui.

P. — l. 10. Capiti nono præfixa est in hoc Codice vox ἀνακεφαλαίωσις; et reliquis capitibus tituli, qui sequuntur, literis majusculis præpositi sunt.

P. 109. l. 5. recedere, sed eadem manu cor. accedere; quod in edit. Romanam jam commemoratam revocatum fuisse nunc video.

P. 113. l. 22. Sed quod promiscue observatur per ecclesias quas—Continuatis vero his verbis, *disposita utensilibus, ut et proprias* &c. nempe parte reliqua libelli *De Cultu Fœmi-*

narum, seu, *De Habitu Mulierum*, cap. 9. usque ad operis finem. Hinc jam tandem constat, desumpta esse ex hoc codice verba superiora a Rigaltio olim adducta.

P. 113. l. 18. quo et S. Paulus.

Est vero notandum de MSto dicto Agobardi, nunc, ut olim, in bibliotheca Regia Parisiis servato, Rigaltium tam sæpe eo usum esse in adornanda editione sua Tertulliani, ut recensio Agobardiana dici illa fere mereatur; ad hos saltem libros quod attinet, de Oratione, et de Præscriptione inscriptos. In codice altero Lugdunensi Batavorum, de quo agit in Præfatione ad Tertulliani Apologeticum Havercampus, liber de Oratione desideratur.

In Tertulliani De Præscriptione Hæreticorum libro Lectiones nonnullæ Codicis bibliothecæ Lugdunensis Batavorum, addita subinde Codicis Agobardi scriptura.

P. 122. l. 15. nec esse.

P. 126. l. 9. objurgans et docens.

P. 128. l. 19. Abest hoc membrum orationis, et hæretici—— curiositatem. Sed invenisse videtur *scrupulositatem* in codice Agobardi Rigaltius, quam vocem habes et initio cap. 27.

P. 129. l. 12. pulsabit.

P. 130. l. 2. expetit sensus ——interpretationibus.

P. — l. 28. quamdiu pro quando Cod. Agobard.

P. 131. l. 16. et velim sic nusquam quasi. Ita et MS. Agobard. sed *si nunquam* præstans. Ab hoc codice Ag. abest *ero*.

P. 134. l. 1. quodcunque.

P. — l. 32. admittendi MS. Agobard.

P. 136. l. 5. statutum certe.

P. 137. l. 2. regrediens.

P. 137. l. 21. prima, non primæ, et una, non unam, codex Agob. prout videtur, cum nulla varietas lectionis commemorata fuerit. Atque illud, *dum est illis*, agnoscere videtur MS. Agobardi. *Primæ* præstat MS. alter.

P. 138. l. 7. id sine dubio tenentes, MS. Ag. et s. d. t. MS. alter.

P. — l. 9. reliquam.

P. — l. 16. nulla, Codex uterque.

P.—l. 24. qua sursum rursus.

P. 139. l. 23. Spiritum sanctum, codex uterque.

P. 140. l. 13. atquin, *non* quin.

P. 141. l. 27. sed non omnia.

P. — l. 32. tam id actum ut alterius.

P. 142. l. 15. monet.

P. — l. 26. taciti.

P. 143. l. 14. catholice.
P. — l. 24. nam quod amplius Cod. Agobard.
P. 144. l. 24. est *abest post* unus.
P. 145. l. 14. ecclesiam suam.
P. — l. 18. ubi tunc Valentinus.
P. — l. 20. catholicam.
P. — l. 22. elcuteri. Codex uterque.
P. — l. 23. viciabant.
P. — l. 26. relegatus——disseminavit, prout edit. princeps.
P. — l. 28. conditione.
P. — l. 29. si ceteros quoque quos.
P. 146. l. 22. hoc nomine, Cod. uterque.
P. — l. 26. qui abest a codice utroque.
P. — l. 27. cupio.
P. 147. l. 1. apostolos cod. Agobard. non apostolus, ut refert Rigaltius.
P. — l. 5. mortuos suscitabant.
P. — l. 8. mendacitati deputandam.
P. — l. 13. et abest.
P. 148. l. 11. desciverunt et aliter.
P. — l. 12. prædicaverunt ——formam, absunt.
P. 149. l. 16. Hermogenem, *utrum* aliquem *an* aliquid, *dubito*.
P. — l. 21. jubet.
P. 150. l. 5. angelum.
P. — l. 15. dum non intersit quæ quando.
P. — 24. ille fuerunt.
P. — l. 25. abortæ quasdam ex illis opiniones us.
P. 151. l. 13. *Abesse videtur*, quod, *saltem* utique.
P. 152. l. 2. contestare.
P. 152. l. 6. potat MS. Ag.
P. — l. 11. sed non sunt ex illa.
P. — l. 17. non nostræ degeneres veritatis grano et m. s.
P. — l. 28. nomine.
P. 153. l. 3. *Abest*, mea est possessio.
P. — l. 7. exhereditaverunt.
P. — l. 15. necessarias instituit.
P. — l. 25. in additum ante scripturæ, sed *jam inde* non comparere videtur.
P. — l. 26. antequam nihil aliter fuit, antequam sumus, quid denique fuit antequam nobis interpolaretur.
P. 154. l. 1. et primi et ex ipsis.
P — l. 14. Hæc sunt.
P. — l. 21. suis pro jus. Sed *vides* præstare videtur MS. Agobard.
P. — l. 24. et versibus. MS. Agobard.
P. — l. 25. Ovidius citra mediam et tr. Sed. MS. Agobard. Vosidius Geta medæe tr.
P. — l. 32. cujuscunque, prout edd. veteres, quod revocavi, pro cujusque; id vero indicare neglexi.
P. 155. l. 4. Sed quæritur.
P. — l. 7. in idolorum misteriis.
P. — l. 9. expiatione.
P. — l. 10. meminit mitre.
P. — l. 17. sacrificantia, sed MS. Agobard. *sacrificalia* habet; in quo codice deesse post hanc vocem omnia verba nunc constat, usque dum veneris ad illa prope finen libelli; *Sed nunc quidem generaliter*.
P. 156. l. 3. Ita omne men-

dacium de deo vel natio quodammodo sexus est idol.

P. — l. 21. fortasse an.

P. 157. l. 6. et loqui.

P. — l. 13. non parent scismata, est enim unitas ipsa.

P. — l. 23. sine deo, *pro* sine sede.

P. — l. 24. si sibilat evagatur.

P. — l. 27. dediti.

P. 158. l. 16. sævis.

P. 159. l. 2. sed vos non crederetis, omissis propter τὸ ὁμοιοτέλευτον vocibus prioribus, *semel——delegaveram.*

P. — l. 11. veritatem.

P. — l. 16. Hæc in fide veritatis——in æternum. Haud extat hæc clausula in codice Leidensi, eamque nunc quidem novimus ex MSto Agobardi, a Rigaltio desumptum esse. In colophone autem hujus libelli in codice Leid. et in titulo ejus in codice Agobardi, *de Præscriptione Hæreticorum* hoc opus inscriptum est; quemadmodum in utraque editione Rigaltii. Verum in codice Leidensi præstat libri titulus usitatius illud, *De Præscriptionibus Hæreticorum*, dum alii habent, *De Præscriptionibus adversus Hæreticos.*

In Libello Adversus Omnes Hæreticos Codicis Lugdunensis Batavorum Scriptura.

P. 161. l. 21. dæmone se errante, qui etiam s. d. quærendam.

P. 162. l. 2. post hunc.

P. — l. 5. inferiores.

P. — l. 7. Post similitudinem abest Rigaltii illud, *illam superiorem propter.*

P. 163. l. 13. Desunt voces, *fuisse——obscœna.* Proxime sequitur, omnes enim.

P. 164. l. 13. at medietate.

P. — l. 15. Ialdabaothum tamen inferius.

P. 165. l. 32. morte nascitur.

P. 166. l. 8. Chain.

P. — l. 25. et quo colligere temptatam.

P. 167. l. 4. legem esse proponit.

P. — l. 9. circumcidens.

P. — l. 26. dicto hoc.

P. — l. 28. in dilectione.

P. — l. 31. contristatus est.

P. 169. l. 17. et ineptum sit.

P. 170. l. 8. diceret.

P. 172. l. 2. Christum pro nomine appræhensus negavit.

P. — l. 7. nullo alio.

Hic codex tum in initio libelli tum in colophone istum titulum, *Tertulliani adversus omnes hereses,* inscriptum habet; cujus operis nulla fit mentio in illo Agobardi.

OMNIBUS jam prelo mandatis, quæ ad volumina hæc pertinent, sero huc demum advenêre lectiones codicis Ambrosiani variantes. Is vero codex est, ex quo partem ultimam libri antea mutili de Oratione desumpsit Muratorius, qui eandem partem cum toto opusculo adnotationibus instructo *Anecdotis* suis adjecit. Una autem cum supplemento duodecim capita proxime antecedentia in hoc MSto a Muratorio reperta sunt. Etiam in illa parte, quam ex codice scripto supplevit vir cl. bonæ frugi est, quæ sequitur, Varietas; immo vero ad capita antecedentia quod attinet, integræ et intactæ sunt codicis opes, quoniam in capitibus illis textum Tertulliani vulgo receptum posuit Muratorius, raro habita ratione Ambrosiani manuscripti, ex quo insigne auctoris nobis dedit additamentum.

Codicis Ambrosiani in parte posteriori Libri de Oratione Lectiones nonnullæ variantes.

P. 108. l. 29. MS. Ambrosianus recte habet accedentium desideriorum, sine interjecto illo, jus est, quod in contextu meo omissum est.

P. 109. l. 5. MS. optime, Quale est enim ad Dei pacem accedere. Accedere, quod probabat pro recedere, poterat Muratorius recepisse. Confer notam ejus ad locum.

P. — l. 6. Additur nostrorum post delictorum.

P. — l. 23. emittitur pro mittitur.

P. — l. 31. Additur a sævitia, ante voces, a veneficiis.

P. — l. 32. manuum opere pro m. opera.

P. 110. l. 3. scrupulosius pro scrupulose.

P. — l. 2. Habent codex iste et MS. Agobard. veniunt post corporis.

P. — l. 5. Verborum quod aperit sensum; comperi commemorationem esse, *Pilatum manus abluisse* in Domini deditionem.

P. 110. l. 14. incrustatæ pro cruentatæ.

P. — l. 21. attingimus pro attigimus, quod Muratorius aliique habent.

P. — l. 25. definiunt pro fiunt.

P. 111. l. 5. Insigniter additur, nisi *quam pueri volunt, Qui enim* Hermas &c. (for. Si enim.)

P. — l. 10. sedissem pro assedissem, prout Hermæ aliquot MSS. Habet impressus Hermas *consedissem*.

P. — l. 15. Addit *et* ante adoratis MS. Ambros. *vel* MS. Agobardi.

P. — l. 29. Nam *et* ille publicanus; Addidit particulam *et* MS. uterque.

P. — l. 30. vultu humilis pro v. humiliatus.

P. — l. 32. Hoc lemma addunt MSS. Ambros. et Agobard. *De Sono vocis*.

P. 112. l. 19. disceditur pro receditur.

P. 112. l. 20. ratio pro operatio, sicut alii.

P. — l. 25. totum pro in totum.

P. — l. 28. juris pro foris.

P. — l. 32. similiter et de, sicut alii.

P. 113. l. 7. accepit.

P. — l. 20. morositatem pro operositatem.

P. — l. 22. Recte habet MS. observatur pro Muratoriano observetur.

P. 114. l. 1. Qui ita concedunt &c. Ante nova hæc a Muratorio primum edita lemma præfixum est in MSto, *Responsio*.

P. — l. 5. Eva—experta pro Evam—expertam.

P. — l. 26. MS. habet *quam*, quod pro *tam* typis impressum esse debuisset.

P. 115. l. 15. virginitatem defunctas.

P. — l. 19. ne virgines.

P. 115. l. 29. ut velandum feminis esse. Posuit Muratorius, feminas velandas esse, verius fuisset, velandum feminis esse.

P. 116. l. 10. jam pueritia mutavit. Omisit Muratorius *jam*, quod reponi debet.

P. — l. 19. plene pro plane.

P. — l. 27. admittere. Bene reposuit *amittere* Muratorius.

P. 116. l. 28. ad eidem periculis.

P. 117. l. 21. sponso demonstratam.

P. — l. 29. Dominicæ, male posuit Dominico Muratorius.

P. 118. l. 12. Neque enim, reposuit Muratorius, non enim.

P. 119. l. 2. debitores trium Patris, et Filii et Spiritus Sancti. Vocem *trium* sine idonea causa Muratorius omisit.

P. — l. 26. Titulus capitis est in MSto, *De Hostia Spiritali, quia oratio sit*, quem omitti ab editore non oportebat.

P. 120. l. 18. oratio Christiana. Edidit Muratorius *Christianorum*, sine causa forsan.

P. 121. l. 22. expandunt. Posuit Muratorius extendunt, sed alterum verbum habes simili in causa supra; vid. cap. xiv.

Reliquæ variationes in parte illa opusculi a Muratorio primum edita, hæ sunt.

P. 115. l. 6. vertatur pro vetatur. Ibid. l. 11. Abest et ante investis. P. 118. l. 23. communicatis pro communitatis. Ibid. l. 28. si pro sine. Ibid. l. 29. si pro sit.

Adde Corrigendis in Vol. II. P. 105. l. 36. primatûs pro primatius. P. 233. not. l. 6. p. 181. pro 183. P. 422. l. 22. fratricidiis pro fratricidus. P. 426. l. 11. papæ pro papa.

CORRIGENDA, VOL. I.

P. 73. ad imam pag. 27 pro 28. P. 74. l. 1. *οὐ* pro *οὖ*. P. 75. l. 10. *τελεσθῇ* pro *τελεσῇ*. P. 108. l. 30. Omissum est, jus est, ante desideriorum. P. 114. l. 26. quam pro tam, vide notam. P. 115. l. 5. xi. 4. pro xi. 5. P. 128. i. 18. curiositatem, for. retineri a me debebat scrupulositatem, vid. Lectt. Var. P. 141. l. 27. Sed non omnia, pro, non tamen omnia. P. 146. l. 8. fœminam pro feminam. P. 152. l. 6. cor. potat. P. 157. l. 26. quampluribus pro quam pluribus. P. 158. l. 18. Post præceptum *τέλεια στιγμὴ* haud ponenda. P. 166. l. 8. Post Cham addend. (*alii rectius* Cain). P. 170. l. 5. Mat. vii. 17. pro Mat. xii. 33. P. 175. l. 4. ab ima pag. Post constat, adde, Nuper porro vir quidam doctus me fecit certiorem, nunc servari apud Musæum Britannicum alium præterea hujus Apologiæ codicem manuscriptum. P. 177. l. 31. p. 103. pro p. 98. P. 203. l. 21. aliter pro alter. P. 205. l. 13. utique pro uterque. P. 408. l. 9. Chalcedonensi pro Calcedonensi. P. 212. l. 24. sibilatæ pro sibi latæ. P. 221. l. 28. Pro voce *primus* repone, *post Rhenanum*. P. 225. l. 20. 172 pro 168. P. 235. l. 23. quæ pro qui. P. 236. l. 29. Pro nec *reponendum videtur* aut. *vide notam*. P. 257. l. 21. *καὶ* pro *κατὰ*. P. 253. l. 26. Post *οἴκῳ* addend. Confer. S. Iren. infra §. 2. init. P. 312. in marg. xxvi. pro xvi. P. 333. l. 29. crudelitate pro credulitate. P. 336. l. 24. profugi pro prologi. P. 338. l. 29. Post Novi Coll. 1. addas, In hoc codice secunda manu *ut* positum est. P. 339. l. 7. Delenda verba sunt, In cod. Novi Coll. 2. in hoc enim libro scribitur *intus ut*. P. 344. l. 16. ea pro ex. P. 374. l. 2. adde *τῆς* ante *'Αλεξανδρείας*. l. 18. *μητροπόλει* pro *μετροπόλει*. P. 394. l. 4. Post *ἡμῶν* inseri oportebat, (for. *κοινωνικοῖς ἡμῖν*. *Harduinus*.) P. 395. l. 5. *ἐπισκόπων ἐκείνης*, pro *ἐκείνης ἐπισκόπων*. P. 405. l. 12. ab ima pag. omissum est punctum post *ἐξουσιαζέτω*. P. 416. l. 2. Pro p. 407. lin. penult. poni oportebat, P. 408. *lin*. 4. *post Beveregii not*. l. 15. Dele punctum post *χειροθεσίᾳ*.

Emendationes Libri Tertullianei De Oratione ex Codice Ambrosiano petitæ, cujus Lectiones Variæ ad manus meas serius advectæ sunt.

Pag. 108. l. 29. accedentium desideriorum, deletis vocibus mediis, *jus est*. P. 109. l. 31. Additur, a sævitia, ante voces a veneficiis. P. 110. l. 4. comperi commemorationem esse, *Pilatum manus abluisse* in Domini deditionem. P. 111. l. 5. nisi *quam pueri volunt. Qui* (for. reponend. Si) *enim* Hermas &c.

MSto Ambrosiano soli debetur pars, quæ sequitur, libelli.

P. 114. l. 16. quam pro tam. P. 115. l. 14. velandum feminis esse. P. 116. l. 10. *jam* pueritia mutavit. P. 117. l. 29. Dominicæ. P. 118. l. 11. Neque enim. P. 119. l. 2. debitores *trium* Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ibid. l. 16. Adde Indicem capitis xiv. a Muratorio prætermissum, *Hostia spiritalis quia oratio est*. P. 120. l. 18. oratio Christiana. P. 121. l. 22. expandunt.

Note p. 53

